

Suttantapiṭake catunnaṃ āgamānaṃ

Sādhāraṇaṭṭhakathābhūto

Bhadantamahābuddhaghosatttherena kato

VISUDDHIMAGGO

(Paṭhamo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 51

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ṇa
 ဋ ta ဌ tha ဍ ḍa ဎ ḍha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၊ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၊ = u ဣ ၊ = ū ဧ = e ဩ ၊ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဣ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဣ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဣ stra
ဈ khya	ဉ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဣ sna
ဇ khva	ဉ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဣ ssa
ဠ ggha	ဉ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဣ sma
ဈ gya	ဉ ṇjha	န ddha	န nha	ဣ mya	ဣ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဣ hma
ဏ ṅka	ဌ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဣ hva
န ṅkha	ဠ ḍḍa	ဠ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ ḷha
ဏ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Visuddhimagga

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Nidānādikathā	...	...	1
------------------	-----	-----	---

1. Sīlaniddesa

1. Sīlasarūpādikathā	...	...	7
2. Sīlānisamsakathā	...	...	9
3. Sīlappabhedakathā	...	...	11
4. Pātimokkhasaṃvarasīla	...	...	16
5. Indriyasaṃvarasīla	...	...	20
6. Ājīvapārisuddhisīla	...	...	22
7. Paccayasannissitasīla	...	...	29
8. Catupārisuddhisampādanavidhi	...	...	34
9. Paṭhamasīlapaṇcaka	...	...	43
10. Dutiyasīlapaṇcaka	...	...	47
11. Sīlasaṃkilesa, vodāna	...	...	48

2. Dhutaṅganiddesa

1. Paṃsukūlikaṅgakathā	...	...	59
2. Tecīvarikaṅgakathā	...	...	62
3. Piṇḍapātikaṅgakathā	...	...	63
4. Sapadānacārikaṅgakathā	...	...	65
5. Ekāsanikaṅgakathā	...	...	66
6. Pattapiṇḍikaṅgakathā	...	...	67
7. Khalupacchābhattikaṅgakathā	...	...	68
8. Ārañṇikaṅgakathā	...	...	69
9. Rukkhamūlikaṅgakathā	...	...	71

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
10. Abbhokāsikaṅgakathā	...	...	72
11. Sosānikaṅgakathā	...	...	74
12. Yathāsanthatikaṅgakathā	...	...	75
13. Nesajjikaṅgakathā	...	...	76
14. Dhutaṅgapakiṇṇakakathā	...	...	77

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesa

1. Samādhi-ekakadukavaṇṇanā	...	...	82
2. Samādhitikavaṇṇanā	...	...	82
3. Samādhicatukkavaṇṇanā	...	...	83
4. Dasapalibodhavaṇṇanā	...	...	86
5. Kammatṭhānadāyakaṇṇanā	...	...	94
6. Cariyāvaṇṇanā	...	...	98
7. Cattālīsakammatṭhānavaṇṇanā	...	...	106

4. Pathavīkaṣiṇaniddesa

1. Ananurūpavīhāra	...	...	115
2. Anurūpavīhāra	...	...	119
3. Khuddakapalibodha	...	...	119
4. Bhāvanāvidhāna	...	...	119
5. Sattasappāya	...	...	123
6. Dasavidha-appanākosalla	...	...	125
7. Nimittābhīmukhapaṭipādana	...	...	132
8. Paṭhamajjhānakathā	...	...	134
9. Pañcaṅgavippahīnādi	...	...	141
10. Tividhakalyāṇa	...	...	143
11. Ciraṭṭhitisampādana	...	...	145
12. Nimittavaḍḍhananaya	...	...	147
13. Pañcavasīkathā	...	...	149

Mātikā

Piṭṭhaṅka

14. Dutiyajjhānakathā	...	...	150
15. Tatiyajjhānakathā	...	...	153
16. Catutthajjhānakathā	...	...	159
17. Pañcakajjhānakathā	...	...	163

5. Sesakasiṇaniddesa

1. Āpokasiṇakathā	...	...	165
2. Tejokasiṇakathā	...	...	166
3. Vāyokasiṇakathā	...	...	167
4. Nīlakasiṇakathā	...	...	167
5. Pītakasiṇakathā	...	...	168
6. Lohitakasiṇakathā	...	...	168
7. Odātakasiṇakathā	...	...	168
8. Ālokakasiṇakathā	...	...	169
9. Paricchinnākāsakasiṇakathā	...	...	169
10. Pakiṇṇakakathā	...	...	170

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesa

1. Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā	...	...	173
2. Uddhumātakakammaṭṭhāna	...	...	174
3. Vinīlakādikammaṭṭhāna	...	...	184
4. Pakiṇṇakakathā	...	...	187

7. Cha-anussatiniddesa

1. Buddhānussatikathā	...	...	191
2. Dhammānussatikathā	...	...	206
3. Saṃghānussatikathā	...	...	211
4. Sīlānussatikathā	...	...	215

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Cāgānussatikathā	...	...	216
6. Devatānussatikathā	...	...	218
7. Pakiṇṇakakathā	...	...	219

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesa

1. Maraṇassatikathā	...	...	222
2. Kāyagatāsatikathā	...	...	232
3. Koṭṭhāsavavatthāpanakathā	...	...	241
4. Ānāpānassatikathā	...	...	258
5. Upasamānussatikathā	...	...	284

9. Brahmavihāraniddesa

1. Mettābhāvanākathā	...	...	287
2. Karuṇābhāvanāvaṇṇanā	...	...	307
3. Muditābhāvanāvaṇṇanā	...	...	309
4. Upekkhābhāvanāvaṇṇanā	...	...	310
5. Pakiṇṇakakathā	...	...	311

10. Āruppaniddesa

1. Paṭhamāruppavaṇṇanā	...	...	320
2. Viññāṇaṇcāyatanakathā	...	...	325
3. Ākiñcaṇṇāyatanakathā	...	...	326
4. Nevasaññānāsaññāyatanakathā	...	...	328
5. Pakiṇṇakakathā	...	...	332

11. Samādhiniddesa

1. Āhārepaṭikkūlabhāvanā	...	...	336
2. Catudhātuvavatthānabhāvanā	...	...	342
3. Samādhi-ānisaṃsakathā	...	...	368

Visuddhimagge paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Visuddhimaggo

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nidānādikathā

1. **Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ.**
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭheyaṃ jaṇanti¹.

Iti hidaṃ vuttaṃ, kasmā panetaṃ vuttaṃ, Bhagavantaṃ kira
Sāvattiyaṃ viharantaṃ rattibhāge aññataro devaputto upasaṅkamitvā attano
saṃsayasamugghāṭṭhaṃ—

Antojaṭṭha bahijaṭṭha, jaṭṭha jaṭṭha pajā.

Taṃ taṃ Gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭṭheyaṃ jaṇanti¹—

Imaṃ pañhaṃ pucchi. Tassāyaṃ saṅkhepattho—**jaṭṭha** taṇhāya jālīniyā
etaṃ adhivacanaṃ. Sā hi rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena
punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhena veḷugumbādīnaṃ
sākhajālasaṅkhātā jaṭṭha viyāti jaṭṭha, sā panesā sakaparikkhāraparaparikkhāresu
saka-attabhāva para-attabhāvesu ajjhakkāyatanabāhiraṭṭhesu ca
uppajjanato **antojaṭṭha bahijaṭṭha** vuccati. Tāya evaṃ uppajjamānāya **jaṭṭha**
jaṭṭha **pajā**. Yathā nāma veḷugumbajaṭṭhādīhi veḷu-ādayo, evaṃ tāya
taṇhājaṭṭha sabbāpi ayaṃ sattakāyasaṅkhātā² pajā jaṭṭha vinaddhā,
saṃsibbitāti attho. Yasmā ca evaṃ jaṭṭha. **Taṃ taṃ Gotama pucchāmi**
tasmā taṃ pucchāmi. **Gotamā**ti Bhagavantaṃ gottena ālapati. **Ko imaṃ**
vijaṭṭheyaṃ jaṇanti imaṃ evaṃ tedhātukaṃ jaṭṭevā ṭhitaṃ jaṭṭha ko vijaṭṭheya,
vijaṭṭhetuṃ ko samatthoti pucchati³.

1. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

2. Sattakāyasaṅkhātā (Sī)

3. Pucchīti (Ka)

Evam puṭṭho panassa sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro devadevo
sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā catuvesārajjavisārado
dasabaladharo anāvaraṇaṇāṇo samantacakkhu Bhagavā tamatthaṃ
vissajjento—

Sīle paṭiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṇca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti—

Imaṃ gāthamāha.

2. Imissā dāni gāthāya, kathitāya Mahesinā.

Vaṇṇayanto yathābhūtaṃ, atthaṃ sīlādibhedanaṃ.

Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ Jinasāsane.

Sīlādisaṅghaṃ khemaṃ, ujum maggaṃ visuddhiyā.

Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha.

Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.

Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato.

Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavoti.

3. Tattha **visuddhī**ti sabbamalavirahitaṃ accantaparisuddhaṃ nibbānaṃ
veditabbaṃ. Tassā visuddhiyā maggoti Visuddhimaggo. **Maggoti**
adhigamūpāyo vuccati. Taṃ Visuddhimaggaṃ bhāsissāmīti attho.

So paṇāyaṃ **Visuddhimaggo** katthaci **vipassanā**mattavaseneva desito.
Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati.
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”¹.

Katthaci **jhānapaññāvasena**. Yathāha—

“Yamhi jhānaṇca paññā ca, sa ve nibbānasantike”².

Katthaci **kammādivasena**. Yathāha—

1. Khu 1. 53 piṭṭhe.

2. Khu 1. 66 piṭṭhe.

“Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ.
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā”¹.

Katthaci **sīlādivasena**. Yathāha—

“Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito.
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ”².

Katthaci **satipaṭṭhānādivasena**. Yathāha—

“Ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa
sacchikiriyāya, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”³.

Sammappadhānādīsupi eveda nayo. Imasmiṃ pana pañhābyākaraṇe⁴
sīlādivasena desito.

4. Tatrāyaṃ saṅkhepavaṇṇanā—**sīle patiṭṭhāyāti** sīle thatvā, sīlaṃ
paripūrayamānoyeva cettha sīle ṭhitoti⁵ vuccati. Tasmā sīla paripūraṇena
sīle patiṭṭhahitvāti ayamettha attho. **Naroti** satto. **Sapaññoti** kammaja⁶
tihetukapaṭiṣandhipaññāya paññavā. **Cittaṃ paññañca bhāvayanti**
samādhinīceva vipassanañca bhāvayamāno, cittaśīlena hettha samādhi
niddiṭṭho. Paññānāmena ca vipassanāti. **Ātāpīti** vīriyavā. Vīriyañhi
kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena ātāpoti vuccati. Tadassa atthīti ātāpī.
Nipakoti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti attho. Iminā padena
pārihārikapaññaṃ⁷ dasseti. Imasmiñhi pañhābyākaraṇe tikkhattum paññā
āgatā. Tattha paṭhamā jātipaññā, dutiyā vipassanāpaññā, tatiyā
sabbakiccarīṇāyikā pārihārikapaññā. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu. So**
imaṃ vijaṭṭhaye jaṭanti so iminā ca sīlena iminā ca cittaśīlena
niddiṭṭhasamādhinā imāya ca tividdhāya paññāya iminā ca ātāpenāti chahi
dhammehi samannāgato bhikkhu. Seyyathāpi nāma puriso pathaviyaṃ
patiṭṭhāya sunisitaṃ satthaṃ ukkhipitvā mahantaṃ veḷugumbaṃ vijaṭṭheyya,
evameva sīlathaviyaṃ

1. Ma 3. 306 piṭṭhe; Saṃ 1. 31 piṭṭhe.

3. Dī 2. 231 piṭṭhe.

5. Patiṭṭhitoti (Sī)

6. Kammajāya (Sī)

2. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

4. Pañhābyākaraṇe (Sī)

7. Pārihāriyapaññaṃ (Sī, I)

patiṭṭhāya samādhisilāyaṃ sunisitaṃ vipassanāpaññāsatthaṃ
vīriyabalapaggahitena pārihārikapaññāhatthena ukkhipitvā sabbampi taṃ
attano santāne patitaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭeyya sañchindeyya sampadāleyya.
Maggakkhaṇe panesa taṃ jaṭaṃ vijaṭeti nāma. Phalakkhaṇe vijaṭitajaṭo
sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Tenāha Bhagavā—

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayam.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ”ti.

5. Tatrāyaṃ yāya paññāya **sapaññoti** vutto, tatrāssa karaṇīyaṃ natthi.
Purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā. **Ātāpī nipakoti** ettha
vuttavīriyavasena pana tena sātaccakārinā paññāvasena ca sampajānakārinā
hutvā sīle patiṭṭhāya cittapaññāvasena vuttā samathavipassanā bhāvetabbāti
imamatra Bhagavā sīlasamādhipaññāmukhena Visuddhimaggaṃ dasseti.

Ettāvatā hi tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ
upanissayo, antadvayavajjanamajjhimaṭṭhapaṭṭisevanāni,
apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ
paṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādibhāvassa ca kāraṇaṃ
pakāsitaṃ hoti.

Kathaṃ. Ettha hi sīlena adhisīlasikkhā pakāsitaṃ hoti, samādhinā
adhicittasikkhā, paññāya adhipaññāsikkhā.

Sīlena ca sāsanaassa ādikalyāṇatā pakāsitaṃ hoti. “Ko cādi kusalānaṃ
dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ”ti¹ hi vacanato, “sabbapāpassa
akaraṇaṃ”ti² ādivacanato ca sīlaṃ sāsanaassa ādi, tañca kalyāṇaṃ,
avippaṭisārādiguṇāvahattā. Samādhinā majjhekalyāṇatā pakāsitaṃ hoti.
“Kusalassa upasampadā”ti² ādivacanato hi samādhi sāsanaassa majjhe, so ca
kalyāṇo, iddhiividhādiguṇāvahattā. Paññāya sāsanaassa pariyosānakalyāṇatā
pakāsitaṃ hoti. “Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ Buddhāna sāsanaṃ”ti² hi
vacanato,

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

paññuttarato ca paññā sāsanaṃ pariyosānaṃ, sā ca kalyāṇaṃ, iṭṭhāniṭṭhesu tādibhāvāvahanato.

“Selo yathā ekaghano, vātena na samīrati.

Evam nindāpasamsāsu, na samīñjanti paṇḍitā”¹—

hi vuttaṃ.

Tathā sīlena tevijjatāya upanissayo pakāsito hoti. Sīlasampattiñhi nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Samādhinā chaḷabhiññatāya upanissayo pakāsito hoti. Samādhisampadañhi nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Paññāya paṭisambhidāpabhedassa upanissayo pakāsito hoti. Paññāsampattiñhi nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti, na añña kāraṇa.

Sīlena ca kāmasukhallikānuyogasaṅkhātassa antassa vajjanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā attakilamathānuyogasaṅkhātassa. Paññāya majjhimāya paṭipattiyā sevanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Tathā sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hoti, samādhinā kāmādhātusamatikkamanupāyo, paññāya sabbabhavasamatikkamanupāyo.

Sīlena ca tadanāgappahānavasena kilesappahānaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā vikkhambhanappahānavasena, paññāya samucchedappahānavasena.

Tathā sīlena kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkho pakāsito hoti, samādhinā pariyuṭṭhānapaṭipakkho, paññāya anusayapaṭipakkho.

Sīlena ca duccaritasamkilesavisodhanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā taṇhāsamkilesavisodhanaṃ, paññāya diṭṭhisamkilesavisodhanaṃ.

Tathā sīlena sotāpannasakadāgāmibhāvassa kāraṇaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā anāgāmibhāvassa, paññāya arahattassa. Sotāpanno hi “sīlesu paripūrakārī”² vutto, tathā sakadāgāmī.

1. Khu 1. 25 piṭṭhe.

2. Am 1. 233 piṭṭhe.

Anāgāmī pana “samādhismiṃ paripūrakārī”ti. Arahā pana “paññāya paripūrakārī”ti¹.

Evam ettāvatā tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ upanissayo, antadvayavajjanamajjhimaṭṭhapaṭipattisevanāni, apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ paṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādibhāvassa ca kāraṇanti ime nava, aññe ca evarūpā guṇattikā pakāsītā hontīti.

1. Am 1. 233 piṭṭhe.

1. Sīlaniddesa

Sīlasarūpādikathā

6. Evaṃ anekaguṇasaṅgāhakena sīlasamādhipaṇṇāmukhena desitopi panesa **Visuddhimaggo** atisaṅkhepadesitoyeva hoti. Tasmā nālaṃ sabbesaṃ upakārāyāti vitthāramassa dassetuṃ sīlaṃ tāva ārabha idaṃ pañhākammaṃ¹ hoti.

Kim sīlaṃ, kenaṭṭhena sīlaṃ, kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, kimānisaṃsaṃ sīlaṃ, katividhaṃ cetaṃ sīlaṃ, ko cassa saṅkilesa, kim vodānanti.

Tatridaṃ vissajjanaṃ. **Kim sīlanti** pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kim sīlanti cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avitikkamo sīlaṃ”ti². Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi pajahantassa satta kammaṭṭhacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhiṇṇaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī”ti³ ādinā nayena vuttā anabhiṇṇābhijjhāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīlanti** ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tattha iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupetoti⁴ ayaṃ **pātimokkhasaṃvaro**. Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatīti⁵ ayaṃ **satisaṃvaro**.

Yāni sotāni lokasmiṃ, (Ajitāti Bhagavā.)

Sati tesāṃ nivāraṇaṃ.

Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhiyyare⁶ ti⁷.

1. Pañhakammaṃ (Sī)

2. Khu 9. 43 piṭṭhe.

3. Dī 1. 67 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

5. Dī 1. 66 piṭṭhe.

6. Pithiyyare (Syā), pithīyare (Sī), pidhiyyare (I, Khu 8. 30 piṭṭhe.)

7. Khu 1. 434 piṭṭhe.

Ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. Paccayaapaṭisevanampi ettheva samodhānaṃ gacchati. Yo paṇāyaṃ khamo hoti sītassa uṇhassāti-ādinā¹ nayena āgato, ayaṃ **khantisamvaro** nāma. Yo cāyaṃ uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti-ādinā² nayena āgato, ayaṃ **vīriyasamvaro** nāma. Ājīvapārisuddhipi ettheva samodhānaṃ gacchati. Iti ayaṃ pañcavidhopi saṃvaro, yā ca pāpabhīrukānaṃ kulaputtānaṃ sampattavatthuto virati, sabbampetaṃ saṃvarasīlanti veditabbaṃ. **Avītikkaṃ sīlanti** samādinnaṃsīlassa kāyikavācasiko anatikkamo³. Idaṃ tāva kiṃ sīlanti pañhassa vissajjanaṃ.

7. Avasesesu **kenatthena sīlanti** sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma. Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana sirattho⁴ sīlattho, sīlalattho⁵ sīlatthoti evamādināpi nāyenettha atthaṃ vaṇṇayanti.

8. Idāni **kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti** ettha—

Sīlanaṃ **lakkhaṇaṃ** tassa, bhinnassāpi anekadhā.

Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapitādibhedena anekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ, nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassana bhāvānatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena kusalānañca dhammānaṃ patiṭṭhānavasena vuttaṃ sīlanaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ, cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhānabhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa panassa—

Dussīlyaviddhamsanatā, anavajjaguṇo tathā.

Kiccasampatti-atthena, **raso** nāma pavuccati.

1. Ma 1. 13; Am 2. 341 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 14; Am 2. 342 piṭṭhesu.

3. Avītikkaṃ (Sī)

4. Sirattho (Sī)

5. Sīlalattho (Sī)

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena¹ rasena
dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, sampatti-atthena rasena anavajjarasanti
veditabbam. Lakkhaṇādīsu hi kiccameva sampatti vā rasoti vuccati.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññuhi.

Ottappañca hirī ceva, **padaṭṭhānanti** vaṇṇitaṃ.

Tayidaṃ² sīlaṃ kāyasocceyyaṃ vacīsocceyyaṃ manosoceyyanti³ evaṃ
vuttasocceyyapaccupaṭṭhānaṃ, socceyyabhāvena⁴ paccupaṭṭhāti
gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca panassa viññūhi padaṭṭhānanti
vaṇṇitaṃ, āsannaḥāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva
tiṭṭhati ca. Asati neva uppajjati, na tiṭṭhatīti. Evaṃ sīlassa
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni veditabbāni.

Sīlānisamsakathā

9. **Kimānisamsaṃ sīlanti** avippaṭisārādi-anekaguṇapaṭilābhānisamsaṃ.
Vuttañhetam “avippaṭisārattāni kho Ānanda kusalāni sīlāni
avippaṭisārānisamsāni”ti⁵.

Aparampi vuttaṃ “pañcime gahapatayo ānisamsā sīlavato
sīlasampadāya. Katame pañca. Idha gahapatayo sīlavā sīlasampanno
appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandham adhigacchati, ayaṃ
paṭhamo ānisamsaṃ sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo
sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhugacchati, ayaṃ dutiyo
ānisamsaṃ sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo sīlavā
sīlasampanno yaññadeva parisam upasaṅkamati yadi khattiyaparisam yadi
brāhmaṇaparisam yadi gahapatiparisam yadi samaṇaparisam, visārado
upasaṅkamati amaṅkubhūto, ayaṃ tatiyo ānisamsaṃ sīlavato sīlasampadāya.
Puna caparaṃ gahapatayo sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṃ karoti,
ayaṃ catuttho ānisamsaṃ sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo
sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā param

1. Kiccaṭṭhena (Sī)

2. Tam hidam (Sī, Syā, I)

3. Am 1. 275 piṭṭhe.

4. Sucibhāvena (Sī, I)

5. Am 3. 515 piṭṭhe.

maraṇā sugatim saggaṃ lokaṃ upapajjati, ayaṃ pañcama ānisaṃso sīlavato sīlasampadāyā”ti¹.

Aparepi “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca² bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti³ ādinā nayena piyamanāpatādayo āsavakkhayapariyosānā anekā sīlānisaṃsā vuttā. Evaṃ avipphaṇṇasārādi-anekaguṇānisaṃsaṃ sīlaṃ. Apica—

Sāsane kulaputtānaṃ, paṭiṭṭhā natthi yaṃ vinā.

Ānisaṃsaparicchedaṃ, tassa sīlassa ko vade.

Na Gaṅgā Yamunā cāpi, sarabhū vā sarasvatī.

Niggagā vā’ciravatī, mahī vāpi mahānadī.

Sakkuṇanti visodhetuṃ, taṃ malaṃ idha pāṇinaṃ.

Visodhayati sattānaṃ, yaṃ ve sīlajalaṃ malaṃ.

Na taṃ sajaladā vātā, na cāpi haricandanaṃ.

Neva hārā na maṇayo, na candakiraṇaṅkurā.

Samayantīdha sattānaṃ, pariḷāhaṃ surakkhitaṃ.

Yaṃ sameti idaṃ ariyaṃ, sīlaṃ accantasītaṃ.

Sīlagandhasamo gandho, kuto nāma bhavissati.

Yo samaṃ anuvāte ca, paṭivāte ca vāyati.

Saggārohaṇasopānaṃ, aññaṃ sīlasamaṃ kuto.

Dvāraṃ vā pana nibbāna, nagarassa pavesane.

Sobhantevaṃ na rājāno, muttāmaṇivibhūsitā.

Yathā sobhanti yatino, sīlabhūsanabhūsitā.

Attānuvādādibhayaṃ, viddhaṃsayati sabbaso.

Janeti kittihāsaṇca, sīlaṃ sīlavataṃ sadā.

1. Dī 2. 73; Aṃ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

2. Manāpo garu (Sī), manāpo garu ca (I, Ka)

3. Ma 1. 39 piṭṭhe.

Guṇānaṃ mūlabhūtaṃ, dosānaṃ balaghātino.
Iti sīlassa viññeyyaṃ, ānisaṃsakathā mukhanti.

Sīlappabhedakathā

10. Idāni yaṃ vuttaṃ **katividhaṃ cetarṃ sīlanti**, tatridaṃ vissajjanaṃ. Sabbameva tāva idaṃ sīlaṃ attano sīlanalakkhaṇena **ekavidhaṃ**.

Cārittavārittavasena **duvidhaṃ**. Tathā ābhisamācārika, ādibrahmacariyakavasena, virati, avirativasena, nissitā, nissitavasena, kālapariyanta, āpāṇa koṭika vasena, sapariyantā, pariyantavasena, lokiya, lokuttaravasena ca.

Tividhaṃ hīna, majjhima, paṇītavasena. Tathā attādhipateyya, lokādhipateyya, dhammādhipateyyavasena, parāmaṭṭhā, parāmaṭṭha, paṭippassaddhivasena, visuddhā, visuddha, vematikavasena, sekkhā, sekkha, nevasekkhanāsekkhavasena ca.

Catubbidhaṃ hānabhāgiya, ṭhitibhāgiya, visesabhāgiya, nibbedhabhāgiyavasena. Tathā bhikkhu, bhikkhunī, anupasampanna, gahaṭṭhasīlavasena, pakati, ācāra, dhammatā, pubbaḥetukasīlavasena, pātimokkhasaṃvara, indriyasamvara, ājīvapārisuddhi, paccayasannissitasīlavasena ca.

Pañcavidhaṃ pariyantapārisuddhisīlādivasena. Vuttampi cetarṃ paṭisambhidāyaṃ “pañca sīlāni pariyantapārisuddhisīlaṃ, apariyantapārisuddhisīlaṃ, paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ, aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ, paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ”¹. Tathā pahānaveramaṇīcetanāsaṃvarāvītikkamavasena.

11. Tattha ekavidhakoṭṭhāse attho vuttanayeneva vedītabbo. Duvidhakoṭṭhāse yaṃ Bhagavatā “idaṃ kattaḥḥan”^{ti} paññattasikkhāpadapūraṇaṃ, taṃ **cārittaṃ**. Yaṃ “idaṃ na kattaḥḥan”^{ti} paṭikkhittassa akaraṇaṃ, taṃ **vārittaṃ**. Tatrāyaṃ vacanatto. Caranti tasmim sīlesu paripūrakāritāya pavattantīti cārittaṃ. Vārittaṃ tāyanti rakkhanti tenāti vārittaṃ. Tattha saddhāvīriyasādhanaṃ cārittaṃ, saddhāsādhanaṃ vārittaṃ. Evaṃ cārittavārittavasena duvidhaṃ.

1. Khu 9. 41 Paṭisambhidāyaṃ.

Dutiyaduke **abhisamācāro**ti uttamasamācāro. Abhisamācāro eva **ābhisamācārikam**. Abhisamācāram vā ārabha paññattam ābhisamācārikam, ājīvaṭṭhamakato avasesasīlassetaṃ adhivacanam. Maggabrahmacariyassa ādibhāvabhūtaṃ **ādibrahmacariyakam**, ājīvaṭṭhamakasīlassetaṃ adhivacanam. Tañhi maggassa ādibhāvabhūtam, pubbabhāgeyeva parisodhetabbato. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī”¹. Yāni vā sikkhāpadāni khuddānukhuddakānīti vuttāni, idaṃ ābhisamācārikasīlam. Sesam ādibrahmacariyakam. Ubhatovibhaṅgapariyāpannam vā ādibrahmacariyakam. Khandhakavattapariyāpannam ābhisamācārikam. Tassa sampattiyā ādibrahmacariyakam sampajjati. Tenevāha “so vata bhikkhave bhikkhu ābhisamācārikam dhammam aparipūretvā ādibrahmacariyakam dhammam paripūressatīti netam ṭhānam vijjati”². Evaṃ ābhisamācārika-ādibrahmacariyakavasena duvidham.

Tatīyaduke pāṇātipātādīhi veramaṇimattam **viratisīlam**. Sesam cetanādi **aviratisīlanti** evam virati-avirativasena duvidham.

Catutthaduke nissayoti dve nissayā taṇhānissayo ca diṭṭhinissayo ca. Tattha yaṃ “imināham sīlena devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”³ evam bhavasampattim ākaṅkhamānena pavattitam, idaṃ **taṇhānissitam**. Yaṃ “sīlena suddhi”³ evam suddhidiṭṭhiyā pavattitam, idaṃ **diṭṭhinissitam**. Yaṃ pana lokuttaram lokiyañca tasseva sambhārabhūtam, idaṃ **anissitanti** evam nissitānissitavasena duvidham.

Pañcamaduke kālaparicchedam katvā samādinnaṃ sīlam **kālapariyantam**. Yāvajjīvaṃ samādiyitvā tatheva pavattitam **āpāṇakoṭikanti** evam kālapariyanta-āpāṇakoṭikavasena duvidham.

Chatṭhaduke lābhayasaṇāti-aṅgaṇīvitavasena diṭṭhapariyantam **sapariyantam** nāma. Viparītam **apariyantam**. Vuttampi cetam paṭisambhidāyaṃ “katamam tam sīlam sapariyantam. Atthi sīlam lābhapariyantam, atthi sīlam yasapariyantam,

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

2. Am 2. 12 piṭṭhe.

3. Dī 3. 199; Ma 1. 146; Am 2. 218; 439 piṭṭhesu.

atthi sīlaṃ nātipariyantam, atthi sīlaṃ aṅgapariyantam, atthi sīlaṃ jīvitapariyantam. Katamaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantam. Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati, idaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantam”¹. Eteneva upāyena itarānipi vitthāretabbāni. Apariyantavissajjanepi vuttam “katamaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantam. Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati, idaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantam”². Etenevupāyena itarānipi vitthāretabbāni. Evaṃ sapariyantāpariyantavasena duvidham.

Sattamaduke sabbampi sāsavaṃ sīlaṃ **lokiyaṃ**. Anāsavaṃ **lokuttaraṃ**. Tattha lokiyaṃ bhavavisesāvahaṃ hoti bhavanissaraṇassa ca sambhāro. Yathāha “vinayo saṃvaratthāya, saṃvaro avippaṭṭisāratthāya, avippaṭṭisāro pāmojjatthāya, pāmojjaṃ pītattthāya, pīti passaddhatthāya, passaddhi sukhattthāya, sukhaṃ samādhattthāya, samādhī yathābhūtañāṇadassanatthāya, yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidattthāya, nibbidā virāgatthāya, virāgo vimuttattthāya, vimutti vimuttiñāṇadassanatthāya, vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāya, etadatthā kathā, etadatthā mantanā, etadatthā upanīṣā, etadattham sotāvadhānaṃ, yadidaṃ anupādācittassa vimokkho”³. Lokuttaraṃ bhavanissaraṇāvahaṃ hoti paccavekkhaṇaṇāṇassa ca bhūmīti evaṃ lokiya-lokuttaravasena duvidham.

12. Tikesu paṭhamattike hīnena chandena cittaena vīriyena vīmaṃsāya vā pavattitaṃ **hīnaṃ**. Majjhimehi chandādīhi pavattitaṃ **majjhimaṃ**. Paṇītehi **paṇītaṃ**. Yasakāmatāya vā samādinnaṃ hīnaṃ. Puññaphalakāmatāya majjhimaṃ. Kattabbamevidanti ariyabhāvaṃ nissāya samādinnaṃ paṇītaṃ. “Ahamasmi sīlasampanno⁴, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā”⁵ti evaṃ attukkaṃsanaparavambhanādīhi upakkiliṭṭham vā hīnaṃ. Anupakkiliṭṭham lokiyaṃ sīlaṃ majjhimaṃ. Lokuttaraṃ paṇītaṃ. Taṇhāvasena vā bhavabhogattthāya pavattitaṃ hīnaṃ. Attano vimokkhatthāya pavattitaṃ majjhimaṃ. Sabbasattānaṃ⁵ vimokkhatthāya pavattitaṃ pāramitāsīlaṃ paṇītanti evaṃ hīnamajjhimaṇṇītasena tividdham.

1. Khu 9. 42 Paṭisambhidāyaṃ.

2. Khu 9. 42 piṭṭhe.

3. Vi 5. 288 piṭṭhe.

4. Sīlavā kalyāṇadhammo (Ma 1. 261)

5. Sabbasatta- (Sī, Syā, I)

Dutiyattike attano ananurūpaṃ pajahitukāmena attagarunā attanigāravena pavattitaṃ **attādhipateyyaṃ**. Lokāpavādaṃ pariharitukāmena lokagarunā loke gāravena pavattitaṃ **lokādhipateyyaṃ**. Dhammamahattaṃ pūjetukāmena dhammagarunā dhammagāravena pavattitaṃ **dhammādhipateyyanti** evaṃ attādhipateyyādivasena tividhaṃ.

Tatiyattike yaṃ dukesu nissitanti vuttaṃ, taṃ taṇhādīṭṭhīhi parāmaṭṭhattā **parāmaṭṭhaṃ**. Puthujjanakalyāṇakassa maggasambhārabhūtaṃ sekkhānaṇca maggasampayuttaṃ **aparāmaṭṭhaṃ**. Sekkhāsekkhānaṃ phalasampayuttaṃ **paṭippassaddhanti** evaṃ parāmaṭṭhādivasena tividhaṃ.

Catutthattike yaṃ āpattiṃ anāpajjantena pūritaṃ, āpajjitvā vā puna¹ katapaṭikammaṃ, taṃ **visuddhaṃ**. Āpattiṃ āpannassa akatapaṭikammaṃ **avisuddhaṃ**. Vatthumhi vā āpattiya vā ajjhācāre vā vematikassa sīlaṃ **vematikasīlaṃ** nāma. Tattha yoginā avisuddhasīlaṃ visodhetabbaṃ, vematike vatthujjhācāraṃ akatvā vimati paṭivinetabbā “iccassa phāsu bhavissatī”ti evaṃ visuddhādivasena tividhaṃ.

Pañcamattike catūhi ariyamaggehi tīhi ca sāmāññaphalehi sampayuttaṃ sīlaṃ **sekkhaṃ**. Arahattaphalasampayuttaṃ **asekkhaṃ**. Sesam **nevasekkhanāsekkhanti** evaṃ sekkhādivasena tividhaṃ.

Paṭisambhidāyaṃ pana yasmā loke tesaṃ tesaṃ sattānaṃ pakatipi sīlanti vuccati, yaṃ sandhāya “ayaṃ sukhasīlo, ayaṃ dukkhasīlo, ayaṃ kalahasīlo, ayaṃ maṇḍanasīlo”ti bhaṇanti, tasmā tena pariyāyena “tīṇi sīlāni, kusalasīlaṃ akusalasīlaṃ abyākatasīlanti². Evaṃ kusalādivasenapi tividhanti vuttaṃ. Tattha akusalaṃ imasmiṃ atthe adhippetassa sīlassa lakkhaṇādīsu ekenapi na sametīti idha na upanītaṃ, tasmā vuttanayenevassa tividhatā veditabbā.

13. Catukkena paṭhamacatukke—

Yodha sevati dussīle, sīlavante na sevati.

Vatthuvītikkame dosaṃ, na passati aviddasu.

1. Pana (Sī)

2. Khu 9. 43 piṭṭhe, Paṭisambhidāyaṃ. Kusalaṃ sīlaṃ akusalaṃ sīlaṃ abyākataṃ sīlanti (I)

Micchāsaṅkappabahulo, indriyāni na rakkhati.

Evarūpassa ve sīlaṃ, jāyate **hānabhāgiyaṃ**.

Yo panattamano hoti, sīlasampattiyā idha.

Kammaṭṭhānānuyogamhi, na uppādeti mānasam.

Tuṭṭhassa sīlamattena, aghaṭantassa uttari.

Tassa taṃ **ṭhitiabhāgiyaṃ**, sīlaṃ bhavati bhikkhuno.

Sampannasīlo ghaṭati, samādhathāya yo pana.

Visesabhāgiyaṃ sīlaṃ, hoti etassa bhikkhuno.

Atuṭṭho sīlamattena, nibbidaṃ yonuyuñjati.

Hoti **nibbedhabhāgiyaṃ**, sīlametassa bhikkhunoti.

Evam hānabhāgiyādivasena catubbidham.

Dutiyacatukke bhikkhū ārabha paññattasikkhāpadāni, yāni nesaṃ bhikkhunīnaṃ paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhusīlaṃ**. Bhikkhuniyo ārabha paññattasikkhāpadāni, yāni ca tāsāṃ bhikkhūnaṃ paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhunīsīlaṃ**. Sāmaṇerasāmaṇerīnaṃ dasasīlāni¹ **anupasampannasīlaṃ**. Upāsaka-upāsikānaṃ niccasīlavasena pañcasikkhāpadāni, sati vā ussāhe dasa, uposathaṅgasena idaṃ **gahaṭṭhasīlanti** evaṃ bhikkhusīlādivasena catubbidham.

Tatiyacatukke Uttarakurukānaṃ manussānaṃ avītikkamo **pakatisīlaṃ**. Kuladesapāsaṇḍānaṃ attano attano mariyādācārittaṃ **ācārasīlaṃ**. “Dhammatā esā Ānanda yadā² bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti na bodhisattamātu purisesu mānasam uppajji kāmaguṇūpasamhitaṃ”ti evaṃ vuttaṃ bodhisattamātusīlaṃ **dhammatāsīlaṃ**. Mahākassapādīnaṃ pana suddhasattānaṃ, bodhisattassa ca tāsu tāsu jātīsu sīlaṃ **pubbahetukasīlanti** evaṃ pakatisīlādivasena catubbidham.

Catutthacatukke yaṃ Bhagavatā “idha bhikkhu pātimokkhasamvarasamvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī

1. Dassasīlāni, Idaṃ (Sī)

2. Dhammatā esā bhikkhave yadā (Dī 2. 11 piṭṭhe), yadā Ānanda (Ma 3. 162 piṭṭhe)

samādāya sikkhati sikkhāpadesū”^{ti}¹ evaṃ vuttaṃ sīlaṃ, idaṃ **pātimokkhasaṃvarasīlaṃ** nāma. Yaṃ pana “so cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenam cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhiññādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā -pa-. Ghānena gandhaṃ ghāyitvā -pa-. Jivhāya rasaṃ sāyitvā -pa-. Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā -pa-. Manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī -pa- manindriye saṃvaraṃ āpajjati”^{ti}² vuttaṃ, idaṃ **indriyasamvarasīlaṃ**. Yā pana ājīva hetupaññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa, “kuhaṇā lapaṇā nemittakatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā”^{ti} evamādīnañca pāpadhammānaṃ vasena pavattā micchājīvā virati, idaṃ **ājīvapārisuddhisīlaṃ**. “Paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati, yāvadeva sītassa paṭighātāyā”^{ti}³ ādinā nayena vutto paṭisaṅkhānaparisuddho catupaccayaparibhogo **paccayasannissitasīlaṃ** nāma.

Pātimokkhasaṃvarasīla

14. Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya anupubbapadavaṇṇanāya saddhiṃ vinicchayakathā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇatāya vā bhinnapaṭadharāditāya⁴ vā evaṃ laddhavohāro saddhāpabbajito kulaputto. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** ettha pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā **pātimokkhanti** vuccati. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyikavācasikassa avītikkamassetam nāmaṃ. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Tena pātimokkhasaṃvarena saṃvuto pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upagato samannāgatoti attho. **Viharatī**ti iriyati. **Ācāragocarasaṃpannoti**-ādīnamattho Pāḷiyaṃ āgatanamayeneva veditabbo. Vuttañhetam—

“Ācāragocarasaṃpannoti atthi ācāro, atthi anācāro.

1. Abhi 2. 253; Dī 1. 59 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 12, 336; Dī 1. 66; Am 1. 530 piṭṭhādīsu.

3. Ma 1. 12; Am 2. 341 piṭṭhesu.

4. Chinnabhinnamaṭadharāditāya (Ka)

Tattha katamo **anācāro**, kāyiko vītikkamo vācasiko vītikkamo kāyikavācasiko vītikkamo, ayaṃ vuccati anācāro. Sabbampi dussīlyaṃ anācāro. Idhekacco veḷudānena vā pattadānena vā puppha, phala, sināna, dantakaṭṭhadānena vā cātukamyatāya vā muggasūpyatāya vā pāribhaṭṭyatāya vā jaṅghapesanikena vā aññataraññatarena vā Buddhapaṭikuṭṭhena micchā-ājīvena jīvikam¹ kappeti, ayaṃ vuccati anācāro.

Tattha katamo **ācāro**, kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati ācāro. Sabbopi sīlasaṃvaro ācāro. Idhekacco na veḷudānena vā na patta, na puppha, na phala, na sināna, na dantakaṭṭhadānena vā na cātukamyatāya vā na muggasūpyatāya vā na pāribhaṭṭyatāya vā na jaṅghapesanikena vā na aññataraññatarena vā Buddhapaṭikuṭṭhena micchā-ājīvena jīvikam kappeti, ayaṃ vuccati ācāro.

Gocaroti atthi gocarō atthi agocarō.

Tattha katamo **agocarō**, idhekacco vesiyāgocarō vā hoti vidhavā, thullakumārikā, paṇḍaka, bhikkhunī, pānāgāragocarō vā hoti, saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena², yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anattakāmāni ahitakāmāni aphāsukakāmāni ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati agocarō.

Tattha katamo **gocarō**, idhekacco na vesiyāgocarō vā hoti -pa- na pānāgāragocarō vā hoti, asaṃsaṭṭho viharati rājūhi -pa- titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni saddhāni pasannāni opānabhūtāni kāsāvapajjotāni isivātapativātāni³ attakāmāni -pa- yogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ -pa- upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati gocarō. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarēna

1. Jīvitam (Syā, I, Ka)

2. Gihisaṃsaggena (Syā, I, Ka)

3. Isivātaparivātāni (Sī)

upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno sampanno samannāgato, tena vuccati “ācāragocarasampanno”¹.

Api cettha imināpi nayena ācāragocarā veditabbā. Duvidho hi anācāro kāyiko vācasiko ca. Tattha katamo **kāyiko anācāro**, idhekacco saṃghagatopi acittikāarakato there bhikkhū ghaṭṭayantopi tiṭṭhati, ghaṭṭayantopi nisīdati, puratopi tiṭṭhati, puratopi nisīdati, uccepi āsane nisīdati, sasīsampi pārūpitvā nisīdati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, therānaṃ bhikkhūnaṃ anupāhanānaṃ caṅkamantānaṃ sa-upāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamantānaṃ ucce caṅkame caṅkamati, chamāya caṅkamantānaṃ caṅkame caṅkamati, there bhikkhū anupakhajjāpi tiṭṭhati, anupakhajjāpi nisīdati, navepi bhikkhū āsanena paṭibāhati, jantāgharepi there bhikkhū anāpucchā kaṭṭhaṃ pakkipati, dvāraṃ pidahati, udakatitthepe there bhikkhū ghaṭṭayantopi otarati, puratopi otarati, ghaṭṭayantopi nhāyati, puratopi nhāyati, ghaṭṭayantopi uttarati, puratopi uttarati, antaragharaṃ pavisantopi there bhikkhū ghaṭṭayantopi gacchati, puratopi gacchati, vakkamma ca therānaṃ bhikkhūnaṃ purato purato gacchati, yānapi tāni honti kulānaṃ ovarakāni gūḷhāni ca paṭicchannāni ca yattha kulitthiyo kulakumāriyo nisīdanti, tatthapi sahasā pavisati, kumārakassapi sīsaṃ parāmasati, ayaṃ vuccati kāyiko anācāro.

Tattha katamo **vācasiko anācāro**, idhekacco saṃghagatopi acittikāarakato there bhikkhū anāpucchā dhammaṃ bhaṇati. Pañhaṃ vissajjeti, pātimokkhaṃ uddisati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, antaragharaṃ pavitṭhopi itthiṃ vā kumāriṃ vā evamāha “itthannāme itthaṃgotte kiṃ atthi, yāgu atthi, bhattaṃ atthi, khādanīyaṃ atthi, kiṃ pivissāma, kiṃ khādisāma, kiṃ bhuñjissāma. Kiṃ vā me dassathā”²ti vippalapati, ayaṃ vuccati vācasiko anācāro². Paṭipakkhavasena panassa ācāro veditabbo.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Khu 7. 175 Mahāniddese tannissayapāli.

Apica bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samīñjitena¹ pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajañña samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro**, dasakathāvatt huguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti. Yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

Katamo **ārakkhagocaro**, idha bhikkhu antaragharaṃ pavitṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hattim olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**, cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetam Bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocarā sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”²ti, ayaṃ vuccati upanibandhagocaro. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto -pa-samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇupamāṇesu asaṇicca āpannasekhiya-akusalacittupādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti

1. Sammiñjitena (Sī, Syā)

2. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

ettāvatā ca¹ puggalādhīttānāya desanāya pātimokkhasamvarasīlam dassitam. “Ācāragocarasampanno”ti-ādi pana sabbam yathāpaṭipannassa tam sīlam sampajjati, tam paṭipattim dassetum vuttanti veditabham.

Indriyasamvarasīla

15. Yaṁ panetaṁ tadanantaraṁ “so cakkhunā rūpaṁ disvā”ti-ādinā nayena dassitaṁ indriyasamvarasīlam, tattha **soti** pātimokkhasamvarasīle ṭhito bhikkhu. **Cakkhunā rūpaṁ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena rūpaṁ disvā. Porāṇa panāhu “cakkhu rūpaṁ na passati, acittakattā, cittaṁ na passati, acakkhukattā, dvārārammaṇasaṁghaṭṭe pana cakkhupasādavatthukena cittaṁ na passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhati’ti-ādisu viya sasambhārakathā nāma hoti, tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṁ disvāti ayamevettha attho”ti. **Na nimittaggāhīti** itthipurisanimittaṁ vā subhanimittādikaṁ vā kilesavatthubhūtaṁ nimittaṁ na gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva saṇṭhāti. **Nānubyañjanaggāhīti** kilesānaṁ anu-anubyañjanato² pākāṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāraṁ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam ākāraṁ na gaṇhāti, yaṁ tattha bhūtaṁ, tadeva gaṇhāti, Cetiya-pabbatavāsī **Mahātissatthero viya**.

Theraṁ³ kira Cetiya-pabbatā Anurādhapuram piṇḍacāratthāya āgacchantam aññatarā kulasuṇhā sāmikena saddhim bhaṇḍitvā sumaṇḍitapasādhitā devakaññā viya kālasseva Anurādhapurato nikkhamitvā ñātigharaṁ gacchantī antarāmagge disvā vipallatthacittā mahāhasitaṁ hasi. Thero kimetanti olokento tassā dantaṭṭhike asubhasaññaṁ paṭilabhitvā arahattaṁ pāpuṇi. Tena vuttam—

“Tassā dantaṭṭhikaṁ disvā, pubbasaññaṁ anussari.

Tattheva so ṭhito thero, arahattaṁ apāpuṇi”ti.

1. Ettāvatā (I), ettāvatāva (?)

2. Anubyañjanato (Sī, Syā)

3. Tam (Syā)

Sāmikopi kho panassā anumaggaṃ gacchanto therāṃ disvā “kiñci¹ bhante itthiṃ passathā”ti pucchi. Taṃ thero āha—

“Nābhijānāmi itthi vā, puriso vā ito gato².

Apica aṭṭhisāṅghāto, gacchate’sa mahāpathe”ti.

Yatvādhikaraṇamenanti-ādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā anvāssaveyyuṃ anubandheyyuṃ³. **Tassa saṃvarāya paṭipajjati** tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṃ paṭipajjantoyeva ca rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati⁴tipi vuccati. Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ. Tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ. Tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ. Tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīyaṃ vā muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmim sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Yathā kiṃ. Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ⁴ kareyyuṃ, evameva javane dussīyādīsū uppannesu tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni.

1. Kacci (Sī, Syā), kañci (?)

2. Itthiṃ vā, purisaṃ vā ito gataṃ (Syā)

3. Anuppabandheyyuṃ (Sī), anubandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ (I)

4. Yadicchitaṃ (Ka)

Tasmim̐ pana sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Yathā kim. Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto.

Sotena saddaṃ sutvāti-ādīsupi eśeva nayo. Evamidaṃ saṅkhepato rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhapaṛivajjanalakkaṇaṃ indriyasamvarasīlanti veditabbaṃ.

Ājīvapārisuddhisīla

16. Idāni indriyasamvarasīlānantaraṃ vutte ājīvapārisuddhisīle ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānanti yāni tāni “ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārajikassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṃghādisesassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā ‘yo te vihāre vasati so bhikkhu arahā’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhuni paṇītabhojanāni agilāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassā”¹ti evaṃ paññattāni cha sikkhāpadāni, imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ.

Kuhanāti-ādīsu ayaṃ Pāli, “tattha katamā **kuhanā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paccayapaṭisevana²saṅkhātena vā sāmantaajappitena vā iriyāpathassa vā aṭṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā³ bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanaṃ kuhitattaṃ, ayaṃ vuccati kuhanā.

1. Vi 5. 178 piṭṭhe.

2. Paccayapaṭisedhana (Sī), evamuparipi.

3. Bhākuṭitā (Sī)

Tattha katamā **lapanā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ ālapanā lapanā sallapanā ullapanā samullapanā unnahanā samunnahanā ukkācanā samukkācanā anuppiyabhāṇitā cāṭukamyatā muggasūpyatā pāribhaṭyatā, ayaṃ vuccati lapanā.

Tattha katamā **nemittikatā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yaṃ paresaṃ nimittaṃ nimittakammaṃ obhāso obhāsakammaṃ sāmantaṭajappā parikathā, ayaṃ vuccati nemittikatā.

Tattha katamā **nippesikatā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ akkosanā vambhanā garahanā ukkhepanā samukkhepanā khipanā saṃkhipanā pāpanā sampāpanā avaṇṇahārikā¹ parapiṭṭhimaṃsikātā, ayaṃ vuccati nippesikatā.

Tattha katamā **lābhena lābhaṃ nijigīsanatā**², lābhasakkārasilokasannissito pāpiccho icchāpakato ito laddhaṃ āmisāṃ amutra harati, amutra vā laddhaṃ āmisāṃ idha āharati. Yā evarūpā āmisena āmisassa eṭṭhi gaveṭṭhi pariyetṭhi esanā gavesanā pariyesanā, ayaṃ vuccati lābhena lātaṃ nijigīsanatā”ti³.

17. Imissā pana Pāḷiyā evamattho veditabbo. Kuhananiddese tāva **lābhasakkārasilokasannissitassāti** lābhañca sakkārañca kittisaddañca sannissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassāti** asantaḡuṇadīpanakāmassa. **Ichchāpakatassāti** icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayapaṭisevanasāmantaṭajappana-iriyāpathasannissitavasena Mahāniddese tividhaṃ kuhanavattu āgataṃ. Tasmā tividhampetarṃ dassetuṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātena vāti evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchatam nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddheñatvā puna tesāṃ “aho ayyo appiccho na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇṭāni

1. Avaṇṇahāritā (Sī)

2. Nijigīmsanatā (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 366 piṭṭhe.

cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhūti apī sakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Vuttañhetāṃ Mahānidde—

“Katamaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthu. Idha gahapatikā bhikkhuṃ nimantenti cīvara piṇḍapāta senāsana gilāna paccaya bhesajjaparikkhārehi. So pāpiccho icchāpakato atthiko cīvara -pa- parikkhārānaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ pacchakkhāti. Piṇḍapātaṃ -pa- senāsanaṃ. Gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ pacchakkhāti. So evamāha ‘kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghātiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikaṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsanena, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo rukkhāmūliko vā assa abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilāna paccaya bhesajjaparikkhārena, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttana vā hariṭakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyya’ti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsaṇaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajja parikkhāraṃ paṭisevati, tamenāṃ gahapatikā evaṃ jānanti ‘ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo dhutavādo’ti. Bhiyyo bhiyyo nimantenti cīvara -pa- parikkhārehi. So evamāha ‘tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Deyyadhammassa -pa- dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃpasavati. Tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako, sacehaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññaṃ paribāhirā bhavissanti, na mayhaṃ iminā attho. Apica. Tumhākaṃyeva anukampāya paṭiggaṇhāmī’ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti. Bahumpi piṇḍapātaṃ -pa- bhesajjaparikkhāraṃ

paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanākuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ paccayaapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthū”ti¹.

Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpana-vācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantajappanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha—

“Katamaṃ sāmantajappanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthu. Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo ‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati ‘yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. ‘Yo evarūpaṃ pattaṃ lohathālakaṃ. Dhammakaraṇaṃ² parissāvanaṃ kuṇcikaṃ, kāyabandhanaṃ upāhanaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. Yassa evarūpo upajjhāyo ācariyo³ samānupajjhāyako, samānācariyako mitto sandiṭṭho sambhatto sahāyo³. Yo evarūpe vihare vasati adḍhayoge pāsāde hammiye guhāyaṃ leṇe kuṭiyā kūṭāgāre aṭṭe māle uddaṇḍe⁴ upaṭṭhānasālāyaṃ maṇḍape rukkhamaṇe vasati, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. Atha vā ‘korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāviko, ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ viharasamāpattīnaṃ lābhī’ti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ kathesi. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ sāmantajappanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthū”ti⁵.

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ Kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha “katamaṃ iriyāpathasaṅkhātāṃ Kuhanavatthu. Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo ‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī”ti gamanaṃ saṇṭhapeti,

1. Khu 7. 172 piṭṭhe.

2. Dhammakaraṇaṃ (Sī)

3-3. Evarūpā samānupajjhāyakā -pa- sambhattā. Sahāyā (Khu 7. 174)

4. Uṭṭaṇḍe (Syā, I, Ka)

5. Khu 7. 173 piṭṭhe.

ṭhānaṃ saṇṭhapeti, nisajjaṃ saṇṭhapeti, sayanaṃ saṇṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyī ca hoti, yā evarūpā iriyāpathassa aṭṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātāṃ Kuhanavatthū”ti¹.

Tattha **paccayapaṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena vā saṅkhātena. **Sāmantajappitenā**ti samīpabhaṇitena. **Iriyāpathassa vā**ti catu-iriyāpathassa. **Aṭṭhapanā**ti-ādi ṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanā**ti abhisāṅkharāṇā, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhita²bhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko. Bhākuṭikassa bhāvo bhākuṭiyaṃ. **Kuhanā**ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā kuhāyanā. Kuhitassa bhāvo kuhitattanti.

Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhūnimantitum, yadi evaṃ³ gacchatha re, ahaṃ pacchato pattam gahetvā³ āgacchāmī”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanā ālapanā. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanā⁴. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatīti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā.

Unnahanāti “upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā”ti evaṃ yāva “dassāma bhante okāsaṃ na labhāmā”ti-ādīni vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā

1. Khu 7. 173 piṭṭhe. 2. Padhānaparimathita (Sī, I), padhānaparamaṭṭhita (Syā)
3-3. Gacchatha ahaṃ pacchato gahetvā (Sī, I), gacchatha ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā (Syā)
4. Lapanā (Sī)

ucchuhattham disvā “kuto ābhataṃ upāsakā”ti pucchati. Ucchukhattato bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khādītvā bhante jānitabbanti. “Na upāsaka bhikkhussa ucchuṃ dethā”ti vattuṃ vaṭṭatīti. Yā evarūpā nibbeḥhantassāpi veḷhanakathā, sā unnahanā. Sabbatobhāgena punappunam unnahanā¹ **samunnahanā**.

Ukkācanāti “etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti. Sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva detī”ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttaṃ hoti. Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ². Sabbatobhāgena pana punappunam ukkācanā **samukkācanā**.

Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunam piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā attānaṃ heṭṭhato heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti, evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alikaṃ, ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati. Tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭyatā**ti paribhaṭyabhāvo. Yo hi kuladārake dhāti viya añkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho. Tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ. Pāribhaṭyassa bhāvo paribhaṭyatāti.

Nemittikatāniddese **nimittanti** yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaññājanakaṃ kāyavacīkammaṃ. **Nimittakammanti** khādanīyaṃ gahetvā gacchante disvā “kiṃ khādanīyaṃ labhitthā”ti-ādinaṃ nayena nimittakaraṇaṃ. **Obhāsoti** paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakammanti** vacchapālake disvā “kiṃ ime vacchā khīragovacchā udāhu takkagovacchā”ti pucchitvā “khīragovacchā bhante”ti vutte “na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyūṃ, bhikkhūpi khīraṃ labheyyun”ti evamādinā nayena tesaṃ dāraṇaṃ mātāpitūnaṃ³ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ. Kulūpakabhikkhu vatthu cettha vattabbaṃ.

1. Punappunahanā (Ka-Sī)

2. Kathetabbaṃ (Sī) veditabbaṃ (Ka)

3. Mātāpitunnaṃ (Sī)

Kulūpako kira bhikkhu bhuñjitukāmo gehaṃ pavisitvā nisīdi. Taṃ disvā adātukāmā gharaṇī “taṇḍulā natthī”ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhupi antogabbhaṃ pavisitvā olokeno kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphāle, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī “taṇḍule nālatthan”ti āgatā. Bhikkhu “upāsike ‘ajja bhikkhā na sampajjissatī’ti paṭikacceva nimittaṃ addasaṃ”ti āha. Kiṃ bhanteti. Kavāṭakoṇe nikkhattaṃ ucchuṃ viya sappāṃ addasaṃ, ‘taṃ paharissāmi’ti olokeno bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ, leḍḍukena¹ pahaṭena sappena kataṃ piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisāṃ phaṇaṃ, tassa taṃ leḍḍuṃ ḍaṃsitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, athassa kupitassa ghaṭe pakkhittaghatasadisāṃ mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷanti. Sā “na sakkā muṇḍakaṃ vañcetun”ti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ sabbaṃ adāsīti. Evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantaajappāti veditabbaṃ². **Parikathā**ti yathā taṃ labhati tassa parivattetvā kathananti.

Nippesikatāniddese **akkosana**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanaṃ. **Vambhana**ti paribhavitvā kathanāṃ. **Garahana**ti assaddho appasannoti-ādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepana**ti mā etaṃ ettha kathethāti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhhepanā**. Atha vā adentaṃ disvā “aho³ dānapatī”ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhhepanā**. Mahādānapatīti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhhepanā**. **Khipana**ti kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojinoti evaṃ uppaṇḍanā. **Samkhipana**ti kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha, yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detīti suṭṭhutaṃ uppaṇḍanā. **Pāpana**ti adāyakattassa avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**. **Avanṇahārikā**ti evaṃ me avanṇabhayāpi dassatīti gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ avanṇaharaṇaṃ. **Parapitṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avanṇabhāsītā. Esā hi abhimukhaṃ

1. Thapitagulapiṇḍake viya pāsāṇaledḍuke (Sī) ṭhapitagulapiṇḍakena viya pāsāṇaledḍukena tena (Syā)

2. Veditabbā (Syā, Ka-Sī)

3. Adentaṃ aho (Sī)

oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsaṃ khādanamiva hoti, tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatāti** ayaṃ yasmā veḷupesikāya viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā¹ gandhamaggaṇā viya paraguṇe nipisitvā¹ vicuṇṇetvā esā lābhamaggaṇā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

Lābhena lābhaṃ nijigīsanatāniddese **nijigīsanatāti** maggaṇā. **Ito laddhanti** imamaḥ gehā laddhaṃ. **Amutrāti** amukamhi gehe. **Etṭhīti** icchanā. **Gaveṭṭhīti** maggaṇā. **Pariyeṭṭhīti** punappunaṃ maggaṇā. Ādito paṭṭhāya laddhaṃ laddhaṃ bhikkhaṃ tatra tatra kuladāraḥkānaṃ datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbaṃ. Esanāti-ādīni² eṭṭhi-ādīnameva vevacanāni, tasmā eṭṭhīti esanā. Gaveṭṭhīti gavesanā, pariyeṭṭhīti pariyesanā. Icevamevā yojanā veditabbā. Ayaṃ kuhanādīnaṃ attho.

Idāni **evamādīnaṃ pāpadhammānanti** ettha ādisaddena “yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjītvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvikāṃ kappenti. Seyyathidaṃ, aṅgaṃ, nimittaṃ, uppātaṃ supinaṃ, lakkhaṇaṃ, mūsikacchinnāṃ, agghihomaṃ, dabbihomaṃ”³ ti ādinā nayena brahmajāle vuttānaṃ anekesaṃ pāpadhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Iti yvāyaṃ imesaṃ ājīvaḥetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamavasena, imesaṃ “kuhanā lapanā nemittikatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā”³ ti evamādīnaṃ pāpadhammānaṃ vasena pavatto micchājīvo, yā tasmā sabbappakārāpi micchājīvā virati, idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho. Etaṃ āgamma jīvantīti ājīvo. Ko so, paccayapariyesanavāyāmo. Pārisuddhīti parisuddhatā. Ājīvassa pārisuddhi ājīvapārisuddhi.

Paccayasannissitasīla

18. Yaṃ panetaṃ tadanantaraṃ paccayasannissitasīlaṃ vuttaṃ, tattha **paṭisaṅkhā yonisoti** upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā, paccavekkhitvāti

1. Nipimsitvā (Sī), nippimsitvā (Syā)

2. Esanādīni (Sī)

3. Dī 1. 8 piṭṭhe.

attho. Ettha ca sītassa paṭighātāyāti-ādinā nayena vuttapaccavekkhaṇameva “yoniso paṭisaṅkhā”ti veditabbaṃ¹. Tattha **cīvaranti** antaravāsakādīsu yaṃkiñci. **Paṭisevatīti** paribhuñjati, nivāseti vā pārupati vā. **Yāvadevāti** payojanāvadhiparicchedaniyamavacanāṃ, ettakameva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanāṃ yadidaṃ sītassa paṭighātāyāti-ādi, na ito bhiyyo. **Sītassāti** ajjhataḍḍhātukkhobhavasena vā bahiddhā-utupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa. **Paṭighātāyāti** paṭihananaṭṭhaṃ. Yathā sarīre ābādhaṃ na uppādeti, evaṃ tassa vinodanaṭṭhaṃ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhattacitto yoniso padahitum na sakkoti, tasmā sītassa paṭighātāya cīvaraṃ paṭisevitabbanti Bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uṇhassāti** aggisantāpassa. Tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo. Ḍaṃsamakasavātāpasarīsapa-samphassānanti ettha pana **ḍaṃsāti** ḍaṃsanamakkhikā, andhamakkhikātipi vuccanti. **Makasā** makasā-eva. **Vātāti** saraṇa-arajādibhedā. **Ātapoti** sūriyātapo. **Sarīsapāti**² ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesāṃ datṭhasamphasso ca phutṭhasamphasso cāti duvidho samphasso, sopi cīvaraṃ pārupitvā nisinnaṃ na bādhati, tasmā tādisesu ṭhānesu tesāṃ paṭighātattāya paṭisevati. **Yāvadevāti** puna etassa vacanāṃ niyatapayojanāvadhiparicchedadassanaṭṭhaṃ, hirikopīnapaṭicchādanañhi niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci honti. Tattha **hirikopīnanti** taṃ taṃ sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiṃ yasmiñhi aṅge vivariyamāne hirī kuppati vinassati, taṃ taṃ hirim kopanato hirikopīnanti vuccati. Tassa ca hirikopīnassa paṭicchādanaṭṭhanti hirikopīnapaṭicchādanaṭṭhaṃ. Hirikopīnaṃ paṭicchādanaṭṭhantipi pāṭho.

Piṇḍapātanti yaṃkiñci āhāraṃ. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā piṇḍapātoti vuccati. Piṇḍānaṃ vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṃ bhikkhānaṃ sannipāto samūhoti vuttaṃ hoti. **Neva davāyāti** na gāmadārakādayo viya davatthaṃ, kīlānimittanti vuttaṃ hoti. **Na madāyāti** na muṭṭhikamallādayo viya madatthaṃ, balamadanimittanti porisamadanimittāncāti vuttaṃ hoti. **Na maṇḍanāyāti** na

1. Veditabbā (Ka)

2. Sirīmsapāti (Sī, Syā)

antepurikavesiyādayo viya maṇḍanattham, aṅgapaccaṅgānaṃ piṇabhāvanimittanti vuttaṃ hoti. Na vibhūsanāyāti na naṭanaccakādayo viya vibhūsanattham, pasannacchavivaṇṇatānimittanti vuttaṃ hoti¹. Ettha ca neva davāyāti etaṃ mohūpanissayappahānattham vuttaṃ. Na madāyāti etaṃ dosūpanissayappahānattham. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ rāgūpanissayappahānattham. Neva davāya na madāyāti cetaṃ attano saññojanuppattipaṭisedhanattham. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ parassapi saññojanuppattipaṭisedhanattham. Catūhipi ceteḥ ayoniso paṭipattiyā kāmasukhallikānuyogassa ca pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Yāvadevāti vuttatthameva. **Imassa kāyassāti** etassa catumahā bhūtikassa rūpakāyassa. **Ṭhitiyāti** pabandhaṭṭhitattham. **Yāpanāyāti** pavattiyā avicchedattham, cirakālaṭṭhitattham vā. Gharūpatthambhamiva hi jīṇṇagharasāmiko, akkhabbhañjanamiva ca sākaṭiko kāyassa ṭhitattham yāpanatthañcesa piṇḍapātaṃ paṭisevati, na dava mada maṇḍana vibhūsanattham. Apica ṭhiti jīvitindriyassetam adhivacanaṃ, tasmā imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ettāvata etassa kāyassa jīvitindriyapavattāpanatthantipi vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Vihimsūparatiyāti** vihiṃsā nāma jighacchā ābādhaṭṭhena. Tassa uparamatthampesa piṇḍapātaṃ paṭisevati, vaṇālepanamiva uṇhasītādīsu tappaṭikāraṃ viya ca. **Brahmacariyānuggahāyāti** sakalasāsanabrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa ca anuggahattham. Ayañhi piṇḍapātaṃ paṭisevanapaccayā kāyabalaṃ nissāya sikkhattayānuyogavasena bhavakantāranittharaṇattham paṭipajjanto brahmacariyānuggahāya paṭisevati, kantāranittharaṇatthikā puttamaṃsaṃ² viya, nadīnittharaṇatthikā kullaṃ³ viya, samuddanittharaṇatthikā nāvamiva ca.

Iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti etaṃ iminā piṇḍapātaṃ paṭisevanena purāṇaṇca jighacchāvedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navaṇca vedanaṃ aparimitabhojanapaccayaṃ āharahatthaka alaṃsāṭaka tatravaṭṭakakākamāsaka bhuttavamitakabrāhmaṇānaṃ aññataro viya na uppādessāmīti paṭisevati, bhesajjamiva gilāno. Atha vā yā adhunā asappāyāparimitabhojanaṃ nissāya purāṇakammapaccayavasena uppajjanato

1. Aṭṭhasālīniyaṃ 430 piṭṭhe aññathavaṇṇanā.

2. Saṃ 1. 322 piṭṭhe.

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

purāṇavedanāti vuccati. Sappāyaparimitabhojanena tassā paccayaṃ vināsento taṃ purāṇaṃ vedanaṃ paṭihaṅkhāmi. Yā cāyaṃ adhunā kataṃ ayuttaparibhogakammūpacayaṃ nissāya āyatiṃ uppajjanato navavedanāti vuccati. Yuttaparibhogavasena tassā mūlaṃ anibbattento taṃ navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti evampettha attho daṭṭhabbo. Ettāvatā yuttaparibhogasaṅgaho attakilamathānuyogappahānaṃ dhammikasukhāpariccāgo ca dīpito hotīti veditabbo.

Yātrā ca me bhavissatīti parimitaparibhogena¹ jīvitindriyupacchedakassa iriyāpathabhaṇṇakassa vā parissayassa abhāvato cirakālagamanasaṅkhātā yātrā ca me bhavissati imassa paccayāyattavuttino kāyassātipi paṭisevati, yāpyarogī viya tappaccayaṃ. **Anavajjātā ca phāsuvihāro cāti** ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjātā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitaparibhoga-paccayā aratitandīvijambhitā². Viññūgarahādidosābhāvena vā anavajjātā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhāvena phāsuvihāro. Yāvadattha-udarāvadehakabhojanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhānaṃ pahānato anavajjātā, catupañcālopaṃmatta-ūnabhojanena catu-iriyāpathayogyabhāvapaṭipādanato phāsuvihāro ca me bhavissatīti paṭisevati. Vuttampi hetam—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti³.

Ettāvatā ca payojanapariggaho majjhimā ca paṭipadā dīpitā hotīti veditabbā.

Senāsananti senaṇca āsanaṇca. Yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā, taṃ senaṃ. Yattha yattha āsati nisīdati, taṃ āsanaṃ. Taṃ ekato katvā senāsananti vuccati.

Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti parisahanaṭṭhena utuyeva utuparissayo.

1. Hitaparimitaparibhogena (Sī)

2. ...vijambhikā (Sī, Syā, I)

3. Khu 2. 343 Theragāthāyaṃ.

Utoparissayassa vinodanattthañca paṭisallānārāmatthañca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanatttham ekībhāvasukhatthañcāti vuttam hoti. Kāmañca sītaṭiḡhātādināva utoparissayavinodanam vuttameva. Yathā pana cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanam niyatapayojanam, itarāni kadāci kadāci bhavantīti vuttam, evamidhāpi niyatam utoparissayavinodanam sandhāya idam vuttanti veditabbam. Atha vā ayaṁ vuttappakāro utu utuyeve. Parissayo pana duvidho pākāṭaparissayo ca, paṭicchannaparissayo ca¹. Tattha pākāṭaparissayo sīhabyagghādayo. Paṭicchannaparissayo rāgadosādayo. Ye yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādham na karonti, tam senāsanam evam jānitvā paccavekkhitvā paṭisevanto bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso senāsanam utoparissayavinodanatttham paṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti ettha rogassa paṭi-ayanatṭhena paccayo, paccanīkagamanatṭhenāti attho. Yassa kassaci sappāyassetam adhivacanam. Bhisakkassa kammam tena anuññātattāti bhesajjam. Gilānapaccayova bhesajjam gilānapaccayabhesajjam, yamkiñci gilānassa sappāyam bhisakkakammam telamadhuphāṇitādīti vuttam hoti. Parikkhāroti pana “sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhatam² hoti”ti³ ādisu parivāro vuccati. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti⁴ ādisu alaṅkāro. “Ye ca kho ime⁵ pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”ti⁶ ādisu sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañhi gilānapaccayabhesajjam jīvitassa parivāropi hoti, jīvitanāsakābādhupattiyā antaram adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathā ciraṁ pavattati, evamassa kāraṇabhāvato, tasmā parikkhāroti vuccati. Evam gilānapaccayabhesajjañca tam parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro. Tam gilānapaccayabhesajjaparikkhāram. Gilānassa yamkiñci sappāyam bhisakkānuññātam telamadhuphāṇitādi jīvitaparikkhāranti vuttam hoti.

1. Khu 7. 10 piṭṭhe tannissayapāli. 2. Suparikkhattam (sabbattha) Pāli pana passitabbā.

3. Am 2. 478 piṭṭhe.

4. Sam 3. 5 piṭṭhe.

5. Yecime (Sī) yekeci (Syā, I, Ka)

6. Ma 1. 150 piṭṭhe.

Uppannānanti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikānanti** ettha byābādhoti dhātukkhobho, taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīlakādayo. Byābādhato uppannattā veyyābādhikā. **Vedanānanti** dukkhavedanā akusalavipākavedanā. Tāsaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ. **Abyābajjha**¹ **paramatāyāti** niddukkhaparamatāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti tāvāti attho.

Evamidaṃ saṅkhepato paṭisaṅkhā yoniso paccayaparibhogalakkaṇaṃ paccayasannissitasīlaṃ veditabbaṃ. Vacanattho panettha—cīvarādayo hi yasmā te paṭicca nissāya paribhuñjamānā paṇino ayanti pavattanti, tasmā paccayāti vuccanti. Te paccaye sannissitanti paccayasannissitaṃ.

Catupārisuddhisampādanavidhi

19. Evametasmaṃ catubbidhe sīle saddhāya **pātimokkhasaṃvaro** sampādetabbo. **Saddhāsādhano** hi so, sāvakavisayātītattā sikkhāpadapaññattiyā. Sikkhāpadapaññattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassanaṃ. Tasmā yathā paññattaṃ sikkhāpadaṃ anavasesaṃ saddhāya samādiyivā jīvitepi apekkhaṃ akarontena sādhuṃ sampādetabbaṃ. Vuttampi hetuṃ—

“Kikīva aṇḍaṃ camarīva vāladhiṃ,
Piyamva puttaṃ nayanamva ekakaṃ.
Tatheva sīlaṃ anurakkhamānakā,
Supesalā hotha sadā sagāravā”ti.

Aparampi vuttaṃ—“()² evameva kho pahārāda³ yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitaḥetupi nātikkamantī”ti⁴. Imasmiṃ ca panatthe aṭaviyaṃ corehi baddhatherānaṃ vatthūni veditabbāni.

Mahāvattani-aṭaviyaṃ kira therā corā kālavallīhi bandhitvā nipajjāpesuṃ. Thero yathānipannova sattadivasāni vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiphalaṃ pāpuṇitvā tattheva kālaṃ katvā brahmaloke nibbatti.

1. Abyāpajjha (Sī, Syā) abyāpajja (Ka)

2. (Seyyathāpi mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati) (Syā)

3. Mahārāja (Sī, Ka)

4. Aṃ 3. 41 piṭṭhe.

Aparampi theram Tambapaṇṇidīpe pūtilatāya bandhitvā nipajjāpesum.
So vanadāhe āgacchante vallim acchinditvāva vipassanam paṭṭhapetvā
samasīsī hutvā parinibbāyi. Dīghabhāṇaka-abhayatthero pañcahi
bhikkhusatehi saddhim āgacchanto¹ disvā therassa sarīram jhāpetvā cetiyam
kārapesi. Tasmā aññopi saddho kulaputto—

Pātimokkham visodhento, appeva jīvitam jahe.

Pañnattam Lokanāthena, na bhinde sīlasamvaram.

Yathā ca pātimokkhasamvaro saddhāya, evam satiyā **indriyasamvaro**
sampādetabbo. **Satisādhano** hi so, satiyā adhiṭṭhitānam indriyānam
abhiijhādīhi ananvāssavanīyato. Tasmā “varam bhikkhave tattāya
ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyam
sampalimaṭṭham, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso
nimittaggāho”²ti ādinā nayena ādittapariyāyam samanussarivā rūpādisu
visayesu cakkhudvārā dipavattassa viññāṇassa abhiijhādīhi anvāssavanīyam
nimittādiggaḥam asammuṭṭhāya satiyā nisedhentena esa sādhuḥkam
sampādetabbo. Evam asampādite hi etasmim pātimokkhasamvarasīlampi
anaddhaniyam hoti aciraṭṭhitikam, samvihitasākhāparivāramiva sassam.
Haññate cāyam kilesacorehi, vivaṭadvāro viya gāmo parassa hārīhi.
Cittañcassa rāgo samativijjhati, ducchannamagāram vuṭṭhi viya. Vuttampi
hetam—

“Rūpesu saddesu atho rasesu,

Gandhesu phassesu ca rakkha indriyam.

Ete hi dvārā vivaṭā arakkhitā,

Hananti gāmaṁva parassa hārino”.

“Yathā agāram ducchannam, vuṭṭhī samativijjhati.

Evam abhāvitam cittam, rāgo samativijjhatī”³ti.

Sampādite pana tasmim pātimokkhasamvarasīlampi addhaniyam hoti
ciraṭṭhitikam, samvihitasākhāparivāramiva sassam. Na haññate cāyam
kilesa-

1. Gacchanto (Sī, Syā)

2. Sam 2. 377 piṭṭhe.

3. Khu 1. 14, 15 Dhammapade.

corehi, susaṁvutadvāro viya gāmo parassa hārīti. Na cassa cittaṁ rāgo samativijjhati, succhannamagāraṁ vuṭṭhi viya. Vuttampi cetam—

“Rūpesu saddesu atho rasesu,
Gandhesu phassesu ca rakkha indriyaṁ.
Ete hi dvārā pihitā susaṁvutā,
Na hanti gāmaṁva parassa hārino”.

“Yathā agāraṁ succhannaṁ, vuṭṭhī na samativijjhati.
Evaṁ subhāvitaṁ cittaṁ, rāgo na samativijjhatī”¹.

Ayaṁ pana ati-ukkaṭṭhadesanā.

Cittaṁ nāmetaṁ lahuparivattaṁ, tasmā uppannaṁ rāgaṁ
asubhamanasikārena vinodetvā indriyaśaṁvaro sampādetabbo,
adhunāpabbajitena Vaṅṅisattherena viya.

Therassa kira adhunāpabbajitassa piṇḍāya carato ekaṁ itthim disvā
rāgo uppajjati. Tato Ānandattheraṁ āha—

“Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṁ me pariḍayhati.
Sādhu nibbāpanaṁ brūhi, anukampāya Gotamā”².

Thero āha—

“Saññāya vipariyesā, cittaṁ te pariḍayhati.
Nimittaṁ parivajjehi, subhaṁ rāgūpasañhitaṁ.
Asubhāya cittaṁ bhāvehi, ekaggaṁ susamāhitaṁ.
Saṅkhāre parato passa, dukkhato no ca attato.
Nibbāpehi mahārāgaṁ, mā ḍayhittho punappunan”².

Thero rāgaṁ vinodetvā piṇḍāya cari. Apica indriyaśaṁvarapūrakena
bhikkhunā Kuraṇḍakamahāleṇavāsinaṁ Cittaguttattherena viya
Corakamahāvihāravāsinaṁ Mahāmittattherena viya ca bhavitabbaṁ.
Kuraṇḍakamahāleṇa kira sattannaṁ Buddhānaṁ
abhinikkhamanacittakammaṁ manoramaṁ ahosi, sambahulā bhikkhū
senāsanacārikaṁ āhiṇḍantā cittakammaṁ disvā “manoramaṁ

1. Khu 1. 14, 15 Dhammapade.

2. Saṁ 1. 189; Khu 2. 369 piṭṭhesu.

bhante cittakamman”ti āhaṃsu. Thero āha “atirekasatṭhi me āvuso vassāni leṇe vasantassa cittakamman atthītipi¹ na jānāmi, ajja dāni cakkhumante nissāya ñātan”ti. Therena kira ettakam addhānam vasantena cakkhum ummīletvā leṇam na ullokitapubbam. Leṇadvāre cassa mahānāgarukkhopi ahosi. Sopi therena uddham na ullokitapubbo. Anusamvaccharam bhūmiyam kesaranipātam disvāvassa pupphitabhāvam jānāti.

Rājā therassa guṇasampattiṃ sutvā vanditukāmo tikkhattum pesetvā anāgacchante there tasmim gāme taruṇaputtānam itthīnam thane bandhāpetvā lañjāpesi “tāva dārakā thaññam mā labhiṃsu, yāva thero na āgacchatī”ti. Thero dārakānam anukampāya Mahāgāmaṃ agamāsi. Rājā sutvā “gacchatha bhaṇe theram pavesetha sīlāni gaṇhissāmī”ti antepuram abhiharāpetvā vanditvā bhojetvā “ajja bhante okāso natthi, sve sīlāni gaṇhissāmīti therassa pattam gahetvā thokam anugantvā deviyā saddhim vanditvā nivatti. Thero rājā vā vandatu devī vā, “sukhī hotu mahārāja”ti vadati. Evaṃ sattadivasā gatā. Bhikkhū āhaṃsu “kim bhante tumhe raññepi vandamāne deviyāpi vandamānāya “sukhī hotu mahārāja”icceva vadathāti. Thero “nāham āvuso rājāti vā devīti vā vavatthānam karomī”ti vatvā sattāhātikkamena “therassa idha vāso dukkho”ti raññā vissajjito Kuraṇḍakamahāleṇam gantvā rattibhāge caṅkamam ārūhi. Nāgarukkhe adhivatthā devatā daṇḍadīpikam gahetvā aṭṭhāsi. Athassa kammaṭṭhānam atiparisuddham pākaṭam ahosi. Thero “kim nu me ajja kammaṭṭhānam ativiya pakāsatī”ti attamano majjhimayāmasamanantaram sakalam pabbatam unnādayanto arahattam pāpuṇi. Tasmā aññopi attatthakāmo² kulaputto—

Makkaṭova araññamhi, vane bhantamigo³ viya.

Bālo viya ca utrasto, na bhavē lolalocano.

Adho khipeyya cakkhūni, yugamattadaso siyā.

Vanamakkaṭalolassa, na cittassa vasam vaje.

1. Atthi natthītipi (Syā, Ka-Sī, Ka)

2. Atthakāmo (Ka-Sī, Syā), attakāmo (?)

3. Bhanto migo (Syā, Ka)

Mahāmittattherassāpi mātu visagaṇḍakarogo¹ uppajji, dhītāpissā bhikkhunīsu pabbajitā hoti. Sā taṃ āha “gaccha ayye bhātu santikaṃ gantvā mama aphāsukabhāvaṃ ārocetvā bhesajjamāharā”ti. Sā gantvā ārocesi. Thero āha “nāhaṃ mūlabhesajjādīni saṃharitvā bhesajjaṃ pacitum jānāmi, apica te bhesajjaṃ ācikkhissaṃ—“ahaṃ yato pabbajito, tato paṭṭhāya na mayā lobhasahagatena cittena indriyāni bhinditvā visabhāgarūpaṃ olokitapubbaṃ, iminā saccavacanena mātuyā me phāsu hotu, gaccha idaṃ vatvā upāsikāya sarīraṃ parimajjā”ti. Sā gantvā imamattaṃ ārocetvā tathā akāsi. Upāsikāya taṃkhaṇaṃyeva gaṇḍo pheṇapiṇḍo viya vilīyitvā antaradhāyi, sā utṭhahitvā “sace Sammāsambuddho dhareyya, kasmā mama puttasadisassa bhikkhuno jālavicitrena hatthena sīsaṃ na parāmaseyyā”ti attamanavācaṃ nicchāresi. Tasmā—

Kulaputtamāni aññopi, pabbajitvāna sāsane.

Mittattherova tiṭṭheyya, vare indriyasamvare.

Yathā pana indriyasamvaro satiyā, tathā vīriyena **ājīvapārisuddhi** sampādetabbā. **Vīriyasādhana** hi sā, sammāraddhavīriyassa micchājīvappahānasambhavato. Tasmā anesanaṃ appatirūpaṃ pahāya vīriyena piṇḍapātacariyādīhi sammā esanāhi esā sampādetabbā parisuddhuppādeyeva paccaye paṭisevamānena aparisuddhuppāde āsīvise viya parivajjayatā. Tattha apariggahitadhutaṅgassa saṃghato, gaṇato, dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannānaṃ gihīnaṃ santikā uppannā paccayā parisuddhuppādā nāma. Piṇḍapātacariyādīhi pana atiparisuddhuppādāyeva. Pariggahitadhutaṅgassa piṇḍapātacariyādīhi dhutaṅge² cassa pasannānaṃ santikā dhutaṅganiyamānulomena uppannā parisuddhuppādā nāma. Ekabyādhivūpasamatthañcassa pūtihariṭakīcatumadhuresu uppannesu “catumadhuraṃ aññepi sabrahmacārino paribhuñjissanti”ti cintetvā hariṭakīkhaṇḍameva paribhuñjamānassa dhutaṅgasamādānaṃ patirūpaṃ hoti. Esa hi “uttama-ariyavaṃsiko bhikkhū”ti vuccati. Ye panete cīvarādayo paccayā, tesu yassa kassaci bhikkhuno ājīvaṃ

1. Visagaṇḍarogo (Sī, Syā)

2. Dhutaṅgaguṇe (Sī, Syā)

parisodhentassa cīvare ca piṇḍapāte ca nimittobhāsaparikathāviññattiyo na vaṭṭanti. Senāsane pana apariggahitadhutaṅgassa nimittobhāsaparikathā vaṭṭanti. Tattha **nimittam** nāma senāsanattham bhūmiparikammādīni karontassa “kiṃ bhante kariyati, ko kārāpeti”ti gihīhi vutte “na kocī”ti paṭivacanam, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma “upāsakā tumhe kuhiṃ vasathā”ti. Pāsāde bhanteti. “Bhikkhūnaṃ pana upāsakā pāsādo na vaṭṭati”ti vacanam, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ obhāsakammaṃ. **Parikathā** nāma “bhikkhusaṃghassa senāsanaṃ sambādhan”ti vacanam, yā vā panaññāpi evarūpā pariyāyakathā. Bhesajje sabbampi vaṭṭati. Tathā uppannaṃ pana bhesajjaṃ roge vūpasante paribhuñjitum vaṭṭati, na vaṭṭatīti.

Tattha vinayadharā “Bhagavatā dvāraṃ dinnam, tasmā vaṭṭati”ti vadanti. Suttantikā pana “kiñcāpi āpatti na hoti, ājīvaṃ pana kopeti, tasmā na vaṭṭati”cceva vadanti.

Yo pana Bhagavatā anuññātāpi nimittobhāsaparikathāviññattiyo akaronto appicchatādiguṇeyeva nissāya jīvitakkhayepi paccupaṭṭhite aññatreva obhāsādīhi uppannapaccaye paṭisevati, esa “paramasallekhavutti”ti vuccati, seyyathāpi therō **Sāriputto**.

So kirāyasmā ekasmiṃ samaye pavivekaṃ brūhayamāno Mahāmoggallānattherena¹ saddhiṃ aññatarasmiṃ araññe viharati, athassa ekasmiṃ divase udaravātābādho uppajjitvā atidukkhaṃ janesi. Mahāmoggallānatthero sāyanhasamaye tassāyasmato upaṭṭhānaṃ gato theram nipannaṃ disvā taṃ pavattiṃ pucchitvā “pubbe te āvuso kena phāsu hoti”ti pucchi. Thero āha “gihikāle me āvuso mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsam² adāsi, tena me phāsu ahosi”ti. Sopi āyasmā “hotu āvuso, sace mayhaṃ vā tuyhaṃ vā puññaṃ atthi, appeva nāma sve labhissāmā”ti āha.

Imaṃ pana nesaṃ kathāsallāpaṃ caṅkamanakoṭṭiyaṃ rukkhe adhivatthā devatā sutvā “svā ayyassa pāyāsaṃ uppādessāmī”ti tāvadeva therassa

1. Mahāmoggallānattherena (Ka)

2. ...pāyasaṃ (?)

upaṭṭhākakulaṃ gantvā jeṭṭhaputtassa sarīraṃ āvisitvā pīlaṃ janesi. Athassa tikicchānimittaṃ sannipatite nātake āha “sace sve therassa evarūpaṃ nāma pāyāsaṃ paṭiyādetha, taṃ muñcissāmi”ti. Te “tayā avuttepi mayāṃ therānaṃ nibaddhaṃ bhikkhaṃ demā”ti vatvā dutiyadivase tathārūpaṃ pāyāsaṃ paṭiyādiyimsu.

Mahāmoggallānatthero pātova āgantvā “āvuso yāva ahaṃ piṇḍāya caritvā āgacchāmi, tāva idheva hohi”ti vatvā gāmaṃ pāvisi. Te manussā paccuggantvā therassa pattaṃ gahetvā vuttappakārassa pāyāsassa pūretvā adaṃsu. Thero gamanākāraṃ dassesī. Te “bhuñjatha bhante tumhe, aparampi dassāmā”ti therāṃ bhojetvā puna pattapūraṃ adaṃsu. Thero gantvā “handāvuso Sāriputta paribhuñjā”ti upanāmesi. Theropi taṃ disvā “atimanāpo pāyāso, kathaṃ nu kho uppanno”ti cintento tassa uppattimūlaṃ disvā āha “āvuso¹ Moggallāna aparibhogārāho² piṇḍapāto”ti. Sopāyasmā “mādisena nāma ābhaṭaṃ piṇḍapātaṃ na paribhuñjati”ti cittampi anuppādetvā ekavacaneneva pattaṃ mukhavaṭṭiyaṃ gahetvā ekamante nikujjesi. Pāyāsassa saha bhūmiyaṃ paṭiṭṭhānā therassa ābādho antaradhāyi, tato paṭṭhāya pañcacattālisa vassāni³ na puna uppajji. Tato Mahāmoggallānaṃ āha “āvuso vacīviññattiṃ nissāya uppanno pāyāso antesu nikkhamitvā bhūmiyaṃ carantesupi paribhuñjituṃ ayuttarūpo”ti. Imañca udānaṃ udānesi—

“Vacīviññattivipphārā, uppannaṃ madhupāyasaṃ⁴.

Sace bhutto bhaveyyāhaṃ, sājīvo garahito mama.

Yadipi me antagaṇaṃ, nikkhamitvā bahi care.

Neva bhindeyyaṃ ājīvaṃ, cājamānopi jīvitaṃ.

Ārādhemi sakaṃ cittaṃ, vivajjemi anesanaṃ.

Nāhaṃ Buddhappaṭikuṭṭhaṃ, kāhāmi ca anesanaṃ”ti.

Ciragumba⁵vāsika-ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabbaṃ. Evaṃ sabbathāpi.

1. Harāvuso (Syā, Ka-Sī)

3. Cattālīsavassāni (Ka-Sī)

5. Cīvaragumba (Sī, Syā), cīragumba (I)

2. Aparibhogārāhoyaṃ (Ka-Sī)

4. Madhupāyasaṃ (I, Ka)

“Anesanāya cittampi, ajanetvā vicakkhaṇo.
Ājīvaṃ parisodheyya, saddhāpabbajito yati”ti.

Yathā ca vīriyena ājīvapārisuddhi, tathā **paccayasannissitasīlaṃ** paññāya sampādetabbaṃ. **Paññāsādhanaṃ** hi taṃ, paññavato paccayesu ādīnavānisamsadassanasamatthabhāvato. Tasmā pahāya paccayagedhaṃ dhammena samena uppanne paccaye yathāvuttena vidhinā paññāya paccavekkhitvā paribhuñjantena sampādetabbaṃ.

Tattha duvidhaṃ paccavekkhaṇaṃ paccayānaṃ paṭilābhakāle, paribhogakāle ca. Paṭilābhakālepi hi dhātuvasena vā paṭikūlavasena vā paccavekkhitvā ṭhapitāni cīvarādīni tato uttari¹ paribhuñjantassa anavajjova paribhogo, paribhogakālepi. Tatrāyaṃ sanniṭṭhānakaro vinicchayo—

Cattāro hi paribhogā theyyaparibhogo, iṇaparibhogo, dāyajjaparibhogo, sāmiparibhogoti. Tatra saṃghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Sīlavato apaccavekkhitvā² paribhogo **iṇaparibhogo** nāma. Tasmā cīvaraṃ paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ, piṇḍapāto ālope ālope, tathā asakkontena purebhattapacchābhattapurimayāmamajjhimayāmapacchimayāmesu. Sacassa apaccavekkhatova aruṇaṃ uggacchati, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati. Senāsanampi paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ. Bhesajjassa paṭiggahaṇehi paribhogepi satipaccayatāva vaṭṭati. Evaṃ santepi paṭiggahaṇe satim katvā paribhoge akarontasseva āpatti, paṭiggahaṇe pana satim akatvā paribhoge karontassa anāpatti.

Catubbidhā hi suddhi desanāsuddhi, saṃvarasuddhi, pariyeṭṭhisuddhi, paccavekkhaṇasuddhīti. Tattha **desanāsuddhi** nāma pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Tañhi desanāya sujjanato desanāsuddhīti vuccati. **Saṃvarasuddhi** nāma indriyasaṃvarasīlaṃ. Tañhi “na puna evaṃ karissāmi”ti cittādhiṭṭhānasamvareneva sujjanato saṃvarasuddhīti vuccati. **Pariyeṭṭhisuddhi** nāma ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tañhi anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye uppādentassa pariyesanāya suddhattā

1. Uttariṃ (Sī, Syā)

2. Apaccavekkhita (Sī, Syā)

pariyetṭhisuddhīti vuccati. **Paccavekkhaṇasuddhi** nāma paccayasannissitasīlaṃ¹. Tañhi vuttappakārena paccavekkhaṇena sujjanato paccavekkhaṇasuddhīti vuccati. Tena vuttaṃ “paṭiggahaṇe pana satim akatvā paribhoge karontassa anāpattī”ti.

Sattannaṃ sekkhānaṃ paccayaparibhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Te hi Bhagavato puttā, tasmā pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kimpanete Bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnaṃ paccaye paribhuñjantīti. Gihīhi dinnāpi Bhagavatā anuññātattā Bhagavato santakā honti, tasmā Bhagavato paccaye paribhuñjantīti veditabbā. Dhammadāyādasuttañcettha sādhaṇaṃ.

Khīṇāsavānaṃ paribhogo **sāniparibhogo** nāma. Te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmīno hutvā paribhuñjanti.

Imesu paribhogesu sāniparibhogo ca dāyajjaparibhogo ca sabbesaṃ vaṭṭati. Inaparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so inaparibhogassa paccanīkattā āṇāyaparibhogo vā hoti, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅghaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā sekkhotveva saṅkhyāṃ gacchati. Imesu pana paribhogesu yasmā sāniparibhogo aggo, tasmā taṃ patthayamānena bhikkhunā vuttappakārāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjantena paccayasannissitasīlaṃ sampādetabbaṃ. Evaṃ karonto hi kiccaṅkāri hoti. Vuttampi cetaṃ—

“Piṇḍaṃ vihāraṃ sayanāsanañca,
 Āpañca saṅghāṭirajūpavāhanaṃ².
 Sutvāna dhammaṃ sugatena desitaṃ,
 Saṅkhāya seve varapaññasāvako.

1. Paccayaparibhogasannissitasīlaṃ (Syā, Ka)

2. Rajappavāhanaṃ (I) rajuppavāhanaṃ (Ka)

Tasmā hi piṇḍe sayanāsane ca,
 Āpe ca saṅghāṭirajūpavāhane.
 Etesu dhammesu anūpalitto,
 Bhikkhu yathā pokkhare vāribindu¹.

Kālena laddhā parato anuggahā,
 Khajjesu bhojjesu ca sāyanesu ca.
 Mattaṃ sa² jaññā satataṃ upaṭṭhito,
 Vaṇassa ālepanarūhane yathā.

Kantāre puttamaṃsaṃva, akkhassabbhañjanaṃ yathā.
 Evaṃ āhāre³ āhāraṃ, yāpanatthamamucchito”ti.

Imassa ca paccayasannissitasīlassa paripūrakāritāya
 Bhāgineyyasaṅgharakkhitasāmaṇerassa vatthu kathetabbaṃ. So hi sammā
 paccavekkhitvā paribhuñji. Yathāha—

“Upajjhāyo maṃ bhuñjamānaṃ, sālikūraṃ sunibbutaṃ.
 Mā heva tvaṃ sāmaṇera, jīvhaṃ jhāpesi asaṇṇato.

Upajjhāyassa vaco sutvā, saṃvegamaḷabhiṃ tadā.
 Ekāsane nisīditvā, arahattaṃ apāpuṇiṃ.

Sohaṃ paripuṇṇasaṅkappo, cando pannaraso yathā.
 Sabbāsavaparikkhīṇo, natthi dāni punabbhavo”ti.

“Tasmā aññopi dukkhassa, patthayanto parikkhayaṃ.
 Yoniso paccavekkhitvā, paṭisevetha paccaye”ti.

Evaṃ pātimokkhasaṃvarasīlādivasena catubbidhaṃ.

Paṭhamasīlapañcaka

20. Pañcavidhakoṭṭhāsassa paṭhamapañcake anupasampannasīlādivasena
 attho veditabbo. Vuttañhettaṃ paṭisambhidāyaṃ—

1. Khu 1. 337 piṭṭhe.

2. Mattaṃso (Syā, I) mattaso (Ka)

3. Āhāre (I, Ka) āhari (Sī, Syā)

Katamañ pariyantapārisuddhisīlañ. Anupasampannānañ pariyantasikkhāpadānañ, idañ pariyantapārisuddhisīlañ. Katamañ अपariyantapārisuddhisīlañ. Upasampannānañ अपariyantasikkhāpadānañ, idañ अपariyantapārisuddhisīlañ. Katamañ paripuṇṇapārisuddhisīlañ. Puthujjanakalyāṇakānañ kusaladhamme yuttānañ sekkhapariyante paripūrakārīnañ kāye ca jīvite ca anapekkhānañ pariccattajīvitānañ, idañ paripuṇṇapārisuddhisīlañ. Katamañ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlañ. Sattannañ sekkhānañ, idañ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlañ. Katamañ paṭippassaddhipārisuddhisīlañ. Tathāgatasāvakānañ khīṇāsavānañ Paccekabuddhānañ Tathāgatānañ arahantānañ Sammāsambuddhānañ, idañ paṭippassaddhipārisuddhisīlañ”ti¹.

Tattha anupasampannānañ sīlañ gaṇanavasena sapariyantattā **pariyantapārisuddhisīlanti** veditabbañ. Upasampannānañ—

“Nava koṭisahassāni, asīti²satakoṭiyo.

Paññāsa³satasahassāni, chattimsā ca punāpare.

Ete saṃvaravinayā, Sambuddhena pakāsitā.

Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasamvare”ti—

Evamañ gaṇanavasena sapariyantampi anavasesavasena samādānabhāvañca lābhayasañāti-aṅgajīvitavasena adiṭṭhapariyantabhāvañca sandhāya **apariyantapārisuddhisīlanti** vuttañ⁴, Ciragumbavāsika-ambakhādakamahātissattherassa sīlamiva. Tathā hi so āyasmā—

“Dhanañ caje ⁵aṅgavarassa hetu⁵,

Aṅgañ caje jīvitañ rakkhamāno.

Aṅgañ dhanāñ jīvitañcāpi sabbañ,

Caje naro dhammamanussaranto”ti—

Imaṃ sappurisānussatiṃ avijahanto jīvitasamśayepi sikkhāpadañ avītikkamma tadeva अपariyantapārisuddhisīlañ nissāya upāsakassa piṭṭhigatova arahattañ pāpuṇi. Yathāha—

“Na pitā napi te mātā, na ñāti⁶ napi bandhavo⁷.

Karote’tādisaṃ kiccañ, silavantassa kāraṇā.

1. Khu 9. 41 paṭisambhidāyañ.

2. Asītiṃ (Sī)

3. Paññāsaṃ (Sī)

4. Veditabbañ (Sī, Syā, I)

5-5. Yo pana aṅgahetu (Sī)

6. Na ñāti (Sī, Ka)

7. Napi bandhava (Syā, Ka)

Samvegaṃ janayitvāna, sammāsītṽāna yoniso.

Tassa piṭṭhigato santo, arahattaṃ apāpuṇī”ti¹.

Puthujjanakalyāṇakānaṃ sīlaṃ upasampadato paṭṭhāya sudhotajātimaṇi viya suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya ca atiparisuddhattā cittuppādamattakenapi malena virahitaṃ arahattasseva padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā **paripuṇṇapārisuddhī**ti vuccati, Mahāsaṃgharakkhitabhāgineyya-saṃgharakkhitattherānaṃ viya.

Mahāsaṃgharakkhitattheraṃ kira atikkantasaṭṭhivassaṃ maraṇamañce nipannaṃ bhikkhusaṃgho lokuttarādhigamaṃ pucchi. Thero “natthi me lokuttaradhammo”ti āha. Athassa upaṭṭhāko daharabhikkhu āha “bhante tumhe parinibbutāti samantā dvādasayojanā manussā sannipatitā, tumhākaṃ puthujjanakālakiriyāya mahājanassa vippaṭisāro bhavissatī”ti. Āvuso ahaṃ “Metteyyaṃ Bhagavantaṃ passissāmi”ti na vipassanaṃ paṭṭhapesiṃ. Tena hi maṃ nisīdāpetvā okāsaṃ karohīti. So therāṃ nisīdāpetvā bahi nikkhanto. Thero tassa saha nikkhamanāva² arahattaṃ patvā accharikāya saññaṃ adāsi. Saṃgho sannipatitvā āha “bhante evarūpe maraṇakāle lokuttaradhammaṃ nibbattentā dukkaraṃ karitthā”ti. Nāvuso etaṃ dukkaraṃ, apica vo dukkaraṃ ācikkhissāmi—“ahaṃ āvuso pabbajitakālato paṭṭhāya asatiyā aññāṇapakataṃ kammaṃ nāma na passāmi”ti³. Bhāgineyyopissa paññāsavassakāle evameva arahattaṃ pāpuṇīti.

“Appassutopi ce hoti, sīlesu asaṃhito.

Ubhayena naṃ garahanti, sīlato ca sutena ca.

Appassutopi ce hoti, sīlesu susaṃhito.

Sīlato naṃ pasaṃsanti, tassa⁴ sampajjate sutāṃ.

Bahussutopi ce hoti, sīlesu asaṃhito.

Sīlato naṃ garahanti, nāssa⁵ sampajjate sutāṃ.

Bahussutopi ce hoti, sīlesu susaṃhito.

Ubhayena naṃ pasaṃsanti, sīlato ca sutena ca.

1. Apāpuṇīnti (I)

2. Saha bahi nikkhamanāva (Sī)

3. Na sarāṃmīti (Sī, Syā)

4. Nāssa (Sī, Syā, Ka) Ṭikā ca, Am-Ṭṭha ca passitabbā.

5. Tassa (Sī, Syā, Ka) Ṭikā ca, Am-Ṭṭha ca passitabbā.

Bahussutaṃ dhammadharaṃ, sappaññaṃ Buddhasāvakaṃ.
Nekkhaṃ jambonadasseva, ko taṃ ninditumarahati.
Devāpi naṃ pasaṃsanti, brahmunāpi pasaṃsito”ti¹.

Sekkhānaṃ pana sīlaṃ diṭṭhivasena aparāmaṭṭhattā, puthujjanānaṃ vā
pana rāgavasena² aparāmaṭṭhasīlaṃ **aparāmaṭṭhapārisuddhi**ti veditabbaṃ,
Kuṭumbiyaputtatissattherassa sīlaṃ viya. So hi āyasmā tathārūpaṃ sīlaṃ
nissāya arahatte patiṭṭhātukāmo verike āha—

“Ubho pādāni bhinditvā, saññaṃpessāmi³ vo ahaṃ.
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahan”ti⁴.
“Evāhaṃ cintayitvāna, sammasitvāna yoniso.
Sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇin”ti⁵.

Aññataropi mahāthero bālhaḡilāno sahatthā āhārampi paribhuñjitum
asakkonto sake muttakarīse palipanno samparivattati, taṃ disvā aññataro
daharo “aho dukkhā jīvitasāṅkhārā”ti āha. Tameṇaṃ mahāthero āha “ahaṃ
āvuso idāni miyyamāno saggasampattiṃ labhissāmi, natthi me ettha
saṃsayo, imaṃ pana sīlaṃ bhinditvā laddhasampatti nāma sikkhaṃ
paccakkhāya paṭiladdhagihbhāvasadisī”ti⁶ vatvā “sīleneva saddhiṃ
marissāmi”ti tattheva nipanno tameva rogaṃ sammasanto arahattaṃ patvā
bhikkhusaṃghassa imāhi gāthāhi byākāsi—

“Phuṭṭhassa me aññatarena byādhinā,
Rogena bālhaṃ dukhitassa ruppato.
Parisussati khippamidaṃ kaḡevaram.
Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ.
Ajaññaṃ jaññaṃsaṅkhātāṃ, asuciṃ sucisammataṃ.
Nānākuṇapaparipūraṃ, jaññarūpaṃ apassato.

1. Am 1. 313 piṭṭhe.

2. Bhavavasena (Sī, Syā)

3. Saṃyamessāmi (Sī), saññaṃmissāmi (Syā) paññaṃpessāmi (Ka)

4. Ahaṃ (Syā)

5. Dī-Ṭṭha 2. 399 piṭṭhe; Ma-Ṭṭha 10 sutte ca.

6. Sadisanti (Ka)

Dhiratthu maṃ āturaṃ pūtikāyaṃ,
Duggandhiyaṃ asuci byādhidhammaṃ.
Yatthappamattā adhimucchitā pajā,
Hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyā”ti.

Arahantādīnaṃ pana sīlaṃ sabbadarathappaṭippassaddhiyā
parisuddhattā ()¹ **paṭippassaddhipārisuddhī**ti veditabbaṃ. Evaṃ
pariyantapaṭisuddhi-ādivasena pañcavidhaṃ.

Dutiyasīlapañcaka

Dutiyapañcake pañātipātādīnaṃ pahānādivasena attho veditabbo.
Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ—

“Pañca sīlāni pañātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī sīlaṃ, cetanā
sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. Adinnādānassa.
Kāmesumicchācārassa. Musāvādassa. Pisuṇāya vācāya. Pharusāya vācāya.
Samphappalāpassa. Abhiṇṇāya. Byāpādassa. Micchādīṭṭhiyā. Nekkhammena
kāmacchandassa. Abyāpādena byāpādassa. Ālokasaññāya thinamiddhassa.
Avikkhepena uddhaccassa. Dhammavavatthānena vicikicchāya. Ñāṇena
avijjāya. Pāmojjena aratīyā. Paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ. Dutiyena
jhānena vitakkavicārānaṃ. Tatiyena jhānena pītiyā. Catutthena jhānena
sukhadukkhānaṃ. Ākāsaññāyatanasamāpattiyā rūpaññāya
paṭighasaññāya nānattasaññāya. Viññāṇaṇṇāyatanasamāpattiyā
ākāsaññāyatanasaññāya. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyā
viññāṇaṇṇāyatanasaññāya. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā
ākiñcaññāyatanasaññāya. Aniccānupassanāya nīcāsaññāya.
Dukkānupassanāya sukhasaññāya. Anattānupassanāya attasaññāya.
Nibbidānupassanāya nandīyā. Virāgānupassanāya rāgassa.
Nirodhānupassanāya samudayassa. Paṭinissaggānupassanāya ādānassa.
Khayānupassanāya ghaṇasaññāya. Vayānupassanāya āyūhanassa.
Vipariṇāmanānupassanāya dhuvasaññāya. Animittānupassanāya nimittassa.
Appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā. Suññatānupassanāya abhinivesassa.
Adhipaṇṇādhammavipassanāya sārādānābhinivesassa.
Yathābhūtañāḍadassanena sammohābhinivesassa. Ādīnavānupassanāya
ālayābhinivesassa. Paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya.
Vivaṭṭānānupassanāya saññogābhinivesassa. Sotāpattimaggena

diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ. Sakadāgāmimaggena oḷārikānaṃ kilesānaṃ. Anāgāmimaggena aṇusahagatānaṃ¹ kilesānaṃ. Arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī, cetanā, saṃvaro, avītikkamo sīlaṃ. Evarūpāni sīlāni cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti, pāmojjāya saṃvattanti, pītiyā saṃvattanti, passaddhiyā saṃvattanti, somanassāya saṃvattanti, āsevanāya saṃvattanti, bhāvanāya saṃvattanti, bahulīkammāya saṃvattanti, alaṅkāṛāya saṃvattanti, parikkhārāya saṃvattanti, parivārāya saṃvattanti, pāripūriyā saṃvattanti, ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti”ti².

Ettha ca pahānanti koci dhammo nāma natthi aññatra vuttappakārānaṃ pāṇātipātādīnaṃ anuppādamattato. Yasmā pana taṃ taṃ pahānaṃ tassa tassa kusaladhammassa paṭiṭṭhānaṭṭhena upadhāraṇaṃ hoti, vikampābhāvakaraṇena ca samādānaṃ. Tasmā pubbe vutteneva upadhāraṇasamādhānasaṅkhātēna sīlanaṭṭhena sīlanti vuttaṃ. Itare cattāro dhammā tato tato veramaṇivasena, tassa tassa saṃvaravasena, tadubhayasampayuttacetanāvasena, taṃ taṃ avītikkamantassa avītikkamanavasena ca cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāya vuttā. Sīlaṭṭho pana tesāṃ pubbe pakāsitoyevāti. Evaṃ pahānasīlādivasena pañcavidhaṃ.

Ettāvatā ca kiṃ sīlaṃ, kenaṭṭhena sīlaṃ, kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, kimānisamsaṃ sīlaṃ, katividhaṃ cetāṃ sīlanti imesaṃ pañhānaṃ vissajjanaṃ niṭṭhitaṃ.

Sīlasaṃkilesa, vodāna

21. Yaṃ pana vuttaṃ “ko cassa saṃkilesa, kiṃ vodāna”ti. Tatra vadāma—khaṇḍādibhāvo sīlassa saṃkilesa, akhaṇḍādibhāvo vodānaṃ. So pana khaṇḍādibhāvo lābhayasādihetukena bhedenā ca sattavidhamethunasamyogena ca saṅgahito.

Tathā hi yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyaṇte chinnaśāṭako viya **khaṇḍaṃ**

1. Anusahagatānaṃ (Sī, Ka)

2. Khu 9. 44 Paṭisambhidāyaṃ.

nāma hoti. Yassa pana vemajjhe bhinnam, tassa majjhe chidda¹ sātako viya **chiddam**² nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyā vā kucchiyā vā utṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasārīraṇṇā gāvī viya **sabalam** nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgavaṇṇabindu vicitrā gāvī viya **kammāsam** nāma hoti. Evaṃ tāva lābhādi hetukena bhedenā khaṇḍādibhāvo hoti.

Evaṃ sattavidhamethunasamyogavasena. Vuttañhi Bhagavatā—

“Idha brāhmaṇa ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanam parimaddanam nhāpanam sambāhanam sādīyati, so tadassādeti, tam nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati, idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati brāhmaṇa aparisuddham brahmacariyaṃ carati samyutto methunena samyogena, na parimuccati jātiyā. Jarāya maraṇena -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanam -pa- sādīyati. Apica kho mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati, so tadassādeti -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanam -pa- sādīyati. Napi mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati. Apica kho mātugāmassa cakkhunā cakkhum upanijjhāyati pekkhati, so tadassādeti -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

1. Chinna (Ka)

2. Chinnam (Ka)

Puna caparaṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena. Napi mātugāmassa. Napi mātugāmena. Napi mātugāmassa -pa- pekkhati. Apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭā¹ vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena. Napi mātugāmassa. Napi mātugāmena. Napi mātugāmassa -pa- rodantiyā vā. Apica kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīṭitāni, tāni anussarati, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena -pa-. Napi mātugāmassa -pa-. Napi yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīṭitāni, tāni anussarati. Apica kho passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena -pa-. Napi passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā -pa- paricārayamānaṃ. Apica kho aññataram devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññatara vā’ti. So tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampī²ti.

Evam lābhādihetukena bhedenā ca sattavidhamethunasāmyogena ca khaṇḍādibhāvo saṅgahitoti veditaḥbo.

Akhaṇḍādibhāvo pana sabbaso sikkhāpadānaṃ abhedena, bhinnānaṃ sappaṭikammānaṃ paṭikammakaraṇena, sattavidhamethunasāmyogābhāvena ca,

1. Tirokuḍḍā (Sī, Syā, I), tirokuṭṭaṃ (Am 2. 439)

2. Am 2. 438 piṭṭhe.

aparāya ca “kodho upanāho makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sātheyyaṃ thambho sārambho māno atimāno mado pamādo”ti-ādīnaṃ pāpadhammānaṃ anuppattiyā, appicchatāsantuṭṭhitāsallekhatādīnañca guṇānaṃ uppattiyā saṅgahito.

Yāni hi sīlāni lābhādīnampi atthāya abhinnāni, pamādadōsena vā bhinnānīpi paṭikammakatāni, methunasamyogehi vā kodhupanāhādīhi vā pāpadhammehi anupahatāni, tāni sabbaso **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsānīti** vuccanti. Tāniyeva bhujissabhāvakaraṇato ca **bhujissāni**, viññūhi pasatthattā **viññūpasatthāni**, taṇhādīṭṭhihi aparāmaṭṭhattā **aparāmaṭṭhāni**, upacārasamādhim vā appanāsamādhim vā samvattayantīti **samādhisaṃvattanikāni** ca honti. Tasmā nesaṃ esa ‘akhaṇḍādibhāvo vodānaṃ’ti veditabbo.

Taṃ panetaṃ vodānaṃ dvīhākārehi sampajjati sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tattha “pañcime bhikkhave ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā”ti¹ evamādisuttanayena sīlavipattiyā ādīnavo daṭṭhabbo.

Apica dussīlo puggalo dussīyahetu amanāpo hoti devamanussānaṃ, ananusāsaniyo sabrahmacārīnaṃ, dukkhito dussīyagarahāsu, vipphaṭṭisārī sīlavataṃ pasaṃsāsu, tāya ca pana dussīyatāya sāṇasāṭako viya dubbaṇṇo hoti. Ye kho panassa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ dīgharattaṃ apāyadukkhāvahanato dukkhasamphasso. Yesaṃ deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti, tesaṃ namahapphalakaraṇato appaggho. Anekavassagaṇikagūthakūpo viya dubbisodhano². Chavālātāmiva ubhato paribāhiro. Bhikkhubhāvaṃ paṭijānantopi abhikkhuyeva gogaṇaṃ anubandhagadrabho viya. Satatubbiggo sabbaverikapuriso viya. Asaṃvāsāraho matakaḷevaram³ viya. Sutādiguṇayuttopi sabrahmacārīnaṃ apūjāraho susānaggi viya brāhmaṇānaṃ. Abhabbo visesādhigame andho viya rūpadassane. Nirāso saddhamme caṇḍālakumārako viya rajje. Sukhitosmīti maññaṃānapi dukkhitova aggikkhandhapariyāye vuttadukkhabhāgitāya.

1. Dī 2. 73; Aṃ 2. 221 piṭṭhādīsu. 2. Dubbisodho (Syā) 3. Matakaḷebaram (Sī)

Dussīlānañhi pañcakāmaguṇaparibhogavandanamānanādisukhassāda-gadhita¹cittānaṃ tappaccayaṃ anussaraṇamattenāpi hadayasantāpaṃ janayitvā uṇhalohituggārappavattanasamatthaṃ atikaṭukaṃ dukkhaṃ dassento sabbākārena paccakkhakammavipāko Bhagavā āha—

‘Passatha no tumhe bhikkhave amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ’ti. Evaṃ bhanteti. Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā² upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vāti. Etadeva bhante varaṃ yaṃ khattiyakaññaṃ vā -pa- upanipajjeyya vā. Dukkhaṃ hetuṃ bhante yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ -pa- upanipajjeyya vāti. Ārocayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa pāpadhammassa asucisaṅkassarasamācārassa paṭicchannakammantassa assamaṇassa samaṇapaṭiññaṃ abrahmacāriṇaṃ brahmacāripaṭiññaṃ antopūtikassa³ avassutassa kasambujātassa yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ -pa- upanipajjeyya vā. Taṃ kissa hetu, tatonidānaṃ hi so bhikkhave maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātāṃ nirayaṃ upapajjeyyāti⁴.

Evaṃ aggikkhandhupamāya itthipaṭibaddhapañcakāmaguṇaparibhoga-paccayaṃ dukkhaṃ dassetvā eteneva upāyena—

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso dāḥāya vālarajjuyā ubho jaṅghā veṭhetvā ghaṃseyya, sā chaviṃ chindeyya, chaviṃ chetvā cammaṃ chindeyya, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindeyya, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindeyya, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindeyya, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya, yaṃ vā

1. Gathita (Sī) 2. Āliṅgitvā (Sī, Syā) 3. Antopūtissa (Sī, Syā) 4. Am 2. 495 piṭṭhe.

khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā
gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tiṇhāya sattiya teladhotāya paccorasmiṃ pahareyya, yaṃ
vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā
gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena
kāyaṃ sampaliveṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā
brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ
cīvaraṃ paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tattena ayosaṅkunā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena
mukhaṃ vivaritvā tattaṃ lohagaḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ
sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya, taṃ tassa oṭṭhampi ḍaheyya,
mukhampi. Jivhampi. Kaṇṭhampi. Udarampi ḍaheyya, antampi
antagaṇampi ādāya adhobhāgaṃ¹ nikkhameyya, yaṃ vā khattiya.
Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ
paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā
ayopīṭhaṃ vā ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ abhinisīdāpeyya vā
abhinipajjāpeyya vā, yaṃ vā khattiya. Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ
vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso uddhampādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya ayokumbhiyā
pakkhipeyya ādittāya sampajjalitāya

1. Adhobhāgā (Sī, I)

sajotibhūtāya, so tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gaccheyya, sakimpi adho gaccheyya, sakimpi tiriyaṃ gaccheyya, yaṃ vā khattiya. Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjeyyā”ti cāti¹.

Imāhi vāḷarajju tiṇhasatti ayopaṭṭa ayoguḷa ayomañca-ayopīṭha ayokumbhī-upamāhi abhivādana añjalikamma cīvara piṇḍapāta mañcapīṭha vihāraparibhogapaccayaṃ dukkhaṃ dasseti. Tasmā—

Aggikkhandhālingana-dukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṃ.
Avijahato kāmasukhaṃ, sukhaṃ kuto bhinnasīlassa.

Abhivādanasādiyane², kiṃ nāma sukhaṃ vipannasīlassa.
Daḷhavāḷarajjughaṃsana-dukkhādhikadukkhabhāgissa.

Saddhānamañjalikamma-sādiyane³ kiṃsukhaṃ asīlassa.
Sattippahāradukkhā-dhimattadukkhassa yaṃhetu.

Cīvaraparibhogasukhaṃ, kiṃ nāma asaṃyatassa.
Yena ciraṃ anubhavitabbo, niraye jalita-ayopaṭṭasamphasso.

Madhuropi piṇḍapāto, halāhalavisūpamo asīlassa.
Ādittā gilitabbā, ayoguḷā yena cirarattaṃ.

Sukhasammatopi dukkho, asīlino mañcapīṭhaparibhogo.
Yaṃ bādhissanti ciraṃ, jalita-ayomañcapīṭhāni.

Dussīlassa vihāre, saddhādeyyaṃhi kā nivāsa rati.
Jalitesu nivasitabbaṃ, yena ayokumbhimajjhesu.

Saṅkasarasamācāro, kasambujāto avassuto pāpo.
Antopūtīti ca yaṃ, nindanto āha lokagaru.

Dhī jīvitam⁴ asaṇṇatassa, tassa samaṇajanavesadhārissa.
Assamaṇassa upahataṃ, khatamattānaṃ vahanatassa.

1. Am 2. 496 piṭṭhe.

3. Saddhānaṃ añjalikammāsādane (Syā, I, Ka)

2. Sādane (Ka)

4. Dhijīvitam (Sī)

Gūthaṃ viya kuṇapaṃ viya, maṇḍanakāmā vivajjayantīdha.

Yaṃ nāma sīlavanto, santo kiṃ jīvitam tassa.

Sabbabhayehi amutto, mutto sabbehi adhigamasukhehi.

Supihitasaggadvāro, apāyamaggaṃ samārūḷho.

Karuṇāya vatthubhūto, kāruṇikajanassa nāma ko añño.

Dussīlasamo dussī, latāya iti bahuvidhā¹ dosāti.

Evamādinā paccavekkhaṇena sīlavipattiyā ādīnavadassanaṃ
vuttappakāraviparītato sīlasampattiyā ānisaṃsadassanañca veditabbaṃ.
Apica—

Tassa pāsādikaṃ hoti, pattacīvaradhāraṇaṃ.

Pabbajjā saphalā tassa, yassa sīlaṃ sunimmalaṃ.

Attānuvādādibhayaṃ, suddhasīlassa bhikkhuno.

Andhakāraṃ viya raviṃ, hadayaṃ nāvagāhati.

Sīlasampattiyā bhikkhu, sobhamāno tapovane.

Pabhāsampattiyā cando, gagane viya sobhati.

Kāyagandhopi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno.

Karoti api devānaṃ, sīlagandhe kathāva kā.

Sabbesaṃ gandhajātānaṃ, sampattiṃ abhibhuyyati.

Avighātī disā sabbā², sīlagandho pavāyati.

Appakāpi katā kārā, sīlavante mahapphalā.

Hontīti sīlavā hoti, pūjāsakkārabhājanaṃ.

Sīlavantaṃ na bādhanti, āsavā diṭṭhadhammikā.

Samparāyikadukkhānaṃ, mūlaṃ khanati sīlavā.

Yā manussesu sampatti, yā ca devesu sampadā.

Na sā sampannasīlassa, icchato hoti dullabhā.

Accantasantā pana yā, ayaṃ nibbānasampadā.

Mano sampannasīlassa³, tameva anudhāvati.

1. Bahuvidhāpi (Sī, Ka) 2. Dasadisā (Sī, Syā) 3. Sampannasīlassa mano (Sī, Syā)

Sabbasampattimūlamhi, sīlamhi iti paṇḍito.
Anekākāravokāraṃ, ānisaṃsaṃ vibhāvayeti.

Evañhi vibhāvayato sīlavipattito ubbijjitvā sīlasampattininnaṃ mānasaṃ hoti. Tasmā yathāvuttaṃ imaṃ sīlavipattiyā ādīnavaṃ imaṃca sīlasampattiyā ānisaṃsaṃ disvā sabbādarena sīlaṃ vodāpetabbanti.

Ettāvatā ca “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite Visuddhimagge **sīlaṃ** tāva paridīpitaṃ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge
Sīlaniddeso nāma paṭhamo paricchedo.

Sīlaniddeso niṭṭhito.

2. Dhutaṅganiddesa

22. Idāni yehi appicchatāsantuṭṭhitādīhi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodānaṃ hoti, te guṇe sampādetuṃ yasmā samādinnaśīlena yoginā dhutaṅgasamādānaṃ kātabbāṃ. Evañhissa appicchatāsantuṭṭhitāsallekha pavivekāpacaya vīriyā rambha subharatādi guṇasālila vikkhālitamalaṃ sīlañceva suparisuddhaṃ bhavissati, vatāni ca sampajjissanti. Iti anavajjasīlabbataguṇaparisuddhasabbasamācāro porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhāya catutthassa bhāvanārāmatāsaṅkhātassa ariyavaṃsassa adhigamāraho bhavissati. Tasmā dhutaṅgakathaṃ ārabhissāma.

Bhagavatā hi pariccattalokāmisānaṃ kāye ca jīvīte ca anapekkhānaṃ anulomapaṭipadaṃyeva ārādhetaṃkāmaṃ kulaputtānaṃ terasadhutaṅgāni anuññātāni. Seyyathidaṃ. Paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, piṇḍapātikaṅgaṃ, sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅgaṃ, khalupacchābhattikaṅgaṃ, āraññikaṅgaṃ, rukkhāmūlikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅgaṃ, sosānikaṅgaṃ, yathāsanthatikaṅgaṃ, nesajjikaṅganti. Tattha—

Atthato lakkhaṇādīhi, samādānavidhānato.

Pabhedato bhedato ca, tassa tassānisamsato.

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato.

Samāsabyāsaṭo cāpi, viññātabbo vinicchayo.

23. Tattha **atthatoti** tāva rathika susāna saṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu tesu paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ, atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ laddhanibbacanassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**. Paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Aṅganti kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādānena so paṃsukūliko hoti, tassetam adhivacananti veditabbāṃ.

Eteneva nayena saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātāṃ ticīvaraṃ sīlamassāti **tecīvariko**. Tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ**.

Bhikkhāsāṅkhātānaṃ pana āmisapiṇḍānaṃ pātoti piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttaṃ hoti. Taṃ piṇḍapātaṃ uñchatī taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**. Piṇḍāya vā patitum vatametassāti piṇḍapātī, patitunti caritum, piṇḍapātī eva piṇḍapātiko. Piṇḍapātikassa aṅgaṃ **piṇḍapātikaṅgaṃ**.

Dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānatoti apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttaṃ hoti. Sapadānaṃ caritum¹ idamassa sīlanti sapadānacārī, sapadānacārī eva **sapadānacāriko**. Tassa aṅgaṃ **sapadānacārikaṅgaṃ**.

Ekāsane bhojanaṃ ekāsaṇaṃ, taṃ sīlamassāti **ekāsaniko**. Tassa aṅgaṃ **ekāsanikaṅgaṃ**.

Dutiyabhājanassa paṭikkhittattā kevalaṃ ekasmiṃyeva patte piṇḍo pattapiṇḍo. Idāni pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā pattapiṇḍo sīlamassāti **pattapiṇḍiko**. Tassa aṅgaṃ **pattapiṇḍikaṅgaṃ**.

Khalūti paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmim pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko. Na pacchābhattiko **khalupacchābhattiko**. Samādānavasena paṭikkhittātirittabhojanassetāṃ nāmaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ khalūti eko sakuṇo. So mukhena phalaṃ gahetvā tasmim patite puna aññaṃ na khādāti. Tādiso ayanti khalupacchābhattiko. Tassa aṅgaṃ **khalupacchābhattikaṅgaṃ**.

Arañhe nivāso sīlamassāti **ārañhiko**. Tassa aṅgaṃ **ārañhikaṅgaṃ**.

Rukkhamūle nivāso rukkhamūlaṃ, taṃ sīlamassāti **rukkhamūliko**. Rukkhāmūlikassa aṅgaṃ **rukkhamūlikaṅgaṃ**. **Abbhokāsikasosānikaṅgesupi** ese va nayo.

Yadeva santhataṃ yathāsanthataṃ, idaṃ tuyhaṃ pāpuṇātīti evaṃ paṭhamāṃ uddiṭṭhasenāsanassetāṃ adhivacanāṃ. Tasmīṃ yathāsanthate viharitum sīlamassāti **yathāsanthatiko**. Tassa aṅgaṃ **yathāsanthatikaṅgaṃ**.

Sayanāṃ paṭikkhipitvā nisajjāya viharitum sīlamassāti **nesajjiko**. Tassa aṅgaṃ **nesajjikaṅgaṃ**.

Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ñāṇaṃ aṅgaṃ etesanti **dhutaṅgāni**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi **dhutaṅgāni**. Evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

Sabbāneva¹ panetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetāṃ “yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetasikā etc dhammā. Yā samādānacetanā, taṃ dhutaṅgaṃ. Yaṃ paṭikkhipati, taṃ vatthū”ti. Sabbāneva ca loluppaiddhamśanarasāni, nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni appicchahādi ariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha **lakkhaṇādīhi** vedītabbo vinicchayo.

Samādānavidhānatoti-ādīsu pana pañcasu sabbāneva dhutaṅgāni dharamāne Bhagavati Bhagavatova santike samādātabbāni. Parinibbute mahāsāvakaṃ santike. Tasmīṃ asati khīṇāsavassa. Anāgāmiṃ. Sakadāgāmiṃ. Sotāpannaṃ. Tipiṭakassa. Dvipiṭakassa. Ekapiṭakassa. Ekasaṅgītikassa ()². Aṭṭhakathācariyassa. Tasmīṃ asati dhutaṅgadharassa. Tasmīṃ asati cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā Sammasambuddhassa santike vadantena viya samādātabbāni, apica sayampi samādātum vaṭṭati eva. Ettha ca Cetiyapabbate dve bhātikattherānaṃ jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthu³ kathetabbaṃ. Ayaṃ tāva sādharmaṇakathā.

1. Paṃsukūlikaṅgakathā

24. Idāni ekekassa samādānavidhānappabhedabhedānisaṃse vaṇṇayissāma. **Paṃsukūlikaṅgaṃ** tāva “gahapatidānacīvaraṃ paṭikkhipāmi, paṃsukūlikaṅgaṃ

1. Lakkhaṇādīhīti sabbāneva (Sī)

2. (Ekāgamaṃ) (Sī, Ka)

3. Ma-Ṭṭha 2 Rathavinītasuttavaṇṇanāyaṃ.

samādiyāmi”ti imesu dvīsu vacanesu aññatarena samādinnaṃ hoti. Idaṃ tāvettha **samādānaṃ**.

Evam samādinnaḍḍhutaṅgena pana tena sosānikaṃ, pāpaṇikaṃ, rathiyacoḷaṃ, saṅkāracōḷaṃ, sotthiyaṃ, nhānacōḷaṃ¹, titthacoḷaṃ, gatapaccāgataṃ, aggidaḍḍhaṃ, gokhāyitaṃ, upacikākhāyitaṃ, undūrakhāyitaṃ, antacchinnam, dasacchinnam, dhajāhaṭam, thūpacīvaram, samaṇacīvaram, ābhisekikaṃ, iddhimayaṃ, panthikaṃ, vātāhaṭam, devadattiyaṃ, sāmuddhiyanti-etesu aññataram cīvaram gahetvā phāletvā dubbalaṭṭhānaṃ pahāya thiraṭṭhānāni dhovitvā cīvaram katvā porāṇaṃ gahapaticīvaram apanetvā paribhuñjitabbaṃ.

Tattha **sosānikanti** susāne patitakaṃ. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitakaṃ. **Rathiyacoḷanti** puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkāracōḷanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sotthiyanti** gabbhamalaṃ puñchitvā chaḍḍitavatthaṃ. Tissāmaccamātā kira satagghanakena vatthena gabbhamalaṃ puñchāpetvā paṃsukūlikā gaṇhissantīti Tālaveḷimagge chaḍḍāpesi. Bhikkhū jīṇṇakaṭṭhānatthameva gaṇhanti. **Nhāna cōḷanti** yaṃ bhūtavejjeḥi sasīsaṃ nhāpitā² kāḷakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti.

Titthacoḷanti nhānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Gatapaccāgatanti** yaṃ manussā susānaṃ gantvā paccāgatā nhatvā³ chaḍḍenti. **Aggidaḍḍhanti** agginā ḍaḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pākaṭāneva. Tādisānīpi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajāhaṭanti** nāvaṃ ārohaṇā dhajāṃ bandhitvā ārūhanti. Taṃ tesāṃ dassanātikame gahetuṃ vaṭṭati. Yampi yuddhabhūmiyaṃ dhajāṃ bandhitvā ṭhapitaṃ, taṃ dvinnampi senānaṃ gatakalē gahetuṃ vaṭṭati.

Thūpacīvaranti vammikaṃ parikkhipitvā balikammaṃ kataṃ. **Samaṇacīvaranti** bhikkhusantakaṃ. **Ābhisekikanti** rañño abhisekaṭṭhāne chaḍḍitacīvaram. **Iddhimayanti** ehibhikkhucīvaram. **Panthikanti** antarāmagge patitakaṃ. Yaṃ pana sāmikānaṃ satisammosena patitaṃ, taṃ thokaṃ rakkhitvā gahetabbaṃ. **Vātāhaṭanti** vātena paharitvā dūre pātitaṃ, taṃ pana sāmike

1. Nahānacōḷaṃ (Sī)

2. Nhāpitvā (Ka)

3. Nahātvā (Sī)

apassantena gahetuṃ vaṭṭati. **Devadattiyanti** Anuruddhattherassa viya devatāhi dinnakam. **Sāmuddiyanti** samuddavācīhi thale ussāritam.

Yaṃ pana saṃghassa demāti dinnam, coḷakabhikkhāya vā caramānehi laddham, na taṃ paṃsukūlam. Bhikkhudattiyepi yaṃ vassaggena gāhetvā vā dīyati, senāsanacīvaram vā hoti, na taṃ paṃsukūlam. No gāhāpetvā dinnameva paṃsukūlam. Tatrapi yaṃ dāyakehi bhikkhussa pādamūle nikkhittam, tena pana bhikkhunā paṃsukūlikassa hatthe ṭhapetvā dinnam, taṃ ekatosuddhikam nāma. Yaṃ bhikkhuno hatthe ṭhapetvā dinnam, tena pana pādamūle ṭhapitam, tampi ekatosuddhikam. Yaṃ bhikkhunopi pādamūle ṭhapitam, tenāpi tatheva dinnam, taṃ ubhatosuddhikam. Yaṃ hatthe ṭhapetvā laddham, hattheyeva ṭhapitam, taṃ anukkaṭṭhacīvaram nāma. Iti imam paṃsukūlabhedam ṇatvā paṃsukūlikena cīvaram paribhuñjitabbanti idamettha **vidhānam**.

Ayam pana **pabhedo**, tayo paṃsukūlikā ukkaṭṭho majjhimo mudūti. Tattha sosānikamyeva gaṇhanto **ukkaṭṭho** hoti. Pabbajitā gaṇhissantīti¹ ṭhapitakam gaṇhanto **majjhimo**. Pādamūle ṭhapetvā dinnakam gaṇhanto **mudūti**.

Tesu yassa kassaci attano ruciyā gihidinnakam sādittakkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayam panānisamso, “paṃsukūlacīvaram nissāya pabbajjā”ti² vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, paṭhame ariyavamse patitṭhānam, ārakkhadukkhābhāvo, aparāyattavuttitā, corabhayena abhayatā, paribhogataṇhāya abhāvo, samaṇasārupperikkhārātā, “appāni³ ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjāni”ti⁴ Bhagavatā samvaṇṇitapaccayatā, pāsādikatā, appicchatādīnam phalanipphatti, sammāpaṭipattiyā anubrūhanam, pacchimāya janatāya diṭṭhānugati-āpādananti.

Mārasenavighātāya, paṃsukūladharo yati.

Sannaddhakavaco yuddhe, khattiyo viya sobhati.

1. Pabbajito gaṇhissatīti (Syā, I), pabbajitova gaṇhissatīti (Ka)

2. Vi 3. 133 piṭṭhe.

3. Appagghāni (Ka)

4. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu.

Pahāya kāsikādīni, varavatthāni dhāritāni.

Yaṃ lokagarunā ko taṃ, paṃsukūlaṃ na dhāraye.

Tasmā hi attano bhikkhu, paṭiññaṃ samanussaraṃ.

Yogācārānukūlamhi, paṃsukūle rato siyāti.

Ayaṃ tāva paṃsukūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsa-
vaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgakathā

25. Tadanantaraṃ pana **tecīvarikaṅgaṃ** “catutthakacīvaraṃ
paṭikkhipāmi, tecīvarikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena
samādinnaṃ hoti.

Tena pana tecīvarikena cīvaradussaṃ labhitvā yāva aphāsukabhāvena
kātuṃ vā na sakkoti, vicāraṃ vā na labhati, sūci-ādīsu vāssa kiñci¹ na
sampajjati, tāva nikkhipitabbaṃ. Nikkhittapaccayā doso natthi. Rajitakālato
pana paṭṭhāya nikkhipituṃ na vaṭṭati, dhutaṅgacoro nāma hoti. Idamassa
vidhānaṃ.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** rajanakāle
paṭhamāṃ antaravāsakaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā rajitvā taṃ nivāsetvā itaraṃ
rajitabbaṃ. Taṃ pārupitvā saṅghāti rajitabbā. Saṅghātiṃ pana nivāsetuṃ na
vaṭṭati. Idamassa gāmantasenāsane vattaṃ. Āraññake pana dve ekato
dhovitvā rajituṃ vaṭṭati. Yathā pana kañci disvā sakkoti kāsāvaṃ ākaḍḍhitvā
uparikātuṃ, evaṃ āsanne ṭhāne nisīditabbaṃ. **Majjhimassa**² rajanasālāyaṃ
rajanakāsāvaṃ nāma hoti, taṃ nivāsetvā vā pārupitvā vā rajanakammaṃ
kātuṃ vaṭṭati. **Mudukassa** sabhāgabhikkhūnaṃ cīvarāni nivāsetvā vā
pārupitvā vā rajanakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tatraṭṭhakapaccattharaṇampi
tassa vaṭṭati. Pariharituṃ pana na vaṭṭati. Sabhāgabhikkhūnaṃ cīvarampi
antarantarā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Dhutaṅgatecīvarikassa pana catuttham
vattamānaṃ aṃsakāsāvameva vaṭṭati. Tañca kho vitthārato vidatthi, dīghato
vihattameva vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi catutthakacīvaraṃ sāditaḥkhaṇeyeva dhutaṅgaṃ
bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

1. Vā yaṃ kiñci (Syā, I, Ka)

2. Majjhimassa pana (Syā, I, Ka)

Ayaṃ panānisaṃso, tecīvariko bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena. Tenassa pakkhino viya samādāyeva gamanaṃ, appasamārambhataṃ, vatthasannidhiparivajjanaṃ, sallahukavuttitā, atirekacīvaraloluppappahānaṃ, kappiye matakāritāya sallekhaṃvuttitā, appicchatādānaṃ phalanipphattīti evamādayo guṇā sampajjantīti.

Atirekavatthataṇhaṃ, pahāya sannidhivivajjito dhīro.

Santosasukharasaññū, ticīvaradharo bhavati yogī.

Tasmā sapattacaraṇo, pakkhīva sacīvarova yogivaro.

Sukhamanuvicaritukāmo, cīvaraniyame ratim kayirāti.

Ayaṃ tecīvarikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsavaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathā

26. Piṇḍapātikaṅgampi “atirekalābhaṃ paṭikkhipāmi, piṇḍapātikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnam hoti.

Tena pana piṇḍapātikena “saṃghabhaddaṃ, uddesabhaddaṃ, nimantaṇabhaddaṃ, salākaṇbhaddaṃ, pakkhitaṃ, uposathikaṃ, pāṭipadikaṃ, āgantukaṇbhaddaṃ, gamikaṇbhaddaṃ, gilāṇabhaddaṃ, gilāṇupaṭṭhākaṇbhaddaṃ, vihāraṇbhaddaṃ, dhuraṇbhaddaṃ, vāraṇbhaddaṃ”ti etāni cuddasa bhaddāni na sāditaṇṇāni. Sace pana “saṃghabhaddaṃ gaṇhathā”ti-ādinaṃ nayena avatvā “amhākaṃ gehe saṃgho bhikkhaṃ gaṇhātu, tumhepi bhikkhaṃ gaṇhathā”ti vatvā dinnāni honti, tāni sāditaṇṇaṃ vaṭṭanti. Saṃghato nirāmisasālākāpi vihāre pakkabhaddampi vaṭṭatiyevāti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividdho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** puratopi pacchatopi āhaṭabhikkhaṃ¹ gaṇhati, pattadvāre² ṭhatvā pattaṃ gaṇhantānampi deti, paṭikkamaṇaṃ³ āharitvā dinnabhikkhampi gaṇhati, taṃ divasaṃ pana nisīditvā bhikkhaṃ na gaṇhati. **Majjhimo** taṃ divasaṃ nisīditvāpi gaṇhati, svātanāya pana nādhivāseti. **Muduko** svātanāyapi punadivasāyapi bhikkhaṃ adhivāseti. Te ubhopi serivihārasukhaṃ na labhanti, ukkaṭṭhova⁴ labhati. Ekasmim

1. Bhikkhampi (Syā, I, Ka)

2. Padvāre (Ka-Sī), paradvāre (Syā), bahidvāre (I, Ka)

3. Paṭikkamaṇe (Syā), paṭikkamaṇaṃ (I)

4. Ukkaṭṭho pana (Sī, I), ukkaṭṭho (Ka)

kira gāme ariyavaṁso hoti, ukkaṭṭho itare āha “āyāmāvuso dhammasavanāyā”ti. Tesu eko ekenamhi bhante manussena nisīdāpitoti āha. Aparo mayā bhante svātanāya ekassa bhikkhā adhvāsītati. Evaṁ te ubho parihīnā. Itaro pātova piṇḍāya caritvā gantvā dhammarasaṁ paṭisaṁvedesi.

Imesaṁ pana tiṇṇampi saṁghabhattādi-atirekalābhaṁ sāditaḥkhaṇeva dhutaṅgaṁ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṁ panānisaṁso, “piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāya pabbajjā”ti¹ vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, dutiye ariyavaṁse paṭiṭṭhānaṁ, aparāyattavuttitā, “appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjāni”ti² Bhagavatā saṁvaṇṇitapaccayatā, kosajjanimmaddanātā³, parisuddhājīvatā, sekhiyapaṭipattipūraṇaṁ, aparapositā, parānuggahakiriyā, mānappahānaṁ, rasataṇhānivāraṇaṁ, gaṇabhojanaparamparabhojana cārīta sikkhāpadehi anāpattitā, appicchatādīnaṁ anulomavuttitā, sammāpaṭipattibrūhanaṁ, pacchimajjanatānukampananti.

Piṇḍiyālopasantuṭṭho, aparāyattaṭṭhiko.

Pahīnāhāraloluppo, hoti cātuddiso yati.

Vinodayati kosajjaṁ, ājīva’ssa visujjhati.

Tasmā hi nātimaññeyya, bhikkhācariyāya sumedhaso.

Evarūpassa hi—

“Piṇḍapātīkassa bhikkhuno,

Attabharassa anaññaposino.

Devāpi pihayanti tādino,

No ce lābhasilokanissito”ti⁴.

Ayaṁ piṇḍapātīkaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṁsavaṇṇanā.

1. Vi 3. 133 piṭṭhe.

2. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu.

3. Kosajjanimmathanatā (Syā)

4. Saddasilokanissitoti (Khu 1. 113 Udāne)

4. Sapaḍānacārikaṅgākathā

27. **Sapaḍānacārikaṅgampi** “loluppacāraṃ paṭikkhipāmi, sapaḍānacārikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana sapaḍānacārikaṇa gāmadvāre ṭhatvā parissayābhāvo sallakkhetabbo. Yassā racchāya vā gāme vā parissayo hoti, taṃ pahāya aññattha caritum vaṭṭati. Yasmiṃ gharadvāre vā racchāya vā gāme vā kiñci na labhati, agāmasaññaṃ katvā gantabbaṃ. Yattha kiñci labhati, taṃ pahāya gantum na vaṭṭati. Iminā ca bhikkhunā kālataraṃ pavisitabbaṃ, evaṃhi aphāsukaṭṭhānaṃ pahāya aññattha gantum sakkhissati. Sace panassa vihāre dānaṃ dentā antarāmagge vā āgacchantā manussā pattaṃ gahetvā piṇḍapātaṃ denti vaṭṭati. Iminā ca maggaṃ gacchantenāpi bhikkhācāraṇelāyaṃ sampattagāmaṃ anatikkamitvā caritabbameva. Tattha alabhitvā vā thokaṃ labhitvā vā gāmapaṭipāṭiyā caritabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** purato āhaṭabhikkhampi pacchato āhaṭabhikkhampi paṭikkamanaṃ āharitvā diyyamānampi na gaṇhati, pattadvāre¹ pana pattaṃ vissajjeti. Imasmiṃhi dhutaṅge Mahākassapattherena sadiso nāma natthi. Tassapi pattavissaṭṭhaṭṭhānameva paññāyati². **Majjhimo** purato vā pacchato vā āhaṭampi paṭikkamanaṃ āhaṭampi gaṇhati, pattadvārepi pattaṃ vissajjeti, na pana bhikkhaṃ āgamayamāno nisīdati. Evaṃ so ukkaṭṭhapīṇḍapātikassa anulometi. **Muduko** taṃ divasaṃ nisīditvā āgacchati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi loluppacāre uppannamatte dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, kulesu niccānavakatā, candūpamatā, kulamaccherappahānaṃ, samānukampitā³, kulūpakādīnavābhāvo, avhānānabhinandanā, abhihārena anattikātā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

1. Paradvāre (Syā), sadvāre (I, Ka)

2. Khu 1. 110 Udāne passitabbaṃ.

3. Samānānukampitā (Ka)

Candūpamo niccanavo kulesu,
 Amaccharī sabbasamānukampo.
 Kulūpakādīnavavippamutto,
 Hotīdha bhikkhu sapadānacārī.

Loluppacāraṇca pahāya¹ tasmā,
 Okkhittacakkhu yugamattadassī.
 Ākaṅkhamāno bhuvi sericāraṁ,
 Careyya dhīro sapadānacāranti.

Ayaṁ sapadānacārikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṁsa-
 vaṇṇanā.

5. Ekāsanikaṅgakathā

28. **Ekāsanikaṅgampi** “nānāsanabhojanaṁ paṭikkhipāmi,
 ekāsanikaṅgaṁ samādiyāmi”ti imesaṁ aññataravacanena samādinnaṁ hoti.

Tena pana ekāsanikena āsanasālāyaṁ nisīdantena therāsane anisīditvā
 “idaṁ mayhaṁ pāpuṇissatī”ti patirūpaṁ āsanaṁ sallakkhetvā nisīditabbaṁ.
 Saca’ssa vippakate bhojane ācariyo vā upajjhāyo vā āgacchati, uṭṭhāya
 vattaṁ kātuṁ vaṭṭati. Tipiṭakacūlābhayaṭṭhero paṇāha “āsanāṁ vā
 rakkheyya bhojanaṁ vā, ayaṇca vippakatabhojano, tasmā vattaṁ karotu,
 bhojanaṁ pana mā bhuñjatū”ti. Idamassa **vidhānaṁ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** appaṁ vā hotu
 bahu vā, yamhi bhojane hatthaṁ otāreti, tato aññaṁ gaṇhituṁ na labhati.
 Sacepi manussā “therena na kiñci bhuttaṁ”ti sappi-ādīni āharanti,
 bhesajjatthameva vaṭṭanti, na āhāratthaṁ. **Majjhimo** yāva patte bhattaṁ na
 khīyati, tāva aññaṁ gaṇhituṁ labhati. Ayañhi bhojanapariyantiko nāma hoti.
Muduko yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjitūṁ labhati. So hi
 udakapariyantiko vā hoti yāva pattadhovanaṁ na gaṇhāti tāva bhuñjanato,
 āsanapariyantiko vā yāva na vuṭṭhāti tāva bhuñjanato.

1. Loluppacāraṁ pajahāya (Syā) loluppacāraṁ supahāya (Ka)

Imesaṃ pana tiṇṇampi nānāsanabhojanaṃ bhuttakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, appābādhatā, appātaṅkatā, lahuṭṭhānaṃ, balaṃ, phāsuvihāro, anatirittapaccayā anāpatti, rasataṇhāvinodanaṃ appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Ekāsanabhojane rataṃ,
Na yatiraṃ bhojanapaccayā rujā.
Visahanti rase alolupo,
Parihāpeti na kammamattano.
Iti phāsuvihārakāreṇe,
Sucisallekharatūpasevite.
Janayetha visuddhamānaso,
Ratimekāsanabhojane yatīti¹.

Ayaṃ ekāsanikaṇṇe samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgākathā

29. **Pattapiṇḍikaṅgampi** “dutiyaabhājanāṃ paṭikkhipāmi, pattapiṇḍikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana pattapiṇḍikena yāgupānakāle bhājane ṭhapetvā byañjane laddhe byañjanaṃ vā paṭhamāṃ khāditaṭṭhaṃ, yāgu vā pāṭabbā. Sace pana yāguyaṃ pakkhipati, pūtimacchakādimhi byañjane pakkhitte yāgu paṭikūlā hoti, appaṭikūlameva ca katvā bhuñjitum² vaṭṭati. Tasmā tathārūpaṃ byañjanaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Yaṃ pana madhusakkarādikaṃ appaṭikūlaṃ hoti, taṃ pakkhipitaṭṭhaṃ. Gaṇhantena ca pamāṇayuttameva gaṇhitattaṃ. Āmakasākaṃ hatthena gahetvā khāditaṃ vaṭṭati. Tathā pana akatvā patteyeva pakkhipitaṭṭhaṃ. Dutiyaabhājanassa pana paṭikkhittatā aññaṃ rukkhapaṇṇampi na vaṭṭatīti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** aññatra ucchukhādanakālā kacavarampi chaḍḍetum na vaṭṭati. Odanapiṇḍamacchamaṃsapūvepi

1. Sadāti (Ka-Sī)

2. Paribhuñjitum (I, Ka)

bhinditvā khāditum na vaṭṭati. **Majjhimassa** ekena hatthena bhinditvā khāditum vaṭṭati, hatthayogī nāmesa. **Muduko** pana pattayogī nāma hoti, tassa yaṃ sakkā hoti patte pakkkhipitum, taṃ sabbam hatthena vā dantehi vā bhinditvā khāditum vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi dutiyakabhājanam sāditaḥkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayam panānisamso, nānārasataṇhāvinodanam. Atricchatāya pahānam, āhāre payojanamattadassitā, thālakādipariharaṇa¹khedābhāvo, avikkhattabhojitā, appicchatādīnam anulomavuttitātī.

Nānābhājanavikkhepaṃ, hitvā okkhittalocano.

Khaṇanto viya mūlāni, rasataṇhāya subbato.

Sarūpaṃ viya santuṭṭhiṃ, dhārayanto sumānaso.

Paribhuñjeyya āhāraṃ, ko añño pattapiṇḍikoti.

Ayam pattapiṇḍikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsa-vaṇṇanā.

7. Khalupacchābhattikaṅgakathā

30. **Khalupacchābhattikaṅgampi** “atirittabhojanam paṭikkhipāmi, khalupacchābhattikaṅgam samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana khalupacchābhattikena pavāretvā puna bhojanam kappiyaṃ kāretvā na bhuñjitabbaṃ. Idamassa **vidhānam**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yasmā paṭhamapiṇḍe pavāraṇā nāma natthi, tasmim pana ajjhohariyamāne aññaṃ paṭikkhipato hoti, tasmā evaṃ pavārito paṭhamapiṇḍaṃ ajjhoharitvā dutiyapiṇḍaṃ na bhuñjati. **Majjhimo** yasmim bhojane pavārito, tadeva bhuñjati. **Muduko** pana yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi pavāritānam kappiyaṃ kārapetvā bhuttakkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

1. Thālakādiharaṇa (I, Ka)

Ayaṃ panānisaṃso, anatiṛittabhojanāpattiyā dūrabhāvo,
odarikattābhāvo, nirāmisasannidhitā, punapariyesanāya abhāvo,
appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Pariyesanāya khedaṃ, na yāti na karoti sannidhiṃ dhīro.
Odarikattaṃ pajahati, khalupacchābhattiko yogī.

Tasmā sugatapasatthaṃ, santosaguṇādivuḍḍhisāñjananaṃ.
Dose vidhunitukāmo, bhajeyya yogī dhutaṅgamidanti.

Ayaṃ khalupacchābhattikaṅge samādānavidhānappabheda-
bhedānisaṃsavaṇṇanā.

8. Ārañṇikaṅgakathā

31. **Ārañṇikaṅgampi** “gāmantasenāsaṇaṃ paṭikkhipāmi, ārañṇikaṅgaṃ
samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnāṃ hoti.

Tena pana ārañṇikena gāmantasenāsaṇaṃ pahāya araṇṇe aruṇaṃ
uṭṭhāpetabbaṃ. Tattha saddhiṃ upacārena gāmayeva **gāmantasenāsaṇaṃ**.

Gāmo nāma yo koci ekakuṭiko vā anekakuṭiko vā parikkhitto vā
aparikkhitto vā samanusso vā amanusso vā antamaso
atirekacātumāsaniviṭṭho yo koci satthopi.

Gāmūpacāro nāma parikkhittassa gāmassa sace Anurādhapurasseva dve
indakhīlā honti, abbhantarime indakhīle ṭhitassa thāmamajjhimassa
purissassa leḍḍupāto. Tassa lakkhaṇaṃ yathā taruṇamanussā attano balaṃ
dassentā bāhaṃ pasāretvā leḍḍaṃ khipanti, evaṃ khittassa leḍḍussa
patanaṭṭhānabbhantaranti vinayadharā. Suttantikā pana
kākanivāraṇaniyamena khittassāti vadanti. Aparikkhittagāme yaṃ
sabbapaccantimassa gharassa dvāre ṭhito mātugāmo bhājanena udakaṃ
chaḍḍeti, tassa patanaṭṭhānaṃ gharūpacāro. Tato vuttanayena eko leḍḍupāto
gāmo, dutiyo gāmūpacāro.

Araññaṃ pana vinayapariyāye¹ tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca
sabbametaṃ araññaṃ”ti² vuttaṃ. Abhidhammapariyāye³ nikkhamitvā bhi
indakhīlā,

1. Vinayapariyāyena (Sī) 2. Vi 1. 57 piṭṭhe. 3. Abhidhammapariyāyena (Sī, Syā)

sabbametaṃ araṇṇaṃ”ti¹ vuttaṃ. Imasmiṃ pana suttantikapariyāye² “āraṇṇakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ”ti idaṃ lakkhaṇaṃ. Taṃ āropitena ācariyadhanunā parikkhittassa gāmassa indakhīlato aparikkhittassa paṭhamaleḍḍupātato paṭṭhāya yāva vihāraparikkhepo minivā vavatthapetabbaṃ.

Sace pana vihāro aparikkhito hoti, yaṃ sabbapaṭhamāṃ senāsanaṃ vā bhattachālaṃ vā dhuvasannipātaṭṭhānaṃ vā bodhi vā cetiyaṃ vā dūre cepi senāsanaṃ hoti, taṃ paricchedaṃ katvā minitabbanti **Vinayaṭṭhakathāsu** vuttaṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana vihārassapi gāmasseva upacāraṃ nīharitvā ubhinnaṃ leḍḍupātānaṃ antarā minitabbanti vuttaṃ. Idamettha pamāṇaṃ.

Sacepi āsanne gāmo hoti, vihāre ṭhitehi mānusakānaṃ saddo suyiyati, pabbatanadī-ādīhi pana antaritattā na sakkā ujum gantum. Yo tassa pakatimaggo hoti, sacepi nāvāya sañcaritabbo, tena maggena pañcadhanusatikaṃ gahetabbaṃ. Yo pana āsannagāmassa aṅgasampādanatthaṃ tato tato maggaṃ pidahati, ayaṃ dhutaṅgacoro hoti.

Sace pana āraṇṇikassa bhikkhuno upajjhāyo vā ācariyo vā gilāno hoti, tena araṇṇe sappāyaṃ alabhantena gāmantaśenāsanaṃ netvā upaṭṭhātabbo. Kālasseva pana nikkhamitvā aṅgayuttaṭṭhāne aruṇaṃ utṭhāpetabbaṃ. Sace aruṇuṭṭhānavelāyaṃ tesāṃ ābādho vaḍḍhati, tesāmyeva kiccaṃ kātābbaṃ. Na dhutaṅgasuddhikena bhavitabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** sabbakālaṃ araṇṇe aruṇaṃ utṭhāpetabbaṃ. **Majjhimo** cattāro vassike māse gāmante vasitum labhati. **Muduko** hemantikepi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi yathā paricchinne kāle araṇṇato āgantvā gāmantaśenāsane dhammassavanaṃ³ suṇantānaṃ aruṇe utṭhitepi dhutaṅgaṃ na bhijjati. Sutvā gacchantānaṃ antarāmagge utṭhitepi na bhijjati. Sace pana utṭhitepi dhammakathike muhuttaṃ nipajjitvā gamissāmāti niddāyantānaṃ aruṇaṃ utṭhahati, attano vā ruciyaṃ gāmantaśenāsane aruṇaṃ utṭhapenti, dhutaṅgaṃ bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Imasmiṃ pana suttantikapariyāyena (Sī, Syā)

3. Dhammaṃ (Sī, Syā)

Ayaṃ panānisaṃso, ārañṇiko bhikkhu araṇṇasaññaṃ manasikaronto bhabbo aladdhaṃ vā samādhiṃ paṭiladdhuṃ laddhaṃ vā rakkhituṃ, satthāpissa attamano hoti. Yathāha, “tenāhaṃ Nāgita tassa bhikkhuno attamano homi araṇṇavihārenā”¹. Pantasenāsanavāsino cassa asappāyarūpādayo cittaṃ na vikkhipanti, vigatasantāso hoti, jīvitānikantiṃ jahati, pavivekasukharasaṃ assādeti, paṃsukūlikādibhāvopi cassa patirūpo hotīti.

Pavivitto asaṃsaṭṭho, pantasenāsane rato.

Ārādhayanto nāthassa, vanavāsena mānasaṃ.

Eko araṇṇe nivasāṃ, yaṃ sukhaṃ labhate yati.

Rasaṃ tassa na vindanti, api devā sa-indakā.

Paṃsukūlañca esova, kavacaṃ viya dhārayaṃ.

Araṇṇasaṅgāmagato, avasesadhutāyudho.

Samattho nacirasseva, jetuṃ māraṃ savāhinim².

Tasmā araṇṇavāsamhi, ratim kayirātha paṇḍitoti.

Ayaṃ āraṇṇikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgākathā

32. **Rukkhamūlikaṅgampi** “channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṃ samādiyāmi”³ ti imesaṃ aññataravacanena samādinnam hoti.

Tena pana rukkhamūlikena sīmantarikaṃ rukkhaṃ, citiyarukkhaṃ, niyyāsarukkhaṃ, phalarukkhaṃ, vaggulirukkhaṃ, susirarukkhaṃ, vihāramajjhe ṭhitarukkhaṃ ime rukkhe vivajjetvā vihārapaccante ṭhitarukkho gahettabboti idamassa **vidhānam**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yathārucitaṃ rukkhaṃ gahetvā paṭijaggāpetuṃ na labhati. Pādena paṇṇasaṭaṃ³ apanetvā vasitabbaṃ. **Majjhimo** taṃ ṭhānaṃ sampattehiyeva paṭijaggāpetuṃ labhati. **Mudukena** ārāmikasamaṇuddese pakkositvā sodhāpetvā samaṃ kārāpetvā vālukaṃ⁴ okirāpetvā pākāraparikkhepaṃ kārāpetvā

1. Am 2. 301; Am 3. 157 piṭṭhesu.

3. Paṇṇakasaṭaṃ (Ka)

2. Savāhinim (Sī) savāhanaṃ (Syā, I, Ka)

4. Vālikaṃ (Sī, I)

dvāraṃ yojāpetvā vasitabbaṃ. Mahādivase pana rukkhāmūlikena tattha anisīditvā aññattha paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṃ.

Imesaṃ pana tiṇṇampi channe vāsaṃ kappitakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā channe aruṇaṃ uṭṭhāpitamatteti **Āṅuttarabhāṇakā**. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, rukkhāmūlasenāsaṇaṃ nissāya pabbajjāti¹ vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjānīti² Bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, abhiṇhaṃ tarupaṇṇavikāradassanena aniccasaññāsamuṭṭhāpanatā, senāsanamaccherakammārāmatānaṃ abhāvo, devatāhi sahaṇvāsītā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Vaṇṇito Buddhasetṭhena, nissayoti ca bhāsito.

Nivāso pavivittassa, rukkhāmūlasamo kuto.

Āvāsamaccherahare, devatā paripālīte.

Pavivitte vasanto hi, rukkhāmūlamhi subbato.

Abhirattāni nīlāni, paṇḍūni patitāni ca.

Passanto tarupaṇṇāni, niccasaññaṃ panūdati.

Tasmā hi Buddhadāyajjaṃ, bhāvanābhiratālayaṃ.

Vivittaṃ nātimaññeyya, rukkhāmūlaṃ vicakkhaṇoti.

Ayaṃ rukkhāmūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-vaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgakathā

33. **Abbhokāsikaṅgampi** “channañca rukkhāmūlañca paṭikkhipāmi, abbhokāsikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tassa pana abbhokāsikassa dhammassavanāya³ vā uposathatthāya vā uposathāgāraṃ pavisitum vaṭṭati. Sace pavittṭhassa devo vassati, deve vassamāne anikkhamitvā vassūparame nikkhamitabbaṃ. Bhojanasālaṃ vā aggisālaṃ vā pavisitvā vattaṃ kātuṃ, bhojanasālāya there bhikkhū bhattena āpucchitum, uddisantena vā uddisāpentena vā channaṃ pavisitum, bahi dunnikkhattāni mañcapīṭhādīni antopavesetuñca vaṭṭati. Sace maggaṃ gacchantena

1. Vi 3. 133 piṭṭhe. 2. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu. 3. Dhammasavanāya (Sī)

vuḍḍhatarānaṃ parikkhāro gahito hoti, deve vassante maggamajjhe t̥hitaṃ sālāṃ pavisitum vaṭṭati. Sace na kiñci gahitaṃ hoti, sālāya t̥hassāmīti¹ vegena gantum na vaṭṭati. Pakatigatiyā gantvā pavit̥thena pana yāva vassūparamā t̥hatvā gantabbanti idamassa **vidhānaṃ. Rukkhamūlikassāpi** eseva nayo.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** rukkharaṃ vā pabbataṃ vā gehaṃ vā upanissāya vasitum na vaṭṭati. Abbhokāseyeva cīvarakuṭim katvā vasitabbarā. **Majjhimassa** rukkhapabbatagehāni upanissāya anto appavisitvā vasitum vaṭṭati. **Mudukassa** acchannamariyādaṃ pabbhārampi sākhamāṇḍapopi pīṭhapaṭopi khettarakkhakādīhi chaḍḍitā tatrat̥thakakuṭikāpi vaṭṭatīti.

Imesaṃ pana tiṇṇampi vāsattāya channaṃ vā rukkhamūlaṃ vā² pavit̥thakkaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā tattha aruṇaṃ ut̥thāpitamatteti Aṅguttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, āvāsapalibodhupacchedo, thinamiddhapanūdanaṃ, “migā viya asaṅgacārino, aniketā viharanti bhikkhavo”ti³ pasamsāya anurūpatā, nissaṅgatā, cātuddisatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Anagāriyabhāvassa, anurūpe adullabhe.

Tārāmaṇivitānaṃhi, candadīpappabhāsīte.

Abbhokāse vasaṃ bhikkhu, migabhūtena cetasā.

Thinamiddhaṃ vinodetvā, bhāvanārāmataṃ sito.

Pavivekarasassādaṃ, nacirasseva vindati.

Yasmā tasmā hi sappañño, abbhokāsarato siyāti.

Ayaṃ abbhokāsikaṇṇe samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-vaṇṇanā.

1. Vasāmīti (Syā, Ka)

2. Channañca rukkhāmūlañca (Syā, I, Ka)

3. Saṃ 1. 201 piṭṭhe.

11. Sosānikaṅgakathā

34. **Sosānikaṅgampi** “na susānaṃ paṭikkhipāmi, sosānikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana sosānikena yaṃ manussā gāmaṃ nivesantā¹ “idaṃ susānaṃ”ti vavatthapenti, na tattha vasitabbaṃ. Na hi matasarīre ajjhāpīte taṃ susānaṃ nāma hoti, jhāpitakālato pana paṭṭhāya sacepi dvādasavassāni chaḍḍitaṃ, taṃ susānameva.

Tasmiṃ pana vasantena caṅkamamaṇḍapādīni kāretvā mañcapīṭhaṃ paññapetvā pāṇiyaparibhojanīyaṃ upaṭṭhāpetvā dhammaṃ vācentena na vasitabbaṃ. Garukaṃ hi idaṃ dhutaṅgaṃ, tasmā uppannaparissaya-vighātattṭhāya saṃghattheraṃ vā rājayuttakaṃ vā jānāpetvā appamattena vasitabbaṃ. Caṅkamantena addhakkhikena ālāhanaṃ olokontena caṅkamitabbaṃ.

Susānaṃ gacchantenāpi mahāpathā ukkamma uppathamaggena gantabbaṃ. Divāyeva ārammaṇaṃ vavatthapetabbaṃ. Evañhissa taṃ rattim bhayānakaṃ na bhavissati, amanussā rattim viravitvā viravitvā āhiṇḍantāpi na kenaci paharitabbā. Ekadivasampi susānaṃ agantuṃ na vaṭṭati. Majjhimayāmaṃ susāne khepetvā pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭatīti Aṅguttarabhāṇakā. Amanussānaṃ piyaṃ tilapiṭṭhamāsabhattamaccha-maṇṣakhīratelaguḷādikhajjabhojjaṃ na sevītābbaṃ. Kulagehaṃ na pavisitābbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** yattha dhuvaḍḍāha dhuvakuṇapa dhuvarodanāni atthi, tattheva vasitabbaṃ. **Majjhimassa** tīsu ekasmimpi sati vaṭṭati. **Mudukassa** vuttanayena susānalakkhaṇaṃ pattamatte vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi na susānamhi vāsaṃ kappanena dhutaṅgaṃ bhijjati. Susānaṃ agatadivaseti Aṅguttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso maraṇassatipaṭilābho, appamādavihāritā, asubhanimittādhigamo, kāmarāgavinodanaṃ, abhiṇhaṃ kāyasabhāvadassanaṃ,

saṁvegabahulatā ārogyamadādippahānaṁ, bhayaabheravasahanatā,
amanussānaṁ garubhāvanīyatā, appicchatādīnaṁ anulomavuttitāti.

Sosānikañhi maraṇānusatippabhāvā,
Niddāgatampi na phusanti pamādadosa.
Sampassato ca kuṇapāni bahūni tassa,
Kāmānubhāva¹ vasagampi na hoti cittaṁ.

Samvegameti vipulaṁ na maḍaṁ upeti,
Sammā atho ghaṭati nibbutimesamāno.
Sosānikaṅgamitinekaḡuṇāvahattā,
Nibbānaninnahadayena nisevitabbanti.

Ayaṁ sosānikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisarṁsavaṇṇanā.

12. Yathāsanthatikaṅgakathā

35. **Yathāsanthatikaṅgampi** “senāsanaloluppaṁ paṭikkhipāmi,
yathāsanthatikaṅgaṁ samādiyāmi”ti imesaṁ aññataravacanena samādinnaṁ
hoti.

Tena pana yathāsanthatikena yadassa senāsaṇaṁ “idaṁ tuyhaṁ
pāpuṇāti”ti gāhitaṁ hoti, teneva tuṭṭhabbaṁ, na añño uṭṭhāpetabbo.
Idamassa **vidhānaṁ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** attano
pattasenāsaṇaṁ dūreti vā accāsanneti vā amanussadīghajātikādīhi
upaddutanti vā uṇhanti vā sītalanti vā pucchituṁ na labhati. **Majjhimo**
pucchituṁ labhati. Gantvā pana oloketuṁ na labhati. **Muduko** gantvā
oloketvā sacassa taṁ na ruccati, aññaṁ gahetuṁ labhati.

Imesaṁ pana tiṇṇampi senāsanaloluppe uppannamatte dhutaṅgaṁ
bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

Ayaṁ panānisarṁso, “yaṁ laddhaṁ tena tuṭṭhabban”ti²
vuttovādakaraṇaṁ, sabrahmacārīnaṁ hitesitā, hīnapaṇītavikappapariccāgo,
anurodhavirodhappahānaṁ, atricchatāya dvārapidahanaṁ, appicchatādīnaṁ
anulomavuttitāti.

1. Kāmānurāga (Sī, Syā, I)

2. Khu 5. 32 Jātake; Vi 2. 340 piṭṭhepi.

Yaṃ laddhaṃ tena santuṭṭho, yathāsanthatiko yati.

Nibbikappo sukhaṃ seti, tiṇasantharakesupi.

Na so rajjati seṭṭhamhi, hīnaṃ laddhā na kuppati.

Sabrahmacārinavake, hitena anukampati.

Tasmā ariyasatāciṇṇaṃ, munipuṅgavavaṇṇitaṃ.

Anuyuñjetha medhāvī, yathāsanthatarāmatanti.

Ayaṃ yathāsanthatikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-
vaṇṇanā.

13. Nesajjikaṅgakathā

36. **Nesajjikaṅgampi** “seyyaṃ paṭikkhipāmi, nesajjikaṅgaṃ
samādiyāmi”¹ti imesaṃ aññataravacanena samādinnāṃ hoti.

Tena pana nesajjikena rattiyā tīsu yāmesu ekaṃ yāmaṃ utṭhāya
caṅkamatibbaṃ. Iriyāpathesu hi nipajjitumeva na vaṭṭati. Idamassa
vidhānaṃ.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** neva
apassenāṃ, na dussapallatthikā, na āyogapaṭṭo vaṭṭati. **Majjhima**ssa imesu
tīsu yaṃkiñci vaṭṭati. **Mudukassa** apassenampi dussapallatthikāpi
āyogapaṭṭopi bibbhanampi pañcaṅgopi sattaṅgopi vaṭṭati. Pañcaṅgo pana
piṭṭhi-apassayena saddhiṃ kato. Sattaṅgo nāma piṭṭhi-apassayena ca
ubhatopassetu apassayehi ca saddhiṃ kato. Taṃ kira Miḷābhayaṭṭherassa
akaṃsu. Thero anāgāmi hutvā parinibbāyi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi seyyaṃ kappitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati.
Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, “seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ
anuyutto viharatī”¹ti vuttassa cetaso vinibandhassa upacchedanaṃ,
sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā, pāsādika-iriyāpathatā,
vīriyārambhānukūlatā, sammāpaṭipattiyā anubrūhananti.

Ābhujitvāna pallaṅkaṃ, paṇidhāya ujum tanum.

Nisīdanto vikampeti, mārassa hadayaṃ yati.

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

Seyyasukhaṃ middhasukhaṃ, hitvā āraddhavīriyo.

Nisajjābhirato bhikkhu, sobhayanto tapovanaṃ.

Nirāmisarṃ pītisukhaṃ, yasmā samadhigacchati.

Tasmā samanuyuñjeyya, dhīro nesajjikaṃ vatanti.

Ayaṃ nesajjikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsavaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇaka kathā

37. Idāni—

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato.

Samāsabyāsaṭo cāpi, viññātabbo vinicchayoti—

Imissā gāthāya vasena vaṇṇanā hoti.

Tattha **kusalattikatoti** sabbāneva hi dhutaṅgāni
sekkhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ vasena siyā kusalāni, siyā abyākatāni, natthi
dhutaṅgaṃ akusalanti.

Yo pana vadeyya “pāpiccho icchāpakato ārañṇiko hotīti-ādivacanato¹
akusalampi dhutaṅgaṃ”ti. So vattabbo—na mayaṃ ‘akusalacittena araṇṇe na
vasatī’ti vadāma. Yassa hi araṇṇe nivāso, so ārañṇiko. So ca pāpiccho vā
bhaveyya appiccho vā. Imāni pana tena tena samādānena dhutakilesattā
dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ
ñāṇaṃ aṅgаметesanti dhutaṅgāni. Atha vā dhutāni ca tāni
paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi dhutaṅgānīti vuttaṃ. Na ca
akusalena koci dhuto nāma hoti, yassetāni aṅgāni bhaveyyuṃ, na ca
akusalaṃ kiñci dhunāti, yesaṃ taṃ aṅgantikatvā dhutaṅgānīti vucceyyuṃ.
Nāpi akusalaṃ cīvaraloluppādīni ceva niddhunāti paṭipattiyā ca aṅgaṃ hoti.
Tasmā suvuttamidaṃ “natthi akusalaṃ dhutaṅgaṃ”ti.

1. Am 2. 193; Vi 5. 233 piṭṭhesu.

“Yesampi kusalattikavinimuttam dhutaṅgam, tesam atthato dhutaṅgameva natthi. Asanam kassa dhunanato dhutaṅgaṃnāma bhavissati. Dhutaguṇe samādāya vattatīti vacanavirodhopi ca nesam āpajjati, tasmā tam na gahetabban”ti ayam tāva kusalattikato vaṇṇanā.

Dhutādīnam vibhāgatoti dhuto veditabbo. Dhutavādo veditabbo. Dhutadhammā veditabbā. Dhutaṅgāni veditabbāni. Kassa dhutaṅgasevanā sappāyāti veditabban.

Tattha **dhutoti** dhutakilesa vā puggalo kilesadhunano vā dhammo.

Dhutavādoti ettha pana atthi dhuto na dhutavādo, atthi na dhuto dhutavādo, atthi neva dhuto na dhutavādo, atthi dhuto ceva dhutavādo ca.

Tattha yo dhutaṅgena attano kilese dhuni, param pana dhutaṅgena na ovadati, nānusāsati Bākkulatthero viya, ayam dhuto na dhutavādo. Yathāha, “tayidam āyasmā Bākkulo dhuto na dhutavādo”ti. Yo pana na dhutaṅgena attano kilese dhuni, kevalam aññe dhutaṅgena ovadati anusāsati Upanandatthero viya, ayam na dhuto dhutavādo. Yathāha, “tayidam āyasmā Upanando Sakyaputto na dhuto dhutavādo”ti. Yo ubhayavipanno Lāḷudāyī¹ viya, ayam neva dhuto na dhutavādo. Yathāha, “tayidam āyasmā Lāḷudāyī neva dhuto na dhutavādo”ti. Yo pana ubhayasampanno Dhammasenāpati viya, ayam dhuto ceva dhutavādo ca. Yathāha, “tayidam āyasmā Sāriputto dhuto ceva dhutavādo cāti.

Dhutadhammā veditabbāti appicchatā, santuṭṭhitā, sallekhatā, pavivekatā, idamatthitāti ime dhutaṅgacetanāya parivārakā pañca dhammā “appicchataṃyeva nissāyā”ti-ādivacanato² dhutadhammā nāma, tattha appicchatā ca santuṭṭhitā ca alobho³. Sallekhatā ca pavivekatā ca dvīsu dhammesu anupatanti alobhe ca amohe ca. Idamatthitā nāṇameva.

1. Loḷudāyī (Syā), Lāḷudāyī (Ka)

2. Am 2. 193; Vi 5. 233 piṭṭhesu.

3. Alobhe (Syā), alobhe anupatanti (Sī)

Tattha ca alobhena paṭikkhepavatthūsu lobhaṃ, amohena tesveva ādīnavapaṭicchādaḥkaṃ mohaṃ dhunāti. Alobhena ca anuññātānaṃ paṭisevanamukhena pavattaṃ kāmasukhānuyogaṃ, amohena dhutaṅgesu atisallekhamukhena pavattaṃ attakilamathānuyogaṃ dhunāti. Tasmā ime dhammā dhutadhammāti veditabbā.

Dhutaṅgāniveditabbānī terasa dhutaṅgāni veditabbāni paṃsukūlikaṅgaṃ -pa- nesajjikaṅganti. Tāni atthato lakkhaṇādīhi ca vuttāneva.

Kassa dhutaṅgasevanā sappāyāti rāgacaritassa ceva mohacaritassa ca. Kasmā? Dhutaṅgasevanā hi dukkhāpaṭipadā ceva sallekhavihāro ca. Dukkhaṇāpaṭipadaṇca nissāya rāgo vūpasammati. Sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyati. Āraññikaṅgarukkhamūlikaṅgapaṭisevanā vā ettha dosacaritassāpi sappāyā. Tattha hissa asaṃghaṭṭiyamānassa viharato dosopi vūpasammatīti ayaṃ dhutādīnaṃ vibhāgato vaṇṇanā.

Samāsabyāsatoti imāni pana dhutaṅgāni **samāsato** tīpi sīsaṅgāni, pañca asambhinnaṅgānīti aṭṭheva honti. Tattha sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅganti imāni tīpi sīsaṅgāni. Sapadānacārikaṅgaṇhi rakkhanto piṇḍapātikaṅgampi rakkhissati. Ekāsanikaṅgaṇca rakkhato pattapiṇḍikaṅgakhalupacchābhattikaṅgānīpi surakkhanīyāni bhavissanti. Abbhokāsikaṅgaṃ rakkhantassa kiṃ atthi rukkhāmūlikaṅgayathāsanthatikaṅgesu rakkhitaḥkaṃ nāma. Iti imāni tīpi sīsaṅgāni, āraññikaṅgaṃ, paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, nesajjikaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni pañca asambhinnaṅgāni cāti aṭṭheva honti.

Puna dve cīvarapaṭisaṃyuttāni, pañca piṇḍapātaṭisaṃyuttāni, pañca senāsanapaṭisaṃyuttāni, ekaṃ vīriyapaṭisaṃyuttanti evaṃ cattārova honti. Tattha nesajjikaṅgaṃ vīriyapaṭisaṃyuttaṃ. Itarāni pākāṭāneva.

Puna sabbāneva nissayavasena dve honti paccayanissitāni dvādasa, vīriyanissitaṃ ekanti. Sevitaḥkaṃ sevitaḥkavavasenapi dveveva honti. Yassa hi dhutaṅgaṃ sevantaḥkaṃ kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati, tena sevitaḥkaṃ. Yassa sevato hāyati, tena na sevitaḥkaṃ. Yassa pana sevatoḥkaṃ asevatopi vaḍḍhateva, na hāyati, tenāpi pacchimaṃ janataṃ anukampantena sevitaḥkaṃ.

Yassāpi sevatoṇi asevatopi na vaḍḍhati, tenāpi sevitaḅbāṇiyeṇa āyatim vāsanatthāyāti.

Evam sevitaḅbāsevitabbaṇasena duvidhāṇiṇi sabbāṇeṇa cetanāṇasena ekavidhāṇi honti. Ekameṇa hi dhutaṅgaṃ¹ samādānacetanāti. Aṭṭhakathāyampi vuttaṃ “yā cetanā, taṃ dhutaṅganti vadanti”ti.

Byāsato pana bhikkhūṇaṃ terasa, bhikkhūṇāṃ aṭṭha, sāmaṇeraṇaṃ dvādasa, sikkhamāṇasāmaṇeraṇaṃ satta, upāsaka-upāsikaṇaṃ dveti dvācattālisa honti. Sace pana abbhokāse āraṇṇikaṅgasampannaṃ susāṇaṃ hoti, ekopi bhikkhu ekappahārena sabbadhutaṅgāṇi paribhuṇṇitum sakkoti. Bhikkhūṇāṃ pana āraṇṇikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgaṇa dvepi sikkhāpadeneṇa paṭikkhittāni, abbhokāsikaṅgaṃ, rukkhamaḷikaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni tīṇi dupparihārāni. Bhikkhuniyā hi dutiyikaṃ vinā vasitum na vaṭṭati. Evarūpe ca ṭhāṇe samānacchandaṃ dutiyikā dullabhā². Sacepi labheyya saṃsaṭṭhavihārato na mucceyya. Evaṃ sati yassatthāya dhutaṅgaṃ seveyya, svevassā attho na sampajjeyya. Evaṃ paribhuṇṇitum³ asakkuṇeyyatāya pañca hāpetvā bhikkhūṇāṃ aṭṭheṇa hontīti veditaḅbāni. Yathāvuttesu pana ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ sesāni dvādasa sāmaṇeraṇaṃ, satta sikkhamāṇasāmaṇeraṇaṃ veditaḅbāni. Upāsaka-upāsikaṇaṃ pana ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅganti imāni dve patirūpāni ceṇa sakkā ca paribhuṇṇitunti dve dhutaṅgāṇīti evaṃ byāsato dvecattālisa hontīti ayaṃ samāsabyāsato vaṇṇana.

Ettāvatā ca “sīle patitṭhāya nara sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhipaṇṇāṃmukhena desite Visuddhimagge yehi appicchatāsantuṭṭhitādihi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodāṇaṃ hoti, tesam sampādanatthaṃ samādātabbadhutaṅgakathā bhāsita⁴ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Dhutaṅganiddeso nāma dutiyo paricchedo.

1. Ekāyeṇa hi dhutaṅga- (Syā)

3. Pariharitum (Ka-Sī)

2. Dullabhāva (Ka)

4. Kathitā (Sī, Syā)

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesa

38. Idāni yasmā evaṃ dhutaṅgapariharaṇasampāditehi appicchatādīhi guṇehi pariyodāte imasmim̐ sīle patiṭṭhitena “sīle patiṭṭhāya naro sapaṇṇo, cittam̐ paṇṇāṇca bhāvayan”ti vacanato cittasīsenā niddiṭṭho samādhi bhāvetabbo. So ca atisaṅkhepadesitattā viññātumpi tāva na sukaro, pageva bhāvetum̐, tasmā tassa vitthāraṇca bhāvanānayaṇca dassetum̐ idam̐ paṇhākammaṃ hoti.

Ko samādhi. Kenatṭhena samādhi. Kānassa lakkaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni. Katividho samādhi. Ko cassa saṃkilesa. Kim̐ vodānam̐. Katham̐ bhāvetabbo. Samādhibhāvanāya ko ānisaṃsoti.

Tatridam̐ vissajjanam̐. **Ko samādhīti** samādhi bahuvidho nānappakārako. Tam̐ sabbaṃ vibhāvayitum̐ ārabhamānam̐ vissajjanam̐ adhippetañceva attham̐ na sādheyya, uttari ca vikkhepāya saṃvatteyya, tasmā idhādhippetameva sandhāya vadāma, kusalacittekaggatā samādhi.

Kenatṭhena samādhīti samādhānatṭhena samādhi. Kimidam̐ samādhānam̐ nāma. Ekārammaṇe cittacetāsikānam̐ samaṃ sammā ca ādhānam̐, ṭhapananti vuttam̐ hoti. Tasmā yassa dhammassānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṃ sammā ca avikkhipamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idam̐ samādhānanti veditabbaṃ.

Kānassa lakkaṇa rasa paccupaṭṭhāna padaṭṭhānāniti ettha pana avikkhepalakkaṇo samādhi, vikkhepaviddham̐sanaraso, avikampanapaccupaṭṭhāno. “Sukhino cittam̐ samādhiyatī”ti¹ vacanato pana sukhamaṣṣa padaṭṭhānam̐.

39. **Katividho samādhīti** avikkhepalakkaṇena tāva ekavidho. Upacāra-appanāvasena duvidho, tathā lokiyalokuttaravasena sappīṭikanippīṭikavasena sukhasahagata-upekkhāsahagatavasena ca. Tividho

1. Dī 1. 69 piṭṭhādīsu.

hīnamajjhimapaṇītavasena, tathā savitakkasavicārādivasena
pītisahagatādivasena parittamahaggaṭappamāṇavasena ca. Catubbidho
dukkhāpaṭipadādandhā bhiññādivasena, tathā parittaparittārammaṇādivasena
catujhānaṅgavasena hānabhāgiyādivasena kāmāvacarādivasena
adhipativasena ca. Pañcavidho pañcakanaye pañcājhānaṅgavasenāti.

Samādhi-ekakadukavaṇṇanā

Tattha **ekavidhakotṭhāso** uttānatthoyeva. **Duvidhakotṭhāse** channaṃ
anussatiṭṭhānānaṃ maraṇassatiyā upasamānussatiyā āhāre paṭikūlasaññāya
catudhātuvavatthānassāti imesaṃ vasena laddhacittetekaggatā, yā ca
appanāsamādhīnaṃ pubbabhāge ekaggatā, ayaṃ **upacārasamādhi**.
“Paṭhamassa jhānassa parikammaṃ paṭhamassa jhānassa anantarapaccayena
paccayo”ti-ādivacanato¹ pana yā parikammānantarā ekaggatā, ayaṃ
appanāsamādhīti evaṃ upacārappanāvasena duvidho.

Dutiyaduke tīsu bhūmīsu kusalacittetekaggatā lokiyo samādhi.
Ariyamaggasampayuttā ekaggatā lokuttaro samādhīti evaṃ
lokiyalokuttaravasena duvidho.

Tatiyaduke catukkanaye dvīsu pañcakanaye tīsu jhānesu ekaggatā
sappīṭiko samādhi. Avasesesu dvīsu jhānesu ekaggatā nippīṭiko samādhi.
Upacārasamādhi pana siyā sappīṭiko, siyā nippīṭikoti evaṃ
sappīṭikanippīṭikavasena duvidho.

Catutthaduke catukkanaye tīsu pañcakanaye catūsu jhānesu ekaggatā
sukhasahagato samādhi. Avasesasmim upekkhāsahagato samādhi.
Upacārasamādhi pana siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagatoti evaṃ
sukhasahagata-upekkhāsahagatavasena duvidho.

Samādhitikavaṇṇanā

Tikesu paṭhamattike paṭiladdhamatto hīno, nātiśubhāvito majjhimo,
subhāvito vasippatto paṇītoti evaṃ hīnamajjhimapaṇītavasena tividho.

1. Paṭṭhāne dutiyapotthake parittatike pañhāvāre 326 piṭṭhe.

Dutiyattike paṭhamajjhānasamādhi saddhiṃ upacārasamādhinā savitakkasavicāro. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto. Yo hi vitakkamatteyeva ādinavaṃ disvā vicāre adisvā kevalaṃ vitakkappahānamattaṃ ākaṅkhamāno paṭhamajjhānaṃ atikkamati, so avitakkavicāramattaṃ samādhim paṭilabhati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Catukkanaye pana dutiyādīsu pañcakanaye tatiyādīsu tīsu jhānesu ekaggatā avitakkāvicāro samādhīti evaṃ savitakkasavicārādivasena tividho.

Tatiyattike catukkanaye ādito dvīsu pañcakanaye ca tīsu jhānesu ekaggatā pītisahagato samādhī. Tesveva tatiye ca catutthe ca jhāne ekaggatā sukkasahagato samādhī. Avasāne upekkhāsahagato. Upacārasamādhi pana pītisukkasahagato vā hoti upekkhāsahagato vāti evaṃ pītisahagatādivasena tividho.

Catutthattike upacārabhūmiyaṃ ekaggatā paritto samādhī. Rūpāvacarārūpāvacarakusale ekaggatā mahaggato samādhī. Ariyamaggasampayuttā ekaggatā appamāṇo samādhīti evaṃ parittamahaggatappamāṇavasena tividho.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Catukkesu paṭhamacatukke atthi samādhī dukkhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi dukkhāpaṭipado khippābhiñño, atthi sukhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi sukhāpaṭipado khippābhiññoti.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samādhibhāvanā **paṭipadāti** vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā paññā **abhiññāti** vuccati. Sā panesā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti, nīvaraṇādīpaccaṇikadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukkhāsevanāti attho. Ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti. Ekaccassa khippā amandā sīghappavatti.

Tattha yāni parato sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedādīni pubbakiccāni ca appanākosallāni ca vaṇṇayissāma, tesu yo

asappāyasevī hoti, tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti. Sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti, pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī, tassa vomissakatā veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvanamanuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti. Vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti. Sampādentassa khippā.

Apica taṇhā-avijjāvasena samathavipassanādhikāravasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti. Anabhibhūtassa sukhā. Avijjābhibhūtassa ca dandhā abhiññā hoti. Anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti, tassa dandhā abhiññā hoti, katādhikārassa khippā. Kilesindriyavasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā. Tikkhindriyassa pana khippā abhiññāti.

Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya paṭipadāya dandhāya ca abhiññāya samādhim pāpuṇāti, tassa so samādhi dukkhāpaṭipado dandhābhiññoti vuccati. Esa nayo sesattayepīti evaṃ dukkhāpaṭipadā dandhābhiññādivasena catubbidho.

Dutiyacatukke atthi samādhi paritto parittārammaṇo, atthi paritto appamāṇārammaṇo, atthi appamāṇo parittārammaṇo, atthi appamāṇo appamāṇārammaṇoti. Tattha yo samādhi appaṇṇo uparijānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, ayaṃ paritto. Yo pana avaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ parittārammaṇo. Yo paṇṇo subhāvito, uparijānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, ayaṃ appamāṇo. Yo ca vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇārammaṇo. Vuttalakkaṇavomissatāya pana vomissakanayo veditabbo. Evaṃ parittaparittārammaṇādivasena catubbidho.

Tatīyacatukke vikkhambhitaṇīvaraṇānaṃ
 vitakkavicārapītisukhasamādhīnaṃ vasena pañcaṅgikaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ,
 tato vūpasantavitakkavicāraṃ tivaṅgikaṃ dutiyaṃ, tato virattapītikaṃ
 duvaṅgikaṃ tatiyaṃ, tato pahīnasukhaṃ upekkhāvedanāsahitassa samādhino
 vasena duvaṅgikaṃ catutthāṃ. Iti imesaṃ catunnaṃ jhānaṇaṃ aṅgabhūtā
 cattāro samādhī honti. Evaṃ catujhānaṅgavasena catubbidho.

Catutthacatukke atthi samādhī hānabhāgiyo, atthi ṭhitibhāgiyo, atthi
 viśesabhāgiyo, atthi nibbedhabhāgiyo. Tattha paccanīkasamudācāravasena
 hānabhāgiyatā, tadanudhammatāya satiyā saṇṭhānavasena ṭhitibhāgiyatā,
 upariviśesādhigamavasena viśesabhāgiyatā,
 nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasena nibbedhabhāgiyatā ca
 veditabbā. Yathāha, “paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā
 saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāgiṇī paññā. Tadanudhammatā sati
 santiṭṭhati ṭhitibhāgiṇī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā
 samudācaranti viśesabhāgiṇī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā
 samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāgiṇī paññā”¹. Tāya pana
 paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hontīti. Evaṃ hānabhāgiyādivasena
 catubbidho.

Pañcamacatukke kāmāvacaro samādhī, rūpāvacaro samādhī,
 arūpāvacaro samādhī, apariyāpanno samādhīti evaṃ cattāro samādhī. Tattha
 sabbāpi upacārekaggatā kāmāvacaro samādhī. Tathā
 rūpāvacarādikusalacittakaggatā itare tayoti evaṃ kāmāvacarādivasena
 catubbidho.

Chaṭṭhacatukke “chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati
 samādhim, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhī -pa-
 vīriyaṃ ce bhikkhu -pa- cittaṃ ce bhikkhu -pa- vīmaṃsaṃ ce bhikkhu
 adhipatiṃ karitvā labhati samādhim, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati
 vīmaṃsā samādhī”² evaṃ adhipativasena catubbidho.

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 225; Saṃ 3. 234 piṭṭhesu.

Pañcake yaṃ catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānaṃ, taṃ vitakkamattātikkamena dutiyaṃ, vitakkavicārātikkamena tatiyanti evaṃ dvidhā bhinditvā pañca jhānāni veditabbāni. Tesāṃ aṅgabhūtā ca pañca samādhīti evaṃ pañcājhānaṅgavasena pañcavidhatā veditabbā.

40. **Ko cassa saṅkilesa kiṃ vodānanti** ettha pana vissajjanāṃ Vibhaṅge vuttameva. Vuttañhi tattha “saṅkilesanti hānabhāgiyo dhammo. Vodānanti visesabhāgiyo dhammo”ti¹. Tattha “paṭhamassa jhānassa lābhī kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā”ti² iminā nayena hānabhāgiyadhammo veditabbo. “Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā”ti² iminā nayena visesabhāgiyadhammo veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Kathaṃ bhāvetabboti** ettha pana yo tāva ayaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhoti-ādīsu ariyamaggasampayutto samādhī vutto, tassa bhāvanānayo paññābhāvanānayeveva saṅgahito. Paññāya hi bhāvitāya so bhāvito hoti. Tasmā taṃ sandhāya evaṃ bhāvetabboti na kiñci visuṃ vadāma.

Yo pañāyaṃ lokiyo, so vuttanayena sīlāni visodhetvā supārisuddhe sīle patiṭṭhitena yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā attano cariyānukūlaṃ cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā samādhibhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena bhāvetabboti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro, yaṃ tāva vuttaṃ “yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā”ti, ettha—

Āvāso ca kulāṃ lābho, gaṇo kammañca pañcamāṃ.
Addhānaṃ ñāti ābādho, gantho iddhīti te dasāti—

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

2-2. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

Ime dasa palibodhā nāma. Tattha āvāsoyeva āvāsapalibodho. Esa nayo kulādīsu.

Tattha āvāsoti ekopi ovarako vuccati ekampi pariveṇaṃ sakalopi saṃghārāmo. Svāyaṃ na sabbasseva palibodho hoti. Yo panettha navakammādīsu ussukkaṃ vā āpajjati, bahubhaṇḍasannicayo vā hoti, yena kenaci vā kāraṇena apekkhavā paṭibaddhacitto¹, tasseva palibodho hoti, na itarassa.

Tatridaṃ vatthu—dve kira kulaputtā Anurādhapurā nikkhamitvā anupubbena Thūpārāme pabbajimsu. Tesu eko dve mātikā paguṇā katvā pañcavassiko hutvā pavāretvā Pācinakhaṇḍarājīm nāma gato. Eko tattheva vasati. Pācinakhaṇḍarājigato tattha ciraṃ vasitvā thero hutvā cintesi “paṭisallānasārubbamidaṃ ṭhānaṃ, handa naṃ sahāyakassāpi āroceṃ”ti. Tato nikkhamitvā anupubbena Thūpārāmaṃ pāvīsi. Pavisantaṃyeva ca naṃ disvā samānavassikatthero paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetvā vattaṃ akāsi. Āgantukatthero senāsaṇaṃ pavisitvā cintesi “idāni me sahāyo sappiṃ vā phāṇitaṃ vā pānaṃ vā pesessati. Ayañhi imasmiṃ nagare ciranivāsī”ti². So rattim aladdhā pāto cintesi “idāni upaṭṭhākehi gahitaṃ yāgukhajjakaṃ pesessati”ti. Tampi adisvā “pahiṇantā natthi, pavitṭhassa maññe dassatī”ti pātova tena saddhiṃ gāmaṃ pāvīsi. Te dve ekaṃ vīthim caritvā uḷuṅkamattaṃ yāguṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā pivimsu. Tato āgantuko cintesi “nibaddhayāgu maññe natthi, bhattakāle idāni manussā paṇītaṃ bhattaṃ dassantī”ti, tato bhattakālepi piṇḍāya caritvā laddhameva bhuñjitvā itaro āha “kiṃ bhante sabbakālaṃ evaṃ yāpethā”ti. Āmāvusoti. Bhante Pācinakhaṇḍarāji phāsukā, tattha gacchāmāti. Thero nagarato dakkhiṇadvārena nikkhamanto Kumbhakāragāmaṃ maggaṃ paṭipajji. Itaro āha “kiṃ pana bhante imaṃ maggaṃ paṭipannatthā”ti. Nanu tvamāvuso Pācinakhaṇḍarājiyā vaṇṇaṃ abhāsīti. Kiṃ pana bhante tumhākaṃ ettakaṃ kālāṃ vasitaṭṭhāne na koci atirekaparikkhāro atthīti. Āmāvuso mañcapīṭhaṃ saṃghikaṃ, taṃ paṭisāmitameva, aññaṃ kiñci natthīti. Mayhaṃ pana

1. Paṭibandhacitto (Ka)

2. Ciraṃ nivāsīti (I, Ka)

bhante kattaradaṇḍo telanāḷi upāhanatthavikā ca tatthevāti. Tayāvuso ekadivasaṃ vasitvā ettakaṃ ṭhapitanti. Āma bhante. So pasannacitto therāṃ vanditvā “tumhādisānaṃ bhante sabbattha araṇṇavāsoyeva. Thūpārāmo catunnaṃ Buddhānaṃ dhātunidhānaṭṭhānaṃ, lohapāsāde sappāyaṃ dhammassavanaṃ mahācetiyaḍassanaṃ theradassanaṇca labbhati, Buddhakālo viya pavattati¹. Idheva tumhe vasathā’ti dutiyadivase pattacīvaraṃ gahetvā sayameva agamāsīti. Īdisassa āvāso na palibodho hoti.

Kulanti ñātikulaṃ vā upaṭṭhākakulaṃ vā. Ekaccassa hi upaṭṭhākakulampi “sukhitesu sukhito”ti-ādinā² nayena saṃsaṭṭhassa³ viharato palibodho hoti, so kulamānusakehi vinā dhammassavanāya sāmantavihārampi na gacchati. Ekaccassa mātāpitaropi palibodhā na honti, Koraṇḍakavihāravāsīttherassa bhāgineyyadaharabhikkhuno viya.

So kira uddesatthaṃ Rohaṇaṃ agamāsi. Therabhaginīpi upāsikā sadā therāṃ tassa pavattiṃ pucchati. Thero ekadivasaṃ daharaṃ ānessāmīti rohaṇābhimukho pāyāsi. Daharopi “ciraṃ me idha⁴ vutthaṃ, upajjhāyaṃ dāni passitvā upāsikāya ca pavattiṃ ñatvā āgamissāmī’ti Rohaṇato nikkhami. Te ubhopi Gaṅgātīre samāgacchimsu. So aññatarasmiṃ rukkhamūle therassa vattaṃ katvā “kuhiṃ yāsī”ti pucchito tamatthaṃ ārocesi. Thero suṭṭhu te kataṃ, upāsikāpi sadā pucchati, ahampi etadatthameva āgato, gaccha tvaṃ, ahaṃ pana idheva imaṃ vassaṃ vasissāmīti taṃ uyyojesi. So vassūpanāyikadivaseyeva taṃ vihāraṃ patto. Senāsanampissa pitarā kārītameva pattaṃ.

Athassa pitā dutiyadivase āgantvā “kassa bhante amhākaṃ senāsaṇaṃ pattaṃ”ti pucchanto “āgantukassa daharassā”ti sutvā taṃ upasaṅkamtivā vanditvā āha “bhante amhākaṃ senāsaṇe vassaṃ upagatassa vattaṃ atthī”ti. Kiṃ upāsakāti. Temāsaṃ amhākaṃyeva ghare bhikkhaṃ gahetvā pavāretvā gamanakāle āpucchitabbanti. So tuṇhibhāvena adhivāsesi. Upāsakopi gharaṃ gantvā “amhākaṃ āvāse

1. Vattati (Sī, Syā)

3. Saṃsaṭṭha- (I, Ka)

2. Abhi 2. 371; Saṃ 2. 387 piṭṭhesu.

4. Ciraṃidha Me (I, Ka)

eko āgantuko ayyo upagato sakkaccaṃ upaṭṭhātabbo”ti āha. Upāsikā “sādhū”ti sampajicchitvā paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādesi. Daharopi bhattakāle nātigharaṃ agamāsi. Na naṃ koci sañjāni.

So temāsampi tattha piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vassaṃvuttho “ahaṃ gacchāmi”ti āpucchi. Athassa nātakā “sve bhante gacchathā”ti¹ dutiyadivase ghareyeva bhojetvā telanāliṃ pūretvā ekaṃ guḷapiṇḍaṃ, navahatthañca sātakaṃ datvā “gacchatha bhante”ti āhaṃsu. So anumodanaṃ katvā rohaṇābhimukho pāyāsi.

Upajjhāyopissa pavāretvā paṭipathaṃ āgacchanto pubbe diṭṭhaṭṭhāneyeva taṃ addasa. So aññatarasmim rukkhamaṇe therassa vattaṃ akāsi. Atha naṃ thero pucchi “kiṃ bhaddamukha diṭṭhā te upāsikā”ti. So “āma bhante”ti sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā tena telena therassa pāde makkhetvā guḷena pānakaṃ katvā tampi sātakaṃ therasseva datvā theram vanditvā “mayhaṃ bhante Rohaṇaṃyeva sappāyan”ti agamāsi. Theropi vihāraṃ āgantvā dutiyadivase Koraṇḍakagāmaṃ pāvisi.

Upāsikāpi “mayhaṃ bhātā mama puttaṃ gahetvā idāni āgacchatī”ti² sadā maggaṃ olokayamānāva tiṭṭhati. Sā taṃ ekakameva āgacchantam disvā “mato me maññe putto, ayaṃ³ thero ekakova āgacchatī”ti therassa pādamūle nipatitvā paridevamānā rodi⁴. Thero “nūna⁵ daharo appicchatāya attānaṃ ajānāpetvāva gato”ti taṃ samassāsetvā sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā pattatthavikato taṃ sātakaṃ nīharitvā dasseti.

Upāsikā pasīditvā puttena gatadisābhimukhā urena nipajjitvā namassamānā āha “mayhaṃ puttasadisaṃ vata maññe bhikkhum kāyasakkhim katvā Bhagavā rathavinītaṭṭapaṭipadaṃ,⁶ nālakaṭṭapaṭipadaṃ,⁷ tuvaṭṭakaṭṭapaṭipadaṃ,⁸ catupaccaya santosa bhāvanā rāmatā dīpakaṃ mahā ariyavaṃsa ṭṭapaṭipadañca⁹ desesi. Vijātamātuyā nāma gehe temāsam bhuñjamānopi

1. Gacchissathāhi (Sī, Syā)

2. Āgacchissatīti (I)

3. Yaṃ (Sī)

4. Parodi (Sī)

5. Nanu (Syā, I, Ka)

6. Ma 1. 199 piṭṭhe.

7. Khu 1. 388 piṭṭhe.

8. Khu 1. 421 piṭṭhe.

9. Am 1. 336; Dī 3. 188 piṭṭhe.

‘aham putto tvaṃ mātā’ti na vakkhati, aho acchariyamanusso”ti. Evarūpassa mātāpitaropi palibodhā na honti, pageva aññaṃ upaṭṭhākakulan”ti.

Lābhoti cattāro paccayā. Te kathaṃ palibodhā honti. Puññavantassa hi bhikkhuno gatagataṭṭhāne manussā mahāparivāre paccaye denti. So tesam anumodento dhammaṃ desento samaṇadhammaṃ kātuṃ na okāsaṃ labhati. Aruṇuggamanato yāva paṭhamayāmo, tāva manussasaṃsaggo na upacchijjati. Puna balavapaccūseyeva bāhullika¹ piṇḍapātikā āgantvā “bhante asuko upāsako upāsikā amacco amaccadhītā tumhākaṃ dassanakāmā”ti² vadanti, so gaṇhāvuso pattacīvaranti gamanasajjova hotīti niccabyāvaṇo, tasseva te³ paccayā palibodhā honti. Tena gaṇaṃ pahāya yattha naṃ na jānanti, tattha ekakena caritabbaṃ. Evaṃ so palibodho upacchijjati.

Gaṇoti suttantikagaṇo vā ābhidhammikagaṇo vā, yo tassa uddesaṃ vā paripucchaṃ vā dento samaṇadhammassa okāsaṃ na labhati, tasseva gaṇo palibodho hoti, tena so evaṃ upacchinditaḥ. Sace tesam bhikkhūnaṃ bahu gahitaṃ hoti, appaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ niṭṭhapetvā araṇñaṃ pavisitabbaṃ. Sace appaṃ gahitaṃ, bahu avasiṭṭhaṃ, yojanato paraṃ āgantvā antoyojanaparicchede aññaṃ gaṇavācakaṃ upasaṅkamitvā “ime āyasmā uddesādīhi saṅgaṇhatū”ti vattabbaṃ. Evaṃ alabhamānena “mayhamāvuso ekaṃ kiccaṃ atthi, tumhe yathāphāsukaṭṭhānāni gacchathā”ti gaṇaṃ pahāya attano kammaṃ kattabbanti.

Kammanti navakammaṃ. Taṃ karontena vaḍḍhakī-ādīhi laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, katākate ussukkaṃ āpajjitabbanti sabbadā⁴ palibodho hoti. Sopi evaṃ upacchinditaḥ, sace appaṃ avasiṭṭhaṃ hoti niṭṭhapetabbaṃ. Sace bahu, saṃghikañce navakammaṃ, saṃghassa vā saṃghabhārahārahakabhikkhūnaṃ vā niyyādetabbaṃ⁵. Attano santakañce, attano bhārahārakānaṃ niyyādetabbaṃ. Tādise alabhantena saṃghassa pariccajitvā gantabbanti.

1. Bāhulika (Sī) 2. Daṭṭhukāmāti (Ka) 3. Tassevaṃ Te (Sī, I), tassevante (Syā)
4. Sabbathāpi (Sī, Syā) 5. Niyyādetabbaṃ (?)

Addhānanti maggagamanam. Yassa hi katthaci pabbajjāpekkho vā hoti, paccayajātaṃ vā kiñci laddhabbaṃ hoti. Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetum, araṇṇaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ karontassapi gamikacittaṃ nāma duppaṭivinodaniyaṃ¹ hoti, tasmā gantvā taṃ kiccaṃ tīretvāva samaṇadhamme ussukkaṃ kātabbanti.

Ñāṭi vihare ācariyupajjhāyasaddhivihārika-antevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti, tasmā so palibodho upaṭṭhahitvā tesam pākatikakaraṇena upacchinditabbo.

Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahum na vuṭṭhāti, yāvajīvampi paṭijaggitabbo. Tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditapabbājita-antevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariya-uddesācariyanissayanantevāsika-uddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissaya-uddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā. Pahontena tato uddhampi paṭijaggitabbā eva.

Mātāpitūsu upajjhāye viya paṭipajjitabbaṃ. Sacepi hi te rajje ṭhitā honti, puttato ca upaṭṭhānaṃ paccāsīsanti², kātabbameva. Atha tesam bhesajjaṃ natthi, attano santakaṃ dātabbaṃ. Asati bhikkhācariyāya pariyesitvāpi dātabbameva. Bhātubhaginīnaṃ pana tesam santakameva yojetvā dātabbaṃ. Sace natthi attano santakaṃ tāvakālikaṃ datvā pacchā labhantena gaṇhitabbaṃ. Alabhantena na codetabbā. Aññātakassa bhagini³ sāmikassa bhesajjaṃ neva kātuṃ na dātuṃ vaṭṭati. “Tuyhaṃ sāmikassa dehī”ti vatvā pana bhaginiyā dātabbaṃ. Bhātujāyāyapi eseva nayo. Tesam pana puttā imassa ñātakā evāti tesam kātuṃ vaṭṭatīti.

Ābādhoti yokoci rogo. So bādhayamāno palibodho hoti, tasmā bhesajjakaraṇena upacchinditabbo. Sace pana katipāhaṃ bhesajjaṃ karontassapi na vūpasammati, nāhaṃ tuyhaṃ dāso, na bhaṭako,

1. Duppaṭivinodayaṃ (Sī)

2. Paccāsīmsanti (Sī, Syā), paccāsīsanti (Ka)

3. Bhaginiyā (Sī)

tañyeva hi posento anamatagge saṁsāraṇaṭṭe dukkhaṁ pattoti attabhāvaṁ garahitvā samaṇadhammo kātabboti.

Ganthoti pariyattiharaṇaṁ. Taṁ sajjhāyādīhi niccabyāvaṭṭassa palibodho hoti, na itarassa. Tatrimāni vatthūni—

Majjhimbhāṇakadevatthero¹ kira Malayavāsīdevattherassa² santikaṁ gantvā kammaṭṭhānaṁ yāci. Thero kīdisosi āvuso pariyattiyanti pucchi. Majjhimo me bhante paguṇoti. Āvuso majjhimo nāmeso dupparihāro, mūlapaṇṇāsāṁ sajjhāyantassa majjhimapāṇṇāsako āgacchati, taṁ sajjhāyantassa uparipaṇṇāsako. Kuto tuyhaṁ kammaṭṭhānanti. Bhante tumhākaṁ santike kammaṭṭhānaṁ labhitvā puna na olokessāmīti kammaṭṭhānaṁ gahetvā ekūnavāsivassāni sajjhāyaṁ akatvā vīsatiṁ vasse arahattaṁ patvā sajjhāyatthāya āgatānaṁ bhikkhūnaṁ “vīsati³ me āvusso vassāni pariyattim anolokentassa, apica kho kataparicayo ahamettha ārabhathā”ti vatvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā ekabyañjanepissa kaṅkhā nāhosi.

Karuḷiyagirivāsī⁴nāgattheropi atthārasavassāni pariyattim chaḍḍetvā bhikkhūnaṁ dhātukathaṁ uddisi. Tesāṁ Gāmaṇīkatharehi saddhim saṁsantentānaṁ ekapañhopi uppaṭipāṭiyā āgato nāhosi.

Mahāvihārepi Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero nāma Aṭṭhakathaṁ anuggahetvā pañcanikāyamaṇḍale tīṇi piṭakāni parivattessāmīti suvaṇṇabherim paharāpesi. Bhikkhusaṁgho katamācariyānaṁ uggaho, attano ācariyuggahaññeva vadatu, itarathā vattum na demāti āha. Upajjhāyopi naṁ attano upaṭṭhānamāgataṁ pucchi “tvamāvuso bherim paharāpesi”ti. Āmabhante. Kim kārāṇāti. Pariyattim bhante parivattessāmīti. Āvuso Abhaya ācariyā idaṁ padaṁ kathaṁ vadantīti. Evaṁ vadanti bhanteti. Thero hunti paṭibāhi. Puna so aññena aññena pariyāyena evaṁ vadanti bhanteti tikkhattum āha. Thero sabbam hunti paṭibāhitvā “āvuso

1. ...revatthero (I, Ka)

2. ...revattherassa (I, Ka)

3. Vīsatiṁ (Sī)

4. Kārāliyagirivāsī (Sī), Karuḷiyagirivāsī- (I), Kurundhiyagirivāsī (Syā)

tayā paṭhamam kathito eva ācariyamaggo, ācariyamukhato pana anuggahitattā ‘evam ācariyā vadantī’ti saṇṭhātuṃ nāsakkhi. Gaccha attano ācariyānam santike suṇāhī”ti. Kuhiṃ bhante gacchāmīti. Gaṅgāya parato Rohaṇajanapade Tulādhārapabbatavihāre sabbapariyattiko Mahādhammarakkhitatthero nāma vasati, tassa santikaṃ gacchāti. Sādhū bhanteti theram vanditvā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ therassa santikaṃ gantvā vanditvā nisīdi. Thero kasmā āgatosīti pucchi. Dhammam sotum bhanteti. Āvuso Abhaya dīghamajjhimesu mam kālana kalam pucchanti. Avasesam pana me tiṃsamattāni vassāni na olokitapubbam. Apica tvam rattim mama santike parivattehi. Aham te divā kathayissāmīti. So sādhu bhanteti tathā akāsi. Pariveṇadvāre mahāmaṇḍapaṃ kāretvā gāmaṇḍasino divase divase dhammassavanatthāya āgacchanti. Thero rattim parivatti. Tam divā kathayanto anupubbena desanam niṭṭhapetvā Abhayattherassa santike taṭṭikāya nisīditvā “āvuso mayham kammattṭhānam kathehi”ti āha. Bhante kim bhaṇatha, nanu mayā tumhākameva santike sutam. Kimham tumhehi aññātam kathessāmīti. Tato nam thero añño esa āvuso gatakassa maggo nāmāti āha. Abhayathero kira tadā sotāpanno hoti. Athassa so kammattṭhānam datvā āgantvā lohapāsāde dhammam parivattento thero parinibbutoti assosi. Sutvā “āharathāvuso cīvaran”ti cīvaram pārupitvā “anucchaviko āvuso amhākaṃ ācariyassa arahattamaggo. Ācariyo no āvuso uju ājāniyo. So attano dhammantevāsikassa santike taṭṭikāya nisīditvā ‘mayham kammattṭhānam kathehi’ti āha. Anucchaviko āvuso therassa arahattamaggo”ti. Evarūpānam gantho palibodho na hotīti.

Iddhīti pothujjanikā iddhi. Sā hi uttānaseyyakadārako viya taruṇasassam viya ca dupparihārā hoti. Appamattakeneva bhijjati. Sā pana vipassanāya palibodho hoti, na samādhissa, samādhim patvā pattaḥbato. Tasmā¹ vipassanatthikena iddhipalibodho upacchinditabbo, itarena avasesāti ayaṃ tāva palibodhakathāya vitthāro.

1. Tasmā hi (Syā, Ka)

Kammaṭṭhānadāyakaṇṇanā

42. **Kammaṭṭhānadāyakaṇṇaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvāti** ettha pana duvidhaṃ kammaṭṭhānaṃ sabbatthakakammaṭṭhānaṃ pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. Tattha sabbatthakakammaṭṭhānaṃ nāma bhikkhusaṃghādīsu mettā maraṇassati ca. Asubhasaññātipi eke.

Kammaṭṭhānikena hi bhikkhunā paṭhamam tava paricchinditvā sīmaṭṭhakabhikkhusaṃghe sukhitā hontu abyāpajjāti mettā bhāvetabbā. Tato sīmaṭṭhakadevatāsu. Tato gocaragāmaṃhi issarajane. Tato tattha manusse upādāya sabbasattesu. So hi bhikkhusaṃghe mettāya sahaṇāsīnaṃ muducittataṃ janeti. Athassa te sukhasaṃvāsā honti. Sīmaṭṭhakadevatāsu mettāya mudukatacittāhi devatāhi dhammikāya rakkhāya saṃvīhita-rakkho¹ hoti. Gocaragāmaṃhi issarajane mettāya mudukatacittasantānehi² issarehi dhammikāya rakkhāya surakkhitaparikkhāro hoti. Tattha manussesu mettāya pasāditacittehi tehi aparibhūto hutvā vicarati. Sabbasattesu mettāya sabbattha appaṭihatacāro hoti. Maraṇassatiyā pana avassaṃ mayā maritabbanti cintento anesaṇaṃ pahāya uparūpari vaḍḍhamānaṃvego anolīnavuttiko hoti. Asubhasaññāparicittacittassa paṇassa dībbānīpi ārammaṇāni lobhasena cittaṃ na pariyādiyanti.

Evam bahūpakārattā sabbattha atthayitabbaṃ icchitabbanti ca adhippetassa yogānuyogakammasa ṭhānañcāti **sabbatthakakammaṭṭhānanti** vuccati.

Cattālīsāya pana kammaṭṭhānesu yaṃ yassa cariyānukūlaṃ, taṃ tassa niccaṃ pariharitabbattā uparimassa ca uparimassa bhāvanākammasa padaṭṭhānattā **pārihāriyakammaṭṭhānanti** vuccati. Iti imaṃ duvidhampi kammaṭṭhānaṃ yo deti, yaṃ **kammaṭṭhānadāyako** nāma. Taṃ kammaṭṭhānadāyakaṇṇaṃ.

Kalyāṇamittanti—

Piyo garu bhāvaṇīyo, vattā ca vacanakkhamo.

Gambhīraṇa kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojakoti³.

Evamādiguṇasamannāgataṃ ekantena hitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ.

1. Saṃvīhitarakkho (Sī, Syā, I) 2. Mudukatasantānehi (I, Ka) 3. Am 2. 422 piṭṭhe.

“Mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittaṃ āgama jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti”¹ti¹ ādivacanato pana Sammāsambuddhoyeva sabbākārasampanno kalyāṇamitto. Tasmā tasmim sati tasseeva Bhagavato santike gahitakammatṭhānaṃ sugahitaṃ hoti. Parinibbute pana tasmim asītiyā mahāsāvakesu yo dharati, tassa santike gahetuṃ vaṭṭati. Tasmim asati yaṃ kammatṭhānaṃ gahetukāmo hoti, tasseeva vasena catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā āsavakkhayappattassa² khīṇāsavassa santike gahetabbaṃ.

Kim pana khīṇāsavo ahaṃ khīṇāsavoti attānaṃ pakāseti? Kim vattabbaṃ, kārakabhāvaṃ hi jānitvā pakāseti. Nanu Assaguttatthero³āraddhakammatṭhānassa bhikkhuno “kammatṭhānakārako ayan”³ti³ jānitvā ākāse cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā tattha pallaṅkena nisinno kammatṭhānaṃ kathesīti.

Tasmā sace khīṇāsavaṃ labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, anāgāmisakadāgāmi sotāpanna jhānalābhīputhujjana tipīṭakadharadvipīṭakadhara-ekapiṭakadharesu purimassa purimassa santike. Ekapiṭakadharepi asati yassa ekasaṅgītipi Aṭṭhakathāya saddhiṃ paṇḍā, ayaṅca lajjī hoti, tassa santike gahetabbaṃ. Evarūpo hi tantidharo vaṃsānurakkhako paveṇipālako ācariyo ācariyamatikova hoti, na attanomatiko hoti. Teneva porāṇakattherā “lajjī rakkhissati lajjī rakkhissati”⁴ti⁴ tikkhattuṃ āhaṃsu.

Pubbe vuttakhīṇāsavādayo cettha attanā adhigatamaggameva ācikkhanti. Bahussuto pana taṃ taṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā uggahaparipucchānaṃ visodhitattā ito cito ca suttaṅca kāraṇaṅca sallakkhetvā sappāyāsappāyaṃ yojetvā gahanaṭṭhāne gacchanto mahāhatthī viya mahāmaggaṃ dassento kammatṭhānaṃ kathessati. Tasmā evarūpaṃ kammatṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā tassa vattapaṭipattiṃ katvā kammatṭhānaṃ gahetabbaṃ.

1. Saṃ 1. 88; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

2. Āsavakkhayaṃ pattassa (Sī, I)

3-3. “Āraddhaṃ imassa bhikkhuno kammatṭhānaṃ, kārako ayan”³ti (Sī, Syā)

Sace panetaṃ ekavihāreyeva labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, yattha so vasati, tattha gantabbaṃ. Gacchantena ca na dhotamakkhitehi pādehi upāhanā ārūhitvā chattaṃ gahetvā telanālīmadhuphāṇitādīni gāhāpetvā antevāsikaparivutena gantabbaṃ. Gamikavattaṃ pana pūretvā attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā antarāmagge yaṃ yaṃ vihāraṃ pavisati sabbattha vattapaṭipattiṃ kurumānena sallahukaparikkhārena paramasallekhavuttinā hutvā gantabbaṃ.

Taṃ vihāraṃ pavisantena antarāmaggeyeva dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ kārapetvā gahetvā pavisitabbaṃ, na ca “muḥuttaṃ vissametvā pādadhovanamakkhanādīni katvā ācariyassa santikaṃ gamissāmī”ti aññaṃ pariveṇaṃ pavisitabbaṃ. Kasmā? Sace hissa tatra ācariyassa visabhāgā bhikkhū bhaveyyuṃ, te āgamanakāraṇaṃ pucchitvā ācariyassa avaṇṇaṃ pakāsetvā “naṭṭhosi, sace tassa santikaṃ āgato”ti vipaṭṭisāraṃ uppādeyyuṃ, yena tatova paṭinivatteyya, tasmā ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā ujukaṃ tattheva gantabbaṃ.

Sace ācariyo daharataro hoti, pattacīvaraṇapaṭiggahaṇādīni na sāditaḥḥāni. Sace vuḍḍhataro hoti, gantvā ācariyaṃ vanditvā ṭhātabbaṃ. “Nikkhipāvuso pattacīvaraṇaṃ”ti vuttena nikkhipitabbaṃ. “Pānīyaṃ pivā”ti vuttena sace icchati pātabbaṃ. “Pāde dhovāhi”ti vuttena na tāva pādā dhovitaḥḥā. Sace hi ācariyena ābhataṃ udakaṃ bhaveyya, na sārappaṃ siyā. “Dhovāhāvuso, na mayā ābhataṃ, aññehi ābhatan”ti vuttena pana yattha ācariyo na passati, evarūpe paṭicchanne vā okāse, abbhokāse vihārassāpi¹ vā ekamante nisīditvā pādā dhovitaḥḥā.

Sace ācariyo telanālīṃ āharati utṭhahitvā ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetaḥḥā. Sace hi na gaṇheyya, “ayaṃ bhikkhu ito eva paṭṭhāya sambhogaṃ kopetī”ti ācariyassa aññathattaṃ bhaveyya. Gahetvā pana na āditova pādā makkhetabbaḥḥā. Sace hi taṃ ācariyassa gattaḥḥāṇjanatelaṃ bhaveyya, na sārappaṃ siyā. Tasmā sīsaṃ

1. Abbhokāsavihārassapi (Sī, I)

makkhetvā khandhādīni makkhetabbāni. “Sabbapārihāriyatelamidam āvuso pādepi makkhehi”ti vuttena pana thokam sīse katvā pāde makkhetvā “imam telanālim ṭhapemi bhante”ti vatvā ācariye gaṇhante dātabbā.

Āgatadivasato paṭṭhāya kammatṭhānam me bhante kathetha iccevaṃ na vattabbaṃ. Dutiyadivasato pana paṭṭhāya sace ācariyassa pakati-upaṭṭhāko atthi, tam yācitvā vattam kātabbāṃ. Sace yācitopi na deti, okāse laddheyeva kātabbāṃ. Karontena khuddakamajjhimaṃhantāni tīṇi dantakaṭṭhāni upanāmetabbāni. Sītam uṇhanti duvidham mukhadhovana-udakaṇca nhānodakaṇca paṭiyādetabbāṃ. Tato yaṃ ācariyo tīṇi divasāni paribhuñjati, tādīsameva niccam upanāmetabbāṃ. Niyamaṃ akatvā yaṃ vā tam vā paribhuñjantassa yathāladdham upanāmetabbāṃ. Kim bahunā vuttena, yaṃ tam Bhagavatā “antevāsikena bhikkhave ācariyamhi sammā vattitabbāṃ. Tatrāyaṃ sammā vattanā, kālasseva uṭṭhāya upāhanā omuñcitvā ekamsam uttarāsaṅgam karitvā dantakaṭṭham dātabbāṃ. Mukhodakam dātabbāṃ. Āsanam paññāpetabbāṃ. Sace yāgu hoti, bhājanam dhovitvā yāgu upanāmetabbā”ti¹ ādikam Khandhake sammā vattam paññattam, tam sabbampi kātabbāṃ.

Evam vattasampattiyaṃ garuṃ ārādhayamānena sāyam vanditvā yāhīti vissajjiteṇa gantabbāṃ, yadā so kissāgatosīti pucchati, tadā āgamanakāraṇam kathetabbāṃ. Sace so neva pucchati, vattam pana sādīyati, dasāhe vā pakkhe vā vītivatte ekadivasam vissajjitenāpi agantvā okāsam kāretvā āgamanakāraṇam ārocetabbāṃ. Akāle vā gantvā kimatthamāgatosīti puṭṭhena ārocetabbāṃ. Sace so pātova āgacchāti vadati, pātova gantabbāṃ.

Sace panassa tāya velāya pītābādhena vā kucchi pariḍayhati, aggimandatāya vā bhattam na jīrati, añño vā koci rogo bādhati, tam yathābhūtam āvikatvā² attano sappāyavelam ārocetvā tāya velāya upasaṅkamitabbāṃ. Asappāyavelāya hi vuccamānampi kammatṭhānam na sakkā hoti manasikātunti. Ayam kammatṭhānadāyakam kalyāṇamittam upasaṅkamitvāti ettha vitthāro.

1. Vi 3. 77 piṭṭhe.

2. Āvī katvā (Syā, Ka)

Cariyāvaṇṇanā

43. Idāni attano cariyānukūlanti ettha **cariyā**ti cha cariyā rāgacariyā, dosacariyā, mohacariyā, saddhācariyā, buddhicariyā, vitakkacariyāti. Keci pana rāgādīnaṃ saṃsaggasannipātavasena aparāpi catasso, tathā saddhādīnanti imāhi aṭṭhahi saddhiṃ cuddasa icchanti. Evaṃ pana bhede vuccamāne rāgādīnaṃ saddhādīhipi saṃsaggaṃ katvā anekā cariyā honti, tasmā saṅkhepena chaḷeva cariyā veditabbā. Cariyā, pakati, ussannatāti atthato ekaṃ. Tāsaṃ vasena chaḷeva puggalā honti rāgacarito, dosacarito, mohacarito, saddhācarito, buddhicarito, vitakkacaritoti.

Tattha yasmā rāgacaritassa kusalappavattisamaye saddhā balavatī hoti, rāgassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe rāgo siniddho nātilūkho, evaṃ kusalapakkhe saddhā. Yathā rāgo vatthukāme pariyesati, evaṃ saddhā sīlādiguṇe. Yathā rāgo ahitaṃ na pariccajati, evaṃ saddhā hi taṃ na pariccajati, tasmā rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo.

Yasmā pana dosacaritassa kusalappavattisamaye paññā balavatī hoti, dosassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe doso nissineho¹ na ārammaṇaṃ allīyati, evaṃ kusalapakkhe paññā. Yathā ca doso abhūtaṃ² dosameva pariyesati, evaṃ paññā bhūtaṃ dosameva. Yathā doso sattaparivajjanākārena pavattati, evaṃ paññā saṅkhāraparivajjanākārena, tasmā dosacaritassa buddhicarito sabhāgo.

Yasmā pana mohacaritassa anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamamānassa yebhuyyena antarāyakarā vitakkā uppajjanti, mohassa āsannalakkhaṇattā. Yathā hi moho paribhūtaṃ anavaṭṭhito, evaṃ vitakko nānappakāravitakkanatāya. Yathā ca moho apariyogāhaṇatāya cañcalo. Tathā vitakko lahuparikappanatāya. Tasmā mohacaritassa vitakkacarito sabhāgoti.

Apare taṇhāmānadiṭṭhivasena aparāpi tisso cariyā vadanti. Tattha taṇhā rāgoyeva, māno ca taṃsampayuttoti tadubhayaṃ rāgacariyaṃ

1. Asiniddho (I), siniddho (Ka)

2. Abhūtaṃ (I, Ka)

nātivattati. Mohanidānattā ca diṭṭhiyā diṭṭhicariyā mohacariyameva anupatati.

44. Tā panetā cariyā kinnidānā. Kathaṇca jānitabbam¹ “ayaṃ puggalo ragacarito, ayaṃ puggalo dosādīsu aññataracarito”ti. Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti.

Tatra purimā tāva tisso cariyā pubbāciṇṇanidānā, dhātudosanidānā cāti ekaccevadanti. Pubbe kira iṭṭhappayogasubhakammabahulo rāgacarito hoti, saggā vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe chedanavadhabandhanaverakammabahulo dosacarito hoti, nirayanāgayonihi vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe majjapānabahulo sutaparipucchāvihīno ca mohacarito hoti, tiracchānayaniyā vā cavitvā idhūpapannoti evaṃ pubbāciṇṇanidānāti vadanti. Dvinnam pana dhātūnam ussannattā puggalo mohacarito hoti pathaviḍhātuyā ca āpodhātuyā ca. Itarāsam dvinnam ussannattā dosacarito. Sabbāsam samattā pana rāgacaritoti. Dosesu ca semhādhiko rāgacarito hoti. Vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito. Vātādhiko rāgacaritoti evaṃ dhātudosanidānāti vadanti.

Tattha yasmā pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulāpi² saggā cavitvā idhūpapannāpi³ ca na sabbe rāgacaritāyeva honti, na itare vā dosamohacaritā. Evaṃ dhātūnaṇca yathāvutteneva nayena ussadaniamo nāma natthi. Dosaniyame ca rāgamohadvayameva vuttam, tampi ca pubbāparaviruddhameva. Saddhācariyādīsu ca ekissāpi nidānam na vuttameva. Tasmā sabbametaṃ aparicchinnavacanam.

Ayaṃ panettha Aṭṭhakathācariyānam matānusārena vinicchayo, vuttañhetam ussadakittane⁴ “ime sattā pubbahetuniyāmena lobhussadā dosussadā mohussadā alobhussadā adosussadā amohussadā ca honti.

1. Jānitabbā (Ka)

2. Bahulopi (Ka)

3. Idhūpapannopi (Ka)

4. Abhi Ṭṭha 1. 308; Ma Ṭṭha 2. 260 piṭṭhesu.

Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti alobho mando, adosā mohā balavanto dosamohā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātum na sakkoti. Adosā mohā pana balavanto dosamohe pariyādātum sakkoti. Tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamaññaṇo. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti alobhā dosā mandā, amoho balavā¹ moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca. Paññavā pana hoti vajirūpama ñāṇo Dattābhaya tthero viya. (2)

Yassa² kammāyūhanakkhaṇe lobhā dosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sīlako³ pana hoti akkodhano (Bākulatthero viya)⁴. (3)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti alobhā dayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca. (4)

Yassa pana⁵ kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho appakilesa hoti dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapaññaṇo ca. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhā dosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti aduṭṭho sīlako ca, dandho pana hoti. (2)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosā mohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho ca pana hoti kodhano. (3)

1. Amoho balavā (Abhi Ṭṭha 1; Ma Ṭṭha 2)

2. Yassa pana (Ka)

3. Sukhasīlako (Abhi Ṭṭha 1; Ma Ṭṭha 2)

4. (Bākulatthero viya) (I), Sī-Syāsu pana ayaṃ upamā natthi.

5. Yassa (Ka)

Yassa pana¹ kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādosāmoḥā balavanto honti lobhādayo mandā, so purimanayeneva Mahāsaṃgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hoti”ti. (4)

Ettha ca yo luddhoti vutto, ayaṃ rāgacarito. Duṭṭhadandhā dosamohacaritā. Paññavā buddhacarito. Aluddha-aduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā. Yathā vā amohaparivārena kammunā nibbatto buddhacarito, evaṃ balavasaddhāparivārena kammunā nibbatto saddhācarito. Kāma vitakkādiparivārena kammunā nibbatto vitakkacarito. Lobhādinā vomissaparivārena kammunā nibbatto vomissacaritoti. Evaṃ lobhādisu aññataraññataraparivāraṃ paṭisandhijanakaṃ kammaṃ cariyānaṃ nidānanti veditabbaṃ.

45. Yaṃ pana vuttaṃ kathaṇca jānitabbaṃ ayaṃ puggalo rāgacaritoti-ādi. Tatrāyaṃ nayo.

Iriyāpathato kiccā, bhojanā dassanādito.

Dhammappavattito ceva, cariyāyo vibhāvayeti.

Tattha **iriyāpathatoti** rāgacarito hi pakatigamanena gacchanto cāturiyena gacchati, saṅikaṃ pādaṃ nikkhipati, samaṃ nikkhipati, samaṃ uddharati, ukkuṭikaṇcassa pādaṃ hoti. Dosacarito pādagehi khaṇanto viya gacchati, sahasā pādaṃ nikkhipati, sahasā uddharati, anukaḍḍhitaṇcassa pādaṃ hoti. Mohacarito paribyākulāya gatiyā gacchati, chambhito viya pādaṃ nikkhipati, chambhito viya uddharati, sahasānupīlitaṇcassa pādaṃ hoti. Vuttampi cetāṃ Māgaṇḍiya²suttupattiyaṃ—

“Rattassa hi ukkuṭikaṃ pādaṃ bhava,

Duṭṭhassa hoti anukaḍḍhitaṃ pādaṃ³.

Mūḷhassa hoti⁴ sahasānupīlitaṃ,

Vivattacchadassa idamīdisaṃ⁵ padan”ti⁶.

1. Tathā yassa (Sī, I, Ka)

3. Pādaṃ anukaḍḍhitaṃ (Ka)

5. Vivattacchaddassidamīdisaṃ (Sī)

2. Māgaṇḍiya (Sī, I) Māgaṇḍhiya (Ka)

4. Mūḷhassa pādaṃ (Ka)

6. Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ.

Ṭhānampi rāgacaritassa pāsādikam hoti madhurākāram. Dosacaritassa thaddhākāram. Mohacaritassa ākulākāram. Nisajjāyapi eseva nayo. Rāgacarito ca ataramāno samam seyyam paññāpetvā saṇikam nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīgham avuṭṭhāya saṅkito viya saṇikam paṭivacanam deti. Dosacarito taramāno yathā vā tathā vā seyyam paññāpetvā pakkhittakāyo bhākuṭim katvā sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīgham vuṭṭhāya kupito viya paṭivacanam deti. Mohacarito dussañṭhānam seyyam paññāpetvā vikkhittakāyo bahulam adhomukho sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca hunkāram karonto dandham vuṭṭhāti. Saddhācaritādayo pana yasmā rāgacaritādīnam sabhāgā, tasmā tesampi tādiso va iriyāpatho hotīti. Evam tāva iriyāpathato cariyāyo vibhāvaye.

Kiccāti sammajjanādīsu ca kiccesu rāgacarito sādhu kam sammajjanim gahetvā ataramāno vālikam avippakiranto sinduvāra¹ kusumasantharamiva santharanto suddham samam sammajjati. Dosacarito gālham sammajjanim gahetvā taramānarūpo ubhato vālikam ussārento kharena saddena asuddham visamam sammajjati. Mohacarito sithilam sammajjanim gahetvā samparivattakam ālodayamāno asuddham visamam sammajjati.

Yathā sammajjane, evam cīvaradhovanarajanādīsopi sabbakiccesu nipuṇamadhurasamasakkaccakārī rāgacarito. Gālḥathaddhavisamakārī dosacarito. Anipuṇabyākulavisamāparicchinnakārī mohacarito. Cīvaradhāraṇampi ca rāgacaritassa nātigālham nātisithilam hoti pāsādikam parimaṇḍalam. Dosacaritassa atigālham aparimaṇḍalam. Mohacaritassa sithilam paribyākulam. Saddhācaritādayo tesamyevānusārena veditabbā, tam sabhāgattāti. Evam kiccato cariyāyo vibhāvaye.

Bhojanāti rāgacarito siniddhamadhurabhojanappiyo² hoti, bhuñjamāno ca nātimahantaṃ parimaṇḍalam ālopan katvā rasapaṭisaṃvedī³ ataramāno bhuñjati, kiñcīdeva ca sādum labhitvā somanassam

1. Sindhuvāra (Syā, Ka) 2. ...bhojanam piyo (Ka) 3. Nānārasapaṭisaṃvedī (I, Ka)

āpajjati. Dosacarito lūkha-ambilabhojanappiyo hoti, bhuñjamāno ca mukhapūrakaṃ ālopaṃ katvā arasapaṭisaṃvedī taramāno bhuñjati, kiñcideva ca asāduṃ labhitvā domanassaṃ āpajjati. Mohacarito aniyataruciko hoti, bhuñjamāno ca aparimaṇḍalaṃ parittaṃ ālopaṃ katvā bhājane chaḍḍento mukhaṃ makkhento vikkhattacitto taṃ taṃ vitakkento bhuñjati. Saddhācaritādayopi tesāṃyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ bhojanato cariyāyo vibhāvaye.

Dassanāditoti rāgacarito īsakampi manoramaṃ rūpaṃ disvā vimhayajāto viya ciraṃ oloketi, parittepi guṇe sajjati, bhūtaṃpi dosaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi amuñcitukāmoḥ hutvā sāpekkho pakkamati. Dosacarito īsakampi amanoramaṃ rūpaṃ disvā kalantarūpo viya na ciraṃ oloketi, parittepi dose paṭihaññati, bhūtaṃpi guṇaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi muñcitukāmoḥ hutvā anapekkho pakkamati. Mohacarito yaṃkiñci rūpaṃ disvā parapaccayiko hoti, paraṃ nindantaṃ sutvā nindati, pasaṃsantaṃ sutvā pasaṃsati, sayāṃ pana aññāṇupekkhāya upekkhakova hoti. Esa nayo saddasavanādīsupi. Saddhācaritādayo pana tesāṃyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ dassanādito cariyāyo vibhāvaye.

Dhammappavattito cevāti rāgacaritassa ca māyā, sāṭheyyaṃ, māno, pāpicchatā, mahicchatā, asantuṭṭhitā, siṅgaṃ, cāpalyanti evamādayo dhammā bahulaṃ pavattanti. Dosacaritassa kodho, upanāho, makkho, paḷāso, issā, macchariyanti evamādayo. Mohacaritassa thināṃ, middhaṃ, uddhaccaṃ, kukkuccaṃ, vicikicchā, ādhānaggāhitā, duppaṭinissaggitāti evamādayo. Saddhācaritassa muttacāgatā, ariyānaṃ dassanakāmatā, saddhammaṃ sotukāmatā, pāmojjabahulatā, asaṭṭhatā, amāyāvitā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādoti evamādayo. Buddhicaritassa sovacassatā, kalyāṇamittatā, bhojanemattaññutā, satisampajaññaṃ, jāgariyānuyogo, saṃvejanīyesu ṭhānesu saṃvego, saṃviggaṃ ca yoniso padhānanti evamādayo. Vitakkacaritassa bhassabahulatā, gaṇārāmatā, kusalanuyoge arati, anavaṭṭhitakiccatā,¹ rattim

1. Anavaṭṭhitacittatā (Sī)

dhūmāyanā¹, divā pajjalanā, hurāhuram dhāvanāti evamādayo dhammā bahulam pavattantīti. Evam dhammappavattito cariyāyo vibhāvaye.

Yasmā pana idam cariyāvibhāvanavidhānam sabbākārena neva Pāliyam na Aṭṭhakathāyam āgataṃ, kevalam ācariyamatanūsārena vuttam, tasmā na sārato paccetabbam. Rāgacaritassa hi vuttāni iriyāpathādīni dosacaritādayopi appamādavihārino kātum sakkonti. Saṃsaṭṭhacaritassa ca puggalassa ekasseva bhinnalakkaṇā iriyāpathādayo na upapajjanti². Yam panetaṃ Aṭṭhakathāsu cariyāvibhāvanavidhānam vuttam, tadeva sārato paccetabbam. Vuttañhetam “cetopariyaññassa lābhī ācariyo. Cariyam ñatvā kammaṭṭhānam kathessati, itarena antevāsiko pucchitabbo”ti. Tasmā cetopariyaññena vā tam vā puggalam pucchitvā jānitabbam. Ayaṃ puggalo rāgacarito, ayaṃ dosādīsu aññataracaritoti.

46. Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti ettha pana senāsanam tāva rāgacaritassa adhotavedikam bhūmaṭṭhakam akatapabbhārakam tiṇakuṭikam paṇṇasālādīnam aññataram rajokiṇṇam jatukābharitam oluggaviluggam atiuccam vā atinīcam vā ujjāṅgalam sāsaṅkam asucivisamamaggaṃ, yattha mañcapīṭhampi maṅkuṇa³bharitam durūpaṃ dubbaṇṇam, yaṃ olokentasseva jigucchā uppajjati, tādisaṃ sappāyam. Nivāsanapārūpanam antacchinnaṃ olambavilambasuttakākiṇṇam jālapūvasadisam sāṇi viya kharasamphassaṃ kiliṭṭham bhārikam kicchapariharaṇam sappāyam. Pattopi dubbaṇṇo mattikāpatto vā āṇigaṇṭhikāhato ayopatto vā garuko dussaṇṭhāno sīsakapālamiva jeguccho vaṭṭati. Bhikkhācāramaggopi amanāpo anāsannagāmo visamo vaṭṭati. Bhikkhācāragāmopi yattha manussā apassantā viya caranti, yattha ekakulepi bhikkham alabhitvā nikkhamantaṃ “ehi bhante”ti āsanasālam pavesetvā yāgubhattam datvā gacchantā gāvī viya vaje pavesetvā anapalokentā gacchanti, tādiso vaṭṭati. Parivisakamanussāpi dāsā vā kammakarā vā dubbaṇṇā duddasikā kiliṭṭhavasanaṃ duggandhā jegucchā, ye acittikārena yāgubhattam chaḍḍentā viya parivisanti, tādīsā sappāyā. Yāgubhattakhajjakampi lūkham dubbaṇṇam

1. Dhūpāyanā (Sī, I)

2. Sampajjanti (Sī)

3. Maṅkuṇa (Syā), maṅgula (Ka)

sāmāka kudrūsaka kaṇṇajakādimayaṃ pūtitakkaṃ bilaṅgaṃ
jiṇṇasākasūpeyyaṃ yaṃkiñcideva kevalaṃ udarapūramattaṃ vaṭṭati.
Iriyāpathopissa ṭhānaṃ vā caṅkamo vā vaṭṭati. Ārammaṇaṃ nīlādīsu
vaṇṇakasīṇesu yaṃkiñci aparisuddhavaṇṇanti idaṃ rāgacaritassa sappāyaṃ.

Dosacaritassa senāsaṇaṃ nāti-uccaṃ nātinīcaṃ chāyūdakasampannaṃ
suvibhattabhitthithambhasopānaṃ supariniṭṭhitamālākamma latākamma
nānāvidhacittakammasamujjala sama siniddha mudubhūmitalaṃ
brahmavimānaṃiva kusumadāmavicitravaṇṇacelavitānasamalaṅkataṃ
supaññattasucimanoramattaraṇamañcapīṭhaṃ tattha tattha vāsathāya
nikkhattakusumavāsagandhasugandhaṃ yaṃ dassanamatteneva pītipāmojjaṃ
janayati, evarūpaṃ sappāyaṃ. Tassa pana senāsaṇassa maggopi
sabbaparissayavimutto sucisamatalo alaṅkatapaṭiyattova vaṭṭati.
Senāsaṇaparikkhāropettha kīṭa maṅkuṇa¹ dīghajāti mūsikānaṃ²
nissayaparicchindanattaṃ nātibahuko, ekamañcapīṭhamattameva vaṭṭati.
Nivāsaṇapārūpanampissa³ cīnapaṭṭa somārapaṭṭa koseyya kappāsika
sukhumakhomādīnaṃ yaṃ yaṃ paṇītaṃ, tena tena ekapaṭṭaṃ vā dupaṭṭaṃ
vā sallahukaṃ samaṇasārūppena surattaṃ suddhavaṇṇaṃ vaṭṭati. Patto
udakapupphūlamiva⁴ susaṇṭhāno maṇi viya sumatṭho nimmalo
samaṇasārūppena suparisuddhavaṇṇo ayomayo vaṭṭati. Bhikkācāramaggo
parissayavimutto samo manāpo nātidūranāccāsannagāmo vaṭṭati.
Bhikkhācāragāmopi yattha manussā “idāni ayyo āgamissatī”ti
sittasammatṭhe padese āsaṇaṃ paññāpetvā paccuggantvā pattaṃ ādāya
gharaṃ pavesetvā paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṃ sahatthā parivisanti,
tādīso vaṭṭati. Parivesakā panassa ye honti abhirūpā pāsādikā sunhātā
suvilittā dhūpavāsa⁵ kusumagandhasurabhino nānāvīrāgasucimanuñña-
vatthābharaṇapaṭimaṇḍitā sakkaccakārino, tādīsā sappāyā.
Yāgubhattakhajjakampi vaṇṇagandharasasampannaṃ ojavantaṃ
manoramaṃ sabbākāraṇaṇītaṃ yāvadattaṃ vaṭṭati. Iriyāpathopissa seyyā
vā nisajjā vā vaṭṭati, ārammaṇaṃ nīlādīsu vaṇṇakasīṇesu yaṃkiñci
suparisuddhavaṇṇanti idaṃ dosacaritassa sappāyaṃ.

1. Maṅguṇa (Syā), maṅgula (Ka)

2. Mūsikādīnaṃ (Sī)

3. Pāpuraṇampissa (Ka-Sī) pāvuraṇampissa (?)

4. Bubbulamiva (Sī, I), bubbulamiva (Syā)

5. Dhūmavāsa (Ka)

Mohacaritassa senāsanam disāmukham asambādham vaṭṭati, yattha nisinnassa vivaṭā disā khāyanti¹, iriyāpathesu caṅkamo vaṭṭati. Ārammaṇam panassa parittam supparamattam sarāvamattam vā (Khuddakam)² na vaṭṭati. Sambādhasmiñhi okāse cittam bhiyyo sammohamāpajjati, tasmā vipulam mahākasiṇam vaṭṭati. Sesam dosacaritassa vuttasadisamevāti idam mohacaritassa sappāyam.

Saddhācaritassa sabbampi dosacaritamhi vuttavidhānam sappāyam. Ārammaṇesu cassa anussatiṭṭhānampi vaṭṭati.

Buddhicaritassa senāsanādīsu idam nāma asappāyanti natthi.

Vitakkacaritassa senāsanam vivaṭam disāmukham yattha nisinnassa āramavanapokkharanīrāmaṇeyyakāni gāma nigama janapada paṭipāṭiyo³ nīlobhāsā ca pabbatā paññāyanti, tam na vaṭṭati, tañhi vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti, tasmā gambhīre darimukhe⁴ vanappaṭicchanne hatthikucchipabbhāra Mahindaguhāsadise senāsane vasitabbam. Ārammaṇampissa vipulam na vaṭṭati. Tādisañhi vitakkavasena sandhāvanassa⁵ paccayo hoti. Parittam pana vaṭṭati.

Sesam rāgacaritassa vuttasadisamevāti idam vitakkacaritassa sappāyam. Ayaṁ attano cariyānukūlanti ettha āgatacariyānam pabhedanidāna vibhāvana sappāya paricchedato vitthāro. Na ca tāva cariyānukūlam kammaṭṭhānam sabbākārena āvikatam. Tañhi anantarassa mātikāpadassa vitthāre sayameva āvibhavissati.

Cattālīsakammaṭṭhānavanṇanā

47. Tasmā yaṁ vuttam cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataram kammaṭṭhānam gahetvāti ettha saṅkhātaniddesato, upacārappanāvahato, jhānappabhedato, samatikkamato, vaḍḍhanāvaḍḍhanato, ārammaṇato, bhūmito, gahaṇato, paccayato, cariyānukūlatoti imehi tāva dasahākārehi kammaṭṭhānavinicchayo veditabbo.

1. Paññāyanti (Sī)

2. () natthi (Syā, I, Ka)

3. Paṭipāṭiyā (Ka)

4. Darimukhe (Syā, Ka)

5. Sandhāvanāya (Sī, Syā, I)

Tattha **saṅkhātaniddesatoti** cattālīsāya kammaṭṭhānesūti hi vuttam, tatrimāṇi cattālīsa kammaṭṭhānāni dasa kasiṇā, dasa asubhā, dasa anussatiyo, cattāro brahmavihārā, cattāro āruppā, ekā saññā, ekaṃ vavatthānanti.

Tattha pathavīkasiṇaṃ, āpokasiṇaṃ, tejokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, nīlakasiṇaṃ, pītakasiṇaṃ, lohita-kasiṇaṃ, odātakasiṇaṃ, āloka-kasiṇaṃ, paricchinna-kāsakasiṇanti ime **dasa kasiṇā**.

Uddhumātakam, vinīlakam, vipubbakam, vicchiddakam, vikkhāyitakam, vikkhittakam, hata-vikkhittakam, lohita-kam, puḷuvakam, aṭṭhikanti ime **dasa asubhā**.

Buddhānussati, dhammānussati, saṃghānussati, sīlānussati, cāgānussati, devatānussati, maraṇānussati¹, kāyagatāsati, ānāpānassati², upasamānussatīti imā **dasa anussatiyo**.

Mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti ime **cattāro brahmavihārā**.

Ākāśānañcāyatanam, viññāṇañcāyatanam, ākiñcaññāyatanam, nevasaññānāsaññāyatananti ime **cattāro āruppā**. Āhāre paṭikūlasaññā **ekā saññā**. Catudhātuvavatthānam **ekaṃ vavatthānanti** evaṃ saṅkhātaniddesato vinicchayo veditabbo.

Upacārappanāvahatoti ṭhapetvā kāyagatāsatiñca ānāpānassatiñca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātuvavatthānanti imāneva hettha dasakammaṭṭhānāni upacāravahāni. Sesāni appanāvahāni. Evaṃ upacārappanāvahato.

Jhānappabhedatoti appanāvahesu cettha ānāpānassatiyā saddhim dasa kasiṇā catukkajjhānikā honti. Kāyagatāsatiyā saddhim dasa asubhā paṭhamajjhānikā. Purimā tayo brahmavihārā tikajjhānikā. Catutthabrahmavihāro cattāro ca āruppā catutthajjhānikāti evaṃ jhānappabhedato.

Samatikkamatoti dve samatikkamā aṅgasamatikkamo ca ārammaṇasamatikkamo ca. Tattha sabbesupi tikacatukkajjhānikesu kammaṭṭhānesu

1. Maraṇasati (Sī) Pāḷiyā sameti.

2. Ānāpānasati (Sī, I)

aṅgasamatikkamo hoti vitakkavicārādīni jhānaṅgāni samatikkamitvā tesvevārammaṇesu dutiyajjhānādīnaṃ pattaḃbato. Tathā catutthabrahmavihāre. Sopi hi mettādīnaṃyeva ārammaṇe somanassaṃ samatikkamitvā pattaḃboti. Catūsu pana āruppesu ārammaṇasamatikkamo hoti. Purimesu hi navasu kaṣiṇesu aññataraṃ samatikkamitvā ākāsaṇāṇcāyatanāṃ pattaḃbaṃ. Ākāśādīni ca samatikkamitvā viññāṇāṇcāyatanādīni. Sesesu samatikkamo natthīti evaṃ samatikkamato.

Vaḍḍhanāvaḍḍhanatoti imesu cattālīsāya kammaṭṭhānesu dasa kaṣiṇāneva vaḍḍhetabbāni. Yattakañhi okāsaṃ kaṣiṇena pharati, tadabbhantere dibbāya sotadhātuyā saddaṃ sotaṃ dibbena cakkhunā rūpāni passitum parasattānaṃ cetasā cittamaññātum samatto hoti. Kāyagatāsati pana asubhāni ca na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Okāseṇa paricchinnatā ānisaṃsābhāvā ca. Sā ca nesaṃ okāseṇa paricchinnatā bhāvanānaye avibhavissati. Tesu pana vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, na koci ānisaṃso atthi. Vuttampi cetaṃ Sopākapañhābyākaraṇe, “vibhūtā Bhagavā rūpasaññā avibhūtā aṭṭhikasaññā”ti. Tatra hi nimittavaḍḍhanavasena rūpasaññā vibhūtāti vuttā. Aṭṭhikasaññā avaḍḍhanavasena avibhūtāti vuttā.

Yaṃ panetaṃ “kevalaṃ aṭṭhisaññāya, aphaṛī pathaviṃ iman”ti¹ vuttaṃ, taṃ lābhissa sato upaṭṭhānākāravasena vuttaṃ. Yatheva hi Dhammāsokakāle Karavīkasakuṇo samantā ādāsabhittisu attano chāyaṃ disvā sabbadisāsu Karavīkasaññā hutvā madhuraṃ giraṃ nicchāresi, evaṃ theropi aṭṭhikasaññāya lābhittā sabbadisāsu upaṭṭhitaṃ nimittaṃ passanto kevalāpi pathavī aṭṭhikabharitāti cintesīti.

Yadi evaṃ yā asubhajjhānānaṃ appamāṇārammaṇatā vuttā, sā virujjhatīti. Sā ca na virujjhati. Ekacco hi uddhumātake vā aṭṭhike vā mahante nimittaṃ gaṇhāti. Ekacco appake. Iminā pariyāyena ekaccassa parittārammaṇaṃ jhānaṃ hoti. Ekaccassa appamāṇārammaṇanti. Yo vā etaṃ vaḍḍhane ādīnavaṃ apassanto vaḍḍhetti. Taṃ sandhāya “appamāṇārammaṇan”ti vuttaṃ. Ānisaṃsābhāvā pana na vaḍḍhetabbānīti.

1. Khu 2. 224 piṭṭhe.

Yathā ca etāni, evaṃ sesānipi na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Tesu hi ānāpānanimittam tāva vaḍḍhayato vātarāsiyeva vaḍḍhati, okāseṇa ca paricchinnam. Iti sādīnavattā okāseṇa ca paricchinnattā na vaḍḍhetabbam. Brahmavihārā sattārammaṇā, tesaṃ nimittam vaḍḍhayato sattarāsiyeva vaḍḍheyya, na ca tena attho atthi, tasmā tampi na vaḍḍhetabbam. Yaṃ pana vuttam “mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā”¹ ti¹ ādi, tam pariggahavaseneva vuttam. Ekāvāsadvī-āvāsādinā hi anukkamena ekissā disāya satte pariggahetvā bhāvento ekaṃ disaṃ pharitvāti vutto. Na nimittam vaḍḍhento. Paṭibhāganimittameva cettha natthi. Yada yaṃ vaḍḍheyya, paritta-appamaṇārammaṇatāpettha pariggahavaseneva veditabbā. Āruppārammaṇesupi ākāsaṃ kasiṇugghāṭimattā. Tañhi kasiṇāpagamavaseneva manasi kātabbam. Tato paraṃ vaḍḍhayatopi na kiñci hoti. Viññāṇam sabhāvadhammattā. Na hi sakkā sabhāvadhammaṃ vaḍḍhetum. Viññāṇāpagamo viññāṇassa abhāvamattattā. Nevasaññānāsaññāyatanārammaṇam sabhāvadhammattāyeva na vaḍḍhetabbam. Sesāni animittattā. Paṭibhāganimittañhi vaḍḍhetabbam nāma bhaveyya. Buddhānussati-ādīnaṃ neva paṭibhāganimittam ārammaṇam hoti, tasmā tam na vaḍḍhetabbanti evaṃ vaḍḍhanāvaḍḍhanato.

Ārammaṇatoti imesu ca cattālīsāya kammatṭhānesu dasakasiṇā, dasa-asubhā, ānāpānassati, kāyagatasatīti imāni dvāvīsati paṭibhāganimittārammaṇāni. Sesāni na paṭibhāganimittārammaṇāni. Tathā dasasu anussatisu ṭhapetvā ānāpānassatiṇca kāyagatāsatiṇca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātu vavatthānam, viññāṇaṇcāyatanam, nevasaññānāsaññāyatananti imāni dvādasasabhāvadhammārammaṇāni. Dasa kasiṇā, dasa asubhā, ānāpānassati, kāyagatāsatiṇca imāni dvāvīsati nimittārammaṇāni. Sesāni cha na vattabbārammaṇāni. Tathā vipubbakam, lohitakam, puḷuvakam, ānāpānassati, āpokasiṇam, tejokasiṇam, vāyokasiṇam, yaṇca ālokaṇca sūriyādīnam obhāsamaṇḍalārammaṇanti imāni aṭṭha calitārammaṇāni, tāni ca kho pubbabhāge, paṭibhāgaṃ pana sannisinnameva hoti. Sesāni na calitārammaṇāni evaṃ ārammaṇato.

1. Dī 1. 234 piṭṭhādīsu.

Bhūmitoti ettha ca dasa asubhā, kāyagatāsati, āhāre paṭikūlasaññāti imāni dvādasa devesu nappavattanti. Tāni dvādasa, ānāpānassati cāti imāni terasa brahmaloke nappavattanti. Arūpabhāve pana ṭhapetvā cattāro āruppe aññān nappavattati. Manussesu sabbānipi pavattantīti evaṃ bhūmito.

Gahaṇatoti diṭṭhaphuṭṭhasutaggahaṇatopettha vinicchayo veditabbo. Tatra ṭhapetvā vāyokasiṇaṃ sesā nava kasiṇā, dasa asubhāti imāni ekūnavīsati diṭṭhena gahetabbāni. Pubbabhāge cakkhunā oloketvā¹ nimittaṃ nesaṃ gahetabbanti attho. Kāyagatāsatiyaṃ tacapañcakaṃ diṭṭhena, sesaṃ sutenāti evaṃ tassā ārammaṇaṃ diṭṭhasutena gahetabbān. Ānāpānassati phuṭṭhena. Vāyokasiṇaṃ diṭṭhaphuṭṭhena. Sesāni aṭṭhārasa sutena gahetabbāni. Upekkhābrahmavihāro, cattāro āruppāti imāni cettha na ādikammikena gahetabbāni. Sesāni pañcatimsa gahetabbānīti evaṃ gahaṇato.

Paccayatoti imesu pana kammaṭṭhānesu ṭhapetvā ākāsakasiṇaṃ sesā nava kasiṇā āruppānaṃ paccayā honti. Dasa kasiṇā abhiññānaṃ. Tayo brahmavihārā catutthabrahmavihārassa. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ āruppaṃ uparimassa uparimassa. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhasamāpattiyā. Sabbānipi sukhavihāravipassanābhavasampattīnanti evaṃ paccayato.

Cariyānukūlatoti cariyānaṃ anukūlatopettha vinicchayo veditabbo. Seyyathidaṃ. Rāgacaritassa tāva ettha dasa asubhā, kāyagatāsati ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlāni. Dosacaritassa cattāro brahmavihārā, cattāri vaṇṇakasiṇānīti aṭṭha. Mohacaritassa, vitakkacaritassa ca ekaṃ ānāpānassati kammaṭṭhānameva. Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo. Buddhacaritassa maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhāre paṭikūlasaññāti cattāri. Sesakasiṇāni, cattāro ca āruppā sabbacaritānaṃ anukūlāni. Kasiṇesu ca yaṃkiñci parittaṃ vitakkacaritassa. Appamāṇaṃ mohacaritassāti.

1. Oloketvā oloketvā (Ka-Sī, I)

Evamettha cariyānukūlato vinicchayo veditabboti sabbañcetaṃ
ujuvipaccanīkavasena ca atisappāyavasena ca vuttaṃ. Rāgādīnaṃ pana
avikkhambhikā saddhādīnaṃ vā anupakārā kusalabhāvanā nāma natthi.
Vuttampi cetāṃ Meghiyasutte—

“Cattāro dhammā uttari¹ bhāvetabbā. Asubhā bhāvetabbā rāgassa
pahānāya. Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya. Ānāpānassati bhāvetabbā
vitakkupacchedāya. Aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāyā”ti².

Rāhulasuttepi “mettaṃ Rāhula bhāvanaṃ bhāvehi”ti³ādīnā nayena
ekasseva satta kammatṭhānāni vuttāni. Tasmā vacanamatte abhinivesaṃ
akatvā sabbattha adhippāyo pariyesitabboti ayaṃ kammatṭhānaṃ gahetvāti
ettha kammatṭhānakathā vinicchayo.

48. **Gahetvāti** imassa pana padassa ayamatthadīpanā⁴. “Tena yoginā
kamatṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā”ti ettha vuttanayeneva
vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā Buddhassa vā Bhagavato
ācariyassa vā attānaṃ niyyātetvā sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā
ca hutvā kammatṭhānaṃ yācitabbaṃ.

Tatra “imāhaṃ Bhagavā attabhāvaṃ tumhākaṃ pariccajāmī”ti evaṃ
Buddhassa Bhagavato attā niyyātetabbo. Evañhi aniyyātetvā pantesu
senāsanesu viharanto bheravārammaṇe āpāthamāgate santhambhituṃ
asakkonto gāmantāṃ osaritvā gihīhi saṃsaṭṭho hutvā anesanaṃ āpajjitvā
anayabyasanaṃ pāpuṇeyya⁵. Niyyātitattabhāvassa panassa bheravārammaṇe
āpāthamāgatepi bhayaṃ na uppajjati. “Nanu tayā paṇḍita purimameva⁶ attā
Buddhānaṃ niyyātito”ti paccavekkhato panassa⁷ somanassameva uppajjati.
Yathā hi purisassa uttamaṃ kāsikavatthaṃ bhaveyya, tassa tasmim
mūsikāya vā kīṭchi vā khādite uppajjeyya

1. Uttariṃ (Sī, Syā, I)

2. Asmimānassa samugghātāyāti (I, Ka) Am 1. 169; Khu 1. 120 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 87 piṭṭhe.

4. Ayamatthaparidīpanā (Sī, Syā)

5. Āpajjeyya (I, Ka)

6. Purimadivasameva (Sī, Syā)

7. Ca panassa (I, Ka)

domanassam. Sace pana tam acīvarakassa bhikkhuno dadeyya, athassa tam tena bhikkhunā khaṇḍākhaṇḍam kariyamānam disvāpi somanassameva uppajjeyya. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ.

Ācariyassa niyyātentenāpi “imāhaṃ bhante attabhāvaṃ tumhākaṃ pariccajāmī”ti vattabbaṃ. Evaṃ aniyyātittattabhāvo hi atajjanīyo vā hoti, dubbaco vā anovādakaro, yena kāmaṅgamo vā ācariyaṃ anāpucchāva yatthicchatī, tattha gantā, tamenam ācariyo āmisena vā dhammena vā na saṅgaṇhāti, gūḷhaṃ ganthaṃ na sikkhāpeti. So imaṃ duvidhaṃ saṅgahaṃ alabhanto sāsane patitṭhaṃ na labhati, nacirasseva dussīlyaṃ vā gihibhāvaṃ vā pāpuṇāti. Niyyātittattabhāvo pana neva atajjanīyo hoti, na yena kāmaṅgamo, suvaco ācariyāyattavuttiyeva¹ hoti. So ācariyato duvidhaṃ saṅgahaṃ labhanto sāsane vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti Cūḷapiṇḍapātikatissattherassa antevāsikā viya.

Therassa kira santikaṃ tayo bhikkhū āgamaṃsu. Tesu eko “ahaṃ bhante tumhākamattthāyā”ti vutte sataporise papāte patitum ussaheyyanti āha. Dutīyo “ahaṃ bhante tumhākamattthāyā”ti vutte imaṃ attabhāvaṃ paṇhito paṭṭhāya pāsāṇapiṭṭhe ghaṃsento niravasesaṃ khepetum ussaheyyanti āha. Tatiyo “ahaṃ bhante tumhākamattthāyā”ti vutte assāsapassāse uparundhitvā² kālakiriyaṃ³ kātum ussaheyyanti āha. Thero bhabbāvatime bhikkhūti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Te tassa ovāde ṭhatvā tayopi arahattaṃ pāpuṇimsūti ayamānisaṃso attaniyyātane. Tena vuttam “Buddhassa vā Bhagavato ācariyassa vā attānaṃ niyyātetvā”ti.

49. Sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā ca hutvāti ettha pana tena yoginā alobhādīnaṃ vasena chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabbaṃ. Evaṃ sampannajjhāsayo hi tissannaṃ bodhīnaṃ aññataraṃ pāpuṇāti. Yathāha, “cha ajjhāsayā bodhisattānaṃ bodhiparipākāya saṃvattanti, alobhajjhāsayā ca bodhisattā lobhe dosadassāvino,

1. Reva (Sī, I), deva (Ka)

2. Uparumbhitvā (Ka), sannirumbhitvā (Syā)

3. Kālaṃkiriyaṃ (Ka)

adosajjhāsaya ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsaya ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nekkhammajjhāsaya ca bodhisattā gharāvāse dosadassāvino, pavivekajjhāsaya ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, nissaraṇajjhāsaya ca bodhisattā sabbabhavagatīsu dosadassāvino”ti. Ye hi keci atītānāgatapaccuppannā sotāpannasakadāgāmi anāgāmi khīṇāsavapaccekabuddha Sammāsambuddhā, sabbe te imeheva chahākārehi attanā attanā pattabbaṃ visesaṃ pattā. Tasmā imehi chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabbaṃ. Tadadhimuttatāya pana adhimuttisampannena bhavitabbaṃ. Samādhādhimuttana samādhigarukena samādhipabbhārena, nibbānādhimuttana nibbānagarukena nibbānapabbhārena (ca)¹ bhavitabbanti attho.

50. Evaṃ sampannajjhāsayādhimuttino panassa kammatṭhānaṃ yācato cetopariyaññalābhina ācariyena cittācāraṃ oloketvā cariyā jānitabbā. Itarena kiṃ caritosi, eke vā te dhammā bahulaṃ samudācaranti, kiṃ vā te manasikaroto phāsu hoti, katarasmiṃ vā te kammatṭhāne cittaṃ namatīti evamādihi nayehi pucchitvā jānitabbā. Evaṃ ñatvā cariyānukūlaṃ kammatṭhānaṃ kathetabbaṃ.

Kathentena ca tividhena kathetabbaṃ. Pakatiyā uggahitakammatṭhānassa ekaṃ dve nisajjāni sajjhāyaṃ kāretvā dātabbaṃ. Santike vasantassa āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ. Uggahetvā aññatra gantukāmassa nātisaṅkhittaṃ nātivitthārikaṃ katvā kathetabbaṃ.

Tattha pathavīkaṣiṇaṃ tāva kathentena cattāro kaṣiṇadosā, kaṣiṇakaraṇaṃ, katassa bhāvanānayo, duvidhaṃ nimittaṃ, duvidho samādhi, sattavidhaṃ sappāyāsappāyaṃ, dasavidhaṃ appanākosallaṃ, vīriyasamatā, appanāvidhānanti ime nava ākārā kathetabbā. Sesakammatṭhānasupi tassa tassa anurūpaṃ kathetabbaṃ. Taṃ sabbaṃ tesam bhāvanāvidhāne āvibhavissati.

Evaṃ kathiyamāne pana kammatṭhāne tena yoginā nimittaṃ gahetvā sotabbaṃ. **Nimittaṃ gahetvā**ti idaṃ heṭṭhimapadaṃ, idaṃ uparimapadaṃ, ayamassa

1. () natthi (I, Ka)

attho, ayamadhippāyo, idamopammanti evaṃ taṃ taṃ ākāraṃ
 upanibandhitvāti attho. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sakkaccaṃ suṇantena hi
 kammaṭṭhānaṃ suggahitaṃ hoti. Athassa taṃ nissāya visesādhigamo
 sampajjati, na itarassāti ayaṃ gahetvāti imassa padassa atthaparidīpanā.

Ettāvatā kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā attano cariyānukūlaṃ
 cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāti imāni
 padāni sabbākārena vitthāritāni hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Pathavīkasiṇaniddesa

51. Idāni yaṃ vuttaṃ “samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā”¹ti ettha¹ yassa tāvācariyena saddhiṃ ekavihāre vasato phāsu hoti, tena tattheva kammaṭṭhānaṃ parisodhenta vasitabbaṃ. Sace tattha phāsu na hoti, yo añño gāvute vā aḍḍhayojane vā yojanamattepi vā sappāyo vihāro hoti, tattha vasitabbaṃ. Evañhi sati kammaṭṭhānassa kismiñcīdeva ṭhāne sandehe vā satisammose vā jāte kālasseva vihāre vattaṃ katvā antarāmagge piṇḍāya caritvā bhattakiccapariyosāneyeva ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā taṃ divasamācariyassa santike kammaṭṭhānaṃ sodhetvā dutiyadivase ācariyaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge piṇḍāya caritvā akilamantoyeva attano vasanaṭṭhānaṃ āgantuṃ sakkhissati. Yo pana yojanappamaṇepi phāsukaṭṭhānaṃ na labhati, tena kammaṭṭhāne sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā suvisuddhaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā dūrampi gantvā samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre vihātabbaṃ.

Ananurūpavihāra

52. Tattha ananurūpo nāma aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato. Tatthime aṭṭhārasa dosā. Mahattaṃ, navattaṃ, jiṇṇattaṃ, panthanissittattaṃ, soṇḍī, paṇṇaṃ, pupphaṃ, phalaṃ, patthanīyatā, nagarasannissitatā, dārusannissitatā, khetasannissitatā, visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitā, paṭṭanasannissitatā, paccantasannissitatā, rajjasīmasannissitatā, asappāyatā, kalyāṇamittānaṃ alābhoti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena dosena samannāgato ananurūpo nāma. Na tattha vihātabbaṃ.

Kasmā? **Mahāvihāre** tāva bahū nānāchandā sannipatanti, te aññamaññaṃ paṭiviruddhatāya vattaṃ na karonti. Bodhiyaṅgaṇādīni² asammaṭṭhāneva honti. Anupaṭṭhāpitaṃ pānīyaṃ paribhojanīyaṃ. Tatrāyaṃ gocaragāme

1. Ettha pana (Sī)

2. Bodhi-aṅgaṇādīni (Sī, I)

piṇḍāya carissāmīti pattacīvaramādāya nikkhanto sace passati vattaṃ vā akataṃ pāṇiyaghaṭaṃ vā rittaṃ, athānena vattaṃ kātabbaṃ hoti, pāṇiyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Akaronto vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati. Karontassa kālo atikkamati, atidivā pavitṭho niṭṭhitāya bhikkhāya kiñci na labhati.

Paṭisallānagatopi sāmaṇeradahaṃbhikkhūnaṃ uccāsaddena saṃghakammehi¹ ca vikkhipati. Yattha pana sabbaṃ vattaṃ katameva hoti, avasesāpi ca saṃghaṭṭanā natthi. Evarūpe Mahāvihārepi vihātabbaṃ².

Navavihāre bahu³ navakammaṃ hoti, akarontaṃ ujjhāyanti. Yattha⁴ pana bhikkhū evaṃ vadanti “āyasma yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ navakammaṃ karissāmā”ti evarūpe vihātabbaṃ.

Jiṇṇavihāre pana bahu paṭijaggitabbaṃ hoti, antamaso attano senāsanamattampi appaṭijaggantaṃ ujjhāyanti, paṭijaggantassa kammaṭṭhānaṃ parihāyati.

Panthanissite mahāpathavihāre rattindivaṃ āgantukā sannipatanti. Vikāle āgatānaṃ attano senāsaṇaṃ datvā rukkhamaṇe vā pāsāṇapiṭṭhe vā vasitabbaṃ hoti. Punadivasepi⁵ evamevāti kammaṭṭhānassa okāso na hoti. Yattha pana evarūpo āgantukasambādho na hoti, tattha vihātabbaṃ.

Soṇḍī nāma pāsāṇapokkharāṇi hoti, tattha pāṇiyatthaṃ mahājano samosarati, nagaravāsīnaṃ rājakulūpakattherānaṃ antevāsikā rajanakammatthāya āgacchanti, tesaṃ bhājanadārudoṇikādīni pucchantānaṃ asuke ca asuke ca ṭhāneti dassetabbāni honti, evaṃ sabbakālampi niccabyāvaṭo hoti.

Yattha nānāvidhaṃ sākapaṇṇaṃ hoti, tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā divāvihāraṃ nisinnassāpi santike sākahārikā gāyamānā paṇṇaṃ uccinantiyo visabhāgasaddasaṃghaṭṭanena kammaṭṭhānantarāyaṃ karonti.

Yattha pana nānāvidhā mālāgacchā supupphitā honti, tatrāpi tādisoyeva upaddavo.

1. Saṃghaṭṭanakammehi (Syā)

3. Bahuṃ (Sī, Syā, I)

4. Yatra (Syā, Ka)

2. Na vihātabbaṃ (Ka)

5. Punadivasampi (Syā, Ka)

Yattha nānāvidhaṃ ambajambupanasādīphalaṃ hoti, tattha phalatthikā āgantvā yācanti, adentassa kujjhanti, balakkārena vā gaṇhanti, sāyanhasamaye vihāramajjhe caṅkamantena te disā “kiṃ upāsakā evaṃ karothā”ti vuttā yathāruci akkosanti. Avāsāyapissa parakkamanti.

Patthanīye pana leṇa¹ sammate Dakkhiṇagiri hatthikucchi Cetiyaḡiri Cittalapabbatasadise vihāre viharantaṃ ayamarahāti sambhāvetvā vanditukāmā manussā samantā osaranti, tenassa na phāsu hoti, yassa pana taṃ sappāyaṃ hoti, tena divā aññatra² gantvā rattiṃ vasitabbaṃ.

Nagarasannissite visabhāgārammaṇāni āpāthamāgacchanti, kumbhadāsiyopi ghaṭehi nighaṃsantiyo gacchanti, okkamitvā maggaṃ na denti, issaramanussāpi vihāramajjhe sāṇiṃ parikkhipitvā nisīdanti.

Dārusannissaye pana yattha kaṭṭhāni ca dabbupakaraṇarukkā ca santi, tattha kaṭṭhahārikā pubbe vuttasākapupphahārikā viya aphāsuṃ karonti, vihāre rukkhā santi, te chinditvā gharāni karissāmāti manussā āgantvā chindanti. Sace sāyanhasamayāṃ padhānagharā nikkhamitvā vihāramajjhe caṅkamanto te disvā “kiṃ upāsakā evaṃ karothā”ti vadati, yathāruci akkosanti, avāsāya³pissa parakkamanti.

Yo pana **khettasannissito** hoti samantā khethehi parivārito, tattha manussā vihāramajjheyeva khalaṃ katvā dhaññaṃ maddanti, pamukhesu sayanti, aññaṃpi bahuṃ aphāsuṃ karonti. Yatrāpi mahāsaṃghabhogo hoti, āramikā kulānaṃ gāvo rundhanti, udakavāraṃ paṭisedhenti, manussā vīhisīsaṃ gahetvā “passatha tumhākaṃ āramikānaṃ kamman”ti saṃghassa dassenti. Tena tena kāraṇena rājarājamahāmattānaṃ gharadvāraṃ gantabbaṃ hoti, ayampi khettasannissiteneva saṅgahito.

Visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitāti yattha aññaṃaññaṃ visabhāgaveri bhikkhū viharanti, ye kalahaṃ karontā mā bhante evaṃ karothāti vāriyamānā etassa paṃsukūlikassa āgatakālato paṭṭhāya naṭṭhāmhāti vattāro bhavanti.

1. Loka (Ka)

2. Aññaṭṭha (Sī, I)

3. Anāvāsāya (Syā)

Yopi udakapaṭṭanaṃ vā thalapapaṭṭanaṃ vā nissito hoti, tattha abhiññaṃ nāvāhi ca satthehi ca āgatamanussā okāsaṃ detha, pānīyaṃ detha, loṇaṃ dethāti ghaṭṭayantā aphāsuṃ karonti.

Paccantasannissite pana manussā Buddhādīsu appasannā honti.

Rajjasīmasannissite rājabhayaṃ hoti. Tañhi padesaṃ eko rājā na mayhaṃ vase vattatīti paharati, itaropi na mayhaṃ vase vattatīti. Tatrāyaṃ bhikkhu kadāci imassa¹ rañño vijite vicarati, kadāci etassa². Atha naṃ “carapuriso ayan”ti maññamānā anayabyasanaṃ pāpentī.

Asappāyatāti visabhāgarūpādi-ārammaṇasamosaraṇena vā amanussapariggahitatāya vā asappāyatā. **Tatridaṃ vatthu.** Eko kira thero araṇṇe vasati. Athassa ekā yakkhinī paṇṇasāladvāre ṭhatvā gāyi. So nikkhamitvā dvāre aṭṭhāsi, sā gantvā caṅkamanasīse gāyi. Thero caṅkamanasīsaṃ agamāsi. Sā sataporise papāte ṭhatvā gāyi. Thero paṭinivatti. Atha naṃ sā vegenāgantvā gahetvā “mayā bhante na eko na dve tumhādisā khādītā”ti āha.

Kalyāṇamittānaṃ alābhoti yattha na sakkā hoti ācariyaṃ vā ācariyasamaṃ vā upajjhāyaṃ vā upajjhāyasamaṃ vā kalyāṇamittaṃ laddhuṃ. Tattha so kalyāṇamittānaṃ alābho mahādosoyevāti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato ananurūpoti veditabbo. Vuttampi cetāṃ Aṭṭhakathāsu—

Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsaṃ panthaniṃ.

Soṇḍim paṇṇaṃ pupphaṃ, phalaṃ patthitameva ca.

Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ.

Paccantasīmasappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

Aṭṭhāresetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito.

Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ³ yathāti.

1. Itarassa (Syā, Ka)

2. Ekassa (Ka)

3. Paṭibhayaṃ (Sī, Syā, I)

Anurūpavihāra

53. Yo pana gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahaṅgehi samannāgato, ayaṃ anurūpo nāma. Vuttañhetam Bhagavatā—“kathañca bhikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti. Idha bhikkhave senāsanaṃ nātidūraṃ hoti nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ, divā appākiṇṇaṃ¹ rattim appasaddaṃ appanigghosaṃ, appaḍamsamakasavātā-tapasarīsapasamphassaṃ², tasmim kho pana senāsane viharantassa appakasireneva uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanaḡilānapaccaya-bhesajjaparikkhārā. Tasmim kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādhārā, te kālena kālaṃ upasaṅkamtivā paripucchati paripaṇḡhati ‘idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho’ti, tassa te āyasmanto avivaṭaṅceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānīkaronti, anekavihitesu ca kaṅkhaṭṭhāṇīyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho bhikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti³.

Ayaṃ “samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā”ti ettha vitthāro.

Khuddakapalibodha

54. **Khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā**ti evaṃ patirūpe vihāre viharantena yepissa te honti khuddakapalibodhā, tepi upacchinditabbā. Seyyathidaṃ, dīghāni kesanakhalomāni chinditabbāni. Jiṇṇacīvaresu daḡhīkammaṃ vā tunnakammaṃ vā kātabbaṃ. Kiliṭṭhāni vā rajitabbāni. Sace patte malaṃ hoti, patto pacitabbo. Maṅcapīṭhādīni sodhetabbānīti. “Ayaṃ khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā”ti ettha vitthāro.

Bhāvanāvidhāna

55. Idāni **sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparīhāpentena bhāvetabboti** ettha ayaṃ pathavīkasiṇaṃ ādim katvā sabbakammaṭṭhānavasena vitthārakathā hoti.

1. Appakiṇṇaṃ (Ka-Sī, I, Ka), appakiṇṇaṃ (Ka-Sī, Syā)

2. Samphassaṃ hoti (sabbattha), Pāḡi pana passitabbā.

3. Am 3. 268 piṭṭhe.

Evam upacchinnakhuddakapalibodhena hi bhikkhunā pacchābhattam piṇḍapātapapaṭikkantena bhattasammadam paṭivinodetvā pavivitte okāse sukhanisinnena katāya vā akatāya vā pathaviyā nimittam gaṇhitabham. Vuttañhetam—

“Pathavīkasiṇam uggaṇhanto pathaviyam nimittam gaṇhāti kate vā akate vā sāttake, no anantake, sakoṭiye, no akoṭiye, savaṭṭume, no avatṭume, sapariyante, no apariyante, supparamatte vā sarāvamatte vā. So tam nimittam suggahitam karoti, sūpadhāritam upadhāreti, suvavattitam vavatthapeti. So tam nimittam suggahitam katvā sūpadhāritam upadhāretvā suvavatthitam vavatthapetvā ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittikāram upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmim ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmarañamhā muccissāmī’ti. So vivicceka kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharatī”¹.

Tattha yena atītabhavepi sāsane vā isipabbajjāya vā pabbajitvā pathavīkasiṇe catukkapañcakajjhānāni nibbattitapubbāni, evarūpassa puññavato upanissayasampannassa akatāya pathaviyā kasitaṭṭhāne vā khalamaṇḍale vā nimittam uppajjati, **Mallakattherassa** viya. Tassa kirāyasmato kasitaṭṭhānam oloketassa tamṭhānappamāṇameva nimittam udapādi. So tam vadḍhetvā pañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānam vipassanam paṭṭhapetvā arahattam pāpuṇi.

Yo panevam akatādhikāro hoti, tena ācariyasantike uggahitakammaṭṭhānavidhānam avirādhettvā cattāro kasiṇadosa pariharantena kasiṇam kātabbam. Nīlapītalohita-odātasambhedavasena hi cattāro pathavīkasiṇadosā. Tasmā nīlādivaṇṇam mattikam aggahetvā Gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇāya mattikāya kasiṇam kātabbam. Tañca kho vihāramajjhe sāmaṇerādīnam saṅcaraṇaṭṭhāne na kātabbam. Vihārapaccante pana paṭicchannaṭṭhāne pabbhāre vā paṇṇasālāya vā saṃhārimam vā tatratṭhakam vā kātabbam. Tatra saṃhārimam catūsu daṇḍakesu

1. Siyā Porāṇaṭṭhakathāyam.

pilotikaṃ vā cammaṃ vā kaṭasāraṃ vā bandhitvā tattha apanītatīṇaṃ mūlasakkharakathalikāya sumadditāya mattikāya vuttappamāṇaṃ vaṭṭaṃ limpetvā kātabbaṃ. Taṃ parikkammaṃ bhūmiyaṃ attharivā oloketabbaṃ. Tatraṭṭhakaṃ bhūmiyaṃ padumakaṇṇikākārena khāṇuke ākoṭetvā vallīhi vinandhitvā kātabbaṃ. Yadi sā mattikā nappahoti, adho aññaṃ pakkhipitvā uparibhāge suparisodhitāya aruṇavaṇṇāya mattikāya vidatthacaturaṅgulavitthāraṃ vaṭṭaṃ kātabbaṃ. Etadeva hi pamāṇaṃ sandhāya “suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā”ti vuttaṃ. “Sāntake no anantake”ti-ādi panassa paricchedatthāya¹ vuttaṃ.

56. Tasmā evaṃ vuttappamāṇaparicchedaṃ katvā rukkhapāṇikā² visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti. Tasmā taṃ aggahetvā pāsāṇapāṇikāya ghaṇsetvā samaṃ bherītalasadiṣaṃ katvā taṃ ṭhānaṃ sammajjitvā nhatvā āgantvā kasiṇamaṇḍalato adḍhateyyahatthantare padese paññatte vidatthacaturaṅgulapāḍake su-atthate pīṭhe nisīditabbaṃ. Tato dūratare nisinnassa hi kasiṇaṃ na upaṭṭhāti, āsannatare kasiṇadosā paññāyanti³. Uccatare nisinnena gīvaṃ onamitvā⁴ oloketabbaṃ hoti, nīcatare jaṇṇukāni rujanti. Tasmā vuttanayeneva nisīditvā “appaśādākāmā”ti-ādinā nayena kāmesu ādīnaṃ paccavekkhitvā kāmanissaraṇe sabbadukkhamaṭṭikkamupāyabhūte nekkhamme jātābhilāseṇa Buddhaddhammasaṃghaguṇānussaraṇeṇa pīṭipāmojjaṃ janayitvā “ayaṃ dāni sā sabbabuddhapaccekaḥ buddha-ariyasāvakahi paṭipannā nekkhammapaṭipadā”ti paṭipattiyā sañjātagāravena “addhā imāya paṭipadāya⁵ pavivekasukharasassa bhāgī bhavissāmi”ti ussāhaṃ janayitvā samena ākārena cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ.

Ati-ummīlayato hi cakkhu kilamati, maṇḍalañca ativibhūtaṃ hoti, tenassa nimittaṃ nuppajjati. Atimandaṃ ummīlayato maṇḍalamavibhūtaṃ hoti, cittañca līnaṃ hoti, evampi nimittaṃ nuppajjati. Tasmā ādāsatale mukhanimittadassinā viya samena ākārena cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ, na vaṇṇo paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ. Apica

1. Paricchedadassanattāya (Sī)

2. Rukkhapāṇikāya (Syā, Ka)

3. Kasiṇadoso paññāyati (Sī) 4. Oṇamitvā (Ka)

5. Paṭipattiyā (Sī, Syā)

vaṇṇaṃ amuñcivā nissayasavaṇṇaṃ katvā ussadavasena paṇṇattidhamme cittaṃ paṭṭhapetvā manasi kātabbaṃ. Pathavī¹ mahī, medinī², bhūmi, vasudhā, vasundharāti-ādīsu pathavīnāmesu yamicchati, yadassa saññānukūlaṃ hoti, taṃ vattabbaṃ. Apica pathavīti etadeva nāmaṃ pākaṭaṃ, tasmā pākaṭavaseneva pathavī pathavīti bhāvetabbaṃ. Kālena ummīletvā kālena nimīletvā āvajjitabbaṃ. Yāva uggahanimittaṃ nuppajjati, tāva kālasatampi kālasahassampi tato bhiyyopi eteneva nayena bhāvetabbaṃ.

57. Tassevaṃ bhāvayato yadā nimīletvā āvajjantassa ummīlitakāle viya āpāthamāgacchati, tadā uggahanimittaṃ jātaṃ nāma hoti. Tassa jātakā lato paṭṭhāya na tasmim̐ ṭhāne nisīditabbaṃ. Attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā tattha nisinnena bhāvetabbaṃ. Pādadhovanapapañcaparihāratthaṃ panassa ekaṭaṭalīkupāhanā ca kattaradaṇḍo ca icchitabbo. Athānena sace taruṇo samādhī kenacideva asappāyakāraṇena nassati, upāhanā ārūyha³ kattaradaṇḍaṃ gahetvā taṃ ṭhānaṃ gantvā nimittaṃ ādāya āgantvā sukhānisinnena bhāvetabbaṃ, punappunaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Tassevaṃ karontassa anukkamena nīvaraṇāni vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, upacārasamādhinā cittaṃ samādhīyati, paṭibhāganimittaṃ uppajjati.

Tatrāyaṃ purimassa ca uggahanimittassa imassa ca viseso, uggahanimitte kasiṇadoso paññāyati, paṭibhāganimittaṃ thavikato niḥatādāsamaṇḍalaṃ viya sudhotasaṅkhathālaṃ viya valāhakantarā nikkhantacandaṇḍalaṃ viya meghamukhe balākā⁴ viya uggahanimittaṃ padāletvā nikkhantamiva tato sataguṇaṃ saḥassaguṇaṃ supārisuddhaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tañca kho⁵ neva vaṇṇavantaṃ, na saṇṭhānavantaṃ. Yadi hi taṃ īdisaṃ bhavēyya, cakkhuviññēyyaṃ siyā oḷārikaṃ sammasanupagaṃ tilakkhaṇabbhāhataṃ, na panetaṃ tādīsaṃ. Kevalañhi samādhilābhino upaṭṭhānākāramattaṃ saññajamēnti.

58. Uppannakā lato ca panassa paṭṭhāya nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṃ samāhitamevāti.

1. Paṭhavī (Sī, Syā)

2. Medanī (Syā, Ka)

3. Upāhanamārūyha (Ka)

4. Balāhakā (Syā), bakā (Ka)

5. Tañca kho pana (I, Ka)

Duvidho hi samādhī upacārasamādhī ca appanāsamādhī ca. Dvīhākārehi cittaṃ samādhīyati upacārabhūmiyaṃ vā paṭilābhabhūmiyaṃ vā. Tattha upacārabhūmiyaṃ nīvaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hoti. Paṭilābhabhūmiyaṃ aṅgapātubhāvena.

Dvīnaṃ pana samādhīnaṃ idaṃ nānākāraṇaṃ, upacāre aṅgāni na thāmajātāni honti, aṅgānaṃ athāmajatattā, yathā nāma daharo kumārako ukkhipitvā ṭhapiyamāno punappunaṃ bhūmiyaṃ patati, evameva upacāre uppanne cittaṃ kālena nimittamārammaṇaṃ karoti, kālena bhavaṅgamotarati. Appanāyaṃ pana aṅgāni thāmajātāni honti, tesāṃ thāmajātattā, yathā nāma balavā puriso āsanā vuṭṭhāya divasampi tiṭṭheyya, evameva appanāsamādhimhi uppanne cittaṃ sakiṃ bhavaṅgavāraṃ chinditvā kevalampi rattiṃ kevalampi divasaṃ tiṭṭhati, kusalajavanapaṭipāṭivaseneva pavattatīti.

Tatra yadeva upacārasamādhinā saddhiṃ paṭibhāganimittaṃ uppannaṃ, tassa uppādanaṃ nāma atidukkaraṃ. Tasmā sace teneva pallaṅkena taṃ nimittaṃ vaḍḍhetvā appanaṃ adhigantaṃ sakkoti, sundaraṃ. No ce sakkoti, athānena taṃ nimittaṃ appamattena cakkavattigabbho viya rakkhitaṃ. Evañhi—

Nimittaṃ rakkhato laddha-parihāni na vijjati.

Ārakkhamhi asantaṃ, laddhaṃ laddhaṃ vinassati.

Sattasappāya

59. Tatrāyaṃ rakkhaṇavidhi—

Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo bhojanaṃ utu.

Iriyāpathoti sattete, asappāye vivajjaye.

Sappāye satta sevetha, evañhi paṭipajjato.

Nacireneva kālena, hoti kassaci appanā.

Tatrassa yasmiṃ āvāse vasantassa anuppannaṃ vā nimittaṃ nupajjati, uppannaṃ vā vinassati, anupaṭṭhitā ca sati na upaṭṭhāti, asamāhitaṃ cittaṃ na samādhīyati, ayaṃ asappāyo. Yattha nimittaṃ upajjati ceva thāvaraṃ

hoti, sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhīyati Nāgapabbatavāsīpadhāniya-tissattherassa viya, ayaṃ sappāyo. Tasmā yasmim vihāre bahū āvāsā honti, tattha ekamekasmim tīṇi tīṇi divasāni vasitvā yatthassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, tattha vasitabbaṃ. Āvāsasappāyatāya hi Tambapaṇṇidīpamhi Cūlanāgaleṇe vasantā tattheva kammaṭṭhānaṃ gahetvā pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇṇīsu. Sotāpaṇṇādīnaṃ pana aññattha ariyabhūmim patvā tattha arahattappattānaṃ gaṇanā natthi. Evamaññesupi Cittalapabbatavihārādīsu.

Gocaragāmo pana yo senāsanato uttarena vā dakkhiṇena vā nātidūre diyaḍḍhakosabbhantare hoti sulabhasampannabhikkho, so sappāyo. Viparīto asappāyo.

Bhassanti dvattimsatiracchānakathāpariyāpannaṃ asappāyaṃ, tañhissa nimittantaradhānāya saṃvattati. Dasakathāvatthunissitaṃ sappāyaṃ, tampi mattāya bhāsitaṃ.

Puggalopi atiracchānakathiko sīlādiguṇasampanno, yaṃ nissāya asaṃhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, saṃhitaṃ vā cittaṃ thirataṃ hoti, evarūpo sappāyo. Kāyadaḍḍhibahulo¹ pana tiracchānakathiko asappāyo. So hi taṃ kaddamodakamiva acchaṃ udakaṃ malīnameva karoti, tādisaṃ āgama Koṭapabbatavāsīdaharasseva samāpattipi nassati, pageva nimittaṃ.

Bhojanaṃ pana kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hoti. **Utupi** kassaci sīto, kassaci uṇho sappāyo hoti. Tasmā yaṃ bhojanaṃ vā utuṃ vā sevantassa phāsu hoti, asaṃhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, saṃhitaṃ vā thirataṃ hoti, taṃ bhojanaṃ so ca utu sappāyo. Itaraṃ bhojanaṃ itaro ca utu asappāyo.

Iriyāpathesupi kassaci caṅkamo sappāyo hoti, kassaci sayanaṭṭhānanisajjānaṃ aññataro. Tasmā taṃ āvāsaṃ viya tīṇi divasāni upaparikkhitvā yasmim iriyāpathe asaṃhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, saṃhitaṃ vā thirataṃ hoti, so sappāyo. Itaro asappāyoti veditabbo.

1. Kāyadaḍḍhibahulo (Sī)

Iti imaṃ sattavidhaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyaṃ sevitabbaṃ. Evaṃ paṭipannassa hi nimittāsevanabahulassa nacireneva kālena hoti kassaci appanā.

Dasavidha-appanākosalla

60. Yassa pana evampi paṭipajjato na hoti, tena dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo, dasāhākārehi appanākosallaṃ icchitabbaṃ, vatthuvisadakiriyato, indriyasamatta-paṭipādanato, nimittakusalato, yasmim samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ tasmim samaye cittaṃ paggaṇhāti, yasmim samaye cittaṃ niggaḥetabbaṃ tasmim samaye cittaṃ niggaṇhāti, yasmim samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ tasmim samaye cittaṃ sampahaṃseti, yasmim samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ tasmim samaye cittaṃ ajjhupekkhati, asamāhitapuggalaparivajjanato, samāhitapuggalasevanato, tadadhimuttatoti.

61. Tattha **vatthuvisadakiriya** nāma ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā sedamalaggahitaṃ, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā panassa cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ hoti, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Ajjhattikabāhire ca vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi aparisuddhaṃ hoti, aparisuddhāni dīpa kapallika vaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Aparisuddhena ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi avibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ na gacchati. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhaṃ, parisuddhāni dīpa kapallika vaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Parisuddhena ca ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi vibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gacchati. (1)

62. **Indriyasamattapaṭipādanam** nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ

paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaraṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravattu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaraṃ, tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇattheravattu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā. Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataraṃ pasamsanti. Balavasaddho hi mandapañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati, balavasamādhimā pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhimā vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhī pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patitum na labhati, tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātappaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato kosajjapakkhena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati, tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha—“sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṃ kārāṇā, cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hoti”ti.

(2)

63. **Nimittakosallaṃ** nāma pathavīkasiṇādikassa cittekaggatānimittassa akatassa karaṇakosallaṃ, katassa ca bhāvanākosallaṃ, bhāvanāya laddhassa rakkhaṇakosallaṃ, taṃ idha adhippetaraṃ. (3)

64. Kathañca **yasmim samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ, tasmim samaye cittaṃ paggaṇhāti?** Yadāssa atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tadā passaddhisambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttañhetam Bhagavatā—

Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjaletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātañca dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjaletunti. No hetam bhante. Evameva kho bhikkhave yasmim samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo samādhi -pa- akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu. Līnaṃ bhikkhave cittaṃ, tam etehi dhammehi dusamuṭṭhāpayam hoti. Yasmim ca kho bhikkhave līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu, līnaṃ bhikkhave cittaṃ, tam etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjaletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso parittaṃ aggim ujjaletunti. Evaṃ bhanteti¹.

Ettha ca yathāsakamāhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetam—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulikāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tathā “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tathā “atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇa paṭivedhavasena pavattamanasikāro kusalādīsu yoniso manasikāro nāma. Ārambhadhātu-ādīnaṃ uppādanavasena pavattamanasikāro ārambhadhātu-ādīsu yoniso manasikāro nāma. Tattha **ārambhadhātūti** paṭhamavīriyaṃ vuccati. **Nikkamadhātūti** kosajjato nikkhantattā tato balavataṃ. **Parakkamadhātūti** paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataṃ. **Pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammāti** pana pītiyā-eva etaṃ nāmaṃ. Tassāpi uppādakamanasikārova yoniso manasikāro nāma.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatīti.

Ekādasadhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti apāyādibhayapaccavekkhaṇatā, vīriyāyattalokiyalokuttara-visesādhigamānisamsadassitā, “Buddhapaccekabuddhamahāsāvakehi gatamaggo mayā gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun”ti evaṃ gamanavīthipaccavekkhaṇatā, dāyakānaṃ mahapphalabhāvakaraṇena piṇḍāpacāyanatā, “vīriyārambhassa vaṇṇavādī me Satthā, so ca anatikkaṃmaṇīyasāsano amhākaṇca bahūpakāro paṭipattiyaṃ ca pūjyamāno pūjito hoti na itarathā”ti evaṃ

1. Saṃ 3. 91, 92 piṭṭhesu.

Satthu mahattapaccavekkhaṇatā, “saddhammasaṅkhātāṃ me mahādāyajjaṃ gahetabbaṃ, taṅca na sakkā kusītena gahetun”ti evaṃ dāyajjamahatta-paccavekkhaṇatā, ālokasaññāmanasikāra-iriyāpathaparivattana abbhokāsasevanādīhi thinamiddhavinodanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasadhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti Buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttanta-paccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Iti imehi ākārehi ete dhamme uppādentō dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmim samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ, tasmim samaye cittaṃ paggaṇhāti. (4)

65. Kathaṃ **yasmim samaye cittaṃ niggaḥetabbaṃ, tasmim samaye cittaṃ niggaṇhāti?** Yadāssa accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tadā dhammavicayasambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttaṇhetāṃ Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya -pa- na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. No hetāṃ bhante. Evameva kho bhikkhave yasmim samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, akālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo vīriya -pa- akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti. Yasmim ca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya -pa-

paṇsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti¹.

Etthāpi yathāsakaṃ āhāraśasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetāṃ Bhagavatā—

“Atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tathā “atthi bhikkhave samathanimittāṃ abyaggaṇimittāṃ. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tathā “atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tattha yathāssa passaddhi-ādayo uppannapubbā, taṃ³ ākāraṃ sallakkhetvā tesaṃ uppādanavasena pavatta⁴ manasikārova tīsupi padesu yoniso manasikāro nāma. **Samathanimittanti** ca samathassevetamadhivacanaṃ. Avikkhepaṭṭhena ca tasseva **abyaggaṇimittanti**.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhataṭṭhapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe. 2. Saṃ 3. 92 piṭṭhe. 3. Taṃ taṃ (Sī) 4. Pavattita- (Sī, I)

Ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti vatthuvisadatā, nimittakusalatā, indriyasamattapaṭipādanatā, samaye cittassa niggahaṇatā, samaye cittassa paggahaṇatā, nirassādassa cittassa saddhāsāṁvegavasena sampahāṁsanatā, sammāpavattassa ajjhupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhanatā, tadadhimuttatāti.

Pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhāra kelāyana puggala parivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Iti imehākārehi ete dhamme uppādentō passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṁ yasmim samaye cittaṁ niggahetabbaṁ tasmim samaye cittaṁ niggaṇhāti. (5)

66. Kathaṁ yasmim samaye cittaṁ sampahāṁsitabbaṁ, tasmim samaye cittaṁ sampahāṁseti? Yadāssa paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṁ cittaṁ hoti, tadā naṁ aṭṭhasāṁvegavatthupaccavekkhaṇena saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkaṁ pañcamāṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkanti. Buddhadhammasaṁghaguṇānussaraṇena cassa pasādaṁ janeti. Evaṁ yasmim samaye cittaṁ sampahāṁsitabbaṁ, tasmim samaye cittaṁ sampahāṁseti. (6)

Kathaṁ yasmim samaye cittaṁ ajjhupekkhitabbaṁ, tasmim samaye cittaṁ ajjhupekkhati? Yadāssa evaṁ paṭipajjato alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahāṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Evaṁ yasmim samaye cittaṁ ajjhupekkhitabbaṁ, tasmim samaye cittaṁ ajjhupekkhati. (7)

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma nekkhammapaṭipadaṁ anārūḷhapubbānaṁ anekakiccapasutānaṁ vikkhattahadayānaṁ puggalānaṁ ārakā pariccāgo. (8)

Samāhitapuggalasevanatā nāma nekkhammapaṭipadaṁ paṭipannānaṁ samādhilābhīnaṁ puggalānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamaṇaṁ. (9)

Tadadhimuttatā nāma samādhi-adhimuttatā samādhigaru samādhininna samādhipoṇasamādhipabbhāratāti attho. (10)

Evametam dasavidham appanākosallam sampādetabbam.

67. Evañhi sampādayato, appanākosallam imam.

Paṭiladdhe nimittasmiṃ, appanā sampavattati.

Evañhi paṭipannassa, sace sā nappavattati.

Tathāpi na jahe yogam, vāyametheva paṇḍito.

Hitvā hi sammāvāyāmaṃ, visesaṃ nāma māṇavo.

Adhigacche parittampi, ṭhānametaṃ na vijjati.

Cittappavatti-ākāraṃ, tasmā sallakkhayaṃ budho.

Samataṃ vīriyasappa, yojayetha punappunam.

Īsakampi layaṃ yantaṃ, paggaṇhetheva mānasaṃ.

Accāraddham nisedhetvā, samameva pavattaye.

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāḷiyā.

Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā¹.

Līna-uddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso.

Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādayeti.

Nimittābhimukhapāṭipādana

68. Tatrāyamattadīpanā—yathā hi acheke² madhukaro asukasmiṃ rukkhe pupphaṃ pupphitanti ñatvā tikkhena vegena pakkhando³ taṃ atikkamitvā paṭinivattento khīṇe reṇumhi sampāpuṇāti. Aparā acheke⁴ mandena javena pakkhando³ khīṇeyeva sampāpuṇāti. Cheke pana samena javena pakkhando³ sukhena puppharāsīṃ sampatvā yāvadicchakaṃ⁵ reṇum ādāya madhuṃ sampādetvā madhurasamanubhavati.

1. Sampavaṇṇitā (Sī, Syā, I)

2. Aticheke (Sī), aticcheke (Syā), accheke (I) evamuparipi. 3. Pakkhanto (Sī, Syā, I)

4. Accheke (Syā, I) evamuparipi.

5. Yāvaticchakaṃ (Sī, Syā)

Yathā ca sallakatta-antevāsikesu udakathālagate uppalapatte satthakammaṃ sikkhantesu eko acheko vegena satthaṃ pātentō uppalapattaṃ dvidhā vā chindati, udae vā paveseti. Aparō acheko chijjanapavesanabhayā satthakena phusitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena tattha satthapahāraṃ¹ dassetvā pariyodātasippo hutvā tathārūpesu ṭhānesu kammaṃ katvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca yo catubyāmappamāṇaṃ makkaṭasuttamāharati, so cattāri sahaṣṣāni labhatīti rañṇā vutte eko achekapuriso vegena makkaṭasuttamākaḍḍhanto tahiṃ tahiṃ chindatiyeva. Aparō acheko chedanabhayā hatthena phusitumpi na visahati. Cheko pana koṭito paṭṭhāya samena payogena daṇḍake vedhetvā āharitvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca acheko niyāma² balavavāte laṅkāraṃ³ pūrento nāvaṃ videsaṃ pakkhandāpeti. Aparō acheko mandavāte laṅkāraṃ oropento nāvaṃ tattheva ṭhapeti. Cheko pana mandavāte laṅkāraṃ pūretvā balavavāte aḍḍhalāṅkāraṃ katvā⁴ sotthinā icchitaṭṭhānaṃ pāpuṇāti.

Yathā ca yo telena achaddento nāliṃ pūreti, so lābhaṃ labhatīti ācariyena antevāsikānaṃ vutte eko acheko lābhaluddho vegena pūrento telāṃ chaddeti. Aparō acheko telachaddanabhayā āsiñcitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena pūretvā lābhaṃ labhati.

Evameva eko bhikkhu uppanne nimitte sīghameva appanaṃ pāpuṇissāmīti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, tassa cittaṃ accāraddhavīriyattā uddhacce patati, so na sakkoti appanaṃ pāpuṇitum. Eko accāraddhavīriyatāya dosaṃ disvā kiṃ dānime appanāyāti vīriyaṃ hāpeti, tassa cittaṃ atilīnavīriyattā kosajje patati, sopi na sakkoti appanaṃ pāpuṇitum. Yo pana īsakampi līnaṃ līnabhāvato uddhataṃ uddhaccato mocetvā samena

1. Satthapadaṃ (Sī, Syā)

2. Nīyyāma² (Sī), niyyāma² (Syā, I)

3. Lakāraṃ (Sī, Syā)

4. Pūretvā (I, Ka)

payogena nimittābhimukhaṃ pavatteti, so appanaṃ pāpuṇāti, tādīsena bhavitabbaṃ. Imamatthaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ—

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāliyā.

Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā.

Līna-uddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso.

Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānaṃ paṭipādayeti.

Paṭhamajjhānakathā

69. Iti evaṃ nimittābhimukhaṃ mānaṃ paṭipādayato panassa idāni appanā ijjhissatīti bhavaṅgaṃ upacchinditvā pathavī pathavīti anuyogavasena upaṭṭhitaṃ tadeva pathavīkaṣiṇaṃ āramaṇaṃ katvā manodvārāvajjanamuppajjati. Tato tasmim̐ yevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti. Tesu avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ, sesāni kāmāvacarāni. Pakaticittehi balavataravitakkavicārapītisukhacittekaggatāni yāni appanāya parikammattā **parikammānī**tipi, yathā gāmādīnaṃ āsannapadeso gāmūpacāro nagrahūpacāroti vuccati, evaṃ appanāya āsannattā samīpacārattā vā **upacārānī**tipi, ito pubbe parikammānaṃ, upari appanāya ca anulomato **anulomānī**ti vuccanti. Yañcettha sabbantimaṃ, taṃ parittagottābhībhavanato, mahaggatagottābhāvanato ca **gotrabhū**tipi vuccati. Agahitaggahaṇena panettha paṭhamaṃ parikammaṃ, dutiyaṃ upacāraṃ, tatiyaṃ anulomaṃ, catutthaṃ gotrabhu. Paṭhamaṃ vā upacāraṃ, dutiyaṃ anulomaṃ, tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ. Catutthameva hi pañcamaṃ vā appeti, tañca kho khippābhiñña-dandhābhiññaavasena. Tato paraṃ javanaṃ patati. Bhavaṅgassa vāro hoti.

Ābhidhammikagodattatthero pana “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo”¹ti imaṃ suttaṃ vatvā āsevanapaccayena pacchimo pacchimo dhammo balavā hoti, tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hotīti āha, taṃ Aṭṭhakathāsu “attano matimattaṃ therassetan”ti vatvā paṭikkhittaṃ. Catutthapañcamesuyeva pana appanā hoti. Parato javanaṃ patitaṃ nāma hoti, bhavaṅgassa āsannattāti

1. Paṭṭhāne 1. 7 piṭṭhe.

vuttaṃ. Tameva vicāretvā vuttattā na sakkā paṭikkhipitum. Yathā hi puriso chinnapapātābhimukho¹ dhāvanto ṭhātukāmopi pariyante pādaṃ katvā ṭhātum na sakkoti papāte eva patati, evaṃ chaṭṭhe vā sattame vā appetum na sakkoti, bhavaṅgassa āsannattā. Tasmā catutthapañcomesuyeva appanā hotīti veditabbā.

Sā ca pana ekacittakkhaṇikāyeva. Sattasu hi ṭhānesu addhānaparicchedo nāma natthi paṭhamappanāyaṃ, lokiyābhiññāsu, catūsu maggesu, maggānantaraphale, rūpārūpabhavesu bhavaṅgajjhāne, nirodhassa paccaye nevasaññānāsaññāyatane, nirodhā vuṭṭhahantassa phalasamāpattiyanti, ettha maggānantaraphalaṃ tiṇṇaṃ upari na hoti. Nirodhassa paccayo² nevasaññānāsaññāyatanaṃ dvinnamupari na hoti. Rūpārūpesu bhavaṅgassa parimāṇaṃ natthi, sesaṭṭhānesu ekameva cittanti. Iti ekacittakkhaṇikāyeva appanā. Tato bhavaṅgapāto. Atha bhavaṅgaṃ vocchinditvā jhānapaccavekkhaṇatthāya āvajjanaṃ, tato jhānapaccavekkhaṇanti³.

Ettāvatā ca panesa⁴ vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati⁵. Evamanena pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkaṇasampannaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

70. Tattha **vivicceva kāmehī**ti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmim paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti.

Kathaṃ? “Vivicceva kāmehī”ti evañhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūna⁶ jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idaṃ nappavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya. Tesāṃ pariccāgeneva

1. Chinnataṭābhimukho (Sī)

3. Jhānapaccavekkhaṇāti (Sī)

5. Abhi 1. 44 Dhammasaṅgaṇī; Dī 1. 69 piṭṭhādīsu.

2. Paccayaṃ (Syā, Ka)

4. Ettāvatā panesa (Syā)

6. Nanu (Ka)

cassa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamam karotīti.

Tattha siyā, kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kim akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānam upasampajjam vihareyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃ nissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānam kāmānameva nissaraṇam. Yathāha, “kāmānametaṃ nissaraṇam yadidaṃ nekkhamman”ti¹. Uttarapadepi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti² ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusaladhammehi avivicca jhānam upasampajja viharitum. Tasmā “viviceva kāmehi viviceva akusalehi dhammehi”ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena tadaṅgavivekādayo, kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅghaṃ gacchanti, tathāpi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanavivekoti tayo eva idha daṭṭhabbā.

Kāmehi iminā pana padena ye ca niddese “katame vatthukāmā, manāpiyā rūpā”ti-ādina³ nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva Vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo, ime vuccanti kāmā”ti⁴ evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati viviceva kāmehi vatthukāmehipi viviccevaṃ attho yujjati, tena kāyaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammehi kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati, tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakisesakāmavivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena saṃkilesavattupphānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca

1. Dī 3. 230 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 92; Aṃ 1. 560 piṭṭhesu.

3. Mahāni 1 piṭṭhe.

4. Mahāni 2; Vibhaṅga 266 piṭṭhesu.

payogasuddhi, dutiyena āsayaposaṇaṃ vibhāvitaṃ hotīti viññātabbaṃ. Esa tāva nayo kāmehi ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādihi anekabhedo kāmacchandoyeva kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmo chando kāmo”ti-ādinā¹ nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visum vutto. Kilesakāmattā vā purimāpade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoti avatvā kāmehi vuttaṃ.

Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmacchando”ti-ādinā² nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgānaṃ paccaṇīkapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccaṇīkāni, tesaṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni viddhamśakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi **samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyāti** Peṭake³ vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmehi iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammehi iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ, agahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmogha kāmāyoga kāmāsavakāmupādāna abhiññā kāyagantha kāmārāga saṃyojanānaṃ, dutiyena avasesa ogha yogāsava upādāna gantha saṃyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṇsāmpayuttakānaṃ, dutiyena avijjāya taṇsāmpayuttakānaṃ. Apica paṭhamena lobhasāmpayuttānaṃ atthannaṃ cittupādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittupādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo. Ayaṃ tāva vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ettha atthappakāsaṇā.

1-2. Vibhaṅga 266 piṭṭhe.

3. Pariyesitabbaṃ.

71. Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkaṃ savicāraṇti-ādi vuttaṃ. Tattha vitakkaṇaṃ **vitakko**, ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇaṃ vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno.

Vicaraṇaṃ **vicāro**, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjanalakkhaṇo, tattha saha-jātānuyojanaraso, cittassa anuppabandhanapaccupaṭṭhāno.

Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhighāto viya cetaso paṭhamābhini-pāto vitakko. Sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamupattikāle paripphandanabhūto cittassa ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittassa ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge. Dukani-pātaṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubho hi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko. Vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena¹ pavatto vicāro”ti vuttaṃ, taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiya-jjhānesu pākaṭo hoti.

Apica malaggahitaṃ kamsabhājanaṃ ekena hatthena dālhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela-vālaṇḍupakena parimajjantassa dālha-gahaṇaṇattho viya vitakko, parimajjanattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanattho viya vitakko, ito cito ca sañcaraṇattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa

1. Anumajjanasabhāvena (Syā, I, Ka)

majjhe sannirumbhitvā¹ ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena phalena cāti idaṃ jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti vuccati. Vibhaṅge pana “iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto”ti-ādinā² nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajam.

72. **Pītisukhanti** ettha pīṇayatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkaṇā, kāyacittapīnanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. Sā panesā khuddikā pīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpītīti pañcavidhā hoti. Tattha **khuddikāpīti** sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikāpīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. **Okkantikāpīti** samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegāpīti** balavatī hoti kāyaṃ uddhagaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Tathā hi Puṇṇavallikavāsī **Mahātissatthero** puṇṇamadivase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyaḥbhimukho hutvā “imāya vata velāya catasso parisā mahācetiyaṃ vandantī”ti pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena Buddhārammaṇaṃ ubbegāpītiṃ uppādetvā sudhātale pahaṭacitrageṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahācetiyaṅgaṇeyeva patiṭṭhāsi. Tathā Girikaṇḍakavihārassa upanissaye Vattakālakagāme **ekā kuladhītāpi** balavabuddhārammaṇāya ubbegāpītiyā ākāse laṅghesi.

Tassā kira mātāpitāro sāyaṃ dhammassavanatthāya vihāraṃ gacchantā “amma tvaṃ garubhārā akāle vicarituṃ³ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ pattim katvā dhammaṃ sossāmā”ti agamaṃsu. Sā gantukāmāpi tesāṃ vacanaṃ

1. Sannirujjhivā (I, Ka)

2. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

3. Carituṃ (Sī)

paṭibāhitum asakkontī ghare ohīyitvā gharājire ṭhatvā candālokena Girikaṇḍake ākāsacetiyaṅgaṇaṃ¹ olokontī cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyapūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṃghassa ca gaṇasajjhāyasaddaṃ assosi. Athassā “dhaññāvatime, ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusañcaritum, evarūpañca madhuradhammakathaṃ sotum labhanti”ti muttarāsisadisā cetiyaṃ passantiyā eva ubbegāpīti udapādi. Sā ākāse laṅghitvā mātāpitūnaṃ purimataraṃyeva ākāśato cetiyaṅgaṇe orūyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha naṃ mātāpitāro āgantvā “amma tvaṃ katarena maggena āgatāsi”ti pucchiṃsu. Sā “ākāsena āgatāmi, na maggena”ti vatvā “amma ākāśena nāma khīṇāsavā sañcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā”ti vuttā āha “mayhaṃ candālokena cetiyaṃ ālokontiyā ṭhitāya Buddhārammaṇā balavapīti uppajji. Athāhaṃ neva attano ṭhitabhāvaṃ, na nisinnabhāvaṃ aññāsim, gahitanimitteneva pana ākāse laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patiṭṭhitāmi”ti.

Evaṃ ubbegāpīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti. Pharaṇāpītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatti viya mahatā udakoghena pakkhanda² pabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti.

Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ cītapassaddhiṃ. Passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṇḍa cetasikaṇḍa. Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantāṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇikasamādhim upacārasamādhim appanā samādhinti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pīti.

73. Itaraṃ pana sukhaṃ sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyaccittābādanti sukhaṃ, taṃ sātalaṅkhaṇaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasaṃ, anuggahapaccupaṭṭhānaṃ. Satipi ca nesaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhātuṭṭhi pīti. Paṭiladdharasānubhavanaṃ³ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti. Vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ.

1. Ākāsacetiyaṃ (I) 2. Pakkhanta (Sī, Syā, I) 3. Paṭiladdhassānubhavanaṃ (I, Ka)

Kantārakhinnassa vanantudakadassanasavanesu viya pīti.
Vanacchāyāpavesana-udakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmim tasmim
samaye pākaṭabhāvato cetam vuttanti veditabbaṃ. Iti ayañca pīti idañca
sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idam jhānaṃ pītisukhanti
vuccati.

Atha vā pīti ca sukhañca pītisukhaṃ, dhammavinayādayo viya.
Vivekajaṃ pītisukhamassa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi
vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha
vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā ekapadeneva “vivekajaṃ
pītisukhaṃ”tipi vuttum yujjati. Vibhaṅge pana “idam sukhaṃ imāya pītiyā
sahagatan”ti-ādinā¹ nayena vuttaṃ. Attho pana tatthāpi evameva daṭṭhabbo.

Paṭhamam jhānanti idam parato āvibhavissati. **Upasampajjāti**
upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti
vuttaṃ hoti. Vibhaṅge pana “upasampajjāti paṭhamassa jhānassa lābho
paṭilābho patti sampatti phusanā sacchikiriyā upasampadā”ti² vuttaṃ.
Tassāpi evamevattho daṭṭhabbo. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavihārena
itivuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyaṃ vuttim pālanam
yapanam yāpanam cāram viharāṃ abhinipphādeti. Vuttañhetam Vibhaṅge
“viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati
viharatī”ti³.

Pañcaṅgavippahīnādi

74. Yam pana vuttaṃ “**pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgatan**”ti,
tattha kāmacchando, byāpādo, thinamiddham, uddhaccakukkuccam,
vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena
pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṃ uppajjati.
Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā
dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni.
Kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitaṃ cittaṃ na ekattārammaṇe
samādhiyati. Kāmacchandābhibhūtaṃ vā taṃ na kāmadhātupphānāya
paṭipadaṃ paṭipajjati. Byāpādena cārammaṇe paṭihaññamānaṃ na
nirantaram

1-2. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

3. Vibhaṅga 262 piṭṭhe.

pavattati. Thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti.

Uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati.

Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva **pahānaṅgānīti** vuttānīti.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro anuppabandhati, tehi avikkhepāya sampāditappayogassa cetaso payogasampattisambhavā pīti pīṇanaṃ, sukhañca upabrūhanaṃ karoti. Atha naṃ sasesasampayuttadhammaṃ etehi abhiniropanānuppabandhana pīṇana upabrūhanehi¹ anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati, tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivaseṇa pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Tenassa etāni pañca **samannāgataṅgānīti** vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā, pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ, aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati, evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgantanti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni. Ettha hi vitakko suvisadena² ākārena ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno. Pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Tenevāha “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphūtaṃ hoti”ti³. Cित्तेkaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesam itarehi viseso. Tattha cittekaggatā kiñcāpi savitakkaṃ savicāranti imasmim pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi Vibhaṅge “jhānanti vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittassekaggatā”ti⁴ evaṃ vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato, soyeva tena Vibhaṅge pakāsītoti⁵.

1. Pīṇanupabrūhanehi (Syā) pīṇanānubrūhanehi (I, Ka)

3. Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.

5. Pakāsīto hotīti (Sī), pakāsīto hoti (Syā)

2. Suvisuddhena (Sī)

4. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

Tividhakalyāṇa

75. **Tividhakalyāṇam dasalakkhaṇasampannanti** ettha pana ādimajjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā. Tesamīveva ca ādimajjhapariyosānānam lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā.

Tatrāyam Pāli—

“Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānam, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni, yo tassa paribandho¹, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimam samathanimittam paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paribandhato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimam samathanimittam paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānam ādikalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannaṇca.

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni, vusuddham cittaṃ ajjupekkhati, samathapaṭipannam ajjupekkhati, ekattupaṭṭhānam ajjupekkhati. Yañca visuddham cittaṃ ajjupekkhati, yañca samathapaṭipannam ajjupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānam ajjupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānam majjhekalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannaṇca.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānam, pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni, tattha jātānam dhammānam anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānam ekarasaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānam, pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānam pariyosānakalyāṇaṇceva hoti catulakkhaṇasampannaṇcā”².

1. Paripantho (Sī, Syā, I)

2. Paṭisam 167 piṭṭhe.

Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro.
 Upekkhānubrūhanā nāma appanā. Sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇāti
 evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ
 paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca
 sampahaṃsitan”ti¹ Pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā anto-appanāyameva
 āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi**, tatra majjhattupekkhāya kiccavasena
upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasāadhanena
 pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā.

Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim̐ yo nīvaraṇasaṅkhāto
 kilesagaṇo tassa jhānassa paribandho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā
 āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimam̐ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimam̐
 samathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhieva. Tadanantaram̐
 pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattamupagacchamānaṃ
 majjhimam̐ samathanimittaṃ paṭipajjati nāma, evaṃ paṭipannattā
 tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte
 vijjamānakāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkaṇe ya eva
 āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane
 byāpāraṃ akaronto visuddham̐ ajjupekkhati nāma.
 Samathabhāvupagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ
 akaronto samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato
 eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna
 ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati nāma.
 Evaṃ tatra majjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā
 yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca
 saddhādāni indriyāni nānakilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā
 pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesam̐ anativattana-ekarasabhāvānaṃ
 anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̐ khaṇe pavattā āsevanā,
 sabbe pi te ākāra yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca

1. Paṭisaṃ 167 piṭṭhe.

ānisaṃsaṇca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā “dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanaena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā”ti vuttaṃ.

Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Yathāha “tathāpaggaḥitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā”ti¹. Tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttā.

Idāni paṭhamam jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇanti ettha gaṇanānupubbatā **paṭhamam**, paṭhamam uppannantipi **paṭhamam**. Ārammaṇūpanijjhānato paccanīkajhāpanato vā **jhānaṃ**. Pathavīmaṇḍalaṃ pana sakalaṭṭhena **pathavīkasiṇanti** vuccati, taṃ nissāya paṭiladdhanimittampi, pathavīkasiṇanimitte paṭiladdhajhānampi. Tatra imasmiṃ atthe jhānaṃ pathavīkasiṇanti veditabbaṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ “paṭhamam jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ”ti.

Ciraṭṭhitisampādana

76. Evamadhigate pana etasmiṃ tena yoginā vāavedhinā viya, sūdena viya ca ākāraṃ pariggahetabbā. Yathā hi sukusalo dhanuggaho vāavedhāya kammaṃ kurumāno yasmiṃ vāre vālaṃ vijjhati, tasmiṃ vāre akkantaḥpadānaṇca dhanudaṇḍassa ca jiyāya ca sarassa ca ākāraṃ pariggaṇheyya. “Evaṃ me ṭhitena evaṃ dhanudaṇḍam evaṃ jiyam evaṃ saram gahetvā vālo viddho”ti. So tato paṭṭhāya tatheva te ākāre sampādentō avirādhettvā vālaṃ vijjheyya. Evameva yogināpi “imaṃ nāma me bhojanaṃ bhuñjitvā evarūpaṃ puggalaṃ sevamānena evarūpe senāsane iminā nāma iriyāpathena imasmiṃ kāle idaṃ adhigataṃ”ti ete bhojanasappāyādayo ākāraṃ pariggahetabbā. Evañhi so

1. Paṭisaṃ 221 piṭṭhe.

Yathā ca kusalo sūdo bhattāraṃ parivisanto tassa yaṃ yaṃ ruciyaṃ
bhuñjati, taṃ taṃ sallakkhetvā tato paṭṭhāya tādiseva upanāmento
lābhassa bhāgī hoti, evamayampi adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāre
gahetvā te sampādento naṭṭhe naṭṭhe punappunaṃ appanāya lābhī hoti.
Tasmā tena vāavedhinā viya sūdena viya ca ākāraṃ pariggahetabbā.
Vuttampi cetāṃ Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo rājanam vā rājamahāmattam vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambilaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittam uggaṇhāti ‘idaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyam ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahum gaṇhāti, imassa vā vaṇṇam bhāsati, ambilaggam vā me ajja bhattu sūpeyyam ruccati, ambilaggassa vā abhiharati, ambilaggassa vā bahum gaṇhāti, ambilaggassa vā vaṇṇam bhāsati -pa- aloṇikassa vā vaṇṇam bhāsati’ ti. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānam. Tam kissa hetu, tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittam uggaṇhāti. Evameva kho bhikkhave idhekacco paṇḍito byatto kusako bhikkhu kāye kāyānupassī viharati. Vedanāsu vedanā. Citte cittā. Dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhiijjhādomanassam. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittam samādhiyati, upakkilesā pahīyanti, so tam nimittam uggaṇhāti. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭhadhammasukhavihārānam, lābhī satisampajaññassa. Tam kissa hetu,

tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittam uggaṇhātī”ti¹.

Nimittaggahaṇena cassa puna te ākāre sampādayato appanāmatameva ijjhati, na ciraṭṭhānam. Ciraṭṭhānam pana samādhiparibandhānam dhammānam suvisodhitattā hoti. Yo hi bhikkhu kāmādīnava-paccavekkhaṇādīhi kāmaccandam na suṭṭhu vikkhambhetvā, kāyapassaddhivasena kāyaduṭṭhullam na suppaṭipassaddham² katvā, ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddham na suṭṭhu paṭivinodetvā, samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccam na susamūhatam³ katvā, aññepi samādhiparibandhe dhamme na suṭṭhu visodhetvā jhānam samāpajjati, so avisodhitam āsayam pavittābhāmaro viya avisuddham⁴ uyyānam pavittāharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparibandhe dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānam samāpajjati, so suvisodhitam āsayam pavittābhāmaro viya suparisuddham uyyānam pavittāharājā viya ca sakalampi divasabhāgam antosamāpattiyamyeva hoti. Tenāhu porāṇā—

“Kāmesu chandam paṭigham vinodaye,
Uddhacca middham vicikicchapañcamam.
Vivekapāmojjakarena cetasā,
Rājāva suddhantagato tahiṃ rame”ti.

Tasmā ciraṭṭhitikāmena paribandhakadhamme⁵ visodhetvā jhānam samāpajjitabbam. Cittabhāvanāvepullatthañca yathāladham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabbam. Tassa dve vaḍḍhanābhūmiyo upacāram vā appanam vā. Upacāram patvāpi hi tam vaḍḍhetum vaṭṭati appanam patvāpi. Ekasmim pana thāne avassam vaḍḍhetabbam. Tena vuttam “yathāladham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabban”ti.

Nimittavaḍḍhananaya

77. Tatrāyam vaḍḍhananayo, tena yoginā tam nimittam pattavaḍḍhanapūvavaḍḍhanabhattavaḍḍhanalatāvaḍḍhanadussavaḍḍhanayogena avaḍḍhetvā yathā nāma kassako

1. Sam 3. 131 piṭṭhe.

2. Na suṭṭhu samūhatam (Syā, I, Ka)

3. Pāripanthikadhamme (Sī, Syā)

2. Na suṭṭhu paṭipassaddham (Ka)

4. Asuddham (Sī)

kasitabbaṭṭhānaṃ naṅgalena paricchinditvā paricchedabbhantare kasati, yathā vā pana bhikkhū sīmaṃ bandhantā paṭhamam nimittāni sallakkhetvā pacchā bandhanti, evameva tassa yathāladdhassa nimittassa anukkamena ekaṅgula dvaṅgula tivaṅgula caturaṅgulamattam manasā paricchinditvā¹ yathāparicchedam² vaḍḍhetabbaṃ. Aparicchinditvā pana na vaḍḍhetabbaṃ. Tato vidatthi ratana pamukha pariveṇa vihārasīmānaṃ gāmanigama janapada rajja samuddasīmānaṃ paricchedavasena vaḍḍhayantena cakkavālaparicchedena vā tato vāpi uttari paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ.

Yathā hi haṃsapotakā pakkhānaṃ uṭṭhitakālato paṭṭhāya parittam parittam padesaṃ uppatantā paricayaṃ katvā anukkamena candimasūriyasantikam gacchanti, evameva bhikkhu vuttanayena nimittam paricchinditvā³ vaḍḍhento yāva cakkavālaparicchedā tato vā uttari vaḍḍheti. Athassa tam nimittam vaḍḍhitavaḍḍhitatṭhāne pathaviyā ukkūla vikūla naḍividugga pabbatavisamesu saṅkusatasamabbhāhataṃ usabhacammaṃ viya hoti.

Tasmiṃ pana nimitte pattapaṭhamajjhānena ādikammikena samāpajanabahulena bhavitabbaṃ, na paccavekkhaṇabahulena. Paccavekkhaṇabahulassa hi jhānaṅgāni thūlāni dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti. Athassa tāni evam upaṭṭhitattā upari ussukkanāya⁴ paccayataṃ āpajjanti⁵. So appaṇṇe jhāne ussukkamāno⁶ pattapaṭhamajjhānā ca parihāyati, na ca sakkoti dutiyam pāpuṇitum. Tenāha Bhagavā—

“Seyyathāpi bhikkhave gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritum. Tassā evamassa ‘yamnūnāham agatapubbañceva disaṃ gacchayyam, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyam, apītapubbāni ca pānīyāni piveyyan’ti. Sā purimaṃ pādam na supatiṭṭhitam patiṭṭhāpetvā pacchimaṃ pādam uddhareyya, sā na ceva agatapubbaṃ disaṃ gaccheyya, na ca akhāditapubbāni tiṇāni khādeyya, na ca apītapubbāni pānīyāni piveyya. Yasmiṃcassā padese ṭhitāya evamassa ‘yamnūnāham agatapubbañceva -pa- piveyyan’ti. Taṃ padesaṃ na sotthinā paccāgaccheyya. Tam kissa

1. Paricchinditvā paricchinditvā (Sī)

3. Paricchinditvā paricchinditvā (?)

5. Na āpajjanti (Syā), nāpajjanti (I, Ka)

2. Yathāparicchinnaparicchedam (I)

4. Ussakkanāya (I)

6. Ussakkamāno (I)

hetu? Tathā hi sā bhikkhave gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritum, evameva kho bhikkhave idhekacco bhikkhu bālo abyatto akhettaññū akusalo vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharitum. So tam nimittam nāsevati, na bhāveti, na bahulikaroti, na svādhiṭṭhitam adhiṭṭhāti, tassa evam hoti ‘yamnūnāham vitakkavicārānam vūpasamā -pa- dutiyam jhānam upasampajja vihareyyan’ti. So na sakkoti vitakkavicārānam vūpasamā -pa- dutiyam jhānam upasampajja viharitum. Tassevam hoti ‘yamnūnāham vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja vihareyyan’ti. So na sakkoti vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharitum. Ayam vuccati bhikkhave bhikkhu ubhato bhaṭṭho ubhato parihīno, seyyathāpi sā gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritun’ti¹.

Tasmānena tasmīmyeva tāva paṭhamajjhāne pañcahākārehi ciṇṇavasinā bhavitabbam.

Pañcavasīkathā

78. Tatrimā pañca vasiyo āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī, vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇavasīti. Paṭhamam jhānam yatthicchakam yadicchakam yāvadicchakam āvajjeti, āvajjanāya dandhāyitattam natthīti **āvajjanavasī**. Paṭhamam jhānam yatthicchakam -pa- samāpajjati, samāpajjanāya dandhāyitattam natthīti **samāpajjanavasī**. Evam sesāpi vitthāretabbā.

Arām panettha atthappakāsanā, paṭhamajjhānato vuṭṭhāya paṭhamam vitakkam āvajjayato bhavaṅgam upacchinditvā uppannāvajjanānantaram vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javanti. Tato dve bhavaṅgāni, tato puna vicārārammaṇam āvajjanam, vuttanayāneva javanānīti evam pañcasu jhānaṅgesu yadā nīrantaram pesetum sakkoti, athassa **āvajjanavasī** siddhā hoti. Ayam pana matthakappattā vasī Bhagavato yamakapāṭihāriye

1. Am 3. 216 piṭṭhe.

labbhati, aññesaṃ vā evarūpe kāle. Ito paraṃ sīghatarā āvajjanavasī nāma natthi.

Āyasmato pana Mahāmogallānassa Nandopanandanāgarājadamane viya sīghaṃ samāpajjanasamatthatā **samāpajjanavasī** nāma.

Accharāmatthaṃ vā dasaccharāmatthaṃ vā khaṇaṃ ṭhapetuṃ samatthatā **adhiṭṭhānavasī** nāma. Tatheva lahuṃ vuṭṭhātuṃ samatthatā **vuṭṭhānavasī** nāma. Tadubhayadassanatthaṃ Buddharakkhitattherassa vatthuṃ kathetuṃ vaṭṭati.

So hāyasmā upasampadāya aṭṭhavassiko hutvā Therambatthale¹ Mahārohaṇaguttattherassa gilānupaṭṭhānaṃ āgatānaṃ tiṃsamattānaṃ iddhimantasahassānaṃ majjhe nisinno therassa yāguṃ paṭiggāhayamānaṃ upaṭṭhākanāgarājānaṃ gahessāmīti ākāso pakkhandantaṃ supaṇṇarājānaṃ disvā tāvadeva pabbataṃ nimminivā nāgarājānaṃ bāhāyaṃ gahetvā tattha pāvīsi. Supaṇṇarājā pabbate pahāraṃ datvā palāyi. Mahāthero āha “sace āvuso Buddharakkhito² nābhavissa, sabbeva gārayhā assāmā”ti.

Paccavekkhaṇavasī pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇa-javanāneva hi tattha āvajjanānantarānīti.

Dutiyajjhānakathā

79. Imāsu pana pañcasu vasīsu ciṇṇavasinaṃ paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannaṇīvaraṇapaccatthikā, vitakkavicārānaṃ oḷārikattā aṅgadubbalā”ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānaṃ santato manasikatvā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkavicārā oḷārikato upaṭṭhahanti, pītisukhañceva cittekaggatā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgaṃ pahānāya santa-aṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto “idāni dutiyajjhānaṃ uppajjissatī”ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ

1. Therappattaleṇe (Ka)

2. Rakkhito (Sī, I)

uppajjati. Tato tasmim̐yevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesamavasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ dutiyajjhānikaṃ. Sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarānīti.

Ettāvatā cesa vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evamanena dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkaṇasampannaṃ dutiyaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

80. Tattha **vitakkavicārānaṃ vūpasamā**ti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnāṃ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadharmā na santi. Aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dīpanatthaṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ajjhattanti idha niyakajjhattamadhippetāṃ. Vibhaṅge pana “ajjhattaṃ paccattan”ti ettakameva vuttaṃ. Yasmā ca niyakajjhattamadhippetāṃ, tasmā attani jātaṃ¹ attano santāne nibbattanti ayamettha attho. **Sampasādananti** sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ. Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca cetaso sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiṃca atthavikappe sampasādanaṃ cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmim̐ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyamatthayojanā, eko udetīti ekodī, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahato² vā eko asahāyo hutvā itipi vattuṃ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhāpetīti attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti ekodī,

1. Tasmā attano santāne jātaṃ (Sī), tasmā attano attani vā jātaṃ (Syā)

2. ...virahito (Sī, Syā, I)

samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodim bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ. So pañāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṃ cetaso ekodibhāvanti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvañcā”ti vuttanti. Vuccate, aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya “sampasādanā”ti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā “ekodibhāvan”tipi na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo, tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Vibhaṅge pana “sampasādananti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Cetaso ekodibhāvanti yā cittassa ṭhiti -pa-sammāsamādhi”ti¹ ettakameva vuttaṃ. Evaṃ vuttana pana tena saddhim ayamatthavaṇṇanā yathā na virujjhati, aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā.

81. **Avitakkaṃ avicāranti** bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Vibhaṅgepi vuttaṃ “iti ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati avitakkaṃ avicāraṃ”ti¹.

Etthāha “nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamattho siddho, atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāraṃ’ti”. Vuccate, evametaṃ siddhovāyamattho, na panetaṃ tadatthadīpakāṃ. Nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanattamaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vuttaṃ”ti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

nīvaraṇappahānā, paṭhamajjhānamiva ca na aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārābhāvassa hetuparidīpakaṇca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāraṃ”ti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhi”ti vattabbataṃ arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca, tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattānaṃ idameva “samādhijan”ti vuttaṃ. Pītisukhanti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ samāpajjātīti dutiyaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgatan”ti, tattha vitakkavicārānaṃ pahānavasena dvaṅgavippahīnatā veditabbā. Yathā ca paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti, na tathā imassa vitakkavicārā. Appanākkhaṇeyeva ca panetaṃ vinā tehi uppajjati. Tenassa te “pahānaṅgaṇa”ti vuccanti. Pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pana tiṇṇaṃ uppattivaseṇa tivaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ Vibhaṅge “jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā”ti¹ vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Thapetvā pana sampasādanaṃ nippariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikameva etaṃ hoti. Yathāha “katamaṃ tasmaṃ samaye tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā”ti². Sesam paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Tatiyajjhānakathā

82. Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasina hutvā paṇḍadutiyajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannavitakkavicārapaccatthikā, ‘yadeva tattha pītigataṃ cetaso uppilāvitam’³,

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 44 peyyāle; Abhi 2. 276 piṭṭhe.

3. Ubbillāvitam (Sī), ubbīlāvitam (Syā, I)

etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati'ti¹ vuttāya pītiyā oḷārikattā āṅgadubbala'ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyajjhānaṃ santato manasikaritvā dutiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya tatiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato pīti oḷārikato upaṭṭhāti, sukhañceva ekaggatā ca santato upaṭṭhāti. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santa-āṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittam “pathavī pathavī”ti punappunam manasikaroto “idāni tatiyajjhānaṃ uppajjissati”ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmimyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesaṃ avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ tatiyajjhānikaṃ, sesāni vuttanayeneva kāmāvacarānīti. Ettāvata ca panesa pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavīhārīti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti². Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ tatiyaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

83. Tattha **pītiyā ca virāgā**ti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā “pītiyā ca virāgā kiñca bhiyyo vūpasamā cā”ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā “pītiyā jigucchanā ca vūpasamā cā”ti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā “pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamā”ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. Vitakkavicārānañca vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati, nūna³ vitakkavicāravūpasamo maggo

1. Dī 1. 34 piṭṭhe.

2. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

3. Nanu (Ka)

imassa jhānassāti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ pahānā”¹ ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti.

84. **Upekkhako ca viharatī**ti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā. Samaṃ passatī, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhakoti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, vīriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā, vipassanupekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave³ bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti⁴ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti⁵ evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ”ti⁶ evamāgatā sahaḷātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

1. Parikkhayā (Pāliyaṃ), pahānāya (Ma 2. 98)

2. Dī 1. 148; Ma 2. 99; Saṃ 3. 63; Aṃ 1. 235 piṭṭhādīsu.

3. Khīṇāsavo (sabbattha) Pāliyā saṃsandetabbaṃ.

5. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhādīsu.

4. Aṃ 2. 247 piṭṭhe.

6. Ma 1. 14 piṭṭhādīsu.

Yā pana “kālenakālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī”¹ti¹ evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā “kati saṅkhārupekkhā samathavasena² uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti. Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti. Dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”³ti³ evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā gahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagatan”⁴ti⁴ evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”⁵ti⁵ evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”⁶ti⁶ evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātajanāni upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati-parisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ”⁷ti⁷ evamāgatā sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassā ayaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

2. Samādhivasena (sabbattha)

3. Paṭisaṃ 62 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

5. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

6-7. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

Yathā cetāsamatthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhā vipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhataṭṭaṃ hoti, evameva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭaṃ uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍena gālhaṃ sappam gahetvā “kiṃ tāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭento attānaṃca iminā aḍaṃsāpento muñceyyan”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭṭaṃ hoti. Evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe majjhataṭṭaṃ, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhataṭṭasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṇa avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idhādhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha, nanu cāyamatthato tatramajjhātupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyajjhānesupi atthi. Tasmā tatrāpi upekkhako ca viharatīti evamayam vattabbā siyā, sā kasmā na vuttatī. Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ vitakkādīhi abhibhūtatā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtatā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttatī.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatīti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

85. Idāni **sato ca sampajānoti** ettha saraṭīti sato. Sampajānātīti sampajāno. Puggalena sati ca sampajāññaṇa vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, āraḍḍhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇam sampajāññaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānam.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajaññaṃ purimajjhānesupi atthi. Muṭṭhasatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesaṃ jhānaṇaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajaññaṃakiccaṃ. Oḷārikaṇḍappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajaññaṃakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo, yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidam tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītaṃ, taṃ¹ satisampajaññaṃarakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārājanti, idaṃca atimadhuraṃ sukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajaññaṇubhāvena panettha sukhe asārājjanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi. Evaṃ santēpi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamūṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭṭho², yassa phuṭṭattā³ jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. Tasmā etamatthaṃ dassento sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti āha.

86. Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti** ettha yaṃjhānāhetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, paṇisaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ paṇisaṃsantīti. Paṇisaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhusukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajana-sevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā paṇisaṃsāraho

1. Apanītampi (Vi Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe) 2. Phuṭṭho (Sī, Syā) 3. Phuṭṭhattā (Sī, Syā)

hoti. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāśento “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ.

Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ samāpajjātīpi tatiyaṃ. Yampana vuttaṃ “ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgatan”ti, ettha pītiyā pahānavasena ekaṅgavippahīnatā veditabbā. Sā panesā dutiyajjhānassa vitakkavicārā viya appanākkhaṇeyeva pahīyati. Tena nassa sā pahānaṅganti vuccati. Sukhaṃ cित्तेkaggaṭāti imesaṃ pana dvinnam uppattivaseṇa duvaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ Vibhaṅge “jhānanti upekkhā sati sampajaññaṃ sukhā cित्तassekaggaṭā”ti¹ vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Thapetvā pana upekkhāsatisampajaññāni nippariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena duvaṅgikamevetāṃ hoti. Yathāha “katamaṃ tasmim samaye duvaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, sukhā cित्तassekaggaṭā”ti². Sesā paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Catutthajjhānakathā

87. Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasinā hutvā paṇaṭatatiyajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannapītipaccatthikā, ‘yadeva tattha sukhāmiti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati’”ti³ evaṃ vuttassa sukhassa oḷārikattā aṅgadubbala”ti ca tattha dosaṃ disvā catutthaṃ jhānaṃ santato manasikatvā tatiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya catutthādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā tatiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānaṃ jhānaṅgāni paccavekkhato cetasikasomanassasaṅkhātāṃ sukhā oḷārikato upaṭṭhāti, upekkhāvedanā ceva cित्तेkaggaṭā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santa-aṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto “idāni catutthaṃ jhānaṃ uppajjissati”ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmimyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni

1. Abhi 2. 270 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 45 peyyāle, Abhi 2. 275 piṭṭhe. 3. Dī 1. 34 piṭṭhe.

uppajjanti, yesaṃ avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarāni. Ayaṃ pana viseso, yasmā sukhavedanā adukkhamasukhāya vedanāya āsevanapaccayena paccayo na hoti, catutthajjhāne ca adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṃ, tasmā tāni upekkhāvedanāsampayuttāni honti. Upekkhāsampayuttattāyeva cettha pītipi parihāyatīti. Ettāvatā cesa sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati¹. Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ catutthaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

88. Tattha **sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā**ti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevāti** tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotīti. Catunnaṃ jhānaṇaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇe ya pahīyati. Dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyaṭṭhānaṃ² upacārakkhaṇesu. Evametesāṃ pahānakkamena avuttānampi Indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe ya pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehipi -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Etthacuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, etthacuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti³ evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho.

1. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

2. Paṭhamadutiyaṭṭhānaṃ (Ka)

3. Saṃ 3. 188-9 piṭṭhesu.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetam na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṃ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa¹ domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati. Vitakkavicārābhāve ca neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanātarūpa-phuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha “athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā”²ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ adukkhamasukhanti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā duviññeyyā na sakkā sukhena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa sukhaggahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha nan”ti tampi gāhayati, evameva Bhagavā sukhaggahaṇatthaṃ sabbā etā samāhari. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā yaṃ neva sukhaṃ na dukkhaṃ na somanassaṃ na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanāti sakkā hoti esā gāhayitum.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkappahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha

1. Pahīnassāpī (Ka)

2. Samāharī (Vi Ṭṭha 1. 123)

“cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya. Idhāvuso bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime khvāvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya”¹.

Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhi-ādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattham tattha pahīnāti vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanatthampetassa jhānassetā idha² vuttātipi vedītabbā.

Paccayaghātena vā ettha rāgadosānamatidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti vedītabbā. Etāsu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rāgassa. Dukkham domanassassa paccayo, domanassam dosassa. Sukhādighātena cassa sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkham. Sukhābhāvena asukham. Etenettha dukkhasukhapaṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhadukkhanirodhapadaṭṭhānāti vedītabbā.

89. Upekkhāsatipārisuddhinti upekkhāya janitasatiyā pārisuddhim. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsatipārisuddhin”³ti vuccati. Vibhaṅgepi vuttam “ayaṃ sati imāya upekkhāya visadā hoti pārisuddhā pariyodātā. Tena vuccati upekkhāsatipārisuddhī”³. Yāya ca upekkhāya ettha satiyā pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatīvedītabbā. Na kevalañcettha tāya satiyeva pārisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tisu jhānesu vijjati. Yathā pana divā sūriyappabhābhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena

1. Ma 1. 370 piṭṭhe.

2. Jhānassa tā idha (Sī, Syā, I), jhānassidha (Ka)

3. Abhi 2. 271 piṭṭhe.

vā sabhāgāya rattiya alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhā candalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiya appaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamādijjhānabhedesu aparisuddhā hoti. Tassa ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi “upekkhāsati-pārisuddhin”ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiya paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhā-candalekhā ativiya parisuddhā. Tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva “upekkhāsati-pārisuddhin”ti vuttanti veditabbam.

Catutthanti gaṇanānupubbatā catuttham. Idam catuttham samāpajjati pi catuttham. Yaṃ pana vuttaṃ “ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgatan”ti, tattha somanassassa pahānavasena ekaṅgavippahīnatā veditabbā. Taṅca pana somanassaṃ ekavīthiyaṃ purimajavanesuyeva pahīyati. Tenassa taṃ pahānaṅganti vuccati. Upekkhāvedanā cittassekaggatāti imesaṃ pana dvinnam uppattivaseṇa duvaṅgasamannāgatatā veditabbā. Sesam paṭhamajjhāne vuttanayameva. Esa tāva catukkajjhāne nayo.

Pañcakajjhānamkathā

90. Pañcakajjhānam pana nibbattentena paṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannaṇīvaraṇapaccatthikā, vitakkassa oḷārikattā aṅgadubbala”ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānam santato manasikarivā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkamattam oḷārikato upaṭṭhāti, vicārādayo santato. Tadassa oḷārikaṅgappahānāya santaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittam “pathavī pathavī”ti punappunam manasikaroto vuttanayeneva dutiyajjhānam uppajjati. Tassa vitakkamattameva pahānaṅgam. Vicārādīni cattāri samannāgataṅgāni. Sesam vuttappakārameva.

evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciñṇavasina hutvā paṇḍadutiyañjānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannavitakkapaccatthikā, vicārassa oḷārikattā aṅgadubbalā”ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyaṃ jhānaṃ santato manasikarivā dutiyañjāne nikantiṃ pariyādāya tatiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyañjānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vicāramattaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, pīti-ādīni santato. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaṅgaṭṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto vuttanayeneva tatiyaṃ jhānaṃ uppajjati. Tassa vicāramattameva pahānaṅgaṃ catukkanayassa dutiyañjāne viya pīti-ādīni tīṇi samannāgataṅgāni. Sesam vuttappakārameva.

Iti yaṃ catukkanaye dutiyaṃ, taṃ dvidhā bhinditvā pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti. Yāni ca tattha tatiyacatutthāni, tāni ca catutthapañcamāni honti. Paṭhamam paṭhamamevāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Pathavīkasiṇaniddeso nāma

Catuttho paricchedo.

5. Sesakasiṇaniddesa

Āpokasiṇakathā

91. Idāni pathavīkasiṇānantare āpokasiṇe vitthāarakathā hoti. Yatheva hi pathavīkasiṇaṃ, evaṃ āpokasiṇampi bhāvetukāmena sukhanisinnena āpasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha. Ito parañhi ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

Idhāpi pubbekatādhikārassa puññavato akate āpasmiṃ pokkharāṇiyā vā taḷāke vā loṇiyaṃ vā samudde vā nimittaṃ uppajjati Cūlasivattherassa viya. Tassa kirāyasmato lābhasakkāraṃ pahāya vivittavāsaṃ vasissāmīti Mahātitthe nāvamārūhitvā Jambudīpaṃ gacchato antarā mahāsamuddaṃ olokayato tappaṭibhāgaṃ kasiṇanimittaṃ udapādi.

Akatādhikārena cattāro kasiṇadose pariharantena nīlapītalohitodātavaṇṇanamaññataravaṇṇaṃ āpaṃ agahetvā yampana bhūmiṃ asampattameva ākāse suddhavatthena gahitaṃ udakaṃ, aññaṃ vā tathārūpaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, tena pattam vā kuṇḍikaṃ vā samatittikaṃ pūretvā vihārapaccante vuttappakāre paṭicchanne okāse ṭhapetvā sukhanisinnena na vaṇṇo paccavekkhitabbo. Na lakkhaṇaṃ manasi kātābbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā ambu, udakaṃ, vāri, salilanti-ādīsu āponāmesu pākaṭanāmasaseneva “āpo āpo”ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Idha pana uggahanimittaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, sace pheṇapupphulaka¹ missaṃ udakaṃ hoti, tādisameva upaṭṭhāti, kasiṇadoso paññāyati. Paṭibhāganimittampana nipparipphandaṃ² ākāse ṭhapitamaṇitālavaṇṇaṃ viya maṇimayādāsamaṇḍalamiva ca hutvā upaṭṭhāti. So tassa saha

1. Pheṇabubbulaka- (Sī, I)

2. Paripphandaṇaṃ (Ka-Sī, Ka)

upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. . Āpokasiṇaṃ.

Tejokasiṇakathā

92. Tejokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi tejasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tattha katādhikāraṣṣa puñṇavato akate nimittaṃ gaṇhantassa dīpasikhāya vā uddhane vā pattapacanatṭhāne vā davadāhe vā yattha katthaci¹ aggijālaṃ olokentassa nimittaṃ uppajjati Cittaguttattherassa viya. Tassa hāyasmato dhammassavanadivase uposathāgāraṃ pavatṭhassa dīpasikhaṃ olokentasseva nimittaṃ uppajji.

Itarena pana kātabbaṃ. Tatridaṃ karaṇavidhānaṃ, siniddhāni sārādārūni phāletvā sukkhāpetvā ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvā patirūpaṃ rukkhamūlaṃ vā maṇḍapaṃ vā gantvā pattapacanākāreṇa rāsiṃ katvā ālimpetvā kaṭasārake vā camme vā paṭe vā vidatthacaturaṅgulappamaṇaṃ chiddaṃ kātabbaṃ. Taṃ purato ṭhapetvā vuttanayeneva nisīditvā heṭṭhā tiṇakatṭhaṃ vā upari dhūmasikhaṃ vā amanasikaritvā vemajjhe ghanajālāya nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, nīlanti vā pītanti vāti-ādivasena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, uṇhattavasena lakkhaṇaṃ na manasi kātabbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā pāvako, kaṇhavattani, jātavedo, hutāsanoti-ādīsu aggināmesu pākaṭaṇāmasaseneva “tejo tejo”ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Tattha uggahanimittaṃ jālaṃ chijjivā chijjivā patanasadisam hutvā upaṭṭhāti. Akate gaṇhantassa pana kasiṇadoso paññāyati, alātakhaṇḍaṃ vā aṅgarapiṇḍo vā chārikā vā dhūmo vā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ niccalaṃ ākāse ṭhapitarattakambalakhaṇḍaṃ viya suvaṇṇatālavaṇṇaṃ viya kañcanatthambho viya ca upaṭṭhāti. So tassa saha upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. . Tejokasiṇaṃ.

1. Yatthakatthacideva (Ka-Sī, Syā, I)

Vāyokasiṇakathā

93. Vāyokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tañca kho diṭṭhavasena vā phuṭṭhavasena vā. Vuttañhetuṃ Aṭṭhakathāsu “vāyokasiṇaṃ uggaṇhanto vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhāti, ucchaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, veḷaggaṃ vā -pa- rukkhaggaṃ vā kesaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, kāyasmim vā phuṭṭhaṃ upalakkheti”ti. Tasmā samasīsaṭṭhitaṃ ghanapattaṃ ucchum vā veḷum vā rukkhaṃ vā caturaṅgulappamāṇaṃ ghanakesassa purisassa sīsaṃ vā vātena pahariyamānaṃ disvā “ayaṃ vāto etasmim ṭhāne paharati”ti satim ṭhapetvā, yaṃ vā panassa vātapānantarikāya vā bhittichiddena vā pavisitvā vāto kāyappadesaṃ paharati, tattha satim ṭhapetvā vātamāluta-anilādīsu vāyunāmesu pākāṇānavaseneva “vāto vāto”ti bhāvetabbaṃ. Idha uggaṇanimittavaḍḍhanato otāritamattassa pāyāsassa usumavaṭṭisadisam calaṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāgaṇimittaṃ sannisinnaṃ hoti niccalaṃ. Sesam vuttanayeneva veditabbanti. . Vāyokasiṇaṃ.

Nīlakasiṇakathā

94. Tadanantarampana nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlakasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti phupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa puññavato tāva tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pūjāṭhānesu pupphasantharaṃ vā nīlavatthamaṇiṇaṃ vā aññatarāṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena nīluppalagirikaṇṇikādīni pupphāni gahetvā yathā kesaraṃ vā vaṇṇaṃ vā na paññāyati, evaṃ caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā¹ pattehiyeva samatittikaṃ pūretvā santharitaṃ. Nīlavaṇṇena vā vatthena bhaṇḍikaṃ bandhitvā pūretabbaṃ. Mukhavatṭiyaṃ vā assa bheritalamiva bandhitaṃ. Kaṃsaṇīla palāsaṇīla añjananīlānaṃ vā aññatarena dhātunā pathavīkaṣiṇe vuttanayena saṃhāriṃ vā bhittiyaṃyeva vā kasiṇamaṇḍalaṃ katvā visabhāgavaṇṇena paricchinditaṃ. Tato pathavīkaṣiṇe vuttanayena “nīlaṃ nīlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Idhāpi uggaṇanimitte kasiṇadoso paññāyati, kesaraṇḍakapattantarikādīni upaṭṭhahanti. Paṭibhāgaṇimittaṃ kasiṇamaṇḍalato muñcitvā

1. Caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍakapaṭalaṃ vā (Ka)

ākāse maṇitālavanṭasadisam upaṭṭhāti. Sesam vuttanayeneva veditabbanti. .
Nīlakasiṇam.

Pītakasiṇakathā

95. Pītakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetam pītakasiṇam uggaṇhanto pītakasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puñṇavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pupphasantharaṃ vā pītavatthadhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittam uppajjati Cittaguttattherassa viya. Tassa kirāyasmato Cittalapabbate pattaṅgapuppheti kataṃ āsanapūjaṃ passato saha dassaneneva āsanappamāṇaṃ nimittam udapādi. Itarena kaṇikārapupphādinaṃ vā pītavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇam katvā “pītakam pītakan”ti manasikāro pavattetabbo. Sesam tādīsamevāti. .
Pītakasiṇam.

Lohitakasiṇakathā

96. Lohitakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetam lohitakasiṇam uggaṇhanto lohitakasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puñṇavato tathārūpaṃ bandhujīvakādimālāgacchaṃ vā pupphasantharaṃ vā lohitakavatthamaṇidhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittam uppajjati. Itarena jayasumana bandhujīvakarattakoraṇḍakādipupphehi vā rattavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇam katvā “lohitakam lohitakan”ti manasikāro pavattetabbo. Sesam tādīsamevāti. . Lohitakasiṇam.

Odātakasiṇakathā

97. Odātakasiṇepi odātakasiṇam uggaṇhanto odātasim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā vassikasumanādipupphasantharaṃ vā kumudapadumarāsīm vā odātavatthadhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittam uppajjati, tipumaṇḍala rajatamaṇḍala candamaṇḍalesupi uppajjatiyeva.

Itarena vuttappakārehi odātapupphehi vā odātavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇaṃ katvā “odātaṃ odātaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Sesāṃ tādīsamevāti. . Odātakasiṇaṃ.

Ālokakasiṇakathā

98. Ālokakasiṇe pana ālokakasiṇaṃ uggaṇhanto ālokaśmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tālacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato yaṃ bhittichiddādīnaṃ aññatarena sūriyāloko vā candāloko vā pavisitvā bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, ghanapaṇṇarukkhasākhaṇtarena vā ghanasākhaṇḍa-pantarena vā nikkhamitvā bhūmiyameva maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarenāpi tadeva vuttappakāramobhāsamaṇḍalaṃ “obhāso obhāso”ti vā “āloko āloko”ti vā bhāvetabbaṃ. Tathā asakkontena ghaṭe dīpaṃ jāletvā ghaṭamukhaṃ pidahitvā ghaṭe chiddaṃ katvā bhittimukhaṃ ṭhapetabbaṃ. Tena chiddena dīpāloko nikkhamitvā bhittiyaṃ maṇḍalaṃ karoti, taṃ āloko ālokoti bhāvetabbaṃ. Idamitarehi ciraṭṭhitikaṃ hoti. Idha uggahanimittaṃ bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā uṭṭhitamaṇḍalasadisameva hoti. Paṭibhāganimittaṃ ghanavippasanna-ālokapuñṇasadiṣaṃ. Sesāṃ tādīsamevāti. . Ālokakasiṇaṃ.

Paricchinnākāsakasiṇakathā

99. Paricchinnākāsakasiṇepi ākāsakasiṇaṃ uggaṇhanto ākāśasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tālacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato bhittichiddādīsu aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena succhannamaṇḍape vā cammakāṭasārakādīnaṃ vā aññatarasmiṃ vidatthacaturaṅgulappamāṇaṃ chiddaṃ katvā tadeva vā bhittichiddādibhedaṃ chiddaṃ “ākāso ākāso”ti bhāvetabbaṃ. Idha uggahanimittaṃ saddhiṃ bhittipariyantādīhi chiddasadisameva hoti, vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhati. Paṭibhāganimittamākāsamaṇḍalameva hutvā upaṭṭhāti, vaḍḍhiyamānañca vaḍḍhati. Sesāṃ pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbanti. . Paricchinnākāsakasiṇaṃ.

Iti kasiṇāni dasabalo,
 Dasa yāni avoca sabbadhammadaso.
 Rūpāvacaramhi catukkapañcakajjhānāhetūni.
 Evaṃ tāni ca tesaṇca,
 Bhāvanānāyamimaṃ viditvāna.
 Tesveva ayaṃ bhiyyo,
 Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

100. Imesu hi **pathavīkasiṇavasena** ekopi hutvā bahudhā hotīti-
 ādibhāvo, ākāse vā uduke vā uduke vā pathaviṃ nimminivā padasā
 gamanaṃ, ṭhānanisajjādikappanaṃ vā, paritta-appamāṇanayena
 abhibhāyatanapaṭilābhoti evamādīni ijjhanti.

Āpokasiṇavasena pathaviyaṃ ummujjananimmujjanaṃ,
 udakavuṭṭhisamuppādanaṃ, nadīsamuddādīnimmaṇaṃ,
 pathavīpabbatapāsādādīnaṃ kampananti evamādīni ijjhanti.

Tejokasiṇavasena dhūmāyanā, pajjalanā, aṅgāravuṭṭhisamuppādanaṃ,
 tejasā tejopariyādānaṃ, yadeva so icchatī tassa ḍaḥanasamatthātā, dibbena
 cakkhunā rūpadassanattāya ālokarāṇaṃ, parinibbānasamaye tejodhātuyā
 sarīrajjhāpananti evamādīni ijjhanti.

Vāyokasiṇavasena vāyugatigamaṇaṃ, vātavuṭṭhisamuppādananti
 evamādīni ijjhanti.

Nīlakasiṇavasena nīlarūpanimmaṇaṃ, andhakārakāṇaṃ,
 suvaṇṇadubbaṇṇanayena abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamoti
 evamādīni ijjhanti.

Pītakasiṇavasena pītakarūpanimmaṇaṃ, suvaṇṇanti adhimuccanā,
 vuttanayeneva abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamo cāti
 evamādīni ijjhanti.

Lohitakasiṇavasena lohitakarūpanimmaṇaṃ, vuttanayeneva
 abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamoti evamādīni ijjhanti.

Odātakasiṇavasena odātarūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaraṇaṃ, andhakāraavidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanatthāya ālokakaraṇanti evamādīni ijjhanti.

Ālokakasiṇavasena sappabhārūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaraṇaṃ, andhakāraavidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanattham ālokakaraṇanti evamādīni ijjhanti.

Ākāsakasiṇavasena paṭicchannānaṃ vivaṭakaraṇaṃ, antopathavīpabbatādīsupi ākāsaṃ nimminivā iriyāpathakappaṇaṃ, tirokuḍḍādīsū asajjamānagamananti evamādīni ijjhanti.

Sabbāneva uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇanti imaṃ pabhedam labhanti. Vuttañhetam “pathavīkasiṇameko sañjānāti. Uddhamadhotiriyaṃ advayamappamāṇan”ti-ādi.

Tattha **uddhanti** uparigaganatalābhimukhaṃ. **Adhoti** heṭṭhābhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriyanti** khattamaṇḍalamiva samantā paricchinditaṃ. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti. Ālokaṃ dibbacakkhunā rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ uddhamadhotiriyanti. **Advayanti** idampana ekassa aññabhāvānupagamanattham vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ pavittṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti, na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa añño kasiṇasambhedoti. Eseva nayo sabbattha. **Appamāṇanti** idaṃ tassa pharaṇa-appamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati. Na ayamassa ādi idaṃ majjhanti pamāṇaṃ gaṇhātīti.

101. Ye ca te sattā kammāvaraṇena vā samannāgatā kilesāvaraṇena vā samannāgatā vipākāvaraṇena vā samannāgatā asaddhā acchandikā duppañña abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti vuttā, tesamekassāpeka kasiṇepi bhāvanā na ijjhati. Tattha **kammāvaraṇena samannāgatā**ti ānantariyakammasamaṅgino. **Kilesāvaraṇena samannāgatā**ti niyatamicchādiṭṭhikā ceva ubhatobyañjanakapaṇḍakā ca. **Vipākāvaraṇena samannāgatā**ti ahetukadvihetukapaṭisandhikā. **Asaddhā**ti Buddhādīsū saddhāviraḥitā. **Acchandikā**ti apaccanīkapaṭipadāyaṃ

chandavirahitā. **Duppaññā**ti lokiyalokuttarasammādiṭṭhiyā virahitā. **Abhabbā** **niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu **niyāmasaṅkhātāṃ sammattasaṅkhātāṃ** ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbāti attho. Na kevalaṇca kasiṇeṇeva, aññesupi kammaṭṭhānesu etesamekassapi bhāvanā na ijjhati. Tasmā vigatavipākāvaraṇenapi kulaputtena kammāvaraṇaṇca kilesāvaraṇaṇca ārakā parivajjetvā saddhammassavanasappurisūpanissayādīhi saddhaṇca chandaṇca paññaṇca vaḍḍhetvā kammaṭṭhānānuyoge yogo karaṇīyoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Sesakasiṇaniddeso nāma

Pañcamo paricchedo.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesa

Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā

102. Kasiṇānantaramuddiṭṭhesu pana uddhumātakam, vinīlakam, vipubbakam, vicchiddakam, vikkhāyitakam, vikkhittakam, hatavikkhittakam, lohitaḥam, puḷavakam¹, aṭṭhikanti dasasu aviññāṇakāsubhesu bhastā viya vāyunā uddham jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā² uddhumātam, uddhumātameva **uddhumātakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam uddhumātanti **uddhumātakam**. Tathārūpassa chavasārīrassetam adhivacanam.

Vinīlam vuccati viparibhinnanīlavaṇṇam, vinīlameva **vinīlakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vinīlanti vinīlakam. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasārīrassetamadhivacanam.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānam pubbam vipubbam, vipubbameva **vipubbakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vipubbanti vipubbakam. Tathārūpassa chavasārīrassetamadhivacanam.

Vicchidam vuccati dvidhā chindanena apadhāritam³, vicchiddameva **vicchiddakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vicchidanti vicchiddakam. Vemajjhe chinnassa chavasārīrassetamadhivacanam.

Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāḍḍanti vikkhāyitam, vikkhāyitameva **vikkhāyitakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vikkhāyitanti vikkhāyitakam. Tathārūpassa chavasārīrassetamadhivacanam.

Vividham khittam vikkhittam, vikkhittameva **vikkhittakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vikkhittanti vikkhittakam. Aññena hattham aññena pādam aññena sīsanti evam tato tato khittassa chavasārīrassetamadhivacanam.

Hatañca tam purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakam**. Kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayena vikkhittassa chavasārīrassetamadhivacanam.

1. Puḷuvakam (Syā, I, Ka)

2. Mātattā (Ka)

3. Apavāritam (Sī, I)

Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ**.
Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetamadhivacanāṃ.

Puḷavā¹ vuccanti kimayo, puḷave² kiratīti **puḷavakaṃ**. Kimiparipuṇṇassa
chavasarīrassetamadhivacanāṃ.

Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**. Paṭikkulattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ.
Aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapetamadhivacanāṃ. Imāni ca pana
uddhumātakādīni nissāya uppannamittānampi nimittesu
paṭiladdhajjhānānampetāneva nāmāni.

Uddhumātakakammaṭṭhāna

103. Tattha uddhumātakasarīre uddhumātakanimittaṃ uppādetvā
uddhumātakasaṅkhātāṃ jhānaṃ bhāvetukāmena yoginā pathavīkaṣiṇe
vuttanayeneva vuttappakāraṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ
uggahetabbaṃ. Tenassa kammaṭṭhānaṃ kathentena asubhanimittatthāya
gamanavidhānaṃ, samantā nimittupalakkhaṇaṃ, ekādasavidhena
nimittaggāho, gatāgatamaggapaccavekkhaṇanti evaṃ appanāvidhāna-
pariyosānaṃ sabbaṃ kathetabbaṃ. Tenāpi sabbaṃ sādhuṃ uggahetvā
pubbe vuttappakāraṃ senāsanaṃ upagantvā uddhumātakanimittaṃ
pariyesantena vihātabbaṃ.

104. Evaṃ viharantena ca asukasmim nāma gāmadvāre vā aṭavimukhe
vā panthe vā pabbatapāde vā rukkhamūle vā susāne vā uddhumātakasarīraṃ
nikkhittanti kathentānaṃ vacanaṃ sutvāpi na tāvadeva atitthena
pakkhandantena viya gantabbaṃ. Kasmā? Asubhaṃ hi nāmetaṃ
vālamigādhiṭṭhitampi amanussādhiṭṭhitampi hoti. Tatrassa jīvitantarāyopi
siyā. Gamanamaggo vā panettha gāmadvārena vā nahānatitthena vā
kedārakoṭiyā vā hoti. Tattha visabhāgarūpaṃ āpāthamāgacchati, tadeva vā
sarīraṃ visabhāgaṃ, hoti. Purisassa hi itthisarīraṃ itthiyā ca purisasarīraṃ
visabhāgaṃ, tadetaṃ adhunāmataṃ subhatopi upaṭṭhāti, tenassa
brahmacariyantarāyopi siyā. Sace pana “nayidaṃ mādisassa bhāriyaṃ”ti
attānaṃ takkayati, evaṃ takkayamānena gantabbaṃ.

1. Puḷuvā (Syā, I, Ka)

2. Puḷuvettha (Syā) puḷuve (I, Ka)

105. Gacchantena ca saṃghattherassa vā aññatarassa¹ vā abhiññātassa bhikkhuno kathetvā gantabbaṃ. Kasmā? Sace hissa susāne amanussasīhabyagghādīnaṃ rūpasaddādi-anīṭṭhārammaṇābhībhūtaṃ aṅgapaccaṅgāni vā pavedhenti², bhuttaṃ vā na parisaṇṭhāti, añño vā ābādho hoti. Athassa so vihare pattacīvaraṃ surakkhitaṃ karissati. Dahare vā sāmaṇere vā paṇiṭṭvā taṃ bhikkhuṃ paṭijaggissati. Apica susānaṃ nāma nirāsaṅkaṭṭhānanti maññaṃ mānā katakammāpi akatakammāpi corā samosaranti. Te manussehi anubaddhā³ bhikkhussa samīpe bhaṇḍakaṃ chaḍḍetvāpi palāyanti. Manussā “sahoḍḍhaṃ⁴ coraṃ addasāma”ti bhikkhuṃ gahetvā viheṭṭenti. Athassa so “mā imaṃ viheṭṭhayittha, mamāyaṃ kathetvā iminā nāma kammena gato”ti te manusse saññāpetvā sotthibhāvaṃ karissati. Ayaṃ ānisaṃso kathetvā gamane. Tasmā vuttappakāraṃsa bhikkhuno kathetvā asubhanimittadassane sañjātābhilāseṇa yathānāma khattiyo abhisekaṭṭhānaṃ, yajamāno yaññasālaṃ, adhanaṃ vā pana nidhiṭṭhānaṃ pītisomanassajāto gacchati, evaṃ pītisomanassaṃ uppādetvā Aṭṭhakathāsu vuttana vidhinā gantabbaṃ. Vuttañhetuṃ—

“Uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇḥanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā asammūṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. Yasmaṃ padese uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ nikkhittaṃ hoti, tasmiṃ padese pāsāṇaṃ vā vammikaṃ vā rukkhaṃ vā gaccharaṃ vā lataṃ vā sanimittaṃ karoti, sārammaṇaṃ karoti. Sanimittaṃ katvā sārammaṇaṃ katvā uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ sabhāvabhāvato upalakkheti, vaṇṇatopi līngatopi saṇṭhānatopi disatopi okāsatoṇi paricchedatopi sandhito vivarato ninnato thalato samantato. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, suvavatthitaṃ vavatthapeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavatthitaṃ vavatthapetvā eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya

1. Aññassa (Sī)

3. Anubandhā (Syā, I, Ka)

2. Pavedhanti (Syā)

4. Sahoḍḍhaṃ (Sī, Syā) sakkatānuloṃaṃ.

satiyā asammuṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. So caṅkamantopi tabbhāgiyaññeva caṅkamaṃ adhiṭṭhāti. Nisīdantopi tabbhāgiyaññeva āsanaṃ paññapeti.

Samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā kimānisaṃsāti? Samantā nimittupalakkhaṇā asammohatthā asammohānisaṃsā. Ekādasavidhena nimittaggāho kimatthiyo kimānisaṃsoti? Ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho upanibandhanānisaṃso.

Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā kimatthiyā kimānisaṃsāti?

Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisampañipādanatthā vīthisampañipādanānisaṃsā.

So ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmim ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā parimuccissāmi’^{ti}. So vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Tassādhigataṃ hoti rūpāvacaraṃ paṭhamam jhānam dibbo ca vihāro bhāvanāmayañca puññakiriyavatthun^{ti}.

106. Tasmā yo cittasaññattatthāya sivathikadassanaṃ gacchati, so ghaṇḍim paharivā gaṇam sannipātetvāpi gacchatu. Kammatṭhānasīsenā pana gacchantena ekakena adutiyeṇa mūlakammatṭhānaṃ avissajjetvā taṃ manasikaronteneva susāne soṇādi-parissayavinodanattamaṃ kattaradaṇḍam vā yaṭṭhim vā gahetvā, sūpaṭṭhita¹ bhāvasampādanena asammuṭṭhaṃ satim katvā, manacchaṭṭhānañca indriyānaṃ antogatabhāvasampādanato abahigatamanena hutvā gantabbaṃ.

Vihārato nikkhamanteneva asukadisāya asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ sallakkhetabbaṃ. Tato yena maggena gacchati, so maggo vavatthapetabbo, ayaṃ maggo pācinadisābhimukho vā gacchati, pacchima-uttaradakkhiṇadisābhimukho vā vidisābhimukhovāti². Imasmim pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmim ṭhāne dakkhiṇato, imasmim cassa ṭhāne

1. Suppaṭṭhita- (Ka)

2. Vā gacchati (?)

pāsāṇo, imasmim vammiko, imasmim rukkho, imasmim gaccho, imasmim latāti. Evaṃ gamanamaggaṃ vavatthapentena nimittaṭṭhānaṃ gantabbaṃ. No ca kho paṭivātaṃ. Paṭivātaṃ gacchantassa hi kuṇapagandho ghānaṃ paharivā matthaluṅgaṃ vā saṅkhobheyya, āhāraṃ vā chaḍḍāpeyya, vipphaṇṇaṃ vā janeyya “īdisaṃ nāma kuṇapaṭṭhānaṃ āgatomhi”ti. Tasmā paṭivātaṃ vajjetvā anuvātaṃ gantabbaṃ. Sace anuvātamaggena na sakkā hoti gantuṃ, antarā¹ pabbato vā papāto vā pāsāṇo vā vati vā kaṇṭakaṭṭhānaṃ² vā udakaṃ vā cikkhallaṃ vā hoti, cīvarakaṇṇena nāsaṃ pidahitvā gantabbaṃ. Idamassa gamanavattaṃ.

107. Evaṃ gatena pana na tāva asubhanimittaṃ oloketabbaṃ. Disā vavatthapetabbā. Ekasmim hi disābhāge ṭhitassa ārammaṇaṇca na vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittaṇca na kammaniyaṃ hoti. Tasmā taṃ vajjetvā yattha ṭhitassa ārammaṇaṇca vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittaṇca kammaniyaṃ hoti, tattha ṭhātabbaṃ. Paṭivātānūvātaṇca pahātabbaṃ. Paṭivāte ṭhitassa hi kuṇapagandhena ubbāḷhassa cittaṃ vidhāvati. Anuvāte ṭhitassa sace tattha adhivatthā amanussā honti, te kujjhivā anatthaṃ karonti. Tasmā īsakaṃ ukkamma nāti-anuvāte ṭhātabbaṃ. Evaṃ tiṭṭhamānenāpi nātidūre nāccāsanne nānupādaṃ nānusīsaṃ ṭhātabbaṃ. Atidūre ṭhitassa hi ārammaṇaṃ avibhūtaṃ hoti. Accāsanne bhayaṃ uppajjati. Anupādaṃ vā anusīsaṃ vā ṭhitassa sabbaṃ asubhaṃ samaṃ na paññāyati. Tasmā nātidūre nāccāsanne oloketassa phāsukaṭṭhāne sarīravemajjhabhāge ṭhātabbaṃ.

108. Evaṃ ṭhitena “tasmiṃ padese pāsāṇaṃ vā -pa- lataṃ vā sanimittaṃ karoti”ti evaṃ vuttāni samantā nimittāni upalakkhetabbāni. Tatridaṃ upalakkhaṇavidhānaṃ, sace tassa nimittassa samantā cakkhupathe pāsāṇo hoti, so “ayaṃ pāsāṇo ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittaṃ, idaṃ asubhanimittaṃ ayaṃ pāsāṇo”ti sallakkhetabbaṃ. Sace vammiko hoti, sopi “ucco vā nīco vā

1. Antarāmagge (Sī, Ka)

2. Kaṇakādhānaṃ (Sī, I)

khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ vammiko idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace rukkho hoti, sopi “assattho vā nigrodho vā kacchako vā kapīṭano¹ vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ rukkho idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace gaccho hoti, sopi “sindi vā karamando vā kaṇavīro² vā kuraṇḍako vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ gaccho idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace latā hoti, sāpi “lābu vā kumbhaṇḍī vā sāmā vā kāḷavalli vā pūtilatā vā”ti vavatthapetabbā. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ latā idaṃ asubhanimittan, idaṃ asubhanimittan ayaṃ latā”ti sallakkhetabbaṃ.

109. Yampana vuttaṃ sanimittan karoti sārammaṇaṃ karotīti, taṃ idheva antogadhaṃ. Punappunaṃ vavatthapento hi sanimittan karoti nāma. Ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittan, idaṃ asubhanimittan ayaṃ pāsāṇoti evaṃ dve dve samāsetvā samāsetvā vavatthapento sārammaṇaṃ karoti nāma.

Evaṃ sanimittan sārammaṇaṃ katvā pana sabhāvabhāvato vavatthapetīti vuttattā yvāssa sabhāvabhāvo anaññasādhāraṇo attaniyo uddhumātakabhāvo, tena manasikātabbaṃ. Vaṇitaṃ uddhumātakanti evaṃ sabhāvena sarasena vavatthapetabbanti attho.

110. Evaṃ vavatthapetvā vaṇṇatopi līngatopi saṇṭhānatopi disatopi okāsatopi paricchedatopīti chabbidhena nimittan gahetabbaṃ. Kathaṃ? Tena hi yoginā idaṃ sarīraṃ kāḷassa vā odātassa vā maṅguracchavino vāti **vaṇṇato** vavatthapetabbaṃ. **Līngato** pana itthilīgaṃ vā purisalīgaṃ vāti avavatthapetvā paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā ṭhitassa idaṃ sarīranti vavatthapetabbaṃ. **Saṇṭhānato**

1. Kapitthano (Sī, Ka), kapiṭṭhano (Syā)

2. Kanaciro (Ka)

uddhumātakassa saṇṭhānavaseneva idamassa sīsasaṇṭhānaṃ, idaṃ gīvāsaṇṭhānaṃ, idaṃ hatthasaṇṭhānaṃ, idaṃ udarasaṇṭhānaṃ, idaṃ nābhisaṇṭhānaṃ, idaṃ kaṭisaṇṭhānaṃ, idaṃ ūrusaṇṭhānaṃ, idaṃ jaṅghāsaṇṭhānaṃ, idaṃ pādasāṇṭhānanti vavatthapetabbaṃ. **Disato** pana imasmiṃ sarīre dve disā nābhīyā adho heṭṭhimadisā uddhaṃ uparimadisāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imissā disāya ṭhito asubhanimittaṃ imissāti vavatthapetabbaṃ. **Okāsato** pana imasmiṃ nāma okāse hatthā, imasmiṃ pādā, imasmiṃ sīsaṃ, imasmiṃ majjhimakāyo ṭhitoti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imasmiṃ okāse ṭhito asubhanimittaṃ imasminti vavatthapetabbaṃ. **Paricchedato** idaṃ sarīraṃ adho pādatalena upari kesamatthakena tiriyaṃ tacena paricchinnaṃ, yathāparicchinne ca ṭhāne dvattiṃsakupaṇapabharitamevāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ayamassa hatthaparicchedo, ayaṃ pādaparicchedo, ayaṃ sīsaparicchedo, ayaṃ majjhimakāyaparicchedoti vavatthapetabbaṃ. Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhati, tattakameva idaṃ īdisaṃ uddhumātakanti paricchinditabbaṃ. Purisassa pana itthisarīraṃ itthiyā vā purisasarīraṃ na vaṭṭati. Visabhāge sarīre āramaṇaṃ na upaṭṭhāti, vipphandanasseva paccayo hoti. “Ugghāṭitāpi hi itthī purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”¹ Majjhimatṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā sabhāgasarīreyeva evaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhitabbaṃ.

111. Yo pana purimabuddhānaṃ santike āsevitakammaṭṭhāno parihatadhutaṅgo parimadditamahābhūto pariggahitasāṅkhāro vavatthāpitanāmarūpo ugghāṭitasattasañño katasamaṇadhammo vāsitaṇṇasano bhāvitabhāvano sabbo nānuttaro appakilesa kulaputto, tassa olokitolokitattāṇeyeva paṭibhāganimittaṃ upaṭṭhāti. No ce evaṃ upaṭṭhāti, athevaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhato upaṭṭhāti. Yassa pana evampi na upaṭṭhāti, tena sandhito vivarato ninnato thalato samantatoti punapi pañcavidhena nimittaṃ gahetabbaṃ.

112. Tattha **sandhitoti** asītisatasandhito. Uddhumātake pana kathaṃ asītisatasandhaya vavatthapessati. Tasmānena tayo dakkhiṇapādasandhī, tayo vāmahatthasandhī, tayo dakkhiṇapādasandhī, tayo

1. Am 2. 60 piṭṭhe.

vāmapādasandhī, eko gīvasandhi, eko kaṭṭisandhīti evaṃ
 cuddasamahāsandhivasena sandhito vavatthapetabbaṃ. **Vivaratoti** vivaraṃ
 nāma hatthantaraṃ pādantaraṃ udarantaraṃ kaṇṇantaranti evaṃ vivarato
 vavatthapetabbaṃ. Akkhīnampi nimmitabhāvo vā ummīlitabhāvo vā
 mukhassa ca pihitabhāvo vā vivaṭabhāvo vā vavatthapetabbo. **Ninnatoti** yaṃ
 sarīre ninnatṭhānaṃ akkhikūpo vā antomukhaṃ vā galavāṭako vā, taṃ
 vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ ninne ṭhito sarīraṃ unnateti
 vavatthapetabbaṃ. **Thalatoti** yaṃ sarīre unnatṭhānaṃ jaṇṇukaṃ vā uro vā
 nalātaṃ vā, taṃ vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ thale ṭhito sarīraṃ ninneti
 vavatthapetabbaṃ. **Samantatoti** sabbaṃ sarīraṃ samantato
 vavatthapetabbaṃ. Sakalasarīre ñāṇaṃ cāretvā yaṃ ṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā
 upaṭṭhāti, tattha “uddhumātakam uddhumātakan”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Sace
 evampi na upaṭṭhāti, udarapariyosānaṃ atirekaṃ uddhumātakam hoti, tattha
 “uddhumātakam uddhumātakan”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

113. Idāni “so taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karotī”ti-ādīsu ayaṃ
vinicchaya kathā—

Tena yoginā tasmim sarīre yathāvuttanimittaggāhavasena suṭṭhu
 nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Satim sūpaṭṭhitaṃ katvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ
 punappunaṃ karontena sādhu kaṃ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañca.
 Sarīrato nātidūre nāccāsanne padese ṭhitena vā nisinnena vā cakkhum
 ummīletvā oloketvā nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. “Uddhumātakapaṭikkūlaṃ
 uddhumātakapaṭikkūlaṃ”ti satakkhattuṃ saha satakkhattuṃ ummīletvā
 oloketabbaṃ, nimmīletvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ punappunaṃ karontassa
 uggahanimittaṃ suggahitaṃ hoti. Kadā suggahitaṃ hoti? Yadā ummīletvā
 oloketassa nimmīletvā āvajjentassa ca ekasadisāṃ hutvā āpāthamāgacchati,
 tadā suggahitaṃ nāma hoti.

So taṃ nimittaṃ evaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā
 suvavatthitaṃ vavatthapetvā sace tattheva bhāvanāpariyosānaṃ pattuṃ na
 sakkoti, athānena āgamanakāle vuttanayeneva ekakena adutiyeṇa tadeva
 kammatṭhānaṃ manasikarontena sūpaṭṭhitaṃ satim katvā

antogatehi indriyehi abahigatena mānasena attano senāsanameva gantabbaṃ¹.

Susānā nikkhamanteneva ca āgamanamaggo vavatthapetabbo, yena maggena nikkhantosmi, ayaṃ maggo pācīnadisābhimukho vā gacchati, pacchima-uttaradakkhiṇadisābhimukho vā gacchati, vidisābhimukho vā gacchati. Imasmiṃ pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmiṃ dakkhiṇato, imasmiṃ cassa ṭhāne pāsāṇo, imasmiṃ vammiko, imasmiṃ rukkho, imasmiṃ gaccho, imasmiṃ latāti evaṃ āgamanamaggaṃ vavatthapetvā āgatenā caṅkamantenāpi tabbhāgiyova caṅkamo adhiṭṭhātabbo, asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese caṅkamitabbanti attho. Nisīdantena āsanampi tabbhāgiyameva paññāpetabbaṃ. Sace pana tassaṃ disāyaṃ sobbho vā papāto vā rukkho vā vati vā kalalaṃ vā hoti, na sakkā taṃdisābhimukhe bhūmippadese caṅkamuṃ, āsanampi anokāsattā na sakkā paññāpetuṃ. Taṃ disaṃ anapalokentenāpi² okāsānurūpe ṭhāne caṅkamitabbañceva nisīditabbañca. Cittaṃ pana taṃdisābhimukhaṃyeva kātabbaṃ.

114. Idāni “samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā”ti-ādipaṇhānaṃ “asammohatthā”ti-ādivissajjane ayaṃ adhippāyo. Yassa hi avelāyaṃ uddhumātakanimittatṭhānaṃ gantvā samantā nimittupalakkhaṇaṃ katvā nimittaggahaṇatthaṃ cakkhuṃ ummīletvā olokentasseva taṃ matasarīraṃ utṭhahitvā ṭhitaṃ viya ajjhottharamānaṃ viya anubandhamānaṃ viya ca hutvā upaṭṭhāti, so taṃ bībhaccaṃ bheravārammaṇaṃ disvā vikkhittacitto ummattako viya hoti, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ pāpuṇāti. Pāḷiyaṃ hi vibhatta-aṭṭhatimsārammaṇesu aññaṃ evarūpaṃ bheravārammaṇaṃ nāma natthi. Imasmiṃ hi kammaṭṭhāne jhānavibbhantako nāma hoti. Kasmā? Atibheravattā kammaṭṭhānassa. Tasmā tena yoginā santhambhetvā satim sūpaṭṭhitaṃ katvā matasarīraṃ utṭhahitvā anubandhanakaṃ nāma natthi. Sace hi so “etassa samīpe ṭhito pāsāṇo vā latā vā āgaccheyya, sarīrampi āgaccheyya. Yathā pana so pāsāṇo vā latā vā nāgacchati, evaṃ sarīrampi nāgacchati. Ayampāna tuyhaṃ upaṭṭhānākāro saññājo saññāsambhavo,

1. Senāsanamevāgantabbaṃ (Sī)

2. Anavalokentenāpi (Sī, Syā, I)

kammaṭṭhānaṃ te ajja upaṭṭhitāṃ, mā bhāyi bhikkhū”ti tāsāṃ vinodetvā hāsaṃ uppādetvā tasmīṃ nimitte cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ visesamadhigacchati. Idametaṃ sandhāya vuttaṃ “samantā nimittupalakkhaṇā asammohatthā”ti.

Ekādasavidhena pana nimittaggāhaṃ sampādentō kammaṭṭhānaṃ upanibandhati. Tassa hi cakkhūni ummīletvā olokanapaccayā uggahanimittaṃ uppajjati. Tasmīṃ mānaṃ cārentassa paṭibhāganimittaṃ uppajjati. Tattha mānaṃ cārento appanaṃ pāpuṇāti. Appanāyaṃ ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhento¹ arahattaṃ sacchikaroti. Tena vuttaṃ “ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho”ti.

115. **Gatāgamaggapaccavekkhaṇā vīthisamapaṭipādanatthā**ti ettha pana yā gatamaggassa ca āgamamaggassa ca paccavekkhaṇā vuttā, sā kammaṭṭhānavīthiyā samapaṭipādanatthāti attho. Sace hi imaṃ bhikkhuṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā āgacchantāṃ antarāmagge keci ajja bhante katimīti² divasaṃ vā pucchanti, pañhaṃ vā pucchanti, paṭisanthāraṃ vā karonti, ahaṃ kammaṭṭhānikoti tuṇhībhūtena gantumna vaṭṭati. Divaso kathetabbo, pañho vissajjetabbo. Sace na jānāti, na jānāmīti vattabbaṃ. Dhammiko paṭisanthāro kātabbo. Tassevaṃ karontassa uggahitaṃ taruṇanimittaṃ nassati. Tasmīṃ nassantepi divasaṃ puṭṭhena kathetabbameva. Pañhaṃ ajānantena na jānāmīti vattabbaṃ. Jānantena ekadesena³ kathetumpi vaṭṭati, paṭisanthāropi kātabbo. Āgantukaṃ pana bhikkhuṃ disvā āgantukapaṭisanthāro kātabbova. Avasesānīpi cetiyaṅgaṇavattabodhiyaṅgaṇavatta uposathāgāravatta bhojanasālājantāghara ācariyupajjhāya āgantuka gamikavattādīni sabbāni khandhakavattāni pūretabbāneva. Tassa tāni pūrentassāpi taṃ taruṇanimittaṃ nassati, puna gantvā nimittaṃ gaṇhissāmīti gantukāmassāpi amanussehi vā vālamigehi vā adhiṭṭhitattā susānampi gantum na sakkā hoti, nimittaṃ vā antaradhāyati. Uddhumātakaṃ hi ekameva vā dve vā divase ṭhatvā vinīlakādhībhāvaṃ gacchati. Sabbakammaṭṭhānesu etena samaṃ dullabhaṃ kammaṭṭhānaṃ nāma natthi. Tasmā evaṃ natthe nimitte tena bhikkhunā rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisīditvā ahaṃ iminā nāma dvārena vihārā nikkhamitvā asukadisābhimukhaṃ maggaṃ paṭipajjitvā

1. Vaḍḍhetvā (Ka)

2. Katamīti (Sī, Syā, I)

3. Ekadesena (I, Ka)

asukasmiṃ nāma ṭhāne vāmaṃ gaṇhi, asukasmiṃ dakkhiṇaṃ. Tassa asukasmiṃ ṭhāne pāsāṇo, asukasmiṃ vammikarukkhaḡacchalatā-namaññataraṃ. Sohaṃ tena maggena gantvā asukasmiṃ nāma ṭhāne asubhaṃ addasaṃ. Tattha asukadisābhimukho ṭhatvā evañcevaṇca samantā nimittāni sallakkhetvā evaṃ asubhanimittāni uggahetvā asukadisāya susānato nikkhamitvā evarūpena nāma maggena idaṇcidaṇca karonto āgantvā idha nisinnoti evaṃ yāva pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṭṭhānaṃ, tāva gatāgatamaggo paccavekkhitabbo. Tassevaṃ paccavekkhato taṃ nimittāni pākaṭaṃ hoti, purato nikkhittaṃ viya upaṭṭhāti. Kammaṭṭhānaṃ purimākāreneva vīthiṃ paṭipajjati. Tena vuttaṃ “gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisamapaṭipādanatthā”ti.

116. Idāni ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmīṃ ārammaṇe cittaṃ upanibandhatīti ettha uddhumātakapaṭikkūle mānaṃ cāretvā jhānaṃ nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhento “addhā imāya paṭipadāya jarāmarañamaḥ parimuccissāmi”ti evaṃ ānisaṃsadassāvinā bhavitabbaṃ.

Yathā pana duggato puriso mahaggaṃ maṇiratanāni labhitvā dullabhaṃ vata me laddhanti tasmīṃ ratanasaññī hutvā gāraṃ janetvā vipulena pemena sampiyāyamāno taṃ rakkheyya, evameva “dullabhaṃ me idaṃ kammaṭṭhānaṃ laddhaṃ duggatassa mahaggaṃmaṇiratanasadisāni. Catudhātukammaṭṭhāniko hi attano cattāro mahābhūte pariggaṇhāti, ānāpānakammaṭṭhāniko attano nāsikavātaṃ pariggaṇhāti, kasiṇakammaṭṭhāniko kasiṇaṃ katvā yathāsukhaṃ bhāveti, evaṃ itarāni kammaṭṭhānāni sulabhāni. ‘Idaṃ pana ekameva vā dve vā divase tiṭṭhati, tato paraṃ vinīlakādhībhāvaṃ pāpuṇāti’ti natthi ito dullabhatarānaṃ”ti tasmīṃ ratanasaññīnaṃ hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamānena taṃ nimittāni rakkhitabbaṃ. Rattiṭṭhāne ca divāṭṭhāne ca “uddhumātakapaṭikkūlaṃ uddhumātakapaṭikkūlaṃ”ti tattha punappunaṃ cittaṃ upanibandhitabbaṃ. Punappunaṃ taṃ nimittāni āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ. Takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ.

117. Tassevaṃ karoto paṭibhāganimittāni uppajjati. Tatridaṃ nimittadvayassa nānākaraṇaṃ, uggahanimittāni virūpaṃ bībhaccaṃ bheravadassanaṃ hutvā

upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana yāvadattham bhuñjitvā nipanno thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya. Tassa paṭibhāganimittapaṭilābhasamakārameva bahiddhā kāmānam amanasikārā vikkhambhanavasena kāmaccchando pahīyati. Anunayappahāneneva cassa lohitappahānena pubbo viya byāpādopi pahīyati. Tathā āraddhavīriyatāya thinamiddham, avippaṭisāra karasanta-dhammānuyogavasena uddhaccakukkuccam, adhigatavisesassa paccakkhatāya paṭipattidesake Satthari paṭipattiyam paṭipattiphale ca ¹vicikicchā pahīyatīti¹ pañca nīvaraṇāni pahīyanti. Tasmiññeva ca nimitte cetaso abhiniropanalakkhaṇo vitakko, nimittānumajjanakiccam sādhayamāno vicāro, paṭiladdhavesesādhigamapaccayā pīti, pītimanassa passaddhisambhavato passaddhi, tannimittam sukham, sukhitassa cittasamādhisambhavato sukhanimittā ekaggatā cāti jhānaṅgāni pātubhavanti. Evamassa paṭhamajjhānapaṭibimbabhūtam upacārajjhānampi taṅkhaṇaṇñeva nibbattati. Ito param yāva paṭhamajjhānassa appanā ceva vasippatti ca, tāva sabbam pathavīkaṣiṇe vuttanayeneva veditabbam.

Vinīlakādikammaṭṭhāna

118. Ito paresu pana vinīlakādīsopi yaṁ tam “uddhumātakam asubhanimittam uggaṇhanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā”ti-ādinā nayena gamanam ādim katvā lakkhaṇam vuttam, tam sabbam “vinīlakam asubhanimittam uggaṇhanto, vipubbakam asubhanimittam uggaṇhanto”ti evaṁ tassa tassa vasena tattha tattha uddhumātakapadamattam parivattetvā vuttanayeneva savinicchayādhippāyam veditabbam.

Ayam pana viseso—**vinīlake** “vinīlakapaṭikkūlam vinīlakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittañcetha kabarakabaravaṇṇam hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana ussadavasena upaṭṭhāti.

Vipubbake “vipubbakapaṭikkūlam vipubbakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam panettha paggharantamiva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam niccalam sannisinnaṁ hutvā upaṭṭhāti.

Vicchiddakam yuddhamaṇḍale vā corāṭaviyam vā susāne vā yattha

1-1. Vicikicchāti (Sī, I)

rājāno core chindāpentī. Araññe vā pana sīhabyagghehi chinnaपुरisaṭṭhāne labbhati. Tasmā tathārūpaṃ ṭhānaṃ gantvā sace nānādisāyaṃ patitampi ekāvajjanena āpāthamāgacchati iccetaṃ kusalaṃ. No ce āgacchati, sayāṃ hatthena na parāmasitabbam. Parāmasanto hi vissāsaṃ āpajjati. Tasmā ārāmikena vā samaṇuddesena vā aññena vā kenaci ekaṭṭhāne kāretabbam. Alabhantena kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā ekaṅgulantaraṃ katvā upanāmetabbam. Evaṃ upanāmetvā “vicchiddakapaṭikkūlaṃ vicchiddakapaṭikkūlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Tattha uggahanimittam majjhe chiddam¹ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana paripuṇṇam hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhāyitake vikkhāyitakapaṭikkūlaṃ vikkhāyitakapaṭikkūlanti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam panettha tahiṃ tahiṃ khāyitasadisameva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam paripuṇṇamva hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhittakampi vicchiddake vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaraṃ kāretvā vā katvā vā “vikkhittakapaṭikkūlaṃ vikkhittakapaṭikkūlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittam pākaṇṭaraṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana paripuṇṇamva hutvā upaṭṭhāti.

Hatavikkhittakampi vicchiddake vuttappakāresuyeva ṭhānesu labbhati. Tasmā tattha gantvā vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaraṃ kāretvā vā katvā vā “hatavikkhittakapaṭikkūlaṃ hatavikkhittakapaṭikkūlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam panettha paññāyamānaṃ pahāramukham² viya hoti. Paṭibhāganimittam paripuṇṇameva hutvā upaṭṭhāti.

Lohitakaṃ yuddhamāṇḍalādīsu laddhappahārānaṃ hatthapādādīsu vā chinnesu bhinnagaṇḍapīlakādīnaṃ vā mukhato paggharamānakāle labbhati. Tasmā taṃ disvā “lohitakapaṭikkūlaṃ lohitakapaṭikkūlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittam vātappahatā viya rattapaṭākā calamānakāraṃ upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana sannisinnam hutvā upaṭṭhāti.

Puḷavakaṃ dvīhatīhaccayena kuṇapassa navahi vaṇamukhehi kimirāsipaggharaṇakāle hoti. Apica taṃ soṇasiṅgālaṃ manussagoma-himsahatthi-assa-ajagarādīnaṃ sarīrappamāṇameva hutvā sālibhattarāsi viya

1. Chinnaṃ (Sī)

2. Paññāyamānapahāramukham (Sī)

tiṭṭhati. Tesu yattha katthaci “puḷavakapaṭikkūlaṃ puḷavakapaṭikkūlaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Cūḷapiṇḍapātikatissattherassa hi Kāḷadīghavāpiyā anto hatthikuṇape nimittaṃ upaṭṭhāsi. Uggahanimittaṃ panettha calamānaṃ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ sālibhattapiṇḍo viya sannisinnam hutvā upaṭṭhāti.

Aṭṭhikam “seyyathāpi¹ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhisankhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nahārusambandhan”ti-ādinā² nayena nānappakārato vuttaṃ. Tattha yattha taṃ nikkhittaṃ hoti, tattha purimanayeneva gantvā samantāpāsāṇādīnaṃ vasena sanimittaṃ sārammaṇaṃ katvā idaṃ aṭṭhikanti sabhāvabhāvato upalakkhetvā vaṇṇādivasena ekādasahākārehi nimittaṃ uggahetabbaṃ.

119. Taṃ pana **vaṇṇato** setanti oloketassa na upaṭṭhāti, odātakasiṇasambhedo hoti. Tasmā aṭṭhikanti paṭikkūlavaseneva oloketabbaṃ. **Liṅganti** idha hatthādīnaṃ nāmaṃ. Tasmā hatthapādasāsurabāhukaṭi-ūrujaṅghānaṃ vasena liṅgato vavatthapetabbaṃ. Dīgharassavaṭṭacaturassakhuddakamahantavasena pana **saṇṭhānato** vavatthapetabbaṃ. **Disokāsā** vuttanayā eva. Tassa tassa aṭṭhino pariyaṇṭavasena **paricchedato** vavatthapetvā yadevettha pākāṇaṃ hutvā upaṭṭhāti, taṃ gahetvā appanā pāpuṇitabbā. Tassa tassa aṭṭhino ninnatṭhānathalatṭhānavasena pana **ninnato** ca **thalato** ca vavatthapetabbaṃ. Padesavasenāpi ahaṃ ninne ṭhito, aṭṭhi thale, ahaṃ thale, aṭṭhi ninnetipi vavatthapetabbaṃ. Dvinnam pana aṭṭhikānaṃ ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasena **sandhito** vavatthapetabbaṃ. Aṭṭhikānaṃyeva antaravasena **vivarato** vavatthapetabbaṃ. Sabbattheva pana ñāṇaṃ cāretvā imasmiṃ ṭhāne idamaṭṭhīti³ **samantato** vavatthapetabbaṃ. Evampi nimitte anupaṭṭhahante nalāṭaṭṭhimhi cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ.

120. Yathā cettha, evaṃ idaṃ ekādasavidhena nimittaggahaṇaṃ ito purimesu puḷavakādīsopi yujjamaṇavasena sallakkhetabbaṃ. Idaṃca pana kammaṭṭhānaṃ sakalāyapi aṭṭhikasankhalikāya ekasmimpi aṭṭhike sampajjati. Tasmā tesu yatthakatthaci ekādasavidhena nimittaṃ uggahetvā “aṭṭhikapaṭikkūlaṃ

1. So (sabbattha)

2. Dī 1. 235; Ma 3. 134 piṭṭhādīsu.

3. Idamatthīti (I, Ka)

aṭṭhikapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Idha uggahanimittampi paṭibhāganimittampi ekasadisameva hotīti vuttaṃ, taṃ ekasmiṃ aṭṭhike yuttaṃ. Aṭṭhikasāṅkhalikāya pana uggahanimitte paññāyamāne vivaratā¹. Paṭibhāganimitte paripuṇṇabhāvo yujjati. Ekaṭṭhikepi ca uggahanimittena bībhacchena bhayānakena bhavitabbaṃ. Paṭibhāganimittena pītisomanassajanakena, upacārāvahattā.

Imasmiṃ hi okāse yaṃ Aṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ dvāraṃ datvāva vuttaṃ. Tathā hi tattha “catūsu brahmavihāresu dasasu ca asubhesu paṭibhāganimittam natthi. Brahmavihāresu hi sīmasambhedoyeva nimittam. Dasasu ca asubhesu nibbikappaṃ katvā paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittam nāma hotī”ti vatvāpi puna anantameva “duvidham idha nimittam uggahanimittam paṭibhāganimittam. Uggahanimittam virūpaṃ bībhaccham bhayānakam hutvā upaṭṭhātī”ti-ādi² vuttaṃ. Tasmā yaṃ vicāretvā avocumha, idamevettha yuttaṃ.

Apica Mahātissattherassa dantaṭṭhikamattāvalokanena sakalitthisarīrassa aṭṭhisāṅghātabhāvena upaṭṭhānādini cetttha nidassanānīti.

Iti asubhāni subhaguṇo, dasasatalocanena thutakitti.

Yāni avoca Dasabalo, ekekajjhānāhetunīti.

Evam tāni ca tesaṇca, bhāvanānāyāmimaṃ viditvāna.

Tesveva ayaṃ bhiyyo, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

121. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vītarāgo viya nilloluppacāro hoti. Evaṃ santēpi yvāyaṃ asubhappabhedo vutto, so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cāti veditabbo. Chavasārīraṃ hi paṭikkūlabhāvaṃ āpajjamānaṃ uddhumātaka-sabhāvappattam vā siyā, vinīlakādīnaṃ vā aññatarasabhāvappattam. Iti yādisaṃ yādisaṃ sakkā hoti laddhum, tādise tādise uddhumātakaapaṭikkūlaṃ vinīlakaapaṭikkūlanti evaṃ nimittam gaṇhitabbamevāti sarīrasabhāvappattivasena dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

1. Paññāyamānavivaratā (Sī, Syā)

2. Upaṭṭhātīti (Sī)

Visesato cettha uddhumātakaṃ sarīrasaṅghānavipattippakāsanato saṅghānarāgino sappāyaṃ. Vinīlakaṃ chavirāgavipattippakāsanato sarīravaṇṇarāgino sappāyaṃ. Vipubbakaṃ kāyavaṇapaṭibaddhassa duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīragandharāgino sappāyaṃ. Vicchiddakaṃ antosusirabhāvappakāsanato sarīre ghanabhāvarāgino sappāyaṃ. Vikkhāyitakaṃ maṃsupacayasampattivināsappakāsanato thanādīsu sarīrappadesesu maṃsupacayarāgino sappāyaṃ. Vikkhittakaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṃ. Hatavikkhittakaṃ sarīrasaṅghātabhedavikārappakāsanato sarīrasaṅghātasampattirāgino sappāyaṃ. Lohitakaṃ lohitaṃ makkhitaṃ paṭikkūlabhāvappakāsanato alaṅkārajanitasobharāgino sappāyaṃ. Puḷavakaṃ kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato kāye mamattarāgino sappāyaṃ. Aṭṭhikaṃ sarīraṭṭhīnaṃ paṭikkūlabhāvappakāsanato dantasampattirāgino sappāyanti evaṃ rāgacaritabhedavasenāpi dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Yasmā pana dasavidhepi etasmiṃ asubhe seyyathāpi nāma aparisaṅghitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ, evameva dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ, tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni.

Paṭikkūlepi ca etasmiṃ ārammaṇe “addhā imāya paṭipadāya jarāmarāṇaṃhā parimuccissāmi”ti evaṃānisaṃsadassāvitāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pītisomanassaṃ uppajjati, “bahuṃ dāni vetanaṃ labhissāmi”ti ānisaṃsadassāvino pupphachaddakassa gūtharāsīmhi viya, ussannabyādhidukkhassa roginō vamaṇavirecanappavattiyaṃ viya ca.

122. Dasavidhampi cetāṃ asubhaṃ lakkhaṇato¹ ekameva hoti. Dasavidhassāpi hetassa asuciduggandhahajegucchapaṭikkūlabhāvo eva lakkhaṇaṃ. Tadeva iminā lakkhaṇena na kevalaṃ matasarīre, dantaṭṭhikadassāvino pana Cetiyapabbatavāsino Mahātissattherassa viya, hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ oloketassa Saṃgharakkhitattherūpaṭṭhāka sāmānerassa viya ca

jīvamānakasarīrepi upaṭṭhāti. Yatheva hi matasarīraṃ, evaṃ jīvamānakampi asubhameva. Asubhalakkhaṇaṃ panettha āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā na paññāyati. Pakatiyā pana idaṃ sarīraṃ nāma atirekatisata-aṭṭhikasamussayaṃ asītisatasandhisamghaṭitaṃ navanhārusatanibandhanaṃ¹ navamaṃsapesisatānulittaṃ allacamma-pariyonaddhaṃ chaviyā paṭicchannaṃ chiddāvachiddaṃ medakathālikā viya niccuggharita-paggharitaṃ kimisaṃghanisevitaṃ rogānaṃ āyatanāṃ dukkhadhammānaṃ vatthu paribhinna-purāṇagaṇḍo viya navahi vaṇamukhehi satatavissandanaṃ. Yassa ubhohi akkhihi akkhigūthako paggharati, kaṇṇabilehi kaṇṇagūthako, nāsāpuṭehi siṅghāṇikā, mukhato āhārapittasemharudhirāni, adhodvārehi uccārapassāvā, navanavutiyā lomakūpasahashehi asucisedayūso paggharati. Nīlamakkhikādayo samparivārenti. Yaṃ dantakaṭṭhamukhadhovanāsīsamakkhana-nahānanivāsanapārūpanādīhi² appaṭijaggitvā yathājātova pharusavippakiṇṇakeso hutvā gāmena gāmaṃ vicaranto rājāpi pupphachaddakacaṇḍālādīsu aññataropi samasarīrapaṭikkūlatāya nibbiseso hoti, evaṃ asuciduggandhajegucchapaṭikkūlatāya rañño vā caṇḍālassa vā sarīre vemattaṃ³ nāma natthi. Dantakaṭṭhamukhadhovanādīhi panettha dantamalādīni pamajjitvā nānāvattthehi hirikopīnaṃ paṭicchādetvā nānāvaṇṇena surabhivilepanena vilimpitvā pupphābharaṇādīhi alaṅkaritvā “ahaṃ mamaṃ”ti gahetabbākārappattaṃ karonti. Tato iminā āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā tadassa yāthāvasarasaṃ asubhalakkhaṇaṃ asaṇḍānantaṃ purisā itthīsu, itthiyo ca purisesu ratim karonti. Paramatthato panettha rajjitabbakayuttaṭṭhānaṃ nāma aṇumattampi natthi. Tathā hi kesalomanakhadantakeḷasiṅghāṇika-uccārapassāvādīsu ekakoṭṭhāsampi sarīrato bahi patitaṃ sattā hatthena chupitumpi⁴ na icchanti, aṭṭiyanti harāyanti jigucchanti. Yaṃ yaṃ panettha avasesaṃ hoti, taṃ taṃ evaṃ paṭikkūlampi samānaṃ avijjandhakārapariyonaddhā attasineharāgarattā “iṭṭhaṃ kantaṃ niccaṃ sukhaṃ attā”ti gaṇhanti. Te evaṃ gaṇhantā aṭaviyaṃ kiṃsukarukkhaṃ disvā rukkhato apatitapupphaṃ “ayaṃ maṃsapesi”ti⁵ vihaññamānena jarasiṅgālena samānataṃ āpajjanti. Tasmā—

1. ...nibaddhaṃ (Sī)

2. Pāpuraṇādīhi (Sī), pāvuraṇādīhi (?)

3. Sarīravemattaṃ (I)

4. Phusitumpi (Sī)

5. Apatitaṃ apatitaṃ pupphaṃ “ayaṃ maṃsapesi ayaṃ maṃsapesi”ti (Sī)

Yathāpi¹ pupphitaṃ disvā, siṅgālo kiṃsukaṃ vane.
 Maṃsarukkho mayā laddho, iti gantvāna vegasā.
 Patitaṃ patitaṃ pupphaṃ, ḍaṃsitvā atilolupo.
 Nayidaṃ maṃsaṃ aduṃ maṃsaṃ, yaṃ rukkkhasminti gaṇhati.
 Koṭṭhāsaṃ patitaṃyeva, asubhanti tathā budho.
 Aggaheṭvāna gaṇheyya, sarīraṭṭhampi naṃ tathā.
 Imañhi subhato kāyaṃ, gaheṭvā tattha mucchitā.
 Bālā karontā pāpāni, dukkhā na parimuccare.
 Tasmā passeyya medhāvī, jīvato vā matassa vā.
 Sabhāvaṃ pūtikāyassa, subhabhāvena vajjitaṃ.

Vuttañhetam—

Duggandho asuci kāyo, kuṇapo ukkarūpamo.
 Nindito cakkhubhūtehi, kāyo bālābhinandito.
 Allacammaṭṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo.
 Samantato paggharati, asuci pūtigandhiyo.
 Sace imassa kāyassa, anto bāhirako² siyā.
 Daṇḍaṃ nūna gaheṭvāna, kāke soṇe nivāraye³ti.

Tasmā dabbajātikena bhikkhunā jīvamānasarīraṃ vā hotu matasarīraṃ
 vā yattha yattha asubhākāro paññāyati, tattha tattheva nimittaṃ gaheṭvā
 kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbanti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Asubhakammaṭṭhānaniddeso nāma

Chaṭṭho paricchedo.

1. Yathā hi (Sī)

2. Bāhirato (Sī, Syā)

3. Kāke soṇe ca vāraye (Sī), kākasoṇe nivāraye (Syā)

7. Cha-anussatiniddesa

Buddhānussatikathā

123. Asubhānantaram uddiṭṭhāsu pana dasasu anussatīsu punappunam uppañjanato satiyeva anussati, pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati, Buddhān ārabha uppannā anussati **Buddhānussati**, Buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Dhammān ārabha uppannā anussati **dhammānussati**, svākkhātādiddhammaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Saṃghān ārabha uppannā anussati **saṃghānussati**, suppaṭipannatādi-saṃhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Sīlān ārabha uppannā anussati **sīlānussati**, akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Cāgaṇ ārabha uppannā anussati **cāgānussati**, muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Devatā ārabha uppannā anussati **devatānussati**, devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Maraṇān ārabha uppannā anussati **marāṇānussati**¹, jīvitindriyupacchedārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Kesādhedam rūpakāyaṇ gatā, kāye vā gatāti kāyagatā, kāyagatā ca sā sati cāti kāyagatasatīti vattabbe rassam akatvā **kāyagatāsati**ti vuttā, kesādikāyakoṭṭhāsanimittārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Ānāpāne ārabha uppannā sati **ānāpānassati**, assāsapassāsa-nimittārammaṇāya satiyā etamadhivacanam. Upasamaṇ ārabha uppannā anussati **upasaṇānussati**, sabbadukkhūpasamaṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanam.

124. Iti imāsu dasasu anussatīsu Buddhānussatiṇ tava bhāvetukāmena aveccappasādasamannāgatena yoginā patirūpasenāsane rahogatena paṭisallīnena “itipi so Bhagavā Arahaṇ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Sugato Lokavidū Anuttaro

1. Uppannā sati maraṇasati (Sī), Am 1. 268 piṭṭhena sameti.

purisadammasārathi Satthā devamanussānaṃ Buddho Bhagavā”ti¹ evaṃ
Buddhassa Bhagavato guṇā anussaritabbā.

Tatrāyaṃ anussaraṇanayo—so Bhagavā itipi Arahaṃ, itipi
Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavāti anussārati. Iminā ca iminā ca
kāraṇenāti vuttaṃ hoti.

125. Tattha ārakattā arīnaṃ arānañca hatattā paccayādīnaṃ arahattā
pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so Bhagavā **Arahanti**
anussarati. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ðhito maggena
savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhamisitattāti **ārakattā Arahaṃ**.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.

Asamaṅgī ca dosehi, Nātho tenā**rahaṃ** matoti.

126. Te cānena kilesārayo maggena hatāti **arīnaṃ hatattāpi Arahaṃ**.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.

Paññāsattthena Nāthena, tasmāpi **Arahaṃ** matoti².

127. Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārāraṃ
jarāmarāṇanemi āsavaśamudayaśamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe
samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe
vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patitṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ
ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti **arānaṃ hatattāpi Arahaṃ**.

128. Atha vā saṃsāracakkanti anamataggaṃ saṃsāraṇaṃ vuccati.
Tassa ca avijjā nābhi, mūlattā. Jarāmarāṇaṃ nemi, pariyosānattā. Sesā dasa
dhammā arā, avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyantattā ca, tattha dukkhādīsu
aññāṇaṃ avijjā. Kāmaśhave ca avijjā kāmaśhave saṅkhārānaṃ paccayo
hoti, rūpaśhave avijjā rūpaśhave saṅkhārānaṃ paccayo hoti, arūpaśhave

1. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

2. Mato (katthaci)

avijjā arūpabhavave saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Kāmabhavave saṅkhārā kāmabhavave paṭisandhiviññāṇassa paccayā honti, esa nayo itaresu. Kāmabhavave paṭisandhiviññāṇaṃ kāmabhavave nāmarūpassa paccayo hoti, tathā rūpabhavave. Arūpabhavave nāmasseva paccayo hoti. Kāmabhavave nāmarūpaṃ kāmabhavave saḷāyatanassa paccayo hoti, rūpabhavave nāmarūpaṃ rūpabhavave tiṇṇaṃ āyatanānaṃ paccayo hoti, arūpabhavave nāmaṃ arūpabhavave ekassa āyatanassa paccayo hoti. Kāmabhavave saḷāyatanānaṃ kāmabhavave chabbidhassa phassassa paccayo hoti, rūpabhavave tiṇi āyatanāni rūpabhavave tiṇṇaṃ phassānaṃ paccayā honti, arūpabhavave ekaṃ āyatanānaṃ arūpabhavave ekassa phassassa paccayo hoti. Kāmabhavave cha phassā kāmabhavave channaṃ vedanānaṃ paccayā honti, rūpabhavave tayo phassā tattheva tissannaṃ, arūpabhavave eko tattheva ekissā vedanāya paccayo hoti. Kāmabhavave cha vedanā kāmabhavave channaṃ taṇhākāyānaṃ paccayā honti, rūpabhavave tisso tattheva tiṇṇaṃ, arūpabhavave ekā vedanā arūpabhavave ekassa taṇhākāyassa paccayo hoti. Tattha tattha sā sā taṇhā tassa tassa upādānassa, upādānādayo bhavādīnaṃ.

Kathaṃ? Idhekacco kāme paribhuñjissāmīti kāmupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ carati, vācāya duccharitaṃ carati, manasā duccharitaṃ carati, duccharitapāripūriyā apāye upapajjati¹. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ² kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo, khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇaṃ.

Aparo saggasampattiṃ anubhavissāmīti tattheva sucaritaṃ carati, sucaritapāripūriyā sagge upapajjati¹. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ² kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

Aparo pana brahmalokasampattiṃ anubhavissāmīti kāmupādānapaccayā-eva mettaṃ bhāveti, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ bhāveti, bhāvanāpāripūriyā brahmaloke nibbattati. Tatthassa nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

1. Uppajjati (Sī, Syā)

2. Uppattihetubhūtaṃ (Sī, Syā)

Aparo arūpabhavā sampattiṃ anubhavissāmīti tattheva ākāśānañcāyatanādisamāpattiyo bhāveti, bhāvanāpāripūriyā tattha tattha nibbattati. Tatthassa nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo, khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇanti. Esa nayo sesupādānamūlikāsūpi yojanāsu.

Evam ayaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti eteneva nayena sabbapadāni vitthāretabbāni.

Tattha avijjāsaṅkhārā eko saṅkhepo, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassa-vedanā eko, taṇhupādānabhavā eko, jātijarāmarāṇaṃ eko. Purimasāṅkhepo cettha atīto addhā, dve majjhimā paccuppanno, jātijarāmarāṇaṃ anāgato. Avijjāsaṅkhārāggahaṇena cettha taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭaṃ, viññāṇādayo pañca etarahi vipākavaṭṭaṃ, taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva hontīti ime pañca dhammā etarahi kammavaṭṭaṃ, jātijarāmarāṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā ime pañca dhammā āyatim vipākavaṭṭaṃ. Te¹ ākāraṭo vīsatividhā honti. Saṅkhāraviññāṇānañcettha antarā eko sandhi, vedanātaṇhānamantarā eko, bhavajātīnamantarā ekoti², iti Bhagavā etaṃ catusāṅkhepaṃ tiyaddhaṃ vīsataṅkāraṃ tisandhim paṭiccasamuppādaṃ sabbākāraṭo jānāti passati aññāti paṭivijjhati. Taṃ ñātattthena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā, tena vuccati paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti. Iminā dhammaṭṭhitiñāṇena Bhagavā te dhamme yathābhūtaṃ ñatvā tesu nibbindanto virajjanto vimuccanto vuttappakāraṇaṃ imassa saṃsāracakkassa are hani vihāni viddhamsesi. Evampi **arāṇaṃ hatattā Arahaṃ**.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.

Lokanāthena tenesa, **Arahanti** pavuccati.

1. Ye (Vi-Ṭṭha 86)

2. Eko (Vi-Ṭṭha 1. 86)

129. Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarāḍipaccaye arahati pūjāvīsesaṇca. Teneva ca uppanne Tathāgate yekeci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathāhi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṃ pūjesi. Yathābalaṇca aññe devā manussā ca Bimbisāraḥkosalarājādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvīsesānanti **paccayādīnaṃ arahattāpi Arahaṃ**.

Pūjāvīsesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati Lokanātho.
Atthānurūpaṃ **Arahanti** loke,
Tasmā Jino arahati nāmetam.

130. Yathā ca loke yekeci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti, evamesa na kadāci karotīti **pāpakaraṇe rahābhāvatopi Arahaṃ**.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, **Arahaṃ** iti vissuto.

Evam sabbathāpi—

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so Muni.
Hataṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho.
Na raho karoti pāpāni, **Arahaṃ** tena vuccatīti. (1)

131. Sammā sāmaṇca sabbadhammānaṃ buddhattā pana **Sammāsambuddho**. Tathāhi esa sabbadhamme sammā sāmaṇca Buddho¹, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato Buddho, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Teneva cāha—

Abhiññeyyaṃ abhiññātāṃ, bhāvetabbaṇca bhāvitāṃ.
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇāti².

1. Sabbadhamme sammā Sambuddho (Sī)

2. Ma 2. 352; Khu 1. 368 piṭṭhesu.

132. Apica cakkhum dukkhasaccam, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccam, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccam, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi sabbadhamme sammā sāmañca Buddho, esa nayo sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññādayo chaviññānakāyā cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajādayo cha vedanā, rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāñcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññā, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmarañādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayo janā, jarāmarāṇaṃ dukkhasaccam. Jāti samudayasaccam. Ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccam. Nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evamekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca Buddho anubuddho paṭibuddho. Tena vuttaṃ “sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā pana Sammāsambuddho”ti. (2)

133. Vijjāhi pana caraṇena ca sampannattā **Vijjācaraṇasampanno**. Tattha **vijjā**ti tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā Bhayabheravasutte¹ vuttanayeneva veditabbā, aṭṭha Ambaṭṭhasutte². Tatra hi vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇanti** sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri rūpāvacarajjhānānīti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeve hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā caraṇanti vuttā. Yathāha “idha Mahānāma ariyasāvako sīlavā hotī”ti sabbaṃ Majjhimaṇṇāsake³ vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhagavā imāhi vijjāhi iminā ca caraṇena samannāgato. Tena vuccati Vijjācaraṇasampannoti.

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.

2. Dī 1. 94 piṭṭhe.

3. Ma 2. 17 piṭṭhe.

Tattha vijjāsampadā Bhagavato sabbaññutam pūretvā ñhitā.
 Caraṇasampadā mahākāruṇikatam. So sabbaññutāya sabbasattānam
 atthānattham ñatvā mahākāruṇikatāya anattham parivajjetvā atthe niyojeti.
 Yathā tam Vijjācaraṇasampanno. Tenassa sāvaka suppaṭipannā honti, no
 duppaṭipannā vijjācaraṇavipannānam¹ sāvaka attantapādayo viya. (3)

134. Sobhanagamanattā, sundaram ṭhānam gatattā, sammā gatattā,
 sammā ca gadattā **Sugato**. Gamanampi hi gatanti vuccati. Tañca Bhagavato
 sobhanam parisuddhamanavajjam. Kim pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa
 gamanena khemaṁ disaṁ asajjamāno gatoti **sobhanagamanattā Sugato**.
 Sundarañcesa ṭhānam gato amataṁ nibbānanti **sundaram ṭhānam gatattāpi**
Sugato. Sammā ca gato tena tena maggena pahīne kilese puna
 apaccāgacchanto. Vuttañhetam “sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese
 na puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato -pa- arahattamaggena ye
 kilesā pahīnā, te kilesena puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato”²,
 sammā vā gato Dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva Bodhimaṇḍā³ tāva
 samatimsapāramipūrikāya sammāpaṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva
 karonto sassatam, ucchedam, kāmasukham, attakilamathanti ime ca ante
 anupagacchanto gatoti **sammā gatattāpi Sugato**. Sammā cesa gadati
 yuttaṭṭhāne yuttameva vācam bhāsati **sammā gadattāpi Sugato**. Tatridam
 sādhasuttam “yam Tathāgato vācam jānāti abhūtam ataccham
 anatthasañhitam, sā ca paresam appiyā amanāpā, na tam Tathāgato vācam
 bhāsati. Yampi Tathāgato vācam jānāti bhūtam taccham anatthasañhitam, sā
 ca paresam appiyā amanāpā, tampi Tathāgato vācam na bhāsati. Yañca kho
 Tathāgato vācam jānāti bhūtam taccham atthasañhitam, sā ca paresam
 appiyā amanāpā, tatra kālaññū Tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya.
 Yam Tathāgato vācam jānāti abhūtam ataccham anatthasañhitam, sā ca
 paresam piyā manāpā, na tam Tathāgato vācam bhāsati. Yampi Tathāgato
 vācam jānāti bhūtam taccham anatthasañhitam, sā ca paresam piyā manāpā,
 tampi Tathāgato vācam na bhāsati. Yañca kho Tathāgato vācam jānāti
 bhūtam taccham atthasañhitam,

1. ...vipannānam hi (Sī)

2. Mahāni 88 piṭṭhe.

3. Bodhimaṇḍo (?)

sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū Tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā”ti¹. Evaṃ **sammā gadattāpi Sugatoti** veditabbo. (4)

135. Sabbathāpi viditalokattā pana **Lokavidū**. So hi Bhagavā sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathā lokaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi. Yathāha “yattha kho āvuso na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi, na cāhaṃ āvuso apatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api cāhaṃ āvuso imasmiññeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadaṃ.

Gamanena na pattabbo, lokassanto kudācanaṃ.

Naca apatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanaṃ.

Tasmā have Lokavidū Sumedho,

Lokantagū vūsitabrahmacariyo.

Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā,

Nāsīsatī lokamimaṃ parañcātī².

136. Apica tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā³ āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. Sassato lokoti vā asassato lokoti vātī⁴ āgataṭṭhāne sattaloko.

Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamañā⁵.

Tāva saḥassadhā loko, ettha te vattatī vasotī⁶.

Āgataṭṭhāne okāsaloko. Tampi Bhagavā sabbathā avedi. Tathā hissa “eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro

1. Ma 2. 57 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 117 piṭṭhe.

4. Dī 1. 175 piṭṭhādīsu.

5. Virocana (Sī, Syā)

6. Ma 1. 404 piṭṭhe.

lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha
ajjhakkāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha
lokadhammā. Navalokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasā
lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārāsa lokā aṭṭhārāsa dhātuyo”ti¹ ayaṃ
saṅkhāralokopi sabbathā vidito.

Yasmā panesa sabbesampi sattānaṃ āsayāṃ jānāti, anusayāṃ jānāti,
caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe, tikkhindriye
mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, bhabbe abhabbe
satte jānāti. Tasmāssa sattalokopi sabbathā vidito.

137. Yathā ca sattaloko, evaṃ okāsalokopi. Tathā hesa ekaṃ
cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasasatasahassāni
catutimsasatāni ca paññāsaṅka yojanāni.

Parikkhepato pana—

Sabbaṃ satasahassāni, chattimsaparimaṇḍalam.

Dasa ceva² sahasāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha—

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca.

Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā.

Tassāyeva sandhārakaṃ—

Cattāri satasahassāni, aṭṭheva nahutāni ca.

Ettakaṃ bahalattena, jalaṃ vāte patiṭṭhitaṃ.

Tassāpi sandhārako—

Nava satasahassāni, māluto nabhamuggato.

Saṭṭhiñceva sahasāni, esā lokassa saṇṭhiti.

Evaṃ saṇṭhite cettha yojanānaṃ—

1. Paṭisaṃ 117 piṭṭhe.

2. Dasañceva (Syā, Ka)

Caturāsīti saḥassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave.

Accuggato tāvadeva, Sineru pabbatuttamo.

Tato upaḍḍhupadḍhena, pamāṇena yathākkamaṃ.

Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratana-cittitā¹.

Yugandharo Īsadharo, Karavīko Sudassano.

Nemindharo Vinatako, Assakaṇṇo giri brahā.

Ete satta mahāselā, Sinerussa samantato.

Mahārājānamāvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, Himavā pañca pabbato.

Yojanānaṃ saḥassāni, tīṇi āyatavittatho.

Caturāsītisaḥassehi, kūṭehi paṭimaṇḍito.

Tipañcayojanakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayojanakkhandha-sākhāyāmā samantato.

Satayojanavittthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā.

Jambū yassānubhāvena, Jambudīpo pakāsito.

Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ Citrapāṭaliyā,
garuḷānaṃ Simbalirukkhassa, Aparagoyāne Kadambassa, Uttarakurūsu
Kapparukkhassa, Pubbavidehe Sirīsassa, Tāvatiṃsesu² Pāricchattakassāti.
Tenāhu porāṇā—

“Pāṭalī Simbalī jambū, devānaṃ Pāricchattako.

Kadambo Kapparukkho ca, Sirīsena bhavati sattamanti.

Dve-asīti saḥassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave.

Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo.

Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito”ti.

Tattha candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ
paññāsayojanaṃ. Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasaḥassayojanaṃ. Tathā
Asurabhavanaṃ Avīcimahānirayo Jambudīpo ca. Aparagoyānaṃ
sattasaḥassayojanaṃ.

1. Nānāratana-cittakā (Syā), nānāratana-cittā (Ka)

2. Tāvatiṃse (Ka)

Tathā pubbavidehaṃ. Uttarakuru aṭṭhasahassayojanaṃ. Ekameko cettha mahādīpo pañcasatapañcasataparittadīpaparivāro. Taṃ sabbampi ekaṃ cakkavāḷaṃ ekā lokadhātu. Tadantaresu Lokantarikanirayā.

Evam anantāni cakkavāḷāni anantā lokadhātuyo Bhagavā anantena Buddhañāṇena avedi aññāsi paṭivijjhi. Evamassa okāsalokopi sabbathā vidito. Evampi **sabbathā viditalokattā Lokavidū**. (5)

138. Attanā pana guṇehi visiṭṭhatarassa kassaci abhāvato natthi etassa uttaroti **Anuttaro**. Tathā hesa sīlaguṇenāpi sabbam lokamabhibhavati, samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Sīlaguṇenāpi asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo -pa- vimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Yathāha “na kho panāhaṃ samanupassāmi¹ sadevake loke samārake -pa- sadevamanussāya pajāya attanā sīlasampannataraṇ”ti vitthāro. Evam Aggapasādasuttādīni² “na me ācariyo atthi”ti-ādika³ gāthāyo ca vitthāretabbā. (6)

139. Purisadamme sāretīti **purisadammasārathi**. Dameti vinetīti vuttaṃ hoti. Tattha **purisadammmā**ti adantā dametuṃ yuttā tiracchānapurisāpi manussapurisāpi amanussapurisāpi. Tathā hi Bhagavatā tiracchānapurisāpi Apalālo nāgarājā, Cūḷodaro, Mahodaro, Aggisikho, Dhūmasikho, Aravāḷo nāgarājā, Dhanapālako hatthīti evamādayo damitā nibbisā katā saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhāpitā, manussapurisāpi Saccakanigaṇṭhaputta-ambaṭṭhamāṇavapokkharasātisoṇadantakūṭadantādayo, amanussapurisāpi Āḷavakasūcilomakharalomayakkhasakkadevarājādayo damitā vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi. “Ahaṃ kho Kesi purisadamme saṇhenapi vinemi, pharusenapi vinemi, saṇhapharusenapi vinemi”ti idaṇcettha suttaṃ⁴ vitthāretabbam.

Apica Bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṃca uttari maggapaṭipadaṃ ācikkhanto dantepi dametiyeva.

1. Passāmi (Saṃ 1. 141; Aṃ 1. 328)

2. Aṃ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 227; Vi 3. 12 piṭṭhesu.

4. Aṃ 1. 427 piṭṭhe.

Atha vā Anuttaro purisadammasārathīti ekamevidhaṃ atthapadaṃ.
 Bhagavā hi tathā purisadamme sāreti, yathā ekapallaṅkeneva nisinnā aṭṭha
 disā asajjamānā dhāvanti. Tasmā **Anuttaro purisadammasārathīti** vuccati.
 “Hatthidamakena bhikkhave hatthidammo sārīto ekaṃyeva disaṃ dhāvati”ti
 idaṇcetha suttaṃ¹ vitthāretabbaṃ. (7)

140. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati
Satthā. Apica Satthā viyāti² **Satthā**, Bhagavā satthavāho. Yathā satthavāho
 satthe kantāraṃ tāreti corakantāraṃ tāreti vāḷakantāraṃ tāreti
 dubbhikkhakantāraṃ tāreti nirudakakantāraṃ tāreti uttāreti nittāreti patāreti
 khemantabhūmiṃ sampāpeti, evameva Bhagavā Satthā satthavāho satte
 kantāraṃ tāreti, jātikantāraṃ tāretīti-ādinā³ niddesanayenapettha attho
 veditabbo. **Devamanussānanti** devānaṃca manussānaṃca.
 Ukkatṭhaparicchedavasena, bhābapuggalaparicchedavasena cetāṃ vuttaṃ.
 Bhagavā pana tiracchānagatānampi anusāsanippadānena Satthāyeva. Tepi hi
 Bhagavato dhammassavanena upanissayasampattiṃ patvā tāya eva
 upanissayasampattiyā dutiye vā tatiye vā attabhāve maggaphalabhāgino
 honti. Maṇḍūkadevapuṭṭādayo cettha nidassanaṃ.

Bhagavati kira Gaggarāya pokkharāṇiyā tīre Campānagaravāsīnaṃ
 dhammaṃ desiyamāne eko Maṇḍūko Bhagavato sare nimittaṃ aggahesi,
 taṃ eko vacchapālako daṇḍaṃ olubbha tiṭṭhanto sīse sannirumbhitvā aṭṭhāsi.
 So tāvadeva kālaṅkatvā Tāvatisabhavane dvādasayojanike kanakavimāne
 nibbatti. Suttappabuddhoviya ca tattha accharāsaṃghaparivutaṃ attānaṃ
 disvā “are ahampi nāma idha nibbatto, kiṃ nu kho kammamakāsin”ti
 āvajjento na aññaṃ kiñci addasa aññaṃtra Bhagavato sare nimittaggāhā. So
 tāvadeva saha vimānena āgantvā Bhagavato pāde sirasā vandi. Bhagavā
 jānantova pucchi—

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ.
 Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti.

1. Ma 3. 264 piṭṭhe.

2. Apica Satthāti (Sī, Syā, I)

3. Mahāni 357 piṭṭhe.

Maṇḍūkohaṃ pure āsīm, udae vārigocarō.

Tava dhammaṃ suṇantassa, avadhi vacchapālakoti.

Bhagavā tassa dhammaṃ desesi. Caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Devaputtopi sotāpattiphale paṭiṭṭhāya sitaṃ katvā pakkamīti. (8)

141. Yaṃ pana kiñci atthi ñeyyaṃ nāma, sabbasseva buddhattā vimokkhantikaññāpavasena **Buddho**. Yasmā vā cattāri saccāni attanāpi bujjhi, aññepi satte bodhesi, tasmā evamādīhipi kāraṇehi **Buddho**. Imassa ca panatthassa viññāpanatthaṃ “bujjhita saccānīti **Buddho**. Bodhetā pajāyāti **Buddho**”ti evaṃ pavatto sabbopi niddesanayo¹ paṭisambhidānayo² vā vitthāretabbo. (9)

142. **Bhagavā**ti idaṃ panassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttama³ garugāravādhivacanāṃ. Tenāhu porāṇa—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garugāravayutto so, **Bhagavā** tena vuccatī”ti.

Catubbidhaṃ vā nāmaṃ āvatthikaṃ liṅgikaṃ nemittikaṃ adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena yadicchakanti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho dammo balībaddoti evamādi **āvatthikaṃ**. Daṇḍī chattī sikhī karīti evamādi **liṅgikaṃ**. Tevijjo chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ**. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanatthaṃ anapekkhitvāpavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **Bhagavā**ti nāmaṃ nemittikaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, ana asītiyā ñāṭisahassehi kataṃ, na Sakkasantusitādīhi devatāvisesehi. Vuttampi cetaṃ Dhammasenāpatinā “Bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ -pa- vimokkhantikametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāpavassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti⁴.

143. Yaṃguṇanemittikañcetaṃ nāmaṃ, tesāṃ guṇānaṃ pakāsanatthaṃ imaṃ gāthaṃ vadanti—

1. Mahāni 363 piṭṭhe.

3. Guṇavisiṭṭhasattuttama- (Sī, Syā, Vi-Ṭṭha 1. 94)

2. Paṭisaṃ 172 piṭṭhe.

4. Mahāni 162 piṭṭhādīsu.

“Bhagī bhājī bhāgi vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti Bhāgyavā.
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so **Bhagavāti** vuccatī”ti—

Niddese¹ vuttanayeneva cettha tesam tesam padānam attho daṭṭhabbo.

144. Ayaṃ pana aparo nayo.

Bhagyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu **Bhagavā** tatoti.

Tattha vaṇṇagamo vaṇṇavipariyayoti-ādikaṃ² niruttilakkhaṇam gahetvā saddanayena vā pisodarādipakkhepalakkhaṇam gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhiniḥbattakam dānasīlādipārappattam bhāgyamassa atthi, tasmā Bhāgyavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccatīti ñātabbam.

Yasmā pana lobha dosa moha viparītamanasikāra ahirikānottappa kodhūpanāha makkha paḷāsa issā macchariya māyā sāṭheyya thambha sārambha mānātimāna mada pamāda taṇhā avijjā tividhākusalamūla duccharita saṅkilesa mala visama saññā vitakka papañca catubbidhavipariyesa āsava gantha ogha yoga agati taṇhuppādupādāna³ pañcacetokhīlavinibandhanīvaraṇābhinandanā chavivādamūla taṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlaka dasākusalakammapatha dvāsattāhiḍḍhigata aṭṭhasatataṇhāvicaritappabheda sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakhandha abhisāṅkhāra devaputta maccumāre abhañji. Tasmā bhaggattā etesaṃ parissayānam Bhaggavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.
Bhaggāssa pāpakā dhammā, **Bhagavā** tena vuccatī”ti.

Bhāgyavatāya cassa satapuññalakkhaṇadharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā lokiyasariḅkhānānam bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesaṃ

1. Mahāni 162. piṭṭhādīsu.

2. Kāsikā 6. 3. 109.

3. Taṇhupādāna (Syā, I, Ka)

kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā, lokiya lokuttarasukhehi ca saññojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariya dhamma yasa siri kāma payattesu chasu dhammesu bhagasaddo pavattati, paramañcassa sakacitte issariyaṃ, aṇimālaṅghimādikaṃ vā lokiya sammatāṃ sabbākāraparipūraṃ atthi. Tathā lokuttaro dhammo. Lokattayabyāpako yathābhuccaguṇadhigato ativiya parisuddho yaso. Rūpakāyadassanabyāvaṭajanayanappasādanana-samatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī. Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchitatthanibbattisaññito kāmo. Sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi. Tasmā imehi bhagehi yuttattāpi bhagā assa santīti iminā atthena **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādidhamme, pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhaṃ ariyasaccaṃ, āyūhananidānaśaṃyogapalibodhaṭṭhena samudayaṃ, nissaraṇavivekāsaṅkhata-amataṭṭhena nirodhaṃ, niyyānikahetudassanādhipeyyaṭṭhena maggaṃ vibhattavā, vibhajitvā vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti. Tasmā vibhattavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiveke suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiya lokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulaṃ akāsi, tasmā bhattavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṃ gamanaṃ anena vantaṃ, tasmā bhavesu vanta-gamanoti vattabbe bhavasaddato **bh**akāraṃ gamana-saddato **g**akāraṃ vanta-saddato **v**akāraṇca dīghaṃ katvā ādāya **Bhagavāti** vuccati yathā loke mehanassa khassa mālāti vattabbe mekhalāti. (10)

145. Tassevaṃ iminā ca iminā ca kāraṇena so Bhagavā Arahaṃ -pa-iminā ca iminā ca kāraṇena Bhagavāti Buddhaguṇe anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ, na

mohapariyuṭṭhitam cittam hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti Tathāgatamārabha¹. Iccassa evam rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vikkhambhitanīvaraṇassa kammaṭṭhānābhimukhatāya ujugatacittassa Buddhaguṇaṇaṇa vitakkavicārā pavattanti. Buddhaguṇe anuvitakkayato anuvicārayato pīti uppajjati. Pītiṇaṇaṇa pītipadaṭṭhānāya passaddhiyā kāyaccittadarathā paṭippassambhanti. Passaddhadarathassa kāyikampi cetasikampi sukham uppajjati. Sukhino Buddhaguṇārammaṇam hutvā cittam samādhīyatīti anukkamena ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Buddhaguṇānam pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appaṇam appatvā upacārappattameva jhānam hoti. Tadeṭam Buddhaguṇānussaraṇavasena uppannattā Buddhānussaticceva saṅkham gacchati.

Imaṇca pana Buddhānussatim anuyutto bhikkhu Satthari sagāravo hoti sappatisso, saddhāvepullam satīvepullam paññāvepullam puññavepullaṇca adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho dukkhādhivāsanasamattho, Satthārā saṁvāsasaññam paṭilabhati. Buddhaguṇānussatiyā ajjhāvutthaṇcassa sarīrampi cetiyagharamiva pūjāraṇam hoti. Buddhābhūmiyam cittam namati. Vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa sammukhā Satthāraṇam passato viya hīrottappaṇam paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṇ, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, Buddhānussatiyā sadāti.

Idam tāva Buddhānussatiyam vitthārakathāmmukham.

Dhammānussatikathā

146. Dhammānussatim bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena “svākkhāto Bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko² paccattaṇ veditabbo viññūhi”³ evam pariyattidhammassa ceva navavidhassa ca lokuttaradhammassa guṇā anussaritabbā.

147. **Svākkhātō**ti imasmim hi pade pariyattidhammopi saṅgham gacchati, itaresu lokuttaradhammova. Tattha pariyatthidhammo tāva svākkhātō

1. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

2. Opanayiko (Sī, Syā)

3. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

ādimajjhapariyosānakalyāṇattā sātthasabyañjanakevalaparipunṇaparisuddha-
brahmacariyappakāsanattā ca. Yañhi Bhagavā ekagāthampi deseti, sā
samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā,
dutiyaṭṭhiyapādehi majjhekalyāṇā, pacchimapādena pariyosānakalyāṇā.
Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena
pariyosānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ
paṭhamānusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyosānakalyāṇaṃ, sesehi
majjhekalyāṇaṃ. Apica sanidānasa-uppattikattā ādikalyāṇaṃ, veneyyānaṃ
anurūpato atthassa aviparītātāya ca hetudāharaṇayuttato ca majjhekalyāṇaṃ,
sotūnaṃ saddhāpaṭilābhajananena nigamanena ca pariyosānakalyāṇaṃ.

Sakalopi sāsanaadhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo,
samathavipassanāmaggaṭṭhalehi majjhekalyāṇo, nibbānena
pariyosānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi
majjhekalyāṇo, phalanibbānēhi pariyosānakalyāṇo. Buddhasubodhitāya vā
ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṃghasuppaṭṭipattiya
pariyosānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathatthāya paṭipannena adhigantabbāya
abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo,
sāvakaabodhiyā pariyosānakalyāṇo.

Suyyamāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato savanenapi kalyāṇameva
āvahatīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato
paṭipattiyāpi kalyāṇaṃ āvahatīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno ca
paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇaṃ
āvahatīti pariyosānakalyāṇoti evaṃ ādimajjhapariyosānakalyāṇattā
svākkhāto.

Yaṃ panesa Bhagavā dhammaṃ desento sāsanaabrahmacariyaṃ
maggabrahmacariyaṇca pakāseti nānānāyehi dīpeti, taṃ yathānūrūpaṃ
atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ. Saṅkāsa
pakāsa vivaraṇa vibhajana uttānikaraṇapaññatti attha padasamāyogato
sātthaṃ, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā sabyañjanaṃ.
Atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthaṃ,

dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanam. Atthapaṭibhāna-
paṭisambhidāvisayato sāttham, dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato
sabyañjanam. Paṇḍitavedanīyato parikkhaka¹ janappasādakanti sāttham,
saddheyyato lokiyajanappasādakanti sabyañjanam. Gambhīrādhīppāyato
sāttham, uttānapadato sabyañjanam. Upanetabbassa abhāvato
sakalaparipuṇṇabhāvena kevalaparipuṇṇam. Apanetabbassa abhāvato
niddosabhāvena parisuddham.

Apica paṭipattiyā adhigamabyattito sāttham, pariyattiyā āgamabyattito
sabyañjanam, sīlādipañcadhammakhandhayuttato kevalaparipuṇṇam,
nirupakkilesato nittaraṇatthāya pavattito lokāmisanirapekkhato ca
parisuddhanti evaṃ sātthasabyañjanakevalaparipuṇṇaparisuddha-
brahmacariyappakāsanato svākkhāto.

Atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto. Yathā hi
aññatitthiyānam dhammassa attho vipallāsamāpajjati, antarāyikāti
vuttadhammānam antarāyikattābhāvato, niyyānikāti vuttadhammānam
niyyānikattābhāvato. Tena te durakkhātadhammāyeva honti, na tathā
Bhagavato dhammassa attho vipallāsamāpajjati. Ime dhammā antarāyikā,
ime dhammā niyyānikāti evaṃ vuttadhammānam tathābhāvānatikka-
manatoti. Evaṃ tāva pariyattidhammo svākkhāto.

Lokuttaradhammo pana nibbānānurūpāya paṭipattiyā paṭipadānurūpassa
ca nibbānassa akkhātattā svākkhāto. Yathāha “supaññattā kho pana tena
Bhagavatā sāvakānam nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca
paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma Gaṅgodakam Yamunodakena saṃsandati
sameti, evameva supaññattā² tena Bhagavatā sāvakānam nibbānagāminī
paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā”ti³. Ariyamaggo cettha
antadvayaṃ anupagamma majjhimā paṭipadābhūtova “majjhimā paṭipadā”ti
akkhātattā svākkhāto. Sāmaññaphalāni paṭipassaddhakilesāneva
“paṭipassaddhakilesānī”ti akkhātattā svākkhātāni. Nibbānam sassatāmata
tāṇa leṇādisabhāvameva sassatādisabhāvavasena akkhātattā svākkhātanti
evaṃ lokuttaradhammopi svākkhāto. (1)

1. Sarikkhaka- (I, Ka)

2. Supaññattā kho pana (bahūsu)

3. Dī 2. 180 piṭṭhe.

148. **Sandiṭṭhikoti** ettha pana ariyamaggo tāva attano santāne rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmāṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Yathāha “ratto kho brāhmaṇa rāgena abhibhūto pariyādiṇṇacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne neva attabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho brāhmaṇa sandiṭṭhiko dhammo hotī”ti¹.

Apica navavidhopi lokuttaradhammo yena yena adhigato hoti, tena tena parasaddhāya gantabbattaṃ hitvā paccavekkhaṇaṇāṇena sayāṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Atha vā pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi, sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko. Tathā hettha ariyamaggo sampayuttāya, ariyaphalaṃ kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ visayibhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayati. Tasmā yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ navavidhopi lokuttaradhammo sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko.

Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati. Diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, dassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko. Lokuttaradhammo hi bhāvanābhisamayavasena sacchikiriyābhisamayavasena ca dissamānoyeva vaṭṭabhayaṃ nivatteti. Tasmā yathā vatthaṃ arahatīti vatthiko, evaṃ sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko. (2)

149. Attano phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālo. Akāloyeva **akāliko**. Na pañcāhasattāhādibhedaṃ kālaṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantameva phaladoti vuttaṃ hoti. Atha vā attano phaladāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko. Ko so. Lokiyo kusaladhammo. Ayaṃ pana samanantaraphalattā na kālikoti akāliko. Idaṃ maggameva sandhāya vuttaṃ. (3)

150. “Ehi passa imaṃ dhammaṃ”ti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Kasmā panesa taṃ vidhiṃ arahatīti? Vijjāmānattā parisuddhattā

1. Am 1. 156 piṭṭhe.

ca. Rittamuṭṭhiyaṃ hi hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā atthīti vatvāpi “ehi passa iman”ti na sakkā vattuṃ. Kasmā? Avijjamānattā. Vijjamānampi ca gūthaṃ vā muttaṃ vā manuññabhāvappakāsanena cittasampahamsanattthaṃ “ehi passa iman”ti na sakkā vattuṃ. Apica kho pana tiṇehi vā paṇṇehi vā paṭicchādetabbameva hoti. Kasmā? Aparisuddhattā. Ayampana navavidhopi lokuttaradhammo sabhāvatova vijjamāno vigatavalāhake ākāse sampuṇṇacandaṃḍalaṃ viya paṇḍukambale nikkhattajātimaṇi viya ca parisuddho. Tasmā vijjamānattā parisuddhattā ca ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko. (4)

151. Upanetabboti **opaneyyiko**¹. Ayaṃ panettha vinicchayo, upanayanaṃ upanayo, ādittaṃ celaṃ vā sīsaṃ vā ajjuhekkhitvāpi bhāvanāvasena attano citte upanayanaṃ arahatīti opamayiko². (Opanayikova opaneyyiko)³. Idam saṅkhate lokuttaradhamme yujjati. Asaṅkhate pana attano cittaṃ upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko. Sacchikiriyāvasena allīyanaṃ arahatīti attho.

Atha vā nibbānaṃ upanetīti ariyamaggo upaneyyo. Sacchikātabbataṃ upanetabboti phalanibbānadhammo upaneyyo. Upaneyyo eva opaneyyiko⁴. (5)

152. **Paccattaṃ veditabbo viññūhīti** sabbehipi ugghaṭitaññū-ādīhi viññūhi attani attani veditabbo “bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho”ti. Na hi upajjhāyena bhāvitena maggena⁵ saddhivihārikassa kilesā pahīyanti, na so tassa phalasamāpattiyā phāsuviharati, na tena sacchikataṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Tasmā na esa parassa sīse ābharaṇaṃ viya daṭṭhabbo, attano pana citteyeva daṭṭhabbo, anubhavitaṃ viññūhīti vuttaṃ hoti. Bālānaṃ pana avisayo cesa. (6)

1. Opanayiko (Sī, Syā)

2. Opaneyiko (Ka), upanayiko (Syā)

3. (Upanayikova opamayiko) (Syā), Sī-potthake panetaṃ natthi.

4. Upaneyyo eva opamayiko (Sī, Syā)

5. Bhāvite magge (Sī, I)

Apica svākkhāto ayaṃ dhammo. Kasmā? Sandiṭṭhikattā. Sandiṭṭhiko, akālikattā. Akāliko, ehipassikattā. Yo ca ehipassiko, so nāma opaneyyiko hotīti.

153. Tassevaṃ svākkhātātādibhede dhammaguṇe anussarato neva tasmim̐ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmim̐ samaye cittaṃ hoti dhammaṃ ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Dhammaguṇānampāna gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadevaṃ dhammaguṇānussaraṇavasena uppannattā dhammānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṃca pana dhammānussatiṃ anuyutto bhikkhu evaṃ opaneyyikassa dhammassa desetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ Satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetarahi aññatra Bhagavatāti evaṃ dhammaguṇadassaneneva Satthari sagāravo hoti sappatisso. Dhamme garucittikāro saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho, dukkhādhivāsanasamattho, dhammena saṃvāsasaññaṃ paṭilabhati, dhammaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīrampi cetiyagharamiva pūjārahaṃ hoti, anuttaradhammādhigamāya cittaṃ namati, vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa dhammasudhammataṃ samanussarato hirottappaṃ paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, dhammānussatiyā sadāti.

Idaṃ dhammānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

3. Saṃghānussatikathā

154. Saṃghānussatiṃ bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena “suppaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃgho, ujuppaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃgho, ñāyappaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃgho, sāmīcippaṭipanno Bhagavato sāvakaśaṃgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha

1. Am̐ 2. 252 piṭṭhādīsu.

purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakaśaṃgho āhuneyyo, pāhuneyyo, dakkhiṇeyyo, añjalikaraṇīyo, anuttaram puññakkhettaṃ lokassā”ti¹ evaṃ ariyaśaṃghaguṇā anussaritaḃbā.

155. Tattha **suppaṭipannoti** suṭṭhu paṭipanno, sammāpaṭipadaṃ anivattiṭṭipadaṃ anulomapaṭipadaṃ apaccanīkaṭṭipadaṃ dhammānudhammapaṭipadaṃ paṭipannoti vuttaṃ hoti. Bhagavato ovādānusāsaniṃ sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā. Sāvakānaṃ śaṃgho **sāvakaśaṃgho**, sīladiṭṭhiśamaññatāya śaṃghātabhāvamāpanno sāvakaśamūhoti attho. Yasmā pana sā sammāpaṭipadā uju avaṅkā akuṭilā ajimhā, ariyo ca ñāyotiṭṭi vuccati, anucchavikattā ca sāmīcīṭṭi śaṅkhaṃ gatā. Tasmā tamapaṭipanno ariyaśaṃgho **ujuppaṭipanno ñāyappaṭipanno sāmīcippaṭipannoti** vutto.

Ettha ca ye maggaṭṭhā, te sammāpaṭipattisaṃgīṭāya suppaṭipannā. Ye phalaṭṭhā, te sammāpaṭipadāya adhigantaḃbassa adhigatattā atītaṃ paṭipadaṃ sandhāya suppaṭipannāti veditaḃbā.

Apica svākkhāte dhammavinaye yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattāpi apaṇṇakaṭṭipadaṃ paṭipannattāpi **suppaṭipanno**. (1)

Majjhimāya paṭipadāya antadvayamanupagamma paṭipannattā kāyavacīmanovaṅkakuṭilajimhadosappahānāya paṭipannattā ca ujuppaṭipannattā ca **ujuppaṭipanno**. (2)

Ñāyo vuccati nibbānaṃ. Tadatthāya paṭipannattā **ñāyappaṭipanno**. (3)

Yathā paṭipannā sāmīcippaṭipannārahā honti, tathā paṭipannattā **sāmīcippaṭipanno**. (4)

156. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugānīti** yugaḷavasena paṭhamamaggaṭṭho phalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugaḷāni honti. **Aṭṭha purisapuggalāti** purisapuggaḷavasena eko paṭhamamaggaṭṭho eko phalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭheva purisapuggalā honti. Ettha ca purisoti vā puggaḷoti vā ekaṭṭhāni etāni padāni. Veneyyavasena paṇetaṃ vuttaṃ. **Esa Bhagavato sāvakaśaṃgho**ti yānimāni

1. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

yugavasena cattāri purisayugāni, pāṭi-ekko aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakaśaṃgho, āhuneyyoti-ādīsu ānetvā hunitabbanti āhunam, dūratopi ānetvā silavantesu dātabbanti attho. Catunnam paccayānametamadhivacanam. Tam āhunam paṭiggahetum yutto tassa mahapphalakaraṇatoti **āhuneyyo**. Atha vā dūratopi āgantvā sabbasāpateyyampi ettha hunitabbanti āhavanīyo. Sakkādīnampi vā āhavanam arahatīti āhavanīyo. Yo cāyam brāhmaṇānam āhavanīyo nāma aggi, yattha hutam mahapphalanti tesam laddhi. Sace hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṃghova āhavanīyo. Saṃghe hutañhi mahapphalam hoti. Yathāha—

“Yo ca vassasatam jantu, aggin paricare vane.

Ekañca bhāvitattānam, muhuttamapi pūjaye.

Sāyeva pūjanā seyyo, yañce vassasatam hutam”¹.

Tadetaṃ nikāyantare āhavanīyoti padam idha āhuneyyoti iminā padena atthato ekam. Byañjanato panettha kiñcimattameva nānam. Iti **āhuneyyo**. (5)

Pāhuneyyoti ettha pana pāhunam vuccati disāvidisato āgatānam piyamanāpānam nātimittānamatthāya sakkārena paṭiyattam āgantukadānam. Tampi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṃghasseva dātum yuttam, saṃghova tam² paṭiggahetum yutto. Saṃghasadiso hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekabuddhantare ca dissati, abbokiṇṇaṇca piyamanāpattakarehi dhammehi samannāgatoti. Evaṃ pāhunamassa dātum yuttam pāhunaṇca paṭiggahetum yuttoti pāhuneyyo. Yesampana pāhavanīyoti Pāḷi, tesam yasmā saṃgho pubbakāramarahati, tasmā sabbapaṭhamam ānetvā ettha hunitabbanti pāhavanīyo. Sabbappakārena vā āhavanamarahatīti pāhavanīyo. Svāyamidha teneva atthena pāhuneyyoti vuccati. (6)

Dakkhiṇāti pana paralokam saddahitvā dātabbadānam vuccati. Tam dakkhiṇam arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā nam mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**. (7)

1. Khu 1. 29 Dhammapade.

2. Pāhunaṇca (I, Ka), saṃgho ca tam (?)

Ubho hatthe sirasmiṃ patiṭṭhapetvā sabbalokena kayiramānaṃ
añjalikammaṃ arahatīti **añjalikaraṇīyo**. (8)

Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti sabbalokassa asadisam
puññavirūhanaṭṭhānaṃ. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā
yavānaṃ vā virūhanaṭṭhānaṃ rañño sālikkhettaṃ rañño yavakkhettanti
vuccati, evaṃ saṃgho sabbalokassa puññānaṃ virūhanaṭṭhānaṃ. Saṃghaṃ
nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasamvattanikāni puññāni virūhanti.
Tasmā saṃgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. (9)

157. Evaṃ suppaṭipannatādibhede saṃghaguṇe anussarato neva tasmiṃ
samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ
cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti saṃghaṃ
ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitaṇīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni
uppañjanti. Saṃghaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāra-
guṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ
hoti. Tadeva saṃghaguṇānussaraṇavasena uppannattā saṃghānussaticceva
saṅkhaṃ gacchati.

Imaṃ pana saṃghānussatiṃ anuyutto bhikkhu saṃghe sagāraṃ hoti
sappatisso. Saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti,
bhayaabheravasaho, dukkhādhivāsanasaṃmattho, saṃghena saṃvāsasaññaṃ
paṭilabhati. Saṃghaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīraṃ²
sannipatitasamghamiva uposathāgāraṃ pūjārahaṃ hoti,
saṃghaguṇādhigamāya cittaṃ namati, vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa
sammukhā saṃghaṃ passato viya hirottappaṃ paccupaṭṭhāti, uttari
appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, saṃghānussatiyā sadāti.

Idaṃ saṃghānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

2. Sarīraṃpi (Syā), purimakathā hi pana sameti.

4. Sīlānussatikathā

158. Sīlānussatiṃ bhāvetukāmena pana rahogatena paṭisallīnena “aho vata me sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisarivattanikāni”¹ti evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussaritabbāni. Tāni ca gahaṭṭhena gahaṭṭhasīlāni, pabbajitena pabbajitasīlāni.

Gahaṭṭhasīlāni vā hontu pabbajitasīlāni vā, yesaṃ ādimhi vā ante vā ekampi na bhinnaṃ, tāni pariyante² chinnaśāko viya na khaṇḍānīti **akhaṇḍāni**. Yesaṃ vemajjhe ekampi na bhinnaṃ, tāni majjhe vinividdhasāko viya na chiddānīti **acchiddāni**. Yesaṃ paṭipāṭiyā dve vā tīṇi vā na bhinnāni, tāni piṭṭhiyā vā kucchiyā vā uṭṭhitena dīghavaṭṭādi-saṇṭhānena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya na sabalānīti **asabalāni**. Yāni antarantarā na bhinnāni, tāni visabhāgabindu vicitrā gāvī viya na kammāsānīti **akammāsāni**. Avisesena vā sabbānīpi sattavidhena methunasamyogena kodhupanāhādīhi ca pāpadhammehi anupahatattā akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni. Tāniyeva taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇena **bhujissāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādīṭṭhīhi aparāmaṭṭhatāya kenaci vā ayaṃ te sīlesu dosoti evaṃ parāmaṭṭhum asakkuṇeyyatāya **aparāmaṭṭhāni**. Upacārasamādhim appanāsamādhim vā, atha vā pana maggasamādhim phalasangāhīcāpi sarivattentīti **samādhisarivattanikāni**.

159. Evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussarato nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti, sīlaṃ ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Sīlaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

2. Pariyanta- (Syā, I, Ka)

Tadetaṃ sīlaguṇānussaraṇavasena uppannattā sīlānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṅca pana sīlānussatiṃ anuyutto bhikkhu sikkhāya sagāravo hoti sabhāgavutti, paṭisanthāre appamatto, attānuvādādibhayavirahito, aṇumattesu vajjesu abhayadassāvī, saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, sīlānussatiyā sadāti.

Idaṃ sīlānussatiyaṃ vitthārakathāṃ mukhaṃ.

5. Cāgānussatikathā

160. Cāgānussatiṃ bhāvetukāmena pana pakatiyā cāgādhimuttana niccappavattadānaśaṃvibhāgena bhavitabbaṃ. Atha vā pana bhāvanāṃ ārabhantena ito dāni pabhuti sati paṭiggāhake antamaso ekālopamattampi dānaṃ adatvā na bhuñjissāmīti samādānaṃ katvā taṃdivasaṃ guṇaviṣiṭṭhesu paṭiggāhakesu yathāsatti yathābalaṃ¹ dānaṃ datvā tattha nimittaṃ gaṇhitvā rahogatena paṭisallīnena “lābhā vata me suladdhaṃ vata me, yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya vigatamalamaccherena cetasa viharāmi muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānaśaṃvibhāgarato”ti evaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgo anussaritaḥ.

Tattha **lābhā vata meti** mayhaṃ vata lābhā², ye ime “āyuraṃ kho pana datvā āyussa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā” iti³ ca, “dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū” iti⁴ ca, “dadamāno piyo hoti, sataṃ dhammaṃ anukkamaṃ” iti³ ca evamādīhi nayehi Bhagavatā dāyakaṃ lābhā saṃvaṇṇitā, te mayhaṃ avassaṃ bhāgino⁵ti adhippāyo. **Suladdhaṃ vata meti** yaṃ mayā idaṃ sāsanaṃ manussattaṃ vā laddhaṃ, taṃ suladdhaṃ vata me.

1. Yathābalaṃ saṃvibhāgena (I, Ka)

3. Am 2. 35 piṭṭhe.

4. Am 2. 34 piṭṭhe.

2. Lābhā varam (I, Ka)

5. Bhāvino (Sī)

Kasmā? Yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya -pa-dānasamvibhāgaratoti.

Tattha **maccheramalapariyuṭṭhitāyā**ti maccheramalena abhibhūtāya. **Pajāyā**ti pajāyanavasena sattā vuccanti. Tasmā attano sampattīnaṃ parasādhāraṇabhāvasahanalakkaḥaṇena cittassa pabhassarabhāva-dūsakānaṃ kaṇhadhammānaṃ aññatarena maccheramalena abhibhūtesu sattesūti ayamettha attho. **Vigatamalamaccherenā**ti aññesampi rāgadosādimalānañceva maccherassa ca vigatattā vigatamalamaccherena. **Cetasā viharāmī**ti yathāvuttappakāracitto hutvā vasāmīti attho. Suttasu pana Mahānāmasakkassa sotāpannassa sato nissayavihāraṃ pucchato nissayavihārasena desitattā agāraṃ ajjhāvasāmīti vuttaṃ. Tattha abhibhavitvā vasāmīti attho.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti parisuddhahattho. Sakkaccaṃ sahatthā deyyadhammaṃ dātuṃ sadā dhotahatthoyevāti vuttaṃ hoti. **Vossaggaratoti** vossajjanaṃ vossaggo, pariccāgoti attho. Tasmim vossagge satatābhīyogavasena ratoti vossaggarato. **Yācayogoti** yaṃ yaṃ pare yācanti, tassa tassa dānato yācanayogoti attho. Yājayogotipi pāṭho. Yajanasāṅkhātena yājena yuttoti attho. **Dānasamvibhāgaratoti** dāne ca samvibhāge ca rato. Ahañhi dānañca demi, attanā paribhuñjitabbatopi ca samvibhāgaṃ karomi, ettheva casmi ubhaye ratoti evaṃ anussaratīti attho.

161. Tassevaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgaṃ anussarato neva tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa -pana mohapariyuṭṭhikaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti cāgaṃ ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Cāgaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāra-cāgaguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetam cāgaguṇānussaraṇavasena uppannattā cāgānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

Imañca pana cāgānussatiṃ anuyutto bhikkhu bhiyyoso mettāya cāgādhimutto hoti, alobhajjhāsayo, mettāya anulomakārī, visārado, pītipāmojjabahulo, uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, cāgānussatiyā sadāti.

Idaṃ cāgānussatiyaṃ vitthāarakathāmukhaṃ.

6. Devatānussatikathā

162. Devatānussatiṃ bhāvetukāmena pana ariyamaggavasena samudāgatehi saddhādīhi guṇehi samannāgatena bhavitabbaṃ. Tato rahogatena paṭisallīnena “santi devā Cātumahārājikā¹, santi devā Tāvatisā, Yāmā, Tusitā, Nimmānaratino, Paranimmitavasavattino, santi devā brahmakāyikā, santi devā tatuttari², yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā³, mayhampi tathārūpā saddhā samvijjati. Yathārūpena sīlena. Yathārūpena sutena. Yathārūpena cāgena. Yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā samvijjati”ti⁴ evaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇā anussaritabbā.

Sutte pana yasmiṃ Mahānāma samaye ariyassāvako attano ca tāsāṃ devatānaṃ saddhaṇca sīlaṇca sutaṇca cāgaṇca paññaṇca anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotīti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, atha kho taṃ sakkhiṭṭhāne ṭhapetabbadevatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ. Aṭṭhakathāyañhi devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇe anussaratiṭi daḷhaṃ katvā vuttaṃ.

163. Tasmā pubbabhāge devatānaṃ guṇe anussarivā aparabhāge attano samvijjamāne saddhādiguṇe anussarato cassa neva tasmiṃ

1. Cātummahārājikā (Sī, Syā)

2. Tatuttariṃ (Sī, I)

3. Uppannā (Sī, Syā)

4. Am 2. 254 piṭṭhādīsu.

samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti devatā ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Saddhādiguṇānampana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanam appatvā upacārappattameva jhānam hoti. Tadetam devatānam guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasena devatānussaticceva saṅkham gacchati.

Imañca pana devatānussatiṃ anuyutto bhikkhu devatānam piyo hoti manāpo, bhiyyoso mattāya saddhādivepullam adhigacchati, pītipāmojjabahulo viharati. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādam, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, devatānussatiyā sadāti.

Idam devatānussatiyam vitthārakathāmukham.

Pakiṇṇakakathā

164. Yam pana etāsam vitthāradesanāyam “ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti Tathāgataṃ ārabbhā”ti-ādini vatvā “ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedam, labhati dhammavedam, labhati dhammūpasamhitam pāmojjam, pamuditassa pīti jāyati”ti² vuttam, tattha itipi so Bhagavāti-ādīnam attham nissāya uppannam tuṭṭhim sandhāya **labhati atthavedanti** vuttam. Pāḷim nissāya uppannam tuṭṭhim sandhāya **labhati dhammavedam**. Ubhayavasena **labhati dhammūpasamhitam pāmojjanti** vuttanti veditabbam.

Yañca devatānussatiyam devatā ārabbhāti vuttam, tam pubbabhāge devatā ārabbhā pavattacittavasena devatāguṇasadiṣe vā devatābhāva-nippādake guṇe ārabbhā pavattacittavasena vuttanti veditabbam.

1. Am 2. 254 piṭṭhādīsu.

2. Am 2. 252 piṭṭhe.

165. Imā pana cha anussatiyo ariyasāvakānaññeva ijjhanti. Tesam hi Buddhadhammasamṅhaguṇā pākaṭā honti. Te ca akhaṇḍatādiguṇehi sīlehi, vigatamalamaccherena cāgena, mahānubhāvānaṃ devatānaṃ guṇasadisehi saddhādiguṇehi samannāgatā. Mahānāmasutte¹ ca sotāpannassa nissayavihāraṃ puṭṭhena Bhagavatā sotāpannassa nissayavihāra-dassanattameva etā vitthārato kathitā.

Gedhasuttepi “idha bhikkhave ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati, itipi so Bhagavā -pa- ujugatamevassa tasmim̐ samaye cittaṃ hoti nikkhantaṃ muttaṃ vuṭṭhitaṃ gedhamhā. Gedhoti kho bhikkhave pañcannetaṃ kāmaguṇānamadhi vacanaṃ. Idampi kho bhikkhave ārammaṇaṃ karitvā evamidhekacce sattā visujjhanti”²ti² evaṃ ariyasāvakassa anussativasena cittaṃ visodhetvā uttari paramatthavisuddhi-adhigamatthāya kathitā.

Āyasmatā Mahākaccānena desite Sambādhokāsasuttepi “acchariyaṃ āvuso abbhutaṃ āvuso yāvañcidaṃ tena Bhagavatā jānatā passatā Arahataṃ Sammāsambuddhena sambādhe okāsādhigamo anubuddho sattānaṃ visuddhiyā -pa- Nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cha anussatiṭṭhānāni. Katamāni cha. Idhāvuso ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati -pa- evamidhekacce sattā visuddhidhammā bhavanti”³ti³ evaṃ ariyasāvakasessa paramatthavisuddhidhammatāya okāsādhigamavasena kathitā.

Uposathasuttepi “kathaṇca Visākhe ariyūposatho hoti. Upakkiliṭṭhassa Visākhe cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathaṇca Visākhe upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Idha visākhe ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati”⁴ti⁴ evaṃ ariyasāvakasessa uposathaṃ upavasato cittavisodhanakammaṭṭhānavasena uposathassa mahapphalabhāvadassanattamaṃ kathitā.

Ekādasanipātepi “saddho kho Mahānāma ārādhako hoti, no assaddho. Āraddhavīriyo, upaṭṭhitasati, samāhito, paññavā

1. Am̐ 2. 252 piṭṭhe.

3. Am̐ 2. 277 piṭṭhe.

2. Am̐ 2. 275 piṭṭhe.

4. Am̐ 1. 207 piṭṭhe.

Mahānāma ārādhako hoti, no duppañño. Imesu kho tvaṃ Mahānāma pañcasu dhammesu paṭiṭṭhāya cha dhamme uttari bhaveyyāsi. Idha tvaṃ Mahānāma Tathāgataṃ anussareyyāsi itipi so Bhagavā”¹ evaṃ ariyasāvakasseva “tesaṃ no bhante nānāvihārena viharataṃ kenassa vihārena viharitabban”¹ pucchato vihāradassanattaṃ kathitā.

166. Evaṃ santepi parisuddhasīlādiguṇasamannāgatena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Anussava² vasaṇāpi hi Buddhādīnaṃ guṇe anussarato cittaṃ pasīdatiyeva. Yassānubhāvena nīvaraṇāni vikkhambhetvā uḷārapāmojjo vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃyeva sacchikareyya Kaṭa-andhakāravāsī **Phussadevatthero** viya.

So kirāyasmā Mārena nimmitaṃ Buddharūpaṃ disvā “ayaṃ tāva sarāgadosamoho evaṃ sobhati, kathaṃ nu kho Bhagavā na sobhati, so hi³ sabbaso vītarāgadosamoho”^{ti} Buddhārammaṇaṃ pītiṃ paṭilabhitvā vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ pāpuṇīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Cha-anussatiniddeso nāma

Sattamo paricchedo.

1. Am 3. 530 piṭṭhe.

2. Anussaraṇa- (Syā, Ka)

3. Kathaṃ nu kho Bhagavā sobhittha (Syā)

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesa

Maraṇassatikathā

167. Idāni ito anantarāya maraṇassatiyā bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **marañanti** ekabhavapariyāpannassa jīvitindriyassa upacchedo. Yampanetaṃ arahantānaṃ vaṭṭadukkkhasamucchedasaṅkhātāṃ **samucchedamaraṇaṃ**, saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasāṅkhātāṃ **khaṇikamaraṇaṃ**, rukkho mato lohaṃ matanti-ādīsu **sammutimaraṇaṇca**, na taṃ idha adhippetāṃ.

Yampi cetāṃ adhippetāṃ, taṃ kālamaraṇaṃ akālamaraṇanti duvidhaṃ hoti. Tattha kālamaraṇaṃ puññakkhayena vā āyukkhayena vā ubhayakkhayena vā hoti. Akālamaraṇaṃ kammupacchedakakammavasena.

Tattha yaṃ vijjamānāyapi āyusantājanakapaccayasampattiyaṃ kevalaṃ paṭisandhijanakassa kammaṣṣa vipakkavipākattā maraṇaṃ hoti, idaṃ **puññakkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ gatikālāhārādisampattiyaṃ abhāvena ajjatanakālapurisānaṃ viya vassasatamattaparimāṇassa āyuno khayavasena maraṇaṃ hoti, idaṃ **āyukkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ pana Dūsīmāra Kalāburājādīnaṃ viya taṅkhaṇaṇñeva ṭhānācāvanasamatthena kammunā upacchinnasantānānaṃ, purimakammavasena vā satthaharaṇādīhi upakkamehi upacchijjamānasantānānaṃ maraṇaṃ hoti, idaṃ **akālamaraṇaṃ** nāma. Taṃ sabbampi vuttappakārena jīvitindriyupacchedena saṅgahitaṃ. Iti jīvitindriyupacchedasaṅkhātassa maraṇassa saraṇaṃ maraṇassati.

168. Taṃ bhāvetukāmena rahogatena paṭisallīnena “maraṇaṃ bhavissati, jīvitindriyaṃ upacchijjissati”ti vā, “maraṇaṃ maraṇan”ti vā yoniso manasikāro pavattetabbo. Ayoniso pavattayato hi iṭṭhajana-maraṇānussaraṇe soko uppajjati vijātamātuyā piyaputtamaraṇānussaraṇe viya. Anīṭṭhajanamaraṇānussaraṇe pāmojjaṃ uppajjati verīnaṃ verimaraṇānussaraṇe viya. Majjhatajanamaraṇānussaraṇe saṃvego na uppajjati matakāḷevaradassane chavaḍāhakassa viya. Attano maraṇānussaraṇe santāso uppajjati ukkhittāsikaṃ vadhakaṃ disvā

bhīrukajātikassa viya. Tadetam sabbampi satisamvegañāṇavirahato hoti. Tasmā tattha tattha hatamatasatte oloketvā diṭṭhapubbhasampattīnam sattānam matānam maraṇam āvajjetvā satīṇca samvegañca ñāṇaṇca yojetvā “maraṇam bhavissatī”ti-ādinā nayena manasikāro pavattetabbo. Evaṃ pavattento hi yoniso pavatteti, upāyena pavattetīti attho. Evaṃ pavattayatoyeva hi ekaccassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, maraṇārammaṇā sati saṇṭhāti, upacārappattameva kammaṭṭhānam hoti.

169. Yassa pana ettāvātā na hoti, tena vadhakapaccupaṭṭhānato, sampattivipattito, upasamharaṇato, kāyabahasādhāraṇato, āyudubbalato, animittato, addhānaparicchedato, khaṇaparittatoti imehi aṭṭhahākārehi maraṇam anussaritabbam.

Tattha **vadhakapaccupaṭṭhānatoti** vadhakassa viya paccupaṭṭhānato. Yathā hi imassa sīsam chindissāmīti asim gahetvā gīvāya cārayamāno vadhako paccupaṭṭhitova hoti, evaṃ maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti anussaritabbam. Kasmā? Saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca. Yathā hi ahicchattakamakuḷam matthakena paṃsum gahetvāva uggacchati, evaṃ sattā jarāmarāṇam gahetvāva nibbattanti. Tathā hi nesam paṭisandhicittam uppādānantarameva jaram patvā pabbatasikharato patitasilā viya bhijjati saddhim sampayuttakhandhehi. Evaṃ khaṇikamarāṇam tāva saha jātiyā āgataṃ. Jātassa pana avassam maraṇato idhādhippetamarāṇampi saha jātiyā āgataṃ. Tasmā esa satto jātakālato paṭṭhāya yathā nāma utthito sūriyo atthābhimukho gacchateva, gatagataṭṭhānato īsakampi na nivattati. Yathā vā nadī pabbateyyā sīghasotā hārahārinī sandateva vattateva īsakampi na nivattati, evaṃ īsakampi anivattamāno maraṇābhimukhova yāti. Tena vuttam—

“Yamekarattim paṭhamam, gabbhe vasati māṇavo.

Abbhutthitova so yāti, sa gaccham na nivattatī”ti¹.

Evaṃ gacchato cassa gimhābhitattānam kunnadīnam khayō viya, pāto āporasānugatabandhanānam dumapphalānam patanam viya, muggarābhitālitānam

1. Jā 1. 353 piṭṭhe.

mattikabhājanānaṃ bhedo viya, sūriyarasmisamphuṭṭhānaṃ
ussāvabindūnaṃ viddhaṃsaṇaṃ viya ca maraṇameva āsannaṃ hoti.

Tenāha—

“Accayanti ahorattā, jīvitamuparujjhati.

Āyu khīyati maccānaṃ, kunnadīnaṃva odakaṃ¹.

‘Phalānaṃmiva pakkānaṃ, pāto papatato bhayaṃ.

Evam jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayaṃ.

Yathāpi kumbhakārassa, kataṃ mattikabhājanaṃ².

Khuddakañca mahantañca, yaṃ pakkaṃ yañca āmakam.

Sabbaṃ bhedanapariyantam³, evam maccāna jīvitam⁴.

Ussāvova tiṇaggamhi, sūriyuggamanaṃ pati.

Evamāyu manussānaṃ, mā maṃ amma nivārayā⁵”ti⁵.

Evam ukkhittāsiko vadhako viya saha jātiyā āgatampanetaṃ maraṇaṃ
gīvāya asim cārayamāno so vadhako viya jīvitam haratiyeva, na aharitvā⁶
nivattati. Tasmā saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca ukkhittāsiko vadhako
viya maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti evam vadhakapaccupaṭṭhānato
maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (1)

170. **Sampattivipattitoti** idha sampatti nāma tāvadeva sobhati, yāva naṃ
vipatti nābhivhavati, na ca sā sampatti nāma atthi, yā vipattim atikkamma
tiṭṭheyya. Tathā hi—

“Sakalam medinim⁷ bhutvā, datvā koṭisataṃ sukhī.

Aḍḍhāmalakamattassa, ante issarataṃ gato.

Teneva dehabandhena, puññaṃmhi khayamāgate.

Maraṇābhimukho sopi, asoko sokamāgato⁷”ti.

1. Saṃ 1. 110 piṭṭhe.

3. Sabbe bhedanapariyantā (Khu 1. 371)

5. Jā 1. 236 piṭṭhe.

7. Medanīm (Ka)

2. Katā mattikabhājanā (Khu 1. 371)

4. Khu 1. 371 piṭṭhe.

6. Na āharitvā (I, Ka), anāharitvā na (Sī)

Apica sabbaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbaṃ yobbanam
jarāpariyosānaṃ, sabbaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosānaṃ, sabboyeva
lokasannivāso jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena
abbhāhato. Tenāha—

“Yathāpi selā vipulā, nabham āhacca pabbatā.
Samantā anupariyeyyum¹, nippothentā catuddisā.

Evam jarā ca maccu ca, adhivattanti paṇine.
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse.
Na kiñci parivajjeti, sabbamevābhimmaddati.

Na tattha hatthīnaṃ bhūmi, na rathānaṃ na pattiya.
Na cāpi mantayuddhena, sakkā jetum dhanena vā”².

Evam jīvitasampattiya maraṇavipattipariyosānataṃ vavatthapentena
sampattivipattito maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (2)

171. **Upasaṃharaṇatoti** parehi saddhim attano upasaṃharaṇato. Tattha
sattahākārehi upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ, yasamahattato,
puñṇamahattato, thāmamahattato, iddhi mahattato, pañṇamahattato,
Pacceka buddhato, Sammāsambuddhatoti. Kathaṃ? Idaṃ maraṇaṃ nāma
mahāyasānaṃ mahāparivārānaṃ sampannadhanavāhanānaṃ
Mahāsammatamandhātumahāsudassanadaḥhaneminimippabhuṭīnampi upari
nirāsaṅkameva patitaṃ, kimaṅgaṃ³ pana mayhaṃ upari na patissati.

Mahāyasā rājavarā, mahāsammatā-ādayo.
Tepi maccuvasaṃ pattā, mādisesu kathāva kāti.

Evam tāva **yasamahattato** anussaritabbaṃ. (3-Ka)

Kathaṃ puñṇamahattato?

Jotiko Jaṭilo Uggo, Meṇḍako atha Puṇṇako.
Ete caññe ca ye loke, mahāpuñṇāti vissutā.
Sabbe maraṇamāpannā, mādisesu kathāva kāti.

Evam **puñṇamahattato** anussaritabbaṃ. (3-Kha)

1. Samantānupariyāyeyyum (Saṃ 1. 102) 2. Saṃ 1. 102 piṭṭhe. 3. Kimaṅga (Sī, I)

Kathaṃ thāmamahattato?

Vāsudevo Baladevo, Bhīmaseno Yudhiṭṭhilo.
Cānuro yo mahāmallo¹, antakassa vasaṃ gatā.
Evaṃ thāmabalūpetā, iti lokamhi vissutā.
Etepi maraṇaṃ yāthā, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **thāmamahattato** anussaritabbaṃ. (3-8)

Kathaṃ iddhimahattato?

Pādaṅguṭṭhakamattena, Vejayantamakampayi.
Yo nāmiddhimataṃ seṭṭho, dutiyo aggasāvako.
Sopi maccumukhaṃ ghoraṃ, migo sīhamukhaṃ viya.
Paviṭṭho saha iddhīhi, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **iddhimahattato** anussaritabbaṃ. (3-Gha)

Kathaṃ paññāmahattato?

Lokaṇāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe atthi paṇino.
Paññāya Sāriputtassa, kalaṃ nāgghanti soḷasim.
Evaṃ nāma mahāpañño, paṭhamo aggasāvako.
Maraṇassa vasaṃ patto, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **paññāmahattato** anussaritabbaṃ. (3-Ña)

Kathaṃ Paccekabuddhato? Yēpi te attano ñāṇavīriyabalena
sabbakilesasattunimmathanaṃ katvā paccakabodhiṃ pattā
khaggavisāṇakappā sayambhuno, tepi maraṇato na muttā, kuto panāhaṃ
muccissāmī².

Taṃ taṃ nimittamāgamma, vīmaṃsantā mahesayo.
Sayambhuññāṇatejēna, ye pattā āsavakkhayaṃ.
Ekacariyanivāseṇa, khaggasiṅgasamūpamā.
Tēpi nātigaṭā maccuṃ, mādisesu kathāva kāti.

1. Cānuro piyadāmallo (Sī)

2. Muccissāmi (?)

Evam **Paccekabuddhato** anussaritabbaṃ. (3-Ca)

Kathaṃ Sammāsambuddhato? Yopi so Bhagavā asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhadhammakāyo yasamahatta puññamahatta thāmamahatta-iddhimahattapaññāmahattānaṃ pāraṃ gato asamo asamasamo appaṭipuggalo Arahaṃ Sammāsambuddho, sopi salilavuṭṭhinipātena mahā-aggikkhandho viya maraṇavuṭṭhinipātena ṭhānaso vūpasanto.

Evam mahānubhāvassa, yaṃ nāmetaṃ Mahesino.

Na bhayena na lajjāya, maraṇaṃ vasamāgataṃ.

Nillajjaṃ vītasārajjāṃ, sabbasattābhimmaddanaṃ.

Tayidaṃ mādisaṃ sattaṃ, kathaṃ nābhivhavissatīti.

Evam **Sammāsambuddhato** anussaritabbaṃ. (3-Cha)

Tassevaṃ yasamahattatādisampannehi parehi saddhiṃ maraṇasāmaññatāya attānaṃ upasaṃharitvā tesāṃ viya sattavisesānaṃ mayhampi maraṇaṃ bhavissatīti anussarato upacārappattaṃ kammaṭṭhānaṃ hotīti. Evam upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (3)

172. **Kāyabahasādhāraṇatoti** ayaṃ kāyo bahusādhāraṇo. Asītiyā tāva kimikulānaṃ sādhāraṇo, tattha chavinissitā pāṇā chaviṃ khādanti, cammanissitā cammaṃ khādanti, maṃsanissitā maṃsaṃ khādanti, nhārunissitā nhāruṃ khādanti, aṭṭhinissitā aṭṭhiṃ khādanti, miñjanissitā miñjaṃ khādanti. Tattheva jāyanti jīyanti mīyanti, uccārapassāvaṃ karonti. Kāyova nesaṃ sūtiggharaṇceva¹ gilānasālā ca susānaṇca vaccakuṭi ca passāvadoṇikā ca. Svāyaṃ tesampi kimikulānaṃ pakopena maraṇaṃ nigacchatīyeva. Yathā ca asītiyā kimikulānaṃ, evaṃ ajjhattikānaṃyeva anekasatānaṃ rogānaṃ bāhirānaṇca ahivicchikādīnaṃ maraṇassa paccayānaṃ sādhāraṇo.

Yathā hi catumahāpathe ṭhapite lakkhamhi sabbadisāhi āgatā sara satti tomara pāsāṇādayo nipatanti, evaṃ kāyepi sabbupaddavā

1. Pasūtiggharaṇceva (Syā, I, Ka)

nipatanti. Svāyaṃ tesampi upaddavānaṃ nipātena maraṇaṃ nigacchatīyeva. Tenāha Bhagavā—“Idha bhikkhave bhikkhu divase nikkhante rattiyaṃ paṭihitāya iti paṭisañcikkhati, bahukā kho me paccayā maraṇassa, ahi vā maṃ ḍaṃseyya, vicchiko vā maṃ ḍaṃseyya, satapadī vā maṃ ḍaṃseyya, tena me assa kālaṃkiriya, so mamaṃ antarāyo, upakkhalitvā vā papateyyaṃ, bhattaṃ vā me bhuttaṃ byāpajjeyya, pittaṃ vā me kuppeyya, semhaṃ vā me kuppeyya, satthakā vā me vātā kuppeyyuṃ, tena me assa kālaṃkiriya so mamaṃ antarāyo”ti¹. Evaṃ kāyabahuśādhāraṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (4)

173. **Āyudubbalatoti** āyu nāmetam abalam dubbalam. Tathā hi sattānaṃ jīvitam assāsapassāsūpanibaddhañceva² iriyāpathūpanibaddhañca³ sītuṇhūpanibaddhañca mahābhūtūpanibaddhañca āhārūpanibaddhañca. Tadetam assāsapassāsānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Bahi nikkhantaṇāsikavāte pana anto apavisante, pavitthe vā anikkhamante mato nāma hoti. Catunnam iriyāpathānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Aññataraññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti. Sītuṇhānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Atisītena pana atīuṇhena vā abhibhūtassa vipajjati. Mahābhūtānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā pana āpodhātu-ādīnaṃ vā aññataraññatarassa pakopena balasampannopi puggalo patthaddhakāyo vā atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā mahāḍāhapareto vā sambhijjamāna-sandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷikārāhārampi yuttakāle labhantasseva jīvitam pavattati, āhāraṃ alabhamānassa pana parikkhayaṃ gacchatīti. Evaṃ āyudubbalato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (5)

174. **Animittatoti** avavatthānato, paricchedābhāvatoti attho. Sattānaṃ hi—

Jīvitam byādhi kālo ca, dehanikkhepanaṃ gati.

Pañcete jīvalokasmim, animittā na nāyare.

1. Am 2. 270 piṭṭhe.

2. ...nibandhañceva (I, Ka)

3. ...nibandhañca (I, Ka) evamuparipi.

Tattha **jīvitam** tāva “ettakameva jīvitabbaṃ, na ito paran”ti vavatthānābhāvato animittam. Kalalakālepi hi sattā maranti, abbuda pesighana māsika dvemāsa temāsa catumāsa pañcamāsa dasamāsakālepi. Kucchito nikkhantasamayepi. Tato paraṃ vassasatassa antopi bahipi marantiyeva. **Byādhipi** “imināva byādhinā sattā maranti, nāññenā”ti vavatthānābhāvato animitto. Cakkhurogenāpi hi sattā maranti, sotarogādīnaṃ aññatarenāpi. **Kālopi** “imasmiṃyeva kāle maritabbaṃ, nāññasmin”ti evaṃ vavatthānābhāvato animitto. Pubbaṇhepi hi sattā maranti, majjhanhikādīnaṃ aññatarasmimpi. **Dehanikkhepanampi** “idheva mīyamānānaṃ dehena patitabbaṃ, nāññatrā”ti evaṃ vavatthānābhāvato animittam. Antogāme jātānaṃ hi bahigāmepi attabhāvo patati. Bahigāme jātānampi antogāme. Tathā thalajānaṃ vā jale, jalajānaṃ vā thaleti anekappakārato vitthāretabbaṃ. **Gatipi** “ito cutena idha nibbattitabbaṃ”ti evaṃ vavatthānābhāvato animittā. Devalokato hi cutā manussesupi nibbattanti, manussalokato cutā devalokādīnampi yattha katthaci nibbattantīti evaṃ yantayuttagoṇo viya gatipañcake loko samparivattatīti evaṃ animittato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (6)

175. **Addhānaparicchedatoti** manussānaṃ jīvitassa nāma etarahi paritto addhā¹. Yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ, appaṃ vā bhiyyo. Tenāha Bhagavā—“appamidaṃ bhikkhave manussānaṃ āyu, gamanīyo samparāyo, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yo bhikkhave ciraṃ jīvati, so vassasataṃ, appaṃ vā bhiyyoti².

Appamāyumanussānaṃ, hīleyya naṃ suporiso.

Careyyādittasīsova, natthi maccussa nāgamoti².

Aparampi āha—“bhūtapubbaṃ bhikkhave Arako nāma satthā ahoṣī”ti sabbampi sattahi upamaṃhi alaṅkataṃ suttaṃ vitthāretabbaṃ.

Aparampi āha—“yocāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ rattindivaṃ jīveyyaṃ, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yocāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ

1. Etarahi na paricchedo na tathā addhā (Sī)

2. Saṃ 1. 109 piṭṭhe.

bhāveti, aho vatāhaṃ divasaṃ jīveyyaṃ, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ cattāro pañca ālope saṅkhāditvā ajjhoharāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti bhikkhave bhikkhū pamattā viharanti, dandhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāya. Yo ca khvāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ ālopaṃ saṅkhāditvā ajjhoharāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ assasitvā vā passasāmi, passasitvā vā assasāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti bhikkhave bhikkhū appamattā viharanti, tikkhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāyā”ti¹. Evaṃ catupañcālopa-saṅkhādanamattaṃ avissāsiyo paritto jīvitassa addhāti evaṃ addhānaparicchedato maraṇaṃ anussaritaḥ. (7)

176. **Khaṇaparittatoti** paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ. Tasmim citta niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha—“atīte cittakkhaṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha, na jīvati, jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha, jīvati, na jīvissati.

Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha.

Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

1. Am 2. 269 piṭṭhe.

Anibbattena na jāto, paccuppanna jīvati.

Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā”ti¹.

Evam khaṇaparittato maraṇam anussaritabham. (8)

177. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ ākāraṇaṃ aññataraññatarena anussaratopi punappunaṃ manasikāravasena cittaṃ āsevanaṃ labhati, maraṇārammaṇā sati santiṭṭhati, nīvaraṇāni vikkhambhanti, jhānaṅgāni pātubhavanti. Sabhāvadhammattā pana saṃvejanīyattā ca ārammaṇassa appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Lokuttarajjhānaṃ pana dutiyacattutthāni ca āruppajjhānāni sabhāvadhammepi bhāvanāvisesena appanaṃ pāpuṇanti. Visuddhibhāvanānukkamavasena hi lokuttaraṃ appanaṃ pāpuṇāti. Ārammaṇātikkamabhāvanāvasena āruppaṃ. Appanāpattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hoti. Idha pana tadubhayampi natthi. Tasmā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadeva maraṇassatibaleṇa uppannattā maraṇassaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṇca pana maraṇassatiṃ anuyutto bhikkhu satataṃ appamatto hoti, sabbabhavesu anabhiratisaññaṃ paṭilabhati, jīvitānīkantiṃ jahāti, pāpagarahī hoti, asannidhibahulo parikkhāresu vigatamalamacchero, aniccasaññaṃ cassa paricayaṃ gacchati, tadanusāreṇeva dukkhasaññaṃ anattasaññaṃ ca upaṭṭhāti. Yathā abhāvitamaraṇā sattā sahasā vāḷamigayakkha sappā cora vadhakābhibhūtā viya maraṇasamaye bhayaṃ santāsaṃ sammohaṃ āpajjanti, evaṃ anāpajjitvā abhaya asammūḷho kālaṃ karoti. Sace diṭṭheva dhamme amataṃ nārādheti², kāyassa bhedaṃ sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, maraṇassatiyā sadāti.

Idaṃ maraṇassatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

1. Mahāni 90 piṭṭhe.

2. Nādhigameti (I, Ka)

Kāyagatāsatikathā

178. Idāni yaṃ taṃ aññatra Buddhuppādā appavattapubbaṃ sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ tesu tesu suttantesu “ekadhammo bhikkhave bhāvito bahulīkato mahato saṃvegāya saṃvattati. Mahato atthāya saṃvattati. Mahato yogakkhemāya saṃvattati. Mahato satisampajaññāya saṃvattati. Ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati. Diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati. Vijjāvimutti phalasacchikiriyāya saṃvattati. Katamo ekadhammo. Kāyagatā sati¹. Amataṃ te bhikkhave paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti. Amataṃ te bhikkhave na paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ na paribhuñjanti. Amataṃ tesāṃ bhikkhave paribhuttaṃ. Aparibhuttaṃ. Parihīnaṃ. Aparihīnaṃ. Viraddhaṃ. Aviraddhaṃ, yesaṃ kāyagatāsati āradhāti² evaṃ Bhagavatā anekehi ākārehi pasamsitvā “kathaṃ bhāvitā bhikkhave kāyagatā sati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisamsā. Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā”ti-ādinā³ nayena ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikkūlamānasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, nava sivathikapabbānīti imesaṃ cuddasannaṃ pabbānaṃ vasena kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ, tassa bhāvanāniddeso anuppatto.

Tattha yasmā iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dhātumanasikārapabbanti imāni tīṇi vipassanāvasena vuttāni. Navasivathikapabbāni vipassanāñāṇesuyeva ādinavānupassanāvasena vuttāni. Yāpi cettha uddhumātakādīsu samādhibhāvanā ijjheyya, sā asubhaniddese pakāsītāyeva. Ānāpānapabbaṃ pana paṭikkūlamānasikārapabbaṇca imānevettha dve samādhivasena vuttāni. Tesu ānāpānapabbaṃ ānāpānassativasena visuṃ kammaṭṭhānaṃyeva. Yaṃ panetaṃ “puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati. Atthi imasmiṃ kāye kesā lomā -pa- muttan”ti⁴ evaṃ **matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñcena saṅgahetvā** paṭikkūlamānasikāravasena desitaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ, idamidha kāyagatāsatiṃ adhipeṭtaṃ.

1. Am 1. 44 piṭṭhe. 2. Am 1. 47 piṭṭhe. 3. Ma 3. 131 piṭṭhe. 4. Ma 3. 132 piṭṭhe.

179. Tatthāyaṃ Pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo bhāvanāniddeso. **Imameva kāyanti** imaṃ catumahābhūtikaṃ pūtikāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalāti** pādatalato upari. **Adho kesamatthakāti** kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyantanti** tiriyaṃ tacaparicchinnāṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatīti** nānappakārakesādi-asucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? Atthi imasmim kāye kesā -pa- muttanti.

Tattha **atthīti** saṃvijjanti. **Imasminti** yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati, tasmim. **Kāyeti** sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati. **Kesā lomāti** ete kesādayo dvattimsākārā. Tattha atthi imasmim kāye kesā, atthi imasmim kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo.

Imasmim hi pādatalā paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya paritoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇim vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ asirikadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedāṃ asucinīyeva passati. Tena vuttaṃ “atthi imasmim kāye kesā lomā -pa- muttan”ti. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

180. Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena ādikammikena kulaputtana vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā idaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetabbaṃ. Tenāpissa kammaṭṭhānaṃ kathentena sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikāraḥkosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Imasmim hi paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhāne yopi tipīṭako hoti, tenāpi manasikārakāle paṭhamāṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākāṭaṃ hoti malayavāsī Mahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnāṃ therānaṃ viya.

Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito cattāro māse imaṃyeva sajjhāyaṃ karoṭhāti dvattiṃsākārapāliṃ adāsi. Te kiñcāpi nesaṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ. Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo “paṭhamam tāva vācāya sajjhāyaṃ karohī”ti.

Karontena ca **tacapañcakādīni** paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo katabbo. Kesā lomā nakhā dantā tacoti hi vatvā puna paṭilomato taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tadanantaram **vakkapañcake** maṃsaṃ nhāru¹ aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkanti vatvā puna paṭilomato vakkam aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **papphāsapañcake** hadayaṃ yakanam kilomakaṃ pihakaṃ papphāsanti vatvā puna paṭilomato papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ, vakkam aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **matthaluṅgapañcake** antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅganti vatvā puna paṭilomato matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ, vakkam aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **medachakke** pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medoti vatvā puna paṭilomato medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ, vakkam aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **muttachakke** assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttanti vatvā puna paṭilomato muttaṃ lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu, medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanam hadayaṃ, vakkam aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

1. Nahāru (Sī) evamuparipi.

Evam kālasataṃ kālasahassaṃ kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paguṇā hoti, na ito cito ca cittaṃ vidhāvati. Koṭṭhāsā pākaṭā honti, hatthasaṅkhalikā viya vatipādapanti viya ca khāyanti. (1)

Yathā pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. (2)

Vaṇṇatoti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetabbo. (3)

Sanṭhānatoti tesaṇṇeva sanṭhānaṃ vavatthapetabbaṃ. (4)

Disatoti imasmiṃ hi sarīre nābhito uddhaṃ uparimadisā, adho heṭṭhimadisā, tasmā ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyāti disā vavatthapetabbā. (5)

Okāsatoti ayaṃ koṭṭhāso imasmiṃ nāma okāse paṭiṭṭhitoti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetabbo. (6)

Paricchedatoti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṅca iminā nāma paricchinnoti evaṃ sabhāgaparicchedo veditabbo. Kesā na lomā, lomāpi na kesāti evaṃ amissakatāvasena visabhāgaparicchedo veditabbo. (7)

Evam sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhantena pana idaṃ kammaṭṭhānaṃ asukasmim¹ sutte paṭikkūlavasena kathitaṃ, asukasmim dhātuvasenāti ñatvā ācikkhitabbaṃ. Idañhi mahāsatipaṭṭhāne² paṭikkūlavaseneva kathitaṃ. Mahāhatthipadopama³ Mahārāhulovāda⁴ Dhātuvibhaṅgesu⁵ dhātuvasena kathitaṃ. Kāyagatāsatisutte⁶ pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṃ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitaṃ vipassanā-kammaṭṭhānaṃ hoti. Paṭikkūlavasena kathitaṃ samathakammaṭṭhānaṃ. Tadetam idha samathakammaṭṭhānamevāti.

1. Imasmiṃ (Ka)

2. Dī 2. 233 piṭṭhe.

3. Ma 1. 242 piṭṭhe.

4. Ma 2. 84 piṭṭhe.

5. Ma 3. 283 piṭṭhe.

6. Ma 3. 132 piṭṭhe.

181. Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitvā anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupubbamuñcanato, appanāto, tayo ca suttantāti evaṃ dasadhā manasikāraḥkosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha **anupubbato**ti idaṃhi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbaṃ, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ ekantarikāya ārohanto kolantakāyo patati, na ārohanaṃ sampādeti, evameva bhāvanāsampattivaseṇa adhigantabbassa assādaṃ anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṃ sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **nātisīghato** manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanamaggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakkhetvā sīghena javena satakkhattumpi gamanāgamaṇaṃ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṃ parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbaṃ hoti, evameva kevalaṃ¹ kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇāti, avibhūtaṃ pana hoti, na visesaṃ āvahati, tasmā nātisīghato manasikātabbaṃ.

Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātisaṇikatopi**. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanamaggaṃ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatataḷākādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti, evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepapaṭibāhanatoti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti, evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati paridhamsati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

1. Kevalaṃ kiñcāpi (Ka)

Paṇṇattisamatikkamanatoti yāyaṃ kesālomāti-ādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā paṭikkūlanti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṇṇe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññāṇaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca. Yadā pana nesaṃ abhiṇhasaṇcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca, evameva pubbabhāge kesālomātipaṇṇattivaseṇa manasikaroto paṭikkūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha kesālomātipaṇṇattim samatikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Anupubbamuñcanatoti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Muttanti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesāti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ. Yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutamaṃ upaṭṭhahati, evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā. Yathā hi dvattimsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sareṇa vijjhivā ukkuṭṭhim kareyya, atha kho so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmim tasmim tāle patitvā pariyaṇṭatālameva gaccheyya, tatthapi gantvā luddena tattheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya, so evaṃ punappunaṃ paripāṭiyamāno¹ ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva utṭhahitvā anukkamena ekasmim tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūcim daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na utṭhaheyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ, yathā hi tālavane dvattimsatālā, evaṃ imasmim kāye dvattimsakoṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacaro. Makkaṭassa dvattimsatālake tālavane nivāso viya

1. Paṭipāṭiyamāno (I, Ka), paṭipāṭiyā gacchamāno (Abhi-Ṭṭha 2. 218)

yogino cittassa dvattiṃsakotṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusañcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmim̐ tasmim̐ tāle pativā pariyaṇatālagamaṇaṃ viya yogino kesāti manasikāre āradḍhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakotṭhāseyeva cittassa saṇṭhānaṃ. Puna paccāgamaṇepi eseṇa nayo. Punappunaṃ paripāṭiyamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjivā upaṭṭhitesu parikkammaṇaṃ. Anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa majjhe makulaṭālapaṇṇasūciṃ dāhaṃ gahetvā vijjhiyamānassapi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā, yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamageheyyeva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya. Punadivase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya. Evaṃsāmpadamidaṃ dāṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvacaro. Tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikkammaṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnāṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante vissajjivā upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikkammaṇaṃ. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Appanātoti appanākoṭṭhasato kesādīsu ekekasmiṃ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbāti ayamevettha adhippāyo.

Tayo ca suttantāti adhicitṭaṃ, sītibhāvo, bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiojanatthaṃ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha—

“Adhicittamanuyutta bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālenakālaṃ manasikātabbāni. Kālenakālaṃ samādhinimittāṃ manasikātabbāṃ. Kālenakālaṃ paggahanimittāṃ manasikātabbāṃ. kālenakālaṃ upekkhānimittāṃ manasikātabbāṃ. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaññeva manasikareyya, t̥hānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaññeva manasikareyya, t̥hānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaññeva manasikareyya, t̥hānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu kālenakālaṃ samādhinimittāṃ paggahanimittāṃ upekkhānimittāṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāṃmukhaṃ ālimpeti, ukkāṃmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāṃmukhe pakkkhipitvā kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjupekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, t̥hānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, t̥hānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāyeyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjupekkheyya, t̥hānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati yadi paṭikāya yadi kuṇḍalāya

yadi gīveyyāya yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

Evameva kho bhikkhave adhicittamanuyutta -pa- samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, **tatra** tatreva sakkehi bhaddatāṃ pāpuṇāti sati sati āyatane”ti¹.

Idaṃ suttaṃ **adhicittanti** veditabbaṃ.

“Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātum. Katamehi chahi, idha bhikkhave bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ niggahāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ paggaheṭṭabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ paggaheṭṭati. Yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti. Yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati. Paṇīṭādhimuttiko ca hoti nibbānābhīrato. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātum”ti².

Idaṃ suttaṃ **anuttaraṃ sītibhāvoti** veditabbaṃ.

Bojjhaṅgakosallaṃ “pana evameva kho bhikkhave yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti³ appanākosallakathāyaṃ dassitameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā idaṃca dasavidhaṃ manasikāraṃkosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhuṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavīhāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānaṃ suṭṭhu vavatthapetvā kammaṭṭhānaṃ anuyujjantena viśesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā pathavīkasiṇaniddese vuttanayeneva ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

2. Am 2. 379 piṭṭhe.

3. Sam 3. 99 piṭṭhe.

anurūpe vihāre vasantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā
paṭikkūlamanasikāre parikammaṃ kātabbāṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbāṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā
dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo.
Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati. UdaKapatte vā yāgupatte vā
oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā. Setakāle
setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca
kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbāṃ.

Koṭṭhāsava vatthāpanakathā

182. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāse
vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṇṭhāna-
gandha-āsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā. **Kesā** tāva pakativāṇṇena
kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā. Saṇṭhānato dīghavaṭṭalikā¹ tulādaṇḍa saṇṭhānā.
Disato uparimadisāya jātā. Okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato
nalāṭantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭāhaveṭhanāṃ
allacammaṃ kesānaṃ okāso. Paricchedato kesā sīsaveṭhanacamme
vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari
ākāsena, tiriyaṃ aññaṃaññaṃ paricchinnā, dve kesā ekato natthīti ayaṃ
sabhāgaparicchedo. Kesā na lomā, lomā na kesāti evaṃ avasesa-
ekatimsakoṭṭhāsehi amissīkatā kesā nāma pāṭiyekko ekakoṭṭhāsoti ayaṃ
visabhāgaparicchedo. Idaṃ kesānaṃ vaṇṇādito vavatthāpanaṃ.

183. Idaṃ pana nesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikkūlato
vavatthāpanaṃ. Kesā nāmete vaṇṇatopi paṭikkūlā. Saṇṭhānatopi gandhatopi
āsayatopi okāsatopi paṭikkūlā.

Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā kesamissakamidaṃ haratha nanti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikkulā. Rattiṃ bhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṇṭhānato** paṭikkulā.

Telamakkhanapupphadhūpādi¹ saṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajeguccho hoti. Tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkulāpi siyūṃ, **gandhena** pana paṭikkulāyeva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānaṃ. Saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷa-sunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṇḍasaṇṭhānaṃ. Dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikkulāṃ gandhena pana paṭikkulameva. Evaṃ kesāpi siyūṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkulā **gandhena** pana paṭikkulāyevāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā jegucchāti idaṃ nesaṃ **āsayato** paṭikkulyaṃ.

Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekatimsakotṭhāsarāsīmhi jātā. Te susānasaṅkāraṭṭhānādisu jātasākaṃ viya parikkhādisu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ nesaṃ **okāsato** paṭikkulyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakotṭhāsānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkulātā veditabbā². Vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

184. Tattha **lomā** tāva pakativāṇṇato na kesā viya asamhinnakāḷakā, kāḷapiṅgalā pana honti. Saṇṭhānato onataggā tālamūlasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ṭhapetvā kesānaṃ paṭiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭhanacamme jātā. Paricchedato sarīraveṭhanacamme likhāmattāṃ

1. ...pupphadhūmādi- (Ka)

2. Vavatthapetabbā (Ka)

pavisitvā paṭiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññeṇa paricchinnā, dve lomā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

185. **Nakhā**ti vīsatiyā nakhapattānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā. Saṇṭhānato macchasakalikaṣaṇṭhānā. Disato pādanakhā heṭṭhimadisāya, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu paṭiṭṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimaṃschi, anto aṅgulipiṭṭhimasena, bahi ceva agge ca ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññeṇa paricchinnā, dve nakhā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

186. **Dantā**ti paripuṇṇadantassa dvattimsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā. Saṇṭhānato anekasaṇṭhānā. Tesāṃ hi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāḷiyā ṭhapita-alābubījasaṇṭhānā. Tesāṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṇṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānaka-upatthambhinishaṇṭhāno. Tato dve dve timūlāṭikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseṇa nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu paṭiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike paṭiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññeṇa paricchinnā, dve dantā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

187. **Tacoti** sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kāḷasāmapītādivaṇṇā chavi nāma yā sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhīghātapaharaṇappahārādīhi viddhamsitāya chaviyā pākato hoti. Saṇṭhānato sarīrasaṇṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṅṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabandha-upāhanasaṅṭhāno. Jaṅghattaco bhattapuṭakatālappaṇṇasaṅṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṅṭhāno. Āṇisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṅṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddhacamma-saṅṭhāno. Kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacamma-saṅṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇironaddhacamma-saṅṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosasaṅṭhāno, phaṇakatthavikasaṅṭhāno vā. Hatthaṅgulittaco kuṇḍikākakosasaṅṭhāno. Gīvattaco galakaṇḍukasaṅṭhāno. Mukhattaco chiddāvachiddo kīṭakulāvakasaṅṭhāno. Sīsattaco pattatthavikasaṅṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭṭhāya uparimukhaṃ ṇāṇaṃ pesetvā paṭṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā tṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nālāṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsattṭhikassa ca sīsacammaṃ ca antarena ṇāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojenta sīsacammaṃvavatthapetabbaṃ. Tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ taṃ vavatthapetvā anulomena paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha teneva nayena vāmapādacammaṃ. Tato anukkameneva vatthi-udarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvacammānantāraṃ heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharotṭhapariyosānaṃ pāpetvā niṭṭhapetabbaṃ. Evaṃ olārikolārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākātaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā tṭhito. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāseṇa paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

188. **Maṃsanti** nava maṃsapesisatāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattam kiṃsukapupphasadisam. Saṅṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsam tālappaṇṇapuṭabhattasaṅṭhānaṃ. Ūrumaṃsam nisadapotasāṅṭhānaṃ. Āṇisadamaṃsam uddhanakoṭisaṅṭhānaṃ. Piṭṭhimaṃsam tālagaḷapaṭalasaṅṭhānaṃ. Phāsukadvayamaṃsam¹ koṭṭhalikāya kucchiyaṃ tanumattikālepasaṅṭhānaṃ. Thanamaṃsam vaṭṭetvā avakkhittamattikāpiṇḍasaṅṭhānaṃ.

1. Pāsukadvayamaṃsam (I, Ka)

bāhudvayamaṁsaṁ dviguṇaṁ katvā ṭhapitaniccammahāmūsika-saṇṭhānaṁ. Evaṁ oḷārikoḷārikaṁ pariggaṇhantassa sukhumampi pākāṭaṁ hoti. Disato dvīsu disāsu jātāṁ. Okāsato vīsādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitāṁ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisāṅghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṁ aññaṁaññaṁena paricchinnāṁ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

189. **Nhārūti**¹ nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānā. Etesu hi gīvāya uparimabhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū sarīraṁ vinandhamānā purimapassena otiṇṇā. Pañca pacchimapassena. Pañca dakkhiṇapassena. Pañca vāmapassena. Dakkhiṇahatthaṁ vinandhamānāpi hatthassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca. Tathā vāmahatthaṁ vinandhamānā. Dakkhiṇapādaṁ vinandhamānāpi pādassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca. Tathā vāmapādaṁ vinandhamānāpi evaṁ sarīradhārakā nāma saṭṭhimahānhārū kāyaṁ vinandhamānā otiṇṇā. Ye **kaṇḍarā**tipi vuccanti. Te sabbepi kandalamakūlasaṇṭhānā. Aññe pana taṁ taṁ padesaṁ ajjhottharivā ṭhitā. Tato sukhumatarā suttarajjukasaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatā saṇṭhānā, aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantisāṇṭhānā. Aññe thūlasuttakasaṇṭhānā. Hatthapādapiṭṭhīsu nhārū sakuṇapādasāṇṭhānā. Sīse nhārū dārakānaṁ sīsajālakasaṇṭhānā. Piṭṭhiyaṁ nhārū ātape pasārīta-allajālakaṇṭhānā. Avasesā taṁ taṁ aṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṁ aṭṭhisatānaṁ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṁsacammāni āhacca ṭhitappadesehi, tiriyaṁ aññaṁaññaṁena paricchinnā, ayaṁ nesaṁ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

190. **Aṭṭhīti** ṭhapetvā dvattimsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṁsanissitāni mudu-aṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmim pāde dve dve gopphakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, ekaṁ jaṇṇukaṭṭhi, ekaṁ ūruṭṭhi, dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārassa piṭṭhikaṇṭhakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa

1. Nahārūti (Si) evamuparipi.

uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭaṭṭhīni, dve bāhuṭṭhīni¹, dve dve aggabāhuṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi. Ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti evaṃ timattāni aṭṭhisatāni, tāni sabbānipi vaṇṇato setāni. Saṇṭhānato nānasaṇṭhānāni.

Tattha hi aggapādaṅguli-aṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Tadanantarāni majjhapaḍḍaṭṭhīni panasatṭhisasaṇṭhānāni. Mūlapaḍḍaṭṭhīni paṇavasasaṇṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṇṭhānaṃ. Goppakaṭṭhīni baddhakīlāgoḷakasaṇṭhānāni. Jaṅghaṭṭhīnaṃ goppakaṭṭhīsu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ apanītatacasindikaḷīrasaṇṭhānaṃ. Khuddakajaṅghaṭṭhitaṃ dhanukadaṇḍasaṇṭhānaṃ. Mahantaṃ milātasappaṭiṭṭhisasaṇṭhānaṃ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇaphenaḥakasaṇṭhānaṃ. Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ atikhiṇaggagosīṅgasasaṇṭhānaṃ. Ūruṭṭhi duttacchitavāsiparasudaṇḍasaṇṭhānaṃ. Tassa kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitaṭṭhānaṃ kīlāgoḷakasaṇṭhānaṃ. Tena kaṭiṭṭhino patiṭṭhitaṭṭhānaṃ aggacchinna mahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṃ.

Kaṭiṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakārika-uddhanasaṇṭhānāni. Pāṭiyekkaṃ kammāraḥkūṭayottakasaṇṭhānāni. Koṭṭiyaṃ ṭhitaṃ ānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṇṭhānaṃ, sattaṭṭhaṭṭhānesu chiddāvachiddaṃ. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpani ṭhapitasīsapaṭṭaveṭṭhakasaṇṭhānāni. Bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṇṭhānāni. Tesāṃ antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇa-asisaṇṭhānāni. Paripuṇṇāni paripuṇṇa-asisaṇṭhānāni. Sabbānipi odātakukkuṭassa pasāritapakkhasaṇṭhānāni. Cuddasa uraṭṭhīni jiṇṇasandamānikaḥapañjarasaṇṭhānāni. Hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṇṭhānaṃ.

Akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṇṭhānāni. Koṭṭaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhaḷakuddālasaṇṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakasaṇṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandaṇṭhānāni. Maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭṭhakasaṇṭhānāni. Piṭṭhihaṭṭhaṭṭhīni koṭṭitakandala-

kandarāsisaṇṭhānāni. Hatthaṅgulīsu mūlapabbatṭhīni paṇavasāṇṭhānāni. Majjhapabbatṭhīni aparipuṇṇapanasatṭhisaṇṭhānāni. Aggapabbatṭhīni katakabījasaṇṭhānāni.

Satta gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhitaṃ paṭipāṭiyā
 ṭhapitavaṃsakaḷīracakkalakaṇṭhānāni. Hetṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ
 ayokūṭayottakaṇṭhānaṃ. Uparimaṃ avalekhanasatṭhakaṇṭhānaṃ.
 Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiṇḍajataruṇatālaṭṭhisaṇṭhānāni. Nalāṭaṭṭhi
 adhomukhaṭṭhapitasāṅkhathālakapālasaṇṭhānaṃ. Kaṇṇacūḷikaṭṭhīni
 nhāpita¹ khurakosaṇṭhānāni. Nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari
 paṭṭabandhanokāse aṭṭhisaṅkuṭitaghaṭapūṇṇapaṭalakhaṇḍasaṇṭhānaṃ.
 Muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkaṇāḷikerasaṇṭhānaṃ. Sīsaṭṭhīni sibbetvā
 ṭhapitajajjaralābukaṭṭhasaṇṭhānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni.
 Visesena panettha sīsaṭṭhīni gīvaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Gīvaṭṭhīni
 piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu. Kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu.
 Ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu. Jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu. Jaṅghaṭṭhīni
 gopphakaṭṭhīsu. Gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Paricchedato
 anto aṭṭhimiṇḍena, uparito maṃsena, age mūle ca aññamañña
 paricchinnāni, ayam nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana
 kesasadisoyeva.

191. **Aṭṭhimiṇḍanti** tesāṃ tesāṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miṇḍaṃ.
 Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṇṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ
 abbhantaragataṃ veḷunāḷiyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasāṇṭhānaṃ.
 Khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyaṭṭhipabbesu
 pakkhittaseditatanuvettaggasāṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato
 aṭṭhīnaṃ abbhantare paṭiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi
 paricchinnāni, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana
 kesasadisoyeva.

192. **Vakkanti** ekabandhanā dve maṃsapiṇḍikā. Taṃ vaṇṇato
 mandarattaṃ Pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dāraḷakānaṃ
 yamakakīḷāgoḷakaṇṭhānaṃ, ekavaṇṇapaṭibaddha-
 ambaphaladvayasāṇṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātāni. Okāsato
 galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā

dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddham¹ hutvā hadayamaṁsam parikkhipitvā t̥hitam. Paricchedato vakkam vakkabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

193. **Hadayanti** hadayamaṁsam. Tam vaṇṇato rattapadumapattapiṭṭhivaṇṇam. Saṇṭhānato bāhirapattāni apanetvā adhomukham t̥hapitapadumamakuḷasaṇṭhānam. Bahi maṭṭham, anto kosātakīphalassa abbhantarasadisam. Paññavantānam thokam vikasitam, mandapaññānam makulītameva². Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha addhapasatamattam lohitaṁ saṇṭhāti, yaṁ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca vattanti. Tam panetaṁ rāgacaritassa rattaṁ hoti, dosacaritassa kālakam, mohacaritassa maṁsadhovana-udakasadisam, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇam, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇam, paññācaritassa accham vipprasannam anāvilam paṇḍaram parisuddham niddhotajātimaṇi viya jutimantam khāyati. Disato uparimāya disāya jātām. Okāsato sarīrabbhantare dvinnam thanānam majjhe patiṭṭhitam. Paricchedato hadayaṁ hadayabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

194. **Yakananti** yamakamaṁsapāḷam. Tam vaṇṇato rattaṁ paṇḍukadhātukam nātirattakumudassa³ pattapiṭṭhivaṇṇam. Saṇṭhānato mūle ekaṁ agge yamakam koviḷārapattasaṇṭhānam. Tañca dandhānam ekameva hoti mahantaṁ, paññavantānam dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātām, okāsato dvinnam thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya t̥hitam. Paricchedato yakanam yakanabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

195. **Kilomakanti** paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidham pariyonahanamaṁsam. Tam duvidhampi vaṇṇato setam dukūlapilotikavaṇṇam. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānam. Disato paṭicchannakilomakam uparimāya disāya. Itaram dvīsu disāsu jātām. Okāsato

1. Vinibandham (I, Ka)

2. Mukulītameva (Sī)

3. Nātirattam kumudassa (Ka)

paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā,
appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ
pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena,
tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

196. **Pihakanti** udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ
nigguṇḍipupphavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ
kālavacchakajivhāsaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato
hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ,
yasmim paharaṇappahārena bahinikkhante sattānaṃ jīvitakkhayo hoti.
Paricchedato pihakabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

197. **Papphāsanti** dvattimsamaṃsakhaṇḍappabhedam¹
papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakka-udumbaraphalavaṇṇaṃ.
Saṇṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Abbhantare
asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmānā abbhāhatattā
saṃkhāditaṭṭhalāpiṇḍamiva niraṣaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya
jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnāṃ thanānaṃ antare hadayañca
yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato
papphāsabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

198. **Antanti** purisassa dvattimsahatthā² itthiyā aṭṭhavīsatihatthā²
ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadeṭaṃ vaṇṇato setaṃ
sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṇṭhānato lohitaḍoṇiyaṃ ābhujitvā
ṭhapitasīsacchinnasappasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari
galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamagga-
pariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato antabhāgena paricchinnāṃ,
ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

1. Dvattimsakhaṇḍappabhedam (Sī)

2. ...hattham (Syā, I, Ka)

199. **Antaḡuṇanti** antabhogaṭṭhānesu bandhanam. Tam vaṇṇato setam dakasīṭalikamūlavaṇṇam. Saṇṭhānato dakasīṭalikamūlasaṇṭhānameva. Disato dvīsu disāsu jātām. Okāsato kuddālapharasukammādīni karontānam yantākaddhanakāle yantasuttakamiva yantaphalakāni antabhoge ekato agaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā saṃsibbitvā¹ ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā antabhogānam antarā ṭhitam. Paricchedato antaḡuṇabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

200. **Udariyanti** udare bhavam asitapītakhāyitasāyitam. Tam vaṇṇato ajjhohaṭṭhāraṇṇam. Saṇṭhānato parissāvane sithilabaddhataṇḍula-saṇṭhānam. Disato uparimāya disāya jātām. Okāsato udare ṭhitam.

Udaram nāma ubhato nippīliyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaḡoṭakasadisam antapaṭalam, bahi maṭṭham, anto maṃsakasambupaliveṭhanakiliṭṭha²pāvārapupphakasadisam, kuthita³panasatacassa abbhantarasadisanti vattum vaṭṭati, yattha takkoṭakā gaṇḍuppādakā tālahīrakā sūcimukhakā paṭatantusuttakā⁴ iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti, ye pānabhōjanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā hadayamaṃsam abhihananti, pānabhōjanādi-ajjhoharaṇavelāyaṇca uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohate dve tayo ālope turitaturitā viluppanti, yaṃ tesam kimīnam sūtiḡharam vaccakuṭi gilānasālā susānaṇca hoti. Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāḡhasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānam muttakarīsacamma-aṭṭhiṇhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikālohitappabhutinānākuṇapajātām nipatitvā kaddamodakālulitam dvīhatihaccayena sañjātakimikulam sūriyātapasantāpavegakuthitam upari pheṇapupphulake⁵ muñcantam abhinīlavaṇṇam paramaduggandhajeguccharṃ neva upagantum, na daṭṭhum araharūpatam āpajjitvā tiṭṭhati,

1. Tam sibbitvā (I, Ka) 2. ...kiliṭṭham (Syā) 3. Kuṭṭhita (Syā), kudhita (Ka)
 4. Paṭatantukā suttakā (Sī), paṭatantū suttakā (Syā), paṭatantusuttakā (I)
 5. Pheṇabubbūlake (Sī, I)

pageva ghāyitum vā sāyitum vā, evameva nānappakāraṃ pānabhojanādi-
dantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ
taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhālisuvāna-
vamathusadisāṃ nipatitvā pittasemhāvātapaḷiveṭṭitaṃ hutvā
udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇapupphulakāṇi
muñcantāṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati.
Yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṇṭhāti, pageva paññācakkhunā
avaloketvā. Yattha ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā vivekaṃ gacchati,
ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo
muttaṃ hoti, eko bhāgo karīsaṃ, eko bhāgo rasabhāvaṃ āpajjitvā
soṇitamāṃsādīni upabrūhayati.

Paricchedato udarapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnāṃ.
Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

201. **Karīsanti** vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena
ajjhohaṭṭhāhāraṇṇameva hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato
heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsāye ṭhitaṃ. **Pakkāsāyo** nāma
heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare antāvasāne ubbedhena
aṭṭhaṇṅulamatto veḷunālikasadiṣo, yattha seyyathāpi nāma upari bhūmibhāge
patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva
yaṃkiñci āmāsāye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaraggina pheṇuddehakaṃ
pakkaṃ pakkaṃ nisadāya pisitamiva saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena
ogaḷitvā ogaḷitvā omadditvā veḷupabbe pakkipamānapaṇḍumattikā viya
sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedato pakkāsāyapaṭalena ceva
karīsabhāgena ca paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

202. **Matthaluṇṅanti** sīsakaṭṭhāhabbhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato
setaṃ ahicchattakapiṇḍavaṇṇaṃ. Dadhibhāvaṃ asampattaṃ
duṭṭhakhīraṇṇantipi vattum vaṭṭati. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato
uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭṭhāhabbhantare cattāro sibbinimamme
nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati.
Paricchedato sīsakaṭṭhassa abbhantaratalehi ceva matthaluṇṅabhāgena ca

paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

203. **Pittanti** dve pittāni baddhapittañca abaddhapittañca. Tattha baddhapittam vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇam. Abaddhapittam milāta-ākulipupphavaṇṇam. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānam. Disato baddhapittam uparimāya disāya jātam, itaram dvīsu disāsu jātam. Okāsato abaddhapittam ṭhapetvā kesalomadantanakhānam maṁsavanimuttatṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabindu avasesasarīram byāpetvā ṭhitam, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti, bhamanti, gattam kampati, kaṇḍūyati. Baddhapittam hadayapapphāsānam antare yakanamaṁsam nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitam, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappam chaḍḍetvā akātabbam karonti, abhāsitabbam bhāsanti, acintitabbam cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

204. **Semhanti** sarīrabbhantare ekapattapūrapparamāṇam¹ semham. Tam vaṇṇato setam nāgabalāpaṇṇarasavaṇṇam. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato udarapaṭale ṭhitam. Yam pānabhojanādi-ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakam kaṭṭhe vā kathale vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaram paramajeguccham kuṇapagandham hoti, tato uggatena ca gandhena uddekopi mukhampi duggandham pūtikūṇapasadisam hoti. So ca puriso apehi duggandham vāyasīti vattabbatam āpajjati, yañca vaḍḍhitvā bahalattamāpannam pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyam udarapaṭalassa abbhantareyeva kuṇapagandham sannirumbhitvā tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

1. Ekapattapūrapparamāṇam (Sī, Syā, I)

205. **Pubboti** pūtilohitavasena pavattapubbaṃ. Taṃ vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhono. Disato dvīsu disāsu hoti. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya, yatra yatra khāṇukaṇṭakapaharaṇaggiḷālādīhi abhigate sarīrappadese lohitam saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tatra tatra tiṭṭhati. Paricchedato pubbhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

206. **Lohitanti** dve lohitāni sannicitalohitaṇca saṃsaraṇalohitaṇca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalaḷākhārasavaṇṇam. Saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇam. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānam. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātam. Itaram dvisu disāsu jātam. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ ṭhapetvā kesalomadanta-nakhānam maṃsavīnimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammaṇca dhamanijālānusārena sabbaṃ upādiṇṇasarīram pharitvā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgam pūretvā ekapattapūramattaṃ hadayavakkapapphāsānam upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamānam ṭhitaṃ. Tasmiṃ hi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsītā honti. Paricchedato lohitabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

207. **Sedoti** lomakūpādīhi paggharaṇaka-āpodhātu. So vaṇṇato vipasannaṭṭilavavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi sarīram santapati, tadā udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷlākumududa-nālakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati, tasmā tassa saṇṭhānampi kesalomakūpavivarānaññeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasi kātabbo.

paricchedato sedabhāgena paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇo. Saṇṭhānato thūlasarīrassa tāva cammamāṃsantare ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotika-saṇṭhāno hoti. Kisasarīrassa jaṅghamaṃsaṃ ūrumaṃsaṃ piṭṭhikaṇṭakanissitaṃ piṭṭhimaṃsaṃ udaravaṭṭimaṃsanti etāni nissāya diguṇatiguṇaṃ katvā ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito, yaṃ sinehasaṅkhaṃ gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnamatthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ medabhāgena paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

208. **Assūti** akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Taṃ vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātāṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṃ. Na cetāṃ pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ tiṭṭhati. Yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṃ vā visamāhāraṃ āhārenti, yadā ca nesaṃ akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti. Tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena ca yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṃ. Paricchedato assubhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

209. **Vasāti** vilīnasineho. Sā vaṇṇato nālikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattum vaṭṭati. Saṇṭhānato nhānakāle pasanna-udakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāta-aṃsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā

usmājātā honti, tadā tattha nhānakāle pasanna-udakūpari sinehabinduvisaṭo viya ito cito ca sañcarati. Paricchedato vasābhāgena paricchinnā, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

210. **Kheḷoti** antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Pheṇasaṇṭhānotipi vattum vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi orūyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpamāhāraṃ passanti vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ āgilāyati¹, kismiñci deva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi orūyha jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo, mukhe pakkhittaṇca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpuline khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchantova temetum samatto hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

211. **Sīṅghāṇikā**ti matthaluṅgato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiñjavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesa ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso paduminipatte dadhim bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, athānena chiddena dadhimuttaṃ gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti, visabhāgāhāra-utuvasena vā sañjātadhātukhobhā honti, tadā anto sīsato pūtisemhabhāvamāpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumattakavivarena otarivā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Sīṅghāṇikā pariggaṇhakena ca yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato sīṅghāṇikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

1. Ākilāyati (Sī, Ka)

212. **Lasikā**ti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraṇiyyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhāñjanakiccaṃ, sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharāsaddaṃ karonto viya sañcarati. Ekayojanadvijoyanamattaṃ addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā honti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

213. **Muttanti** muttarasaṃ. Taṃ¹ vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭṭhapita udakakumbha abbhantaragata udaka saṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātāṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitāṃ. **Vatthi** nāma vatthi puṭo vuccati. Yattha seyyathāpi candanikāya pakkhitte amukhe² ravaṇaghaṭe³ candanikāraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākāto hoti. Yamhi ca muttassa bharite passāvaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

214. Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavathapetvā anupubbato nātisīghatoti-ādinā nayena vaṇṇasaṇṭhāna-gandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkulā paṭikkulāti manasikaroto paṇṇattisamatikkamāvasāne seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttakaganthitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākāṭāni honti, evameva atthi imasmiṃ kāye kesāti imaṃ kāyaṃ olokentassa sabbe te

1. Muttanti (Sī, Syā, Ka), muttanti passāvo. Taṃ (?)

2. Adhomukhe (Syā)

3. Yavanaghaṭe (Sī)

dhammā apubbāpariyāva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikāraḥkosallakathāyaṃ “ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakotṭhāsameva āhacca tiṭṭhati”ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasamharati, athassa evaṃ sabbakotṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā kotṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti, tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi kotṭhāsarāsimhi pakkhipamānamiva upaṭṭhāti.

Athassa anupubbamuñcanādivasena paṭikkulā paṭikkulāti punappunaṃ manasikaroto anukkamena appanā uppajjati. Tattha kesādīnaṃ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchavedasena upaṭṭhānaṃ uggahanimittaṃ. Sabbākārato paṭikkulavasena upaṭṭhānaṃ paṭibhāganimittaṃ. Taṃ āsevato bhāvayato vuttanayena asubhakammaṭṭhānesu viya paṭhamajjhānavaseneva appanā uppajjati.

Sā yassa ekova kotṭhāso pākaṭo hoti, ekasmiṃ vā kotṭhāse appanaṃ patvā puna aññasmiṃ yogaṃ na karoti, tassa ekāva uppajjati. Yassa pana aneke kotṭhāsā pākaṭā honti, ekasmiṃ vā jhānaṃ patvā puna aññasmiṃpi yogaṃ karoti, tassa Mallakattherassa viya kotṭhāsagaṇanāya paṭhamajjhānāni nibbattanti.

So kirāyasmā Dīghabhāṇaka-abhayattheraṃ hatthe gahetvā “āvuso Abhaya imaṃ tāva pañhaṃ ugaṇhāhi”ti vatvā āha “Mallakatthero dvattiṃsakotṭhāsesu dvattiṃsāya paṭhamajjhānānaṃ lābhī. Sace rattiṃ ekaṃ, divā ekaṃ samāpajjati, atirekaddhamāsenā puna sampajjati, sace pana devasikaṃ ekaṃ samāpajjati, atirekamāsenā puna sampajjati”ti.

Evaṃ paṭhamajjhānavasena ijhamānampi cetāṃ kammaṭṭhānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādisu satibalena ijghanato kāyagatāsātīti vuccati.

Imaṃ kāyagatāsatimanuyutto bhikkhu aratiratisaho hoti, na ca naṃ arati¹ sahati, uppannaṃ aratiṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Bhayabheravasaho hoti, na ca naṃ bhayabheravaṃ sahati, uppannaṃ bhayabheravaṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Khamo hoti sītassa

uṇhassa -pa- pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti¹. Kesādīnaṃ vaṇṇabhedanā
nissāya catunnaṃ jhānānaṃ lābhī hoti. Cha abhiññā paṭivijjhati¹.

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito.

Evamānekaṇisaṃsaṃ, imaṃ kāyagatāsatiṃti.

Idaṃ kāyagatāsatiyaṃ vitthārakathāṃ mukhaṃ.

Ānāpānassatikathā

215. Idāni yantaṃ Bhagavatā “ayampi kho bhikkhave
ānāpānassatisamādhī bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca
sukho ca vihāro, uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso
antaradhāpeti vūpasameti”ti evaṃ pasamsitvā—

“Kathaṃ bhāvito ca bhikkhave ānāpānassatisamādhī kathaṃ
bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro,
uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti
vūpasameti. Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā rukkhamaṇagato vā
suṇṇāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāya
parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā, so satova assasati sato passasati.
Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti. Dīghaṃ vā passasanto
-pa-. Rassamā vā assasanto -pa-. Rassamā vā passasanto rassamā
passasāmīti pajānāti. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati.
Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ
kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ
passasissāmīti sikkhati. Pītipaṭisaṃvedī. Sukhapaṭisaṃvedī.
Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ.
Cittapaṭisaṃvedī. Abhippamodayaṃ cittaṃ. Samādahaṃ cittaṃ.
Vimocayaṃ.

1. Ma 3. 139 piṭṭhe.

cittaṃ. Aniccānupassī. Virāgānupassī. Nirodhānupassī.

Paṭinissaggānupassī assasissāmīti sikkhati. Paṭinissaggānupassī
passasissāmīti sikkhati”ti¹—

Evam soḷasavattukam ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tassa
bhāvanānayo anupatto. So pana yasmā Pāḷivaṇṇanānusārenea vuccamāno
sabbākāraparipūro hoti. Tasmā ayamettha Pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo niddeso.

216. Kathaṃ bhāvito ca bhikkhave ānāpānassati samādhīti ettha tāva
kathanti ānāpānassatisamādhibhāvanaṃ nānappakārato
vitthāretukamyatāpucchā. **Bhāvito ca bhikkhave ānāpānassatisamādhīti**
nānappakārato vitthāretukamyatāya puṭṭhadhammanidassanaṃ. Kathaṃ
bahulīkato -pa- vūpasametīti etthāpi eseva nayo. Tattha **bhāvitoti** uppādito
vaḍḍhito vā. **Ānāpānassatisamādhīti** ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṃ
sampayutto samādhī. Ānāpānassatiyaṃ vā samādhī ānāpānassatisamādhī.
Bahulīkatoti punappunaṃ kato. **Santoceva paṇīto cāti** santo ceva paṇīto
ceva. Ubhayattha eva saddena niyamo veditabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayañhi
yathā asubhakammaṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santañca paṇītañca,
oḷārikārammaṇattā pana paṭikkūlārammaṇattā ca ārammaṇavasena neva
santaṃ na paṇītaṃ, na evaṃ kenaci pariyāyena asanto vā apaṇīto vā, atha
kho ārammaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhāta-
aṅgasantatāyapi. Ārammaṇapaṇītatāyapi paṇīto atittikaro,
aṅgapaṇītatāyapīti. Tena vuttaṃ “santo ceva paṇīto cā”ti.

Asecanako ca sukho ca vihāroti ettha pana nāssa secananti **asecanako**,
anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko. Natthi ettha parikammena vā
upacārena vā santatā. Ādisamannāhārato pabhuti attano sabhāveneva santo
ca paṇīto cāti attho. Keci pana asecanakoti anāsittako ojavanto

1. Sam 3. 279; Vi 1. 88 piṭṭhesu.

sabhāveneva madhuroti vadanti. Evaṃ ayaṃ **asecanako ca**, appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhapaṭilābhāya saṃvattanato **sukho ca vihāro**ti veditabbo. **Uppannuppanneti** avikkhambhite avikkhambhite. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme. **Thānaso antaradhāpeti**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametī**ti suṭṭhu upasameti. Nibbedhabhāgiyattā vā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhetīti vuttaṃ hoti.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho. Bhikkhave kena pakārena kenākārena kena vidhinā bhāvito ānāpānassatisamādhī kena pakārena bahulikato santo ceva -pa- vūpasametīti.

217. Idāni tamatthaṃ vitthārento “idha bhikkhave”ti-ādimāha. Tattha **idha bhikkhave bhikkhū**ti bhikkhave imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha **imasaddo** sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇobhi aññehī”ti¹. Tena vuttaṃ “imasmiṃ sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā -pa- suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhī bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam. Imassa hi bhikkhuno dīgharattam rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭam cittam ānāpānassatisamādhī-ārammaṇam abhiruhitum na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam khīram pivitvā vadḍhitam kūṭavaccham dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantam thambham nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyitum asakkonto tameva thambham upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattam rūpārammaṇādirasapānavadḍhitam duṭṭhacittam dametukāmena rūpādī-ārammaṇato apanetvā araññam vā -pa- suññāgāram vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbam. Evamassa tam cittam ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇam alabhamānam satiyottam chinditvā

palāyitum asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanīṣidati
ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha.
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḥhan”¹.ti.

Evamassetam senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ “idamassa
ānāpānassatisamādhibhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanan”²ti.

Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ
Sabbāññubuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ viśesādhigama
diṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ
itthipurisahatthi-assādisaddasamākulaṃ gāmantam apariccajivā na sukaraṃ
bhāvetum, saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ
yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṃ
nibbattetvā tadeva pākadaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ
arahattaṃ sampāpuṇitum. Tasmāssa anurūpasenāsaṇaṃ dassento Bhagavā
“araṇṇagato vā”³ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo
nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”⁴ti
upadisati, Soṭṭhinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati,
evameva yogāvacarassa anurūpasenāsaṇaṃ upaparikkhitvā “ettha
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitaḥhan”⁵ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānaṃ
anuyuttena yoginā kamena arahatte patte “Sammāsambuddho vata so
Bhagavā”⁶ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayampana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi Mahādīpirājā araṇṇe
tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya niliyitvā
vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṃ araṇṇādīsu
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmi-
anāgāmi-arahattamagge ceva ariyaphalañca gaṇhatīti veditabbo. Tenāhu
porāṇā—

1. Vi Ṭṭha 2. 12; Dī Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

“Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige.
 Tathevāyaṃ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
 Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”¹.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araṇṇasenāsanam dassento
 Bhagavā “araṇṇagato vā”²ti-ādimāha.

218. Tattha **araṇṇagatoti** “araṇṇanti”² nikkhamitvā bhi indakhilā
 sabbametaṃ araṇṇaṃ”³ti ca, “araṇṇakaṃ nāma senāsanam
 pañcadhanusatikaṃ pacchiman”⁴ti ca evaṃ vuttalakkaṇesu araṇṇesu
 yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araṇṇaṃ gato. **Rukkhamūlagatoti**
 rukkhasamīpaṃ gato. **Suñṇāgāragatoti** suñṇaṃ vivittokāsaṃ gato. Ettha ca
 ṭhapetvā araṇṇaṃ rukkhamūlaṃ avasesasattavidhasenāsanagatopi
 suñṇāgāragatoti vattum vaṭṭati.

Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlaṃ ānāpānassati-
 bhāvanānūrūpaṃ senāsanam upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santaṃ
 iriyāpathaṃ upadisanto **nisīdatīti** āha. Athassa nisajjāya dāḥabhāvaṃ
 assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ ārammaṇapariggahūpāyaṃ dassento
 pallaṅkaṃ ābhujitvāti-ādimāha. Tattha **pallaṅkanti** samantato
 ūrubaddhāsaṃ. **Ābhujitvāti** bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti**
 uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā. Aṭṭhārasapiṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim
 paṭipādetvā. Evañhi nisīdantassa cammamāṃsanhārūni na paṇamanti.
 Athassa yā tesāṃ paṇamanappaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyum, tā
 na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ
 na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. **Parimukhaṃ satim**
upaṭṭhapetvāti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satim ṭhapayitvā. Atha vā **parīti**
 pariggahaṭṭho. **Mukhanti** niyyānaṭṭho. **Satīti** upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati
 “parimukhaṃ satin”⁵ti evaṃ **Paṭisambhidāyaṃ**⁵ vuttanayena pettha attho
 daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo, pariggahitaniyyānaṃ⁶ satim katvāti.

1. Vi Ṭṭha 2. 12; Dī Ṭṭha 2. 354; Ma-Ṭṭha 1. 253 piṭṭhesu.

2. Araṇṇaṃ nāma (sabbattha)

3. Abhi 2. 260 Vibhaṅge.

4. Vi 1. 377 piṭṭhe.

5. Paṭisaṃ 174 piṭṭhe.

6. Pariggahitaniyyāna- (I, Ka)

219. **So satova assasati sato passasatīti** so bhikkhu evaṃ nisīdītvā evañca satim upaṭṭhapetvā taṃ satim avijahanto sato eva assasati sato passasati, sato kārī hotīti vuttaṃ hoti. Idāni yehākārehi sato kārī hoti, te dassetuṃ dīghaṃ vā assasantoti-ādimāha. Vuttañhetuṃ **Paṭisambhidāyaṃ** “so satova assasati sato passasatī”ti etasseva **Vibhaṅge**—

“Bāttimsāya ākārehi sato kārī hoti. Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Dīghaṃ passāsavasena -pa- paṭinissaggānupassī assāsavasena. Paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hotī”ti¹.

Tattha **dīghaṃ vā assasantoti** dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. **Assāsoti** bahi nikkhamanavāto. **Passāsoti** anto pavisanavātoti **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Suttantaṭṭhakathāsu** pana uppaṭipāṭiyā āgataṃ. Tattha sabbesampi gabbhaseyyakānaṃ mātukucchito nikkhamanakāle paṭhamam abbhantaravāto bahi nikkhamati. Pacchā bāhiravāto sukhumarajaṃ gahetvā abbhantaram pavisanto tāluṃ āhacca nibbāyati. Evaṃ tāva assāsapassāsā veditabbā.

Yā pana tesam dīgharassatā, sā addhānavasena veditabbā. Yathā hi okāsaddhānaṃ pharitvā ṭhitaṃ udakaṃ vā vālikā vā “dīghamudakaṃ dīghā vālikā, rassamudakaṃ rassā vālikā”ti vuccati, evaṃ cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā hatthisarīre ca ahisarīre ca tesam attabhāvasaṅkhātāṃ dīghaṃ addhānaṃ saṇikaṃ pūretvā saṇikameva nikkhamanti. Tasmā dīghāti vuccanti. Sunakhasasādīnaṃ attabhāvasaṅkhātāṃ rassam addhānaṃ sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamanti, tasmā rassāti vuccanti. Manussesu pana keci hatthi-ahi-ādayo viya kāladdhānavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca. Keci sunakhasasādayo viya rassam, tasmā tesam kālavasena

1. Paṭisam 174 piṭṭhe.

dīghamaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca te “dīghā” ittaramaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca “rassā”ti veditabbā.

Tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehi dīghaṃ assasanto passasanto ca “dīghaṃ assasāmi, passasāmi”ti pajānāti. Evaṃ pajānato cassa ekenākārena kāyānupassanāsatipaññānaṃ sampajjati veditabbā. Yathāha

Paṭisambhidāyaṃ¹—

“Kathaṃ dīghaṃ assasanto dīghaṃ assasāmi pajānāti. Dīghaṃ passasanto dīghaṃ passasāmi pajānāti. Dīghaṃ assasānaṃ addhānaṃ assasati. Dīghaṃ passasānaṃ addhānaṃ passasati. Dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati. Dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati chando uppajjati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assasānaṃ addhānaṃ assasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passasānaṃ -pa- dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati pāmojjaṃ uppajjati. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assasānaṃ addhānaṃ assasati. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passasānaṃ -pa- dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assasapassasānaṃ addhānaṃ assasati passasati dīghaṃ assasapassasānaṃ cittam vivattati, upekkhā saññhāti. Imehi navahi ākārehi dīghaṃ assasapassasānaṃ kāyo. Upaṭṭhānaṃ sati. Anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaññānaṃ”ti.

1. Paṭisambhidāyaṃ 175 piṭṭhe.

Esa nayo rassapadepi. Ayaṃ pana viseso, yathā ettha “dīghaṃ assāsaṃ addhānaṣaṅkhāte”ti vuttaṃ, evamidha “rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasati”ti āgataṃ. Tasmā rassavasena yāva “tena vuccati kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā”ti, tāva yojetabbaṃ.

Evam ayaṃ addhānavasena ittaravasena ca imehākārehi assāsapassāse pajānanto dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti -pa- rassaṃ vā passasanto rassaṃ passasāmīti pajānātīti veditabbo. Evam pajānato cassa—

Dīgho rasso ca assāso,
 Passāsopi ca tādiso.
 Cattāro vaṇṇā vattanti,
 Nāsikaggeva bhikkhunoti¹.

220. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi -pa- passasissāmīti sikkhatīti** sakalassa assāsakāyassa ādimajjhapiyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassa ādimajjhapiyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evam viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmi passasissāmī”ti sikkhatīti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇaviṣaṭe assāsakāye passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapiyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapiyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. Ekassa pariyosānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyosānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbampi pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati, tādīsena bhavitabbanti dassento āha “sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti -pa- passasissāmīti sikkhatī”ti.

1. Vi Ṭṭha 2. 16 piṭṭhe.

Tattha **sikkhatī**ti evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, ayamādhicittasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, ayamādhīpaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmīn ārammaṇetāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha yasmā¹ purimanaye kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbameva, na ca aññaṃ kiñci kātabbaṃ. Ito paṭṭhāya pana ñāṇuppadanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāticceva vattamānakālavasena Pāliṃ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppadanādino ākāraṃ dassanattamaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti-ādinā nayena anāgatavacanavasena Pāli āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti -pa- passasissāmīti sikkhatīti oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tatra evaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā. Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṅca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho natthī”ti vicetabbatākārappattā honti.

Seyyathāpi purisassa dhāvitvā, pabbatā vā orohitvā, mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te

1. Tattha yasmā tassa (Ka)

assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho natthī”ti vicetabbatākārappattā, evameva imassa bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca -pa- vicetabbatākārappattā honti. Taṃ kissa hetu. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle “oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā—

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati.

Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattatī”ti¹.

221. Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānupacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānupacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānupacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānupacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇātīti. Idaṃ tāva **Dīghabhāṇakasaṃnyuttabhāṇakānaṃ** mataṃ.

Majjhimabhāṇakā pana paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānupacāre sukhumoti evaṃ heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijjhānupacārepi sukhumataramicchanti. Sabbesaññeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati. Pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānupacāre -pa- catutthajjhānupacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva **samathe** nayo.

Vipassanāyaṃ pana apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpapariggahe² sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇikavipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa

1. Vi Ṭṭha 2. 17 piṭṭhe.

2. Sappaccayanāmarūpadassane (Syā, I, Ka)

pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā.

Paṭisambhidāyaṃ¹ panassa saddhiṃ codanāsodhanāhi evamattho vutto—

“Kathaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi -pa-passasissāmīti sikkhati. Katame kāyasaṅkhārā². Dīghaṃ assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati -pa-. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānamanā, vinamanā, sannamanā, paṇamanā, iñjanā, phandanā, calanā, kampanā passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa na ānamanā, na vinamanā, na sannamanā, na paṇamanā, aniñjanā, aphanadanā, acalanā, akampanā santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati.

Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hoti. Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hoti. Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā na hoti, na ca naṃ taṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi.

Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Yathā kathaṃ viya?

Seyyathāpi kaṃse ākoṭṭe paṭhamam oḷārikā saddā pavattanti. Oḷārikānaṃ saddānaṃ nimittaṃ sugahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike sadde atha pacchā

1. Paṭisaṃ 183 piṭṭhe.

2. Katamo kāyasaṅkhāro (Pāliyaṃ)

sukhumakā saddā pavattanti. Sukhumakānaṃ saddānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇatāpi cittaṃ pavattati, evameva paṭhamāṃ oḷārikā assāsapassāsā pavattanti. Oḷārikānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike assāsapassāse atha pacchā sukhumakā assāsapassāsā pavattanti. Sukhumakānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake assāsapassāse atha pacchā sukhuma-assāsapassāsanimitārammaṇatāpi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati.

Evam sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsā kāyo, upaṭṭhānaṃ sati, anupassanā ñāṇaṃ, kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati ca, tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanā”ti.

Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

222. Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ. Itarāṇi pana tīṇi catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena vuttāni. Tasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānacatutthajjhāna¹ padaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtana pubbe vuttanayeneva sīlāparisodhanādīni sabbakiccāni katvā vuttappakārassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ.

1. ...catukkajjhāna- (Ka)

Tatime pañca sandhaya uggaho, paripucchā, upaṭṭhānaṃ, appanā, lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchānā. **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ. “Evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhānaṃ”ti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahukālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññatra vā pubbe vuttappakāre senāsane vasantena upacchinnakhuḍḍakapalibodhena katabhattakiccena bhattachasammadaṃ paṭivinodetvā sukhānissinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato ekapadampi asammuyhantena idaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātappaṃ. Tatrāyaṃ manasikāravidhi—

223. Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā.

Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesaṇca paṭipassanāti.

Tattha **gaṇanāti** gaṇanāyeva. **Anubandhanāti** anuvahanā¹. **Phusanāti** phuṭṭhaṭṭhānaṃ. **Ṭhapanāti** appanā. **Sallakkhaṇāti** vipassanā. **Vivaṭṭanāti** maggo. **Pārisuddhīti** phalaṃ. **Tesaṇca paṭipassanāti** paccavekkhaṇā.

Tattha iminā ādikammikena kulaputtena paṭhamāṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātappaṃ. Gaṇentena ca pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbaṃ. Dasannaṃ upari na netabbaṃ. Antarā khaṇḍaṃ na dassetabbaṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannampi upari nentassa gaṇananissitako cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati. Tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbaṃ.

Gaṇentena ca paṭhamāṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Dhaññamāpakā hi nālin pūretvā “ekaṃ”ti vatvā okirati. Puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā taṃ chaḍḍento “ekaṃ ekaṃ”ti vadati. Esa nayo dve dveti-ādīsu. Evameva imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti,

1. Anugahaṇā (Ka)

taṃ gaheṭvā “ekaṃ ekaṃ”ti-ādiṃ katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbaṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññaṃpagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gaheṭvā rajjudandaḍḍhattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā palighatthambhamatthake nisinno dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva¹ gāviṃ ekā dveti sakkharaṃ khipitvā gaṇeti. Tiyaṃarattiṃ sambādhe okāse dukkhaṃ² vutthagogaṇo nikkhamanto nikkhamanto aññaṃaññaṃ upanighaṃsanto vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena³ “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamimassāpi purimanayena gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṃ sīghaṃ punappunaṃ sañcaranti. Tatonena “punappunaṃ sañcaranti”ti ñatvā anto ca bahi ca agaheṭvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gaheṭvā “eko dve tīṇi cattāri pañca cha. Eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta -pa- aṭṭha, nava, dasā”ti sīghaṃ sīyaṃ gaṇetabbameva. Gaṇanapaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti, arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaraṃ pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha nirantaraṃ pavattatīti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena⁴ gaṇetabbaṃ. Anto pavisanavātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abbhantaṃ vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahi nikkhamanavātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satīṃ ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ”ti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahivisaṭavittakavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe satisaṇṭhāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

1. Dvāraṃ pattaṃ pattaṃyeva (Syā, I, Ka)

2. Dukkha- (Ka)

3. So vegena (I, Ka), so vegavegena (Syā)

4. Vegavegena (Syā), vegena (I, Ka)

224. Evaṃ gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya** manasi kātabbāṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā niranantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamanaṃ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasena. Bahinikkhamanavātassa hi nābhi ādi, majjhaṃ, nāsikaggaṃ pariyosānaṃ. Abbhantaraṃ pavisanavātassa nāsikaggaṃ ādi, hadayaṃ majjhaṃ nābhi pariyosānaṃ. Tañcassa anugacchato vikkhepagataṃ cittaṃ sāraddhāya¹ ceva hoti iñjanāya ca. Yathāha—

“Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittaṃ kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittaṃ kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā”².

Tasmā anubandhanāya manasikarontena ādimajjhapariyosānavasena na manasi kātabbāṃ. Apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbāṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visum manasikāro natthi. Phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti. Tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccati. Svāyamattho **Aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguladovārikūpamāhi **Paṭisambhidāyaṃ** vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

225. Tatrāyaṃ **paṅguḷopamā**—seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīlataṃ mātā puttānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanattamaṃ byāvaṇo hoti, evamevāyaṃ bhikkhu sativasena upanibandhanathambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolāṃ khipitvā tattheva nimitta satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phuṭṭhaṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchanto tattha ca cittaṃ ṭhapento passati, na ca tesāṃ dassanattamaṃ byāvaṇo hoti, ayaṃ paṅguḷopamā.

1. Sārambhāya (Sī)

2. Paṭisaṃ 165. piṭṭhe.

226. Ayam̐ pana **dovārikūpamā**—seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayam̐ dovārikūpamā.

227. **Kakacūpamā** pana ādito paṭṭhāya evaṃ veditabbā. Vuttañhetam—

“Nimittam̐ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.

Ajānato ca tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

Nimittam̐ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.

Jānato ca¹ tayo dhamme, bhāvanā upalabbhatīti.

Katham̐ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittam̐ vikkhepaṃ gacchati, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhi gacchati? Seyyathāpi rukkho same bhūmibhāge nikkhitto, tamenam̐ puriso kakacena chindeyya. Rukkhe phuṭṭhakakacadantānam̐ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhigacchati.

Yathā rukkho same bhūmibhāge nikkhitto, evaṃ upanibandhanānimittam̐. Yathā kakacadantā, evaṃ assāsapassāsā. Yathā rukkhe phuṭṭhakakacadantānam̐ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhigacchati, evameva bhikkhu nāsikagge vā mukhanimutte vā satim̐ upaṭṭhapetvā nisinno hoti, na āgate vā gate vā assāsapassāse manasi karoti, na ca āgatā vā gatā vā assāsapassāsā

1. Jānatova (Ka)

aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti,
visesamadhigacchati.

Padhānanti katamañ **padhānañ**? Āraddhavīriyassa kāyopi cittampi kammaniyañ hoti, idañ padhānañ. Katamo **payogo**? Āraddhavīriyassa upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasamanti, ayañ payogo. Katamo **viseso**? Āraddhavīriyassa saṃyojanā pahīyanti, anusayā byantī honti, ayañ viseso. Evañ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittañ vikkhepañ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati.

Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā subhāvitā.

Anupubbañ paricitā, yathā Buddhena desitā.

So imañ lokañ kañ pabhāseti, abbhā muttova candimā”ti¹.

Ayañ kakacūpamā. Idha panassa āgatāgatavasena
amanasikāramattameva payojananti veditabbañ.

228. Idañ kammaṭṭhānañ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsankhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti² anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukañ hoti, sarīrañ ākāse laṅghanākārappattañ viya hoti². Yathā sāraddhakāyassa mañce vā piṭhe vā nisīdato mañcapīṭhañ onamati, vikūjati, paccattharaṇañ valim gaṇhāti. Asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhañ onamati, na vikūjati, na paccattharaṇañ valim gaṇhāti, tūlapicupūritañ viya mañcapīṭhañ hoti. Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti. Evameva gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukañ hoti, sarīrañ ākāse laṅghanākārappattañ viya hoti.

1. Paṭisañ 169 piṭṭhe.

2-2. Ettako gantho parihīnoti Ṭikāyañ. Ingalisa-potthake ceso na pakāsito.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhumassāsapassāsa-nimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataṃ sukhumataṃ nimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Kathaṃ, yathā puriso mahatiyā lohasalākāya kaṃsathālaṃ ākoṭeyya, ekappahārena mahāsaddo uppajjeyya, tassa oḷārikasaddārammaṇaṃ cittaṃ pavatteyya. Niruddhe oḷārike sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇaṃ, tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataṃ sukhumataṃ saddanimittārammaṇaṃ pavattateva, evanti veditabbaṃ. Vuttampi cetarā—“seyyathāpi kaṃse ākoṭite”ti¹ vitthāro.

229. Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati, evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmim tena bhikkhunā uṭṭhāyāsanā cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā na gantabbaṃ. Kiṃ kātābbaṃ? “Ācariyaṃ pucchissāmi”ti vā, “naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhānaṃ”ti vā na vuṭṭhātābbaṃ. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo, tena hi bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ, ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthīti. Athevaṃ paṭisañcikkhatā ime antomātukucchiyaṃ natthi, udaye nimuggānaṃ natthi, tathā asaṇṇībhūtānaṃ, matānaṃ, catutthajjhānasamāpannānaṃ, rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ, nirodhasamāpannānanti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu tvaṃ paṇḍita neva mātukucchigato, na udaye nimuggo, na asaṇṇībhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti. Rasanāsikassa uttarotṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imaeva hi atthavaṃ paṭicca vuttaṃ Bhagavatā—“nāhaṃ bhikkhave muṭṭhasatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvaṃ vadāmi”ti².

1. Paṭisaṃ 184 piṭṭhe.

2. Ma 3. 127; Saṃ 3. 294 piṭṭhesu.

230. Kiñcāpi hi yaṃkiñci kammaṭṭhānaṃ satassa sampajānasseva sampajjati. Ito aññaṃ pana manasikarontassa pākaṭaṃ hoti. Idaṃ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ garukaṃ garukabhāvanaṃ Buddhapaccekaḥbuddhabuddhaputtānaṃ mahāpurisānaṃyeva manasikārabhūmibhūtaṃ, na ceva ittaraṃ, na ca ittarasattasamāsevitāṃ. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasātakassa¹ tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā. Sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṃ, evameva maṭṭhasātakasadisassa imassa kammaṭṭhānaṃ bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi, sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṃsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā pana kassako kasmim kasitvā balibadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinno vissameyya, athassa te balibaddā vegena aṭaviṃ paviseyyum. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesam anupadaṃ gantvā aṭaviṃ āhiṇḍahi, atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesam nipātanatitthaṃ gantvā nisīdati vā nipajjati vā, atha te goṇe divasabhāgaṃ caritvā nipātanatitthaṃ otaritvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttaritvā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṃ karoti, evameva tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmiṃ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evañhissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tatonena satirasmiyā bandhitvā tasmimyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbaṃ.

231. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṃ upaṭṭhāti. Tampanetaṃ na sabbesaṃ ekasadisam hoti. Apica kho kassaci sukhasamphassaṃ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṃ pana **Aṭṭhakathāsu vinicchayo**, idaṇhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇigulikā viya muttāgulikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsatti viya dārusārasūci viya ca, kassaci Dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ Makkaṭakasuttaṃ viya valāhakapaṭalaṃ viya padumapupphaṃ vira rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti. Taṇca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā “tumahākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhāti”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhāti”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītaccchāyo sākhasampanno phalabhārabharitarukkho viyā”ti. Tesāṃ hi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññājaṇhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ. Tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Ettha ca aññaṃeva assāsārammaṇaṃ cittaṃ, aññaṃ passāsārammaṇaṃ, aññaṃ nimittārammaṇaṃ. Yassa hi ime tayo dhammā natthi, tassa kammaṭṭhānaṃ neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Yassa pana ime tayo dhammā atthi, tasseva kammaṭṭhānaṃ upacāraṇca appanaṇca pāpuṇāti. Vuttaṇhetarā—

“Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.
Ajānato tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.
Jānatova tayo dhamme, bhāvanā upalabbhati”ti.

232. Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā ārocetabbaṃ “mayhaṃ bhante evarūpaṃ nāma upaṭṭhāti”ti. Ācariyena pana etaṃ nimittanti vā na vā nimittanti na vattabbaṃ. “Evaṃ hoti āvuso”ti vatvā punappunaṃ manasi karohīti vattabbo. Nimittanti hi vutte vosānaṃ āpajjeyya. Na nimittanti vutte nirāso visīdeyya. Tasmā tadubhayampi avatvā manasikāreyeva niyojetabboti. Evaṃ tāva **Dīghabhāṇakā**.

Majjhimbabhāṇakā panāhu “nimittamidaṃ āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisāti vattabbo”ti. Athānena nimittēyeva cittaṃ

ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti.
Vuttañhetam porāṇehi—

“Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ.
Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhati”¹.

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva. Sati upaṭṭhitāyeva. Cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi katabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ. Apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhuṃ rakkhitaṃ. Atha naṃ evaṃ rakkhivā punappunaṃ manasikāraṇaṃ vuddhaṃ virūḷhiṃ gamayivā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, viriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa pathavīkaṣeṇa vuttānukkameneva tasmiṃ nimitte catukkapañcakaṃ jhānāni nibbattanti.

233. Evaṃ nibbattacatukkapañcakaṃ jhānaṃ panettha bhikkhu **sallakkhaṇā vivattaṇā**vasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā **pārisuddhiṃ** pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhabeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tājjaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evameva kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti cittañca taṃsampayuttadhamme ca arūpanti vavatthapeti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana nāmarūpavavatthānaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati. Pariyesanto ca naṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabba kaṅkhaṃ vitarati. Vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese

1. Vi Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe.

pahāya upakkilesavimuttaṃ paṭipadāññāṇaṃ paggoti vavatthapetvā udayaṃ
pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā niraṇṭaraṃ bhaṅgānupassanaṃ vayato
upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto
yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale paṭiṭṭhāya
ekūnavīsatiḥhedassa paccavekkhaṇāññāssa pariyaṇṭaṃ patto sadevakassa
lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti.

Ettāvatā cassa gaṇanaṃ ādiṃ katvā vipassanāpariyosānā
ānāpānassatisamādhībhāvanā samattā hotīti ayaṃ sabbākārato
paṭhamacatukkavaṇṇanā.

234. Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṃ
kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi. Tasmā anupadavaṇṇanāyeneva
tesaṃ evaṃ attho vedītabbo.

Pītiṭṭhāsaṃvedīti pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṇaṃ karonto
assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā
hoti ārammaṇato ca asaṃmohato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne
samāpajjati. Tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti
paṭisaṃviditā hoti, ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ **asaṃmohato**?
Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato
vayato sammasati. Tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena
asaṃmohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetuṃ Paṭisambhidāyaṃ¹—

“Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato
sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti.
Dīghaṃ passāsavasena. Rassaṃ assāsavasena. Rassaṃ passāsavasena.
Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena. Passambhayaṃ
kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ
pajānato

1. Paṭisaṃ 185 piṭṭhe.

sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena nāṇena sā pīti paṭisaṁviditā hoti. Āvajjato sā pīti paṭisaṁviditā hoti. Jānato passato paccavekkhato cittaṁ adhiṭṭhahato saddhāya adhimuccato vīriyaṁ paggaṇhato satim upaṭṭhāpayato cittaṁ samādahato paññāya pajānato abhiññeyyaṁ pariññeyyaṁ pahātabbaṁ bhāvetabbaṁ sacchikātabbaṁ sacchikaroto sā pīti paṭisaṁviditā hoti. Evaṁ sā pīti paṭisaṁviditā hoti”ti.

Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbāni. Idampanettha visesamattaṁ, tiṇṇaṁ jhānānaṁ vasena **sukhapaṭisaṁveditā**, catunnampi vasena **cittasaṅkhārapaṭisaṁveditā** veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanādayo dve khandhā. Sukhapaṭisaṁvedīpade cettha vipassanābhūmidassanatthaṁ “sukhanti dve sukhāni kāyikaṇca sukhaṁ cetasikaṇcā”ti paṭisambhidāyaṁ¹ vuttaṁ. **Passambhayaṁ cittasaṅkhāra**nti oḷārikaṁ oḷārikaṁ cittasaṅkhāraṁ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayeneva veditabbo.

Apicettha pītipade pītisīsena vedanā vuttā. Sukhapade sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu “saññā ca vedanā ca cetasikā etc dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti² vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṁ **vedanānupassanāyena** idaṁ catukkaṁ bhāsitanti veditabbaṁ.

235. Tatiyacatukkepi catunnaṁ jhānānaṁ vasena **cittapaṭisaṁveditā** veditabbā. **Abhippamodayaṁ cittanti** cittaṁ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṁ **samādhivasena**? Sappīlike dve jhāne samāpajjati. So samāpattikkhaṇe sampayuttapītiyā cittaṁ āmodeti pamodeti. Kathaṁ **vipassanāvasena**? Sappīlike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṁ khayato vayato sammāsati. Evaṁ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṁ pītiṁ ārammaṇaṁ katvā cittaṁ āmodeti pamodeti.

1. Paṭisaṁ 186 piṭṭhe.

2. Paṭisaṁ 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Evam paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto¹ samaṃ ṭhapento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sampassato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā. Evam uppannāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Vimocayaṃ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati “vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evam **cittānupassanāvasena** idaṃ catukkaṃ bhāsitanti veditabbaṃ.

236. Catutthacatukke pana **aniccānupassīti** ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ. Aniccata veditabbā. Aniccānupassanā veditabbā. Aniccānupassī veditabbo.

Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccata**ti tesāmyeva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanā**ti tassā aniccataya vasena rūpādīsu aniccanti anupassanā. **Aniccānupassī**ti tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃ bhūto

1. Samādahanto (Ka)

assasanto passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgoti** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgoti** nibbānaṃ. **Virāgānupassanā**ti tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepe ese va nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā. Vipassanāmaggānaṃ etamadhivacanānaṃ.

Vipassanā hi tadanāvāsena saddhīm khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggoti** ca vuccati. **Maggo** samucchēdavasena saddhīm khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggoti** va vuccati. Ubhayampi pana purimapurimaññāṇānaṃ anu-anupassanato **anupassanā**ti vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca “paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Idaṃ catutthacatukkaṃ suddhavipassanāvasenena vuttaṃ. Purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasena. Evaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasavatthukāya ānāpānassatiyā bhāvanā veditabbā. Evaṃ soḷasavatthuvāsena ca pana ayaṃ ānāpānassati mahapphalā hoti mahānisamsā.

237. Tatrassā¹ “ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto cā”ti-ādivacanato santabhāvādivāsenāpi mahānisamsatā veditabbā, vitakkupacchedasamatthatāyapi. Ayaṃhi santapaṇīta-asecanakasukhavihārattā samādhi-antarāyakarānaṃ vitakkānaṃ vasena ito cito ca cittassa vidhāvanā vicchinditvā

1. Tatrassā (Sī, Syā, Ka), assāti ānāpānassatisamādhissa iti Tīkā.

ānāpānārammaṇābhimukhameva cittaṃ karoti. Teneva vuttaṃ “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”¹ti.

Vijjāvimuttipāripūriyā mūlabhāvenāpi cassā² mahānisamsatā veditabbā. Vuttañhetam Bhagavatā—“ānāpānassati bhikkhave bhāvitā bahulikatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulikatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti”³ti.

Apica carimakānam assāsapassāsānam viditabhāvakaraṇatopissā⁴ mahānisamsatā veditabbā. Vuttañhetam Bhagavatā—“evaṃ bhāvitāya kho Rāhula ānāpānassatiyā evaṃ bahulikatāya yepi te carimakā assāsapassāsā, tepi viditāva nirujjhanti, no aviditā”⁵ti.

238. Tattha nirodhavasena tayo carimakā bhavacarimakā, jhānacarimakā, cuticarimakāti. Bhavesu hi kāmabhāve assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhāvesu nappavattanti, tasmā te **bhavacarimakā**. Jhānesu purime jhānattaye pavattanti, catutthe nappavattanti, tasmā te **jhānacarimakā**. Ye pana cuticittassa purato soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā cuticittena saha nirujjhanti, **cuticarimakā** nāma. Ime idha “carimakā”⁶ti adhippetā.

Imaṃ kira kammaṭṭhānaṃ anuyuttassa bhikkhuno ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā cuticittassa purato soḷasamassa cittassa uppādakkaṇe uppādaṃ āvajjayato uppādopi nesaṃ pākaṭo hoti. Ṭhitiṃ āvajjayato ṭhitiṃ nesaṃ pākaṭaṃ hoti. Bhaṅgaṃ āvajjayato ca bhaṅgo nesaṃ pākaṭo hoti.

Ito aññaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa bhikkhuno hi āyu-antaraṃ paricchinnaṃ vā hoti aparicchinnaṃ vā. Idaṃ pana soḷasavattthukaṃ ānāpānassatiṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa āyu-antaraṃ paricchinnameva hoti. So “ettakaṃ dāni me āyusaṅkhārā pavattissanti, na

1. Am 3. 165 piṭṭhe.

2. Cassa (?) Ṭikānulomaṇi.

3. Ma 3. 124 piṭṭhe.

4. Pissa (?)

5. Ma 2. 89 piṭṭhe.

ito paran”ti ñatvā attano dhammatāya eva sarīrapaṭijaggananivāsanapāru panāḍini sabbakiccāni katvā akkhīni nimīleti Koṭapabbatavihāra-vāsītissatthero viya Mahākaraññiyavihāravāsīmahātissatthero viya Devaputtamahāratthe Piṇḍapātikatissatthero viya Cittalapabbatavihāravāsino dve Bhātiyattherā viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ. Dvebhātiyattherānaṃ kireko puṇṇamuposathadivase pātimokkhaṃ osāretvā bhikkhusaṃghaparivuto attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā caṅkame t̥hito candālokaṃ oloketvā attano āyusaṅkhāre upadhāretvā bhikkhusaṃghamāha “tumahehi kathaṃ parinibbāyanta bhikkhū diṭṭhapubbā”ti. Tatra keci āhaṃsu “amahehi āsane nisinnakāva parinibbāyanta diṭṭhapubbā”ti. Keci “amahehi ākāse pallaṅkamābhujitvā nisinnakā”ti. Thero āha “ahaṃ dāni vo caṅkamantameva parinibbāyamānaṃ dassessāmi”ti tato caṅkame lekhaṃ katvā “ahaṃ ito caṅkamakoṭito parakoṭiṃ gantvā nivattamāno imaṃ lekhaṃ patvāva parinibbāyissāmi”ti vatvā caṅkamaṃ orūyha parabhāgaṃ gantvā nivattamāno ekena pādena lekhaṃ akkantakkhaṇeyeva parinibbāyi.

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito.

Evam̐ anekānisamsaṃ, ānāpānassatiṃ sadāti.

Idaṃ ānāpānassatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Upasamānussatikathā

239. Ānāpānassatiyā anantaraṃ uddiṭṭhaṃ pana upasamānussatiṃ bhāvetukāmena¹ rahogatena paṭisallīnena—“yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesam̐ dhammānaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto vaṭṭupacchedo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ”ti² evam̐ sabbaдуккхūpasamasāṅkhātassa nibbānassa guṇā anussaritabbā.

Tattha **yāvatāti** yattakā. **Dhammāti** sabhāvā. **Saṅkhatā vā asaṅkhatā vāti** saṅgamma samāgamma paccayehi katā vā akatā vā. **Virāgo tesam̐**

1. Bhāvetukāmena yogāvacarena (Sī)

2. Aṃ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

dhammānaṃ aggamakkhāyatiti tesāṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ virāgo aggamakkhāyati seṭṭho uttamoti vuccati. Tattha **virāgoti** na rāgābhāvamattameva, atha kho **yadidaṃ madanimmadano -pa- nibbānanti** yo so madanimmadanoti-ādīni nāmāni asaṅkhatadhammo labhati, so virāgoti paccetabbo. So hi yasmā tamāgama sabbepi mānamadapurisamadādayo madā nimmadā amadā honti vinassanti, tasmā **madanimmadanoti** vuccati. Yasmā ca tamāgama sabbāpi kāmapiṇṇāsa vinayaṃ abbatthamā yāti, tasmā **piṇṇāsa vinayoti** vuccati. Yasmā pana tamāgama pañcakāmaguṇālayā samugghātāṃ gacchanti, tasmā **ālayasamugghātoti** vuccati. Yasmā ca tamāgama tebhūmakāṃ vaṭṭam upacchiṇṇanti, tasmā **vaṭṭupacchedoti** vuccati. Yasmā pana tamāgama sabbaso taṇhā khayāṃ gacchati virajjati nirujjhati ca, tasmā **taṇhakkhayo virāgo nirodhoti** vuccati. Yasmā panesa catasso yoniyo pañca gatiyo satta viññāṇaṭṭhitiyo nava ca sattāvāse aparāparabhāvāya vinanato ābandhanato saṃsibbanato **vānanti** laddhavohārāya taṇhāya nikkhanto nissaṭṭha viṣaṃyutto, tasmā **nibbānanti** vuccatīti.

Evame tesāṃ madanimmadanaṭṭhānaṃ guṇānaṃ vasena nibbāna saṅkhatā upasamo anussaritaṭṭho. Ye vā panaññepi Bhagavatā— “asaṅkhatānaṃ vo bhikkhave desessāmi. Saccaṇa. Pāraṇa. Sududdasaṇa. Ajaraṇa. Dhuvāṇa. Nippapaṇaṇa. Amataṇa. Sivaṇa. Khemaṇa. Abbhutaṇa. Anītikaṇa. Abyāpajjaṇa¹. Visuddhiṇa. Dīpaṇa. Tāṇaṇa. Leṇaṇa vo bhikkhave desessāmi”ti-ādīsu² suttesu upasamaguṇā vuttā, tesampi vasena anussaritaṭṭhoyeva.

Tassevaṃ madanimmadanaṭṭhānaguṇavasena upasamaṃ anussarato neva tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na dosa. Na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti **upasamaṃ**³ ārabbhāti Buddhānussati-ādīsu vuttanayeneva vikkhambhita-nīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Upasamaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ⁴

1. Abyāpajjaṇa (Sī, Ka), abyāpajjaṇa (Syā, I)

3. Tathāgataṇṭhi-ādipadānaṃ ṭhāne tiṭṭhati.

2. Saṃ 2. 535, 543 piṭṭhesu.

4. Upacārappattajjhānameva (Ka)

hoti. Tadetamupasamaguṇānussaraṇavasena upasamānussaticceva saṅkhyam gacchati.

Cha anussatiyo viya ca ayampi ariyasāvakasseva ijjhati, evam santepe upasamagarukena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Sutavasenāpi hi upasame cittam pasīdati. Imañca pana upasamānussatim anuyutto bhikkhu sukham supati, sukham paṭibujjhati, santindriyo hoti santamānaso hirottappasamannāgato pāsādiko paṇītādhimuttiko sabrahmacārīnam garu ca bhāvanīyo ca. Uttari appaṭivijjhanto¹ pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamatto, bhāvayetha vicakkhaṇo.

Evam anekānisamsam, ariye upasame satinti.

Idam upasamānussatiyam vitthārakathāmukham.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Anussatikammaṭṭhānaniddesonāma

Aṭṭhamo paricchedo.

1. Uttarim appaṭivijjhanto (Sī, Syā, I) uttarimappaṭivijjhanto (Ka)

9. Brahmavihāraniddesa

Mettābhāvanākathā

240. Anussatikammaṭṭhānānantaraṃ uddiṭṭhesu pana mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti imesu catūsu brahmavihāresu mettaṃ bhāvetukāmena tāva ādikammikena yogāvacarena upacchinnaṃ palibodhena gahitakammaṭṭhānena bhattakiccaṃ katvā bhattasammadaṃ paṭivinodetvā vivitte padese supaññatte āsane sukhanisinnena ādito tāva dose ādīnava, khantiyaṇca ānisaṃso paccavekkhitabbo.

Kasmā? Imāya hi bhāvanāya doso pahātabbo, khanti adhigantabbā. Na ca sakkā kiñci adīṭṭhādīnavaṃ pahātum, aviditānisaṃsaṃ vā adhigantum. Tasmā “duṭṭho kho āvuso dosena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pāṇampi hanatī”ti-ādīnaṃ¹ vasena dose ādīnava daṭṭhabbo.

“Khantī paramaṃ tapo titikkhā, nibbānaṃ paramaṃ vadanti Buddhā”².
“Khantibalaṃ balānīkaṃ, tamaḥaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”³.

“Khantya bhiyyo na vijjatī”ti-ādīnaṃ⁴ vasena khantiyaṃ ānisaṃso veditabbo.

Athevaṃ diṭṭhādīnavato dosato cittaṃ vivecanatthāya, viditānisaṃsāya ca khantiyā saṃyojanatthāya mettābhāvanā ārabhitabbā. Ārabhantena ca āditova puggalabhedo jānitabbo “imesu puggalesu mettā paṭhamāṃ na bhāvetabbā, imesu neva bhāvetabbā”ti.

Ayañhi mettā appiyapuggale, atippiyasahāyake, majjhatte, verīpuggaleti imesu catūsu paṭhamāṃ na bhāvetabbā. Liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā. Kālakate⁵ na bhāvetabbāva. Kimkāraṇā appiyādīsu paṭhamāṃ na bhāvetabbā? Appiyaṃ hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamati. Atippiyasahāyakaṃ majjhataṭṭhāne ṭhapento kilamati, appamattakepi cassa dukkhe uppanne ārodanākārappatto viya hoti.

1. Am 1. 217.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 223 piṭṭhe.

5. Kālāṅkate (Ka)

Majjhattaṃ garuṭṭhāne ca piyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati. Verimanussarato¹ kodho uppajjati, tasmā appiyādīsu paṭhamāṃ na bhāvetabbā.

Liṅgavisabhāge pana tameva ārabba odhiso bhāventassa rāgo uppajjati. Aññataro kira amaccaputto kulūpakattheraṃ pucchi “bhante kassa mettā bhāvetabbā”ti. Thero “piyapuggale”ti āha. Tassa attano bhariyā piyā hoti. So tassā mettaṃ bhāvento sabbarattim bhittiyuddhamakāsi. Tasmā liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā.

Kālakate pana bhāvento neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Aññataro kira daharabhikkhu ācariyaṃ ārabba mettaṃ ārabhi. Tassa mettā nappavattati. So mahātherassa santikaṃ gantvā “bhante paguṇāva me mettājhānasamāpatti, na ca naṃ samāpajjituṃ sakkomi, kiṃ nukho kāraṇaṃ”ti āha. Thero “nimittaṃ āvuso gavesāhī”ti āha. So gavesanto ācariyassa matabhāvaṃ ñatvā aññaṃ ārabba mettāyanto samāpattim appesi. Tasmā kālakate na bhāvetabbāva.

241. Sabbapaṭhamāṃ pana “ahaṃ sukhito homi niddukkho”ti vā, “avero abyāpajjo anīgho sukhī attānaṃ pariharāmi”ti vā evaṃ punappunaṃ attaniyeva bhāvetabbā.

Evaṃ sante yaṃ Vibhaṅge² vuttaṃ—

“Kathaṇca bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpaṃ disvā mettāyeyya, evameva sabbe satte mettāya pharati”ti.

“Yaṇca Paṭisambhidāyaṃ³—

“Katamehi pañcahākārehi anodhisopparaṇā mettā cetovimutti bhāvetabbā, sabbe sattā averā hontu “abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe paṇā. Sabbe bhūtā. Sabbe puggalā. Sabbe attabhāva-pariyāpannā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū”ti-ādi—

Vuttaṃ. Yaṇca Mettasutte⁴—

1. Verim samanussarato (Sī, Syā)

3. Paṭisaṃ 314 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 284 piṭṭhe.

4. Khu 1. 11, 301 piṭṭhesu.

“Sukhinova khemino hontu,
Sabbasattā bhavantu sukhittā”ti-ādi—

Vuttaṃ, taṃ virujjhati. Na hi tattha attani bhāvanā vuttāti ce. Tañca na virujjhati. Kasmā? Tañhi appanāvasena vuttaṃ. Idaṃ sakkebhāvasena.

Sacepi hi vassasataṃ vassasahassaṃ vā “ahaṃ sukhito homi”ti-ādinā nayena attani mettaṃ bhāveti, nevassa appanā uppajjati. “Ahaṃ sukhito homi”ti bhāvayato pana yathā ahaṃ sukhakāmo dukkhapaṭikkūlo jīvitukāmo amaritukāmo ca, evaṃ aññepi sattāti attānaṃ sakkehiṃ katvā aññasattesu hitasukhakāmatā uppajjati. Bhagavatāpi—

“Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci.
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na himse paramattakāmo”ti¹—

Vadatā ayaṃ nayo dassito.

242. Tasmā sakkebhāvatthaṃ paṭhamāṃ attānaṃ mettāya pharitvā tadanantaraṃ sukhappavattanatthaṃ yvāyaṃ piyo manāpo garu bhāvanīyo ācariyo vā ācariyamatto vā upajjhāyo vā upajjhāyamatto vā tassa dāna² viyavacanādīni piyamaṇāpattakāraṇāni sīlasutādīni garubhāvanīyattakāraṇāni ca anussaritvā “esa sappuriso sukhī hotu niddukkho”ti-ādinā nayena mettā bhāvetabbā.

Evarūpe ca puggale kāmaṃ appanā sampajjati, iminā pana bhikkhunā tāvatakeneva tuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīmāsambhedanā kattukāmena tadanantaraṃ atippiyasahāyake, atippiyasahāyakato majjhatte, majjhattato veripuggale mettā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmim koṭṭhāse mudum kammaniyaṃ cittaṃ katvā tadanantare tadanantare upasamharitabbaṃ.

1. Saṃ 1. 75; Khu 1. 133 piṭṭhesu.

2. Tāni (I, Ka)

Yassa pana verīpuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anattam karontepi pare verīsaññāva nuppajjati, tena “majjhatte me mettacittam kammaniyam jātam, idāni nam verimhi upasamharāmī”ti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, tam sandhāya vuttam “majjhattato verīpuggale mettā bhāvetabbā”ti.

243. Sace panassa verimhi cittamupasamharato tena katāparādhānussaraṇena paṭighamuppajjati, athānena purimapuggalesu yattha katthaci punappunam mettam samāpajjitvā vuṭṭhahitvā punappunam tam puggalam **mettāyantena** paṭigham vinodetabbam. Sace evampi vāyamato na nibbāti. Atha—

Kakacūpama-ovāda-ādīnam anusārato.

Paṭighassa pahānāya, ghaṭitabbam punappunam.

Taṅca kho iminā ākārena attānam ovaḍanteneva “are kujjhanapurisa nanu vuttam Bhagavatā—

‘Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyūṃ, tatrāpi yo manopadoseyya. Na me so tena sāsanaḥ’¹ ca,

‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddham paṭikujjhati.

Kuddhamappaṭikujjhanto, saṅgāmam jeti dujjayam.

Ubhinnaṃmattham carati, attano ca parassa ca.

Param saṅkupitam nātvā, yo sato upasammatī’² ca,

‘Sattime bhikkhave dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanam āgacchanti itthim vā purisam vā. Katame satta, idha bhikkhave sapatto sapattassa evam icchati aho vatāyam dubbaṇṇo assāti. Tam kissa hetu, na bhikkhave sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanāyam bhikkhave purisapuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavattavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhībhūto. Ayam

1. Ma 1. 181 piṭṭhe.

2. Sam 1. 164 piṭṭhe.

bhikkhave paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanam āgacchati itthim vā purisaṃ vā. Puna caparam bhikkhave sapatto sapattassa evaṃ icchati aho vatāyaṃ dukkham sayeyyāti -pa- na pacurattho assāti -pa- na bhogavā assāti -pa- na yasavā assāti -pa- na mittavā assāti -pa-¹ na kāyassa bhedā param maraṇā sugatim saggam lokam upapajjeyyāti¹. Tam kissa hetu, na bhikkhave sapatto sapattassa sugatigamanena nandati. Kodhanāyaṃ bhikkhave purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccharitaṃ carati, vācāya manasā duccharitaṃ carati. So kāyena vācāya manasā duccharitaṃ caritvā kāyassa bhedā param maraṇā apāyaṃ duggatim vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto² ti ca,

‘Seyyathāpi bhikkhave chavālātaṃ ubhatopadittaṃ majjhe gūthagataṃ neva gāme kaṭṭhatthaṃ pharati, na araṇṇe kaṭṭhatthaṃ pharati. Tathūpamāhaṃ bhikkhave imaṃ puggalaṃ vadāmi³ ti ca,

So dānaṃ tvaṃ evaṃ kujjhanto na ceva Bhagavato sāsanakaro bhavissasi, paṭikujjhanto ca kuddhapurisaṭopi pāpiyo hutvā na dujjayaṃ saṅgāmaṃ jessasi, sapattakaraṇe ca dhamme attāva attano karissasi, chavālātūpamo ca bhavissasi³ ti.

244. Tassevaṃ ghaṭayato vāyamato sace taṃ paṭighaṃ vūpasammati, icchetaṃ kusalaṃ. No ce vūpasammati, atha **yo yo dhammo tassa puggalassa vūpasanto hoti parisuddho, anussariyamāno pasādaṃ āvahati, taṃ taṃ anussaritvā āghāto paṭivinetabbo.**

Ekaccassa hi kāyasamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa bahuṃ vattapaṭipattiṃ karontassa sabbajanena ñāyati. Vacīsamācāramanosamācārā pana avūpasantā honti. Tassa te acintetvā kāyasamācāravūpasamoyeva anussaritaṃ.

1-1. Kāyassa bhedā param maraṇā apāyaṃ duggatim vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyāti (Pāliyaṃ)

2. Am 2. 469 piṭṭhe.

3. Am 2. 408; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

Ekaccassa vacīsamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa sabbajanena ñāyati. So hi pakatiyā ca paṭisanthārakusalo hoti sakhilo sukkhasambhāso sammodako uttānamukho pubbabhāsī madhurena sarena dhammaṃ osāreti, parimaṇḍalehi padabyañjanehi dhammakathaṃ katheti. Kāyasamācāramanosamācāro pana avūpasantā honti, tassa te acintetvā vacīsamācāravūpasamoyeva anussaritaḥ.

Ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, upasantabhāvo cassa cetiyavandanādīsu sabbajanassa pākaṭo hoti. Yo hi avūpasantacitto hoti, so cetiyaṃ vā bodhiṃ vā there vā vandamāno na sakkaccaṃ vandati, dhammassavanamaṇḍape vikkhattacitto vā pacalāyanto vā nisīdati. Upasantacitto pana okappetvā vandati, ohitasoto aṭṭhimkatvā kāyena vā vācāya vā cittappasādaṃ karonto dhammaṃ suṇāti. Iti ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, kāyavacīsamācārā avūpasantā honti, tassa te acintetvā manosamācāravūpasamoyeva anussaritaḥ.

Ekaccassa pana imesu tīsu dhammesu ekopi avūpasanto hoti, tasmīṃ puggale “kiñcāpi esa idāni manussaloke carati, atha kho katipāhassa accayena aṭṭhamahānirayasola-ussadanirayaparipūrako bhavissatī”ti kārūṇṇaṃ upaṭṭhapetaḥ. Kārūṇṇampi hi paṭicca āghāto vūpasammati.

Ekaccassa tayopimo dhammā vūpasantā honti, tassa yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ anussaritaḥ. Tādise hi puggale na dukkarā hoti mettābhāvanāti.

Imassa ca atthassa āvibhāvattaṃ—“pañcime āvuso āghātapaṭivīnaya. Yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnodaḥ”ti¹ idaṃ Pañcakanipāte Āghātapaṭivīnayasuttaṃ vitthāreḥ.

245. Sace panassa evampi vāyamato āghāto uppajjatiyeva, athānena evaṃ attā **ovaditaḥ**—

1. Am 2. 164 piṭṭhe.

“Attano visaye dukkhaṃ, kataṃ te yadi verinā.
 Kiṃ tassāvisaye dukkhaṃ, sacitte kattumicchasi.
 Bahūpakāraṃ hitvāna, ñātivaggaṃ rudammukhaṃ.
 Mahānatthakaraṃ kodhaṃ, sapattaṃ na jahāsi kiṃ.
 Yāni rakkhasi sīlāni, tesarṃ mūlanikantanaṃ.
 Kodhaṃ nāmupaḷālesi, ko tayā sadiso jaḷo.
 Kataṃ anariyaṃ kammaṃ, parena iti kujjhasi.
 Kiṃ nu tvaṃ tādisaṃyeva, yo sayāṃ kattumicchasi.
 Dosetukāmo¹ yadi taṃ, amanāpaṃ paro kari.
 Dosuppādena² tasseva, kiṃ pūresi manorathaṃ.
 Dukkhaṃ tassa ca nāma tvaṃ, kuddho kāhasi vā navā.
 Attānaṃ panidāneva, kodhadukkhena bādhasi.
 Kodhaṃ vā³ ahitaṃ maggaṃ, ārūḷhā yadi verino.
 Kasmā tuvampi kujjhanto, tesāṃyevānusikkhasi.
 Yaṃ dosaṃ tava nissāya, sattunā appiyaṃ kataṃ.
 Tameva dosaṃ chindassu, kimaṭṭhāne vihaññasi.
 Khaṇikattā ca dhammānaṃ, yehi khandhehi te kataṃ.
 Amanāpaṃ niruddhā te, kassa dānīdha kujjhasi.
 Dukkhaṃ karoti yo yassa, taṃ vinā kassa so kare.
 Sayampi dukkhaḥetutta, miti kiṃ tassa kujjhasī”ti.

246. Sace paṇassa evaṃ attānaṃ ovadatopi paṭighaṃ neva
 vūpasammati, athānena **attano ca parassa ca kammassakatā**
 paccavekkhitabbā. Tattha attano tāva evaṃ paccavekkhitabbā “ambho tvaṃ
 tassa kuddho kiṃ karissasi, nanu taveva cetaṃ dosanidānaṃ kammaṃ
 anattāya saṃvattissati. Kammassako hi tvaṃ kammadāyādo kammayoni
 kammabandhu kammaṇṇisaṇaṇo, yaṃ kammaṃ karissasi, tassa dāyādo
 bhavissasi, idaṃca te kammaṃ neva

1. Rosetukāmo (Sī, Syā)

2. Rosuppādena (Syā)

3. Kodhandhā (Sī, I)

sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanaṭo cāvetvā vighāsādādhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānaṃ te saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. So tvaṃ idaṃ karonto ubho hi hatthehi vītaccite vā aṅgāre, gūthaṃ vā gahetvā paraṃ paharitukāmo puriso viya attānameva paṭhamam dahasi ceva duggandhaṃ karosī”ti.

Evam **attano kammassakataṃ** paccavekkhitvā parassapi evam paccavekkhitabbā “esopi tava kujjhivā kiṃ karissati, nanu etassevetam anathāya saṃvattissati. Kammassako hi ayamāyasmā kammadāyādo -pa-yaṃ kammaṃ karissati, tassa dāyādo bhavissati. Idañcassa kammaṃ neva sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanaṭo cāvetvā vighāsādādhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānañcassa saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. Svāyaṃ idaṃ karonto paṭivāte ṭhatvā paraṃ rajena okiritukāmo puriso viya attānamyeva okirati¹. Vuttañhetam Bhagavatā—

‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati,
Suddhassa posassa anaṅgaṇassa.
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ,
Sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto’ti”².

247. Sace paṇassa evam kammassakatampi paccavekkhato neva vūpasammati, athānena **Satthu pubbacariyaṇā** anussaritabbā.

Tatrāyaṃ paccavekkhaṇānayo—ambho pabbajita nanu te Satthā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattopi samāno cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṃ pāramiyo pūrayamāno tattha tattha vadhakesupi paccatthikesu cittaṃ nappadūsesi. Seyyathidaṃ, **Sīlavajātake** tāva attano deviyā paduṭṭhena pāpa-amaccena ānītassa paṭirañño

1. Okiratīti (Sī, Syā)

2. Khu 1. 32, 382 piṭṭhesu.

tiyojanasataṃ rajjaṃ gaṇhantassa nisedhanatthāya uṭṭhitānaṃ amaccānaṃ āvudhampi chupituṃ na adāsi. Puna saddhiṃ amaccasahassena āmakasusāne galappamāṇaṃ bhūmiṃ khaṇitvā nikhaññaṃ cittappadosamattampi akatvā kuṇapakhādanatthaṃ āgatānaṃ siṅgālānaṃ paṃsuvīyūhanaṃ nissāya purisakāraṃ katvā paṭiladdhajīvito yakkhānubhāvena attano sirigabbhaṃ orūyha sirisayane sayitaṃ paccatthikaṃ disvā kopam akatvāva aññaṃ aññaṃ sapathaṃ katvā taṃ mittatṭhāne ṭhapayitvā āha—

“Āsīsetheva¹ puriso, na nibbindeyya paṇḍito.

Passāmi vohamattānaṃ, yathā icchiṃ tathā ahū”ti².

Khantivādijātake dummedhena Kāsirañña “kimvādī tvaṃ samaṇā”ti puṭṭho “Khantivādī nāmāhan”ti vutte sakaṇṭakāhi kasāhi tāletvā hatthapādesu chijjamānesu kopamattampi nākāsi.

Anacchariyañcetaṃ, yaṃ mahallako pabbajjūpagato evaṃ kareyya.

Cūḷadhammapālajātake pana uttānaseyyakopi samāno—

“Candanarasānulittā, bāhā chijjanti Dhammapālassa.

Dāyadassa pathabyā, pāṇā me deva rujjhanti”ti³.

Evaṃ vippalapamānāya mātuyā pitarā Mahāpatāpena nāma rañña vamsakaḷḷesu viya catūsu hatthapādesu chedāpitesu tāvatāpi santuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīsamassa chindathāti āṇatte “ayaṃ dāni te cittapariggaṇhana-kālo, idāni ambho Dhammapāla sīsacchedāṇāpake pitari, sīsacchedake purise, paridevamānāya mātari, attani cāti imesu catūsu samacitto hoti”ti daḷhaṃ samādānamadhiṭṭhāya paduṭṭhākāramattampi nākāsi.

Idaṇcāpi anacchariyameva, yaṃ manussabhūto evamakāsi.

Tiracchānabhūtopi pana **Chaddanto** nāma vāraṇo hutvā visappitena sallena nābhiyaṃ viddhopi tāva anattakārimhi luddake cittaṃ nappadūsesi. Yathāha—

1. Asimsetheva (Sī, Syā, I)

2. Jā 1. 13 piṭṭhe.

3. Jā 1. 126 piṭṭhe.

“Samappito puthusallena nāgo,
Aduṭṭhacitto luddakaṃ ajjhabhāsi.
Ki’matthayaṃ kissa vā samma hetu,
Mamaṃ vadhī kassa vā’yaṃ payogo”ti¹.

Evam vatvā ca Kāsirañño mahesiyā tava dantānamatthāya pesitomhi
bhadanteti vutte tassā manorathaṃ pūrento
chabbaṇṇarasminiccharaṇasamujjalitacārusobhe attano dante chetvā adāsi.

Mahākapi hutvā attanāyeva pabbatapapātato uddharitena purisena—

“Bhakkho ayaṃ manussānaṃ, yathevaññe vane migā.
Yaṃnūnimaṃ vadhitvāna, chāto khādeyya vānaraṃ.
Āhitova gamissāmi, maṃsamādāya sambalaṃ.
Kantāraṃ nittharissāmi, pātheyyaṃ me bhavissatī”ti²—

Evam cintetvā silaṃ ukkhipitvā matthake sampadālite assupuṇṇehi
nettehi taṃ purisaṃ udikkhamāno—

“Mā ayyosi me bhadante, tvaṃ nāmetādisaṃ kari³.
Tvaṃ khosi nāma dīghāvu, aññaṃ vāretumarahasī”ti⁴—

Vatvā tasmiṃ purise cittaṃ appadūsetvā attano ca dukkhaṃ acintetvā
tameva purisaṃ khemantabhūmiṃ sampāpesi.

Bhūridatto nāma nāgarājā hutvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya
vammikamuddhani sayamāno kappuṭṭhānaggaḍḍisena osadhena sakalasarīre
siñciyamānopi peḷāya pakkhipitvā sakalajambudīpe kīlāpiyamānopi tasmiṃ
brāhmaṇe manopadosamattampi na akāsi. Yathāha—

“Peḷāya pakkhipantepi, maddantepi ca pāṇinā.
Alampāne⁵ na kuppāmi, sīlakhaṇḍabhayā mamā”ti⁶.

1. Jā 1. 374 piṭṭhe.

2. Jā 1. 382 piṭṭhe.

3. Māyyosi me bhadante tvaṃ, tuvaṃ nāmedisaṃ kari (Sī) 4. Jā 1. 383 piṭṭhe passa.

5. Ālambaṇe (Sī), ālambāne (Syā, Ka), alampāyane (Cariyāpāli)

6. Cariyā 400 piṭṭhe.

Campeyyopi nāgarājāhutvā ahituṇḍikena viheṭṭhiyamāno
manopadosamattampi nuppādesi. Yathāha—

“Tadāpi maṃ dhammacāriṃ, upavuttha-uposathaṃ.
Ahituṇḍiko gahetvāna, rājadvāramhi kīlati.

Yaṃ so vaṇṇaṃ cintayati, nīlaṃ pītaṃ va¹ lohitaṃ.
Tassa cittānuvattanto, homi cintitasannibho.

Thalaṃ kareyyaṃ udakaṃ, udakampi thalaṃ kare.
Yadihaṃ tassa kuppeyyaṃ, khaṇena chārikaṃ kare.

Yadi cittavasī hessaṃ, parihāyissāmi sīlato.
Sīlena parihīnassa, uttamatto na sijjhatī”ti².

Saṅkhaṇḍapālanāgarājā hutvā tikhiṇāhi sattīhi aṭṭhasu ṭhānesu ovijjhivā
pahāramukhehi sakaṇṭakā latāyo pavesetvā nāsāya daḷhaṃ rajjuṃ
pakkhipitvā soḷasahi bhojaputtehi kājenādāya vayhamāno dharaṇītale
ghaṃsiyamānasarīro mahantaṃ dukkhaṃ paccanubhonto kujjhivā
olokitamatteneva sabbe bhojaputte bhasmiṃ kātuṃ samatthopi samano
cakkhuṃ ummīletvā paduṭṭhākāramattampi na akāsi. Yathāha—

“Cātuddasiṃ pañcadasiṃca’lāra³,
Uposathaṃ niccamupāvasāmi.
Athāgamuṃ soḷasabhojaputtā,
Rajjuṃ gahetvāna daḷhaṇṇa pāsāmi.

Bhetvāna⁴ nāsaṃ atikassa rajjuṃ,
Nayimsu maṃ samparigayha luddā⁵.
Etādisaṃ dukkhamahaṃ titikkhaṃ,
Uposathaṃ appaṭṭikopayanto”ti⁶.

1. Nīlaṃ pītaṇca (sabbattha), nīlaṃ va pīta (Cariyāpāli) Ṭikā passitabbā.

2. Cariyā 400. 401 piṭṭhesu.

3. Pañcadasiṃ aḷāra (Ka)

4. Chetvāna (I, Ka)

5. Luddā (Sī)

6. Jā 2. 22 piṭṭhe.

Na kevalañca etāneva, aññānipi **Mātuposakajātakā**disu anekāni acchariyāni akāsi. Tassa te idāni sabbaññutaṃ pattaṃ sadevaloke kenaci appaṭṭisamakhanṭiguṇaṃ taṃ Bhagavantam Satthāraṃ apadisato paṭighacittaṃ nāma uppādetuṃ ativiya ayuttaṃ appatirūpanti.

248. Sace panassa evaṃ Satthu pubbacaritagūṇaṃ paccavekkhatopi dīgharattaṃ kilesānaṃ dāsabyaṃ upagatassa neva taṃ paṭighaṃ vūpasammati, athānena **anamataaggiyāni** paccavekkhitabbāni. Tatra hi vuttaṃ—

“Na so bhikkhave satto sulabharūpo, yo na mātā bhūtapubbo, yo na pitā bhūtapubbo, yo na bhātā, yo na bhaginī, yo na putto, yo na dhītā bhūtapubbā”¹ti.

Tasmā tasmim puggale evaṃ cittaṃ uppādetabbam, “ayaṃ kira me atīte mātā hutvā dasamāse kucchiyā pariharitvā muttakarīsakheḷasiṅghāṇikādīni haricandanāni viya ajigucchamānā² apanetvā ure naccāpentī³ aṅgena pariharamānā⁴ posesi, pitā hutvā ajapathasaṅkupathādīni gantvā vāṇijjāni payojayamāno mayhamatthāya jīvitampi pariccajītvā ubhatobyūḷhe saṅgāme pavisitvā nāvāya mahāsamuddaṃ pakkhanditvā aññāni ca dukkarāni karitvā ‘puttake posessāmī’¹ti tehi tehi upāyehi dhanāni saṃharitvā maṃ posesi. Bhātā, bhaginī, putto, dhītā ca hutvāpi idaṇcīdaṇcupakāraṃ akāsīti tatra me nappatirūpaṃ manam padūsetuṃ”²ti.

249. Sace pana evampi cittaṃ nibbāpetuṃ na sakkotiyeva, athānena evaṃ **mettānisamsā** paccavekkhitabbā—“Ambho pabbajita nanu vuttaṃ Bhagavatā—

‘Mettāya kho bhikkhave cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikātāya yānikātāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisamsā

1. Saṃ 1. 395 piṭṭhe.

2. Ajigucchamāno (Syā, I, Ka)

3. Nipajjāpento (Syā), naccāpento (I), nacchādento (Ka)

4. Pariharamāno (Syā, I, Ka)

pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa, sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati, tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo pasīdati, asammūḷho kālaṅkaroti, uttarimappaṭivijjhanto brahmalokūpago hoti¹ti.

Sace tvaṃ idaṃ cittaṃ na nibbāpessasi, imehi ānisaṃsehi paribāhiro bhavissasi²ti.

250. Evampi nibbāpetuṃ asakkontena pana **dhātuvinibbhogo** kātabbo. Kathaṃ? “Ambho pabbajita tvaṃ etassa kujjhamāno kassa kujjhasi, kiṃ kesānaṃ kujjhasi, udāhu lomānaṃ, nakhānaṃ -pa- muttassa kujjhasi. Atha vā pana kesādīsu pathavīdhātuyā kujjhasi, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā kujjhasi. Ye vā pañcakkhandhe dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo upādāya ayamāyasmā itthannāmoti vuccati, tesu kiṃ rūpakkhandhassa kujjhasi, udāhu vedanā, saññā, saṅkhāra, viññāṇakkhandhassa kujjhasi. Kiṃ vā cakkhāyatanassa kujjhasi, kiṃ rūpāyatanassa kujjhasi -pa-. Kiṃ manāyatanassa kujjhasi, kiṃ dhammāyatanassa kujjhasi. Kiṃ vā cakkhudhātuyā kujjhasi, kiṃ rūpadhātuyā, kiṃ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Kiṃ manodhātuyā, kiṃ dhammadhātuyā, kiṃ manoviññāṇadhātuyā³ti. Evañhi dhātuvinibbhogaṃ karoto āragge sāsapassa viya ākāse cittakammassa viya ca kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti.

251. Dhātuvinibbhogaṃ pana kātuṃ asakkontena **dānasamvibhāgo** kātabbo. Attano santakaṃ parassa dātabbaṃ, parassa santakaṃ attanā gahetabbaṃ. Sace pana paro bhinnājīvo hoti aparibhogārahaparikkhāro, attano santakameva dātabbaṃ. Tassevaṃ karoto ekanteneva tasmim̐ puggale āghāto vūpasammati. Itarassa ca atītajātito paṭṭhāya anubandhopi kodho taṅkhaṇaññeva vūpasammati, Cittalapabbatavihāre tikkhattuṃ vuṭṭhāpitasenāsanena Piṇḍapātikattherena

1. Am̐ 3. 542 piṭṭhe.

“ayaṃ bhante aṭṭhakahāpaṇagghanako patto mama mātārā upāsikāya dinno dhammiyalābho, mahā-upāsikāya puññalābhaṃ karoṭhā”ti vatvā dinnam pattam laddhamahātherassa viya. Evaṃ mahānubhāvametaṃ dānaṃ nāma. Vuttampi cetam—

“Adantadamaṇaṃ dānaṃ, dānaṃ sabbatthasādhakaṃ¹.
Dānena piyavācāya, unnamanti namanti cā”ti.

252. Tassevaṃ verīpuggale vūpasantapaṭighassa yathā
piyātippiyasahāyakamajjhatesu, evaṃ tasmimpi mettāvasena cittaṃ
pavattati. Athānena punappunaṃ mettāyantena attani piyapuggale majjhatte
verīpuggaleti catūsu janesu samacittataṃ sampādentena **sīmāsambhedo**²
kātabbo. Tassidaṃ lakkhaṇaṃ, sace imasmiṃ puggale piyamajjhattaverīhi
saddhiṃ attacattutthe ekasmiṃ padese nisinne corā āgantvā “bhante ekaṃ
bhikkhuṃ amhākaṃ dethā”ti vatvā “kiṃ kāraṇā”ti vutte “taṃ māretvā
galalohitaṃ gahetvā balikaraṇatthāyā”ti vadeyyuṃ, tatra ceso bhikkhu
“asukam vā asukam vā gaṇhantū”ti cinteyya, akatova hoti sīmāsambhedo.
Sacepi “maṃ gaṇhantu, mā ime tayo”tipi cinteyya, akatova hoti
sīmāsambhedo. Kasmā? Yassa yassa hi gahaṇamicchati, tassa tassa ahitesī
hoti, itaresaṃyeva hitesī hoti.

Yadā pana catunnaṃ janānamantare ekampi corānaṃ dātabbaṃ na
passati, attani ca tesu ca tīsu janesu samameva cittaṃ pavatteti, kato hoti
sīmāsambhedo. Tenāhu porāṇā—

“Attani hitamajjhatte, ahite ca catubbidhe.
Yadā passati nānattaṃ, hitacittova pāṇinaṃ.
Na nikāmalābhī mettāya, kusalīti pavuccati.
Yadā catasso sīmāyo, sambhinnā honti bhikkhuno.
Samaṃ pharati mettāya, sabbalokaṃ sadevakaṃ.
Mahāviseso purimena, yassa sīmā na ñāyatī”ti.

1. Adānaṃ dantadūsakaṃ (Dī-Ṭṭha 3. 227)

2. Sīmasambhedo (Syā, I, Ka)

253. Evaṃ sīmāsambhedasamakārameva ca iminā bhikkhunā nimittaṇca upacāraṇca laddhaṃ hoti. Sīmāsambhede pana kate tameva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulikaronto appakasireneva pathavīkasiṇe vuttanayeneva appanaṃ pāpuṇāti.

Ettāvatānena adhigataṃ hoti pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ mettāsahagataṃ. Adhigate ca tasmiṃ tadeva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulikaronto anupubbena **catukkanaye** dutiyatatiyajjhānāni, **pañcakanaye** dutiyatatiyacatutthajjhānāni ca pāpuṇāti.

So hi paṭhamajjhānādīnaṃ aññataravasena mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ¹. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamaṇena averena abyāpajjena² pharitvā viharati³. Paṭhamajjhānādivasena appanāpattacittasseva hi ayaṃ vikubbanā sampajjati.

254. Ettha ca **mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittaena. **Ekam disanti** ekamekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādīsu disāsu yaṃkiñci⁴ ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tattheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṇcāti attho. **Iti uddhanti** eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃ**ti adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriyaṃ**ti anudisāsu. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ.

Sabbadhīti-ādi pana anodhiso dassanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭha mittasapattamajjhattādippabhedesu

1. Catutthim (Sī, I)

3. Vibhaṅga 284; Dī 1. 234 piṭṭhādīsu.

2. Abyāpajjhena (I)

4. Yaṃ kiñci (?)

attatāya. “Ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā sabbattatāyāti sabbena cittabhagena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Lokanti** sattalokaṃ. **Vipulenāti**-evamādi-pariyāyadassanato panettha puna mettāsahagatenāti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā saddo iti saddo vā na vutto, tasmā puna mettāsahagatena cetasāti vuttaṃ. Nigamavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenāti** ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana etaṃ **mahaggataṃ** paṇḍavasena ca appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**, byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**, domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ mettāsahagatena cetasāti-ādinā nayana vuttāya vikubbanāya attho.

255. Yathā cāyaṃ appanāppattacittasseva vikubbanā sampajjati, tathā yampi **Paṭisambhidāyaṃ**² “pañcahākārehi anodhisoppharaṇā mettā cetovimutti, sattahākārehi odhisoppharaṇā mettā cetovimutti, dasahākārehi disāpharaṇā mettā cetovimutti”ti vuttaṃ, tampi appanāppattacittasseva sampajjatīti veditabbāṃ.

Tattha ca sabbe sattā averā abyāpajjā³ anīghā sukhī attānaṃ pariharantu, sabbe pāṇā, sabbe bhūtā, sabbe puggalā, sabbe attabhāva-pariyāpannā averā -pa- pariharantūti imehi pañcahākārehi **anodhisoppharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbā itthiyo averā -pa- attānaṃ pariharantu, sabbe purisā, sabbe ariyā, sabbe anariyā, sabbe devā, sabbe manussā, sabbe vinipātikā averā -pa- pariharantūti imehi sattahākārehi **odhisoppharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbe puratthimāya disāya sattā averā -pa- attānaṃ pariharantu. Sabbe pacchimāya disāya, sabbe uttarāya disāya, sabbe dakkhiṇāya disāya, sabbe puratthimāya anudisāya, sabbe pacchimāya anudisāya,

1. Abyāpajjhaṃ (I)

2. Paṭisaṃ 314 piṭṭhe.

3. Abyāpajjhā (I)

sabbe uttarāya anudisāya, sabbe dakkhiṇāya anudisāya, sabbe heṭṭhimāya disāya, sabbe uparimāya disāya sattā averā -pa- pariharantu. Sabbe puratthimāya disāya pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā, averā -pa- pariharantu. Sabbā puratthimāya disāya itthiyo, sabbe purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā averā -pa- pariharantu. Sabbā pacchimāya disāya, uttarāya, dakkhiṇāya, puratthimāya anudisāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya anudisāya, heṭṭhimāya disāya, uparimāya disāya itthiyo -pa- vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti imehi dasahākārehi **disāpharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

256. Tattha **sabbeti** anavasesapariyādānametaṃ. **Sattā**ti rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattāti sattā. Vuttañhetāṃ Bhagavatā—

“Rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccati. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccati”¹.

Rūpāsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattatiyeva, vilīvamayepi bījanivisesse tālavaṇṭavohāro viya. Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā nāmamattametanti icchanti. Yepi atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti.

Pāṇanatāya **pāṇā**, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā**, sambhūtattā abhinibbattattāti attho. **Punti** vuccati nirayo. Tasmim galantīti **puggalā**, gacchantīti attho. **Attabhāvo** vuccati sarīraṃ. Khandhapañcakameva vā, tamupādāya paññattimattasambhavato. Tasmim attabhāve pariyāpannāti **attabhāvapariyāpannā**. **Pariyāpannāti** paricchinnā, antogadhāti attho.

1. Saṃ 2. 155 piṭṭhe.

Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānipi rūḷhīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānipi sabbe jantū sabbe jīvāti-ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā “pañcahākārehi anodhisopharaṇā mettā cetovimuttī”ti vuttaṃ.

Ye pana sattā pāṇāti-ādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyuraṃ, tesaṃ anodhisopharaṇā virujjhati, tasmā tathā atthaṃ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettā pharitabbā.

257. Ettha ca sabbe sattā averā hontūti ayamekā appanā. Abyāpajjā hontūti ayamekā appanā. **Abyāpajjāti** byāpādarahitā. Anīghā hontūti ayamekā appanā. **Anīghāti** niddukkhā. Sukhī attānaṃ pariharantūti ayamekā appanā. Tasmā imesupi padesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettā pharitabbā. Iti pañcasu ākāresu catunnaṃ appanānaṃ vasena **anodhisopharaṇe** vīsati appanā honti.

Odhisopharaṇe pana sattasu ākāresu catunnaṃ vasena aṭṭhavīsati. Ettha ca itthiyo purisāti liṅgavasena vuttaṃ. Ariyā anariyāti ariyaputhujjanavasena. Devā manussā vinipātikāti upapattivasena.

Disāpharaṇe pana sabbe puratthimāya disāya sattāti-ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dvesatāni, sabbā puratthimāya disāya itthiyoti-ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dvesatānīti cattārisatāni asīti ca appanā. Iti sabbānipi Paṭisambhidāyaṃ vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsātānīti.

Iti etāsu appanāsu yassa kassaci vasena mettaṃ cetovimuttiṃ bhāvetvā ayaṃ yogāvacaro “sukhaṃ supatī”ti-ādinā nayena vutte ekādasānisamse paṭilabhati.

258. Tattha **sukhaṃ supatīti** yathā sesā janā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkantopi samāpattiṃ samāpanno viya hoti. (1)

Sukhaṃ paṭibujjhatīti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhivā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. (2)

Na pāpakaṃ supinaṃ passatīti supinaṃ passantopi bhaddakameva supinaṃ passati, cetiyaṃ vandanto viya pūjaṃ karonto viya dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā pana aññe attānaṃ corehi samparivāritaṃ viya vāḷehi upaddutaṃ viya papāte patantaṃ viya ca passanti, evaṃ pāpakaṃ supinaṃ na passati. (3)

Manussānaṃ piyo hotīti ure āmutta¹muttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. (4)

Amanussānaṃ piyo hotīti yatheva manussānaṃ, evaṃ amanussānampi piyo hoti Visākhathero viya.

So kira Pāṭaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi “Tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjato icchiticchitaṭṭhāneyeva ettha sakkā nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā utusappāyaṃ senāsanasappāyaṃ puggalasappāyaṃ dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulabhaṃ”ti.

So attano bhogakkhandhaṃ puttadārassa niyyādetvā² dussante³ baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṃ udikkhamāno ekamāsaṃ vasi. So vohārakusalatāya imasmiṃ ṭhāne bhaṇḍaṃ kiṇitvā asukasmiṃ vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāseṇa sahasaṃ abhisamhari⁴. Anupubbena Mahāvihāraṃ āgantvā pabbajjaṃ yāci.

1. Āmukka- (?)

2. Nīyādetvā (Sī), niyyādetvā (?)

3. Dasante (Sī, I)

4. Abhisamharīti (I), abhisamharati (Syā, Ka)

So pabbājanatthāya sīmaṃ nīto taṃ sahaṣsatthavikaṃ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṃ pātesi. “Kimetan”ti ca vutte “kahāpaṇasahassaṃ bhante”ti vatvā “upāsaka pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretuṃ, idānevetāṃ vicārehī”ti vutte “Visākhassa pabbajjaṭṭhānamāgatā mā rittahatthā gamiṃsū”ti muñcitvā sīmāmālake vippakiritvā pabbajitvā upasampanno.

So pañcavasso hutvā dvemātikā paṇṇā katvā pavāretvā attano sappāyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekekaṣmiṃ vihare cattāro māse katvā samappavattavāsaṃ vasamāno cari. Evaṃ caramāno—

Vanantare ṭhito thero, Visākho gajjamānako.

Attano guṇamesanto, imamatthaṃ abhāsatha.

“Yāvatā upasampanno, yāvatā idha āgato.

Etthantare khalitaṃ natthi, aho lābhā te mārisā”ti.

So Cittalapabbatavihāraṃ gacchanto dvedhā pathaṃ patvā “ayaṃ nukho maggo udāhu ayan”ti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā devatā hatthaṃ pasāretvā “esa maggo”ti vatvā dasseti. So Cittalapabbatavihāraṃ gantvā tattha cattāro māse vasitvā paccūse gamissāmīti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse Maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi.

Thero “ko eso”ti āha. Ahaṃ bhante maṇiliyāti. Kissa rodasīti. Tumhākaṃ gamaṇaṃ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṃ ko guṇoti. Tumhesu bhante idha vasantesu amanussā aññaṃaññaṃ mettaṃ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṃ karissanti, duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero “sace mayi idha vasante tumhākaṃ phāsuvihāro hoti, sundaran”ti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tattheva gamanacittaṃ uppādeti. Devatāpi puna tattheva parodi. Etenevupāyena thero tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti evaṃ mettāvihārī bhikkhu amanussānaṃ piyo hoti. (5)

Devatā rakkhantīti puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. (6)

Nāssa aggi vāsaṃ vā satthaṃ kamatīti mettāvihāriṣṣa kāye Uttarāya upāsikāya viya aggi vā, Saṃyuttabhāṇakacūlasivattherasseva visaṃ vā, Saṃkiccasāmaṇerasseva satthaṃ vā na kamati, na pavisati. Nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. Dhenuvatthumpi cettha kathayanti. Ekā kira dhenu vacchakassa khīradhāraṃ muñcamānā aṭṭhāsi. Eko luddako taṃ vijjhissāmīti hatthena samparivattetvā dīghadaṇḍasattiṃ muñci. Sā tassā sarīraṃ āhacca tālapaṇṇaṃ viya pavaṭṭamāno gatā, neva upacārabalena, na appanābalena, kevalaṃ vacchake balavapiyacittatāya. Evaṃ mahānubhāvā mettāti. (7)

Tuvaṭṭaṃ cittaṃ samādhīyatīti mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhīyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ. (8)

Mukhavaṇṇo vipasīdatīti bandhanā pavuttaṃ tālapakkaṃ viya cassa vipasannaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. (9)

Asammūḷho kālaṅkarotīti mettāvihārino sammohamaraṇaṃ nāma natthi, asammūḷhova niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. (10)

Uttarimappaṭivijjhantoti mettāsamāpattito uttariṃ arahattaṃ adhigantaṃ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya brahmalokamupapajjati. (11)

Ayaṃ mettābhāvanāyaṃ vitthārakathā.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. Karuṇaṃ bhāvetukāmena pana nikkaruṇatāya ādīnavaṃ karuṇāya ca ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā karuṇābhāvanā ārabhitabbā. Tañca pana ārabhantena paṭhamaṃ piyapuggalādīsu na ārabhitabbā. Piyo hi piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Atippiyasahāyako atippiyasahāyakaṭṭhāneyeva. Majjhatto majjhattaṭṭhāneyeva. Appiyo appiyaṭṭhāneyeva. Verī veriṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Liṅgavisabhāgākālakatā akhettameva.

“Kathaṇca bhikkhu karuṇāsaḥagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durūpetam disvā karuṇāyeyya,

evameva sabbasatte karuṇāya pharati”ti Vibhaṅge¹ pana vuttattā sabbapaṭhamam tāva kañcideva karuṇāyitabbarūpaṃ² paramakicchappattam duggatam durūpetam kapaṇapurisam chinnāhāram kapālam³ purato ṭhapetvā anāthasālāya nisinnam hatthapādehi paggharantakimigaṇam aṭṭassaram karontam disvā “kiccham vatāyam satto āpanno, appeva nāma imamhā dukkhā mucceyyā”ti karuṇā pavattetabbā. Tam alabhantena sukhitopi pāpakārī puggalo vajjhena upametvā karuṇāyitabbo.

Katham? Seyyathāpi saha bhaṇḍena gahitacoram “vadhetha nan”ti rañño āṇāya⁴ rājapurisā bandhitvā catukke catukke pahārasatāni dentā āghātanam nenti. Tassa manussā khādanīyampi bhojanīyampi mālāgandhavilepanatambulānipi denti. Kiñcāpi so tāni khādanto ceva paribhuñjanto ca sukhito bhogasamappito viya gacchati, atha kho tam neva koci “sukhito ayaṃ mahābhogo”ti maññati, aññadatthu “ayaṃ varāko idāni marissati, yaṃ yadeva hi ayaṃ padaṃ nikkhipati, tena tena santike maraṇassa hoti”ti tam jano karuṇāyati. Evameva karuṇākammaṭṭhānikena bhikkhunā sukhitopi puggalo evam karuṇāyitabbo “ayaṃ varāko kiñcāpi idāni sukhito susajjito bhoge paribhuñjati, atha kho tisu dvāresu ekenāpi katassa kalyāṇakammassa abhāvā idāni apāyesu anappakam dukkham domanassam paṭisamvedissati”ti.

Evam tam puggalam karuṇāyitvā tato param eteneva upāyena piyapuggale, tato majjhatte, tato verimhīti anukkamena karuṇā pavattetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighamuppajjati, tam mettāya vuttanayeneva vūpasametabban. Yopi cettha katakusalo hoti, tampi ñātirogabhogabyasanādīnam aññatarena byasanena samannāgataṃ disvā vā sutvā vā tesam abhāvepi vaṭṭadukkham anatikkantattā⁵ “dukkhitova ayaṃ”ti evam sabbathāpi karuṇāyitvā vuttatikkantattā⁵ “dukkhitova ayaṃ”ti evam sabbathāpi karuṇāyitvā vuttanayeneva attani piyapuggale majjhatte verimhīti catūsu janesu sīmāsambhedam

1. Abhi 2. 286 piṭṭhe.

2. Karuṇāyitabban virūpaṃ (Syā, I, Ka)

3. Kapallam (I, Ka)

4. Rañña āṇāpitā (Sī)

5. Anatitattā (Sī, I)

katvā taṃ nimittaṃ āsevantena bhāventena bahulikarontena mettāya vuttanayeneva tikacatukkajjhānavasena appanā vaḍḍhetabbā.

Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana paṭhamam veripuggalo karuṇāyitabbo, tasmimcittaṃ mudum katvā duggato, tato piyapuggalo, tato attāti ayaṃ kamo vutto, so “duggataṃ durūpetan”ti Pāḷiyā na sameti, tasmā vuttanayenevettha bhāvanamārabhitvā sīmāsambhedaṃ katvā appanā vaḍḍhetabbā. Tato param “pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi odhisopharaṇā dasahākārehi disāpharaṇā”ti ayaṃ vikubbanā, “sukhaṃ supatī”ti-ādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ karuṇābhāvanāya vitthārakathā.

Muditābhāvanāvaṇṇanā

260. Muditābhāvanam ārabhantenāpi na paṭhamam piyapuggalādīsu ārabhitabbā. Na hi piyo piyabhāvamatteneva muditāya padaṭṭhānam hoti, pageva majjhattaverino. Liṅgavisabhāgakālakatā akhettameva.

Atippiyasahāyako pana siyā padaṭṭhānam, yo Aṭṭhakathāyaṃ soṇḍasahāyoti vutto. So hi muditamuditova hoti, paṭhamam hasitvā pacchā katheti, tasmā so vā paṭhamam muditāya pharitabbo. Piyapuggalam vā sukhitaṃ sajjitaṃ modamānam disvā vā sutvā vā “modati vatāyaṃ satto, aho sādhu aho suṭṭhū”ti muditā uppādetabbā. Imameva hi atthavasam paṭicca Vibhaṅge¹ vuttaṃ “kathaṇca bhikkhu muditāsahagatena cetasaṃ ekam disam pharitvā viharati. Seyyathāpi nāma ekam puggalam piyaṃ manāpam disvā mudito assa, evameva sabbasatte muditāya pharati”ti.

Sacepissa so soṇḍasahāyo vā piyapuggalo vā atīte sukhito ahosi, sampati pana duggato durūpeto, atītameva cassa sukhita bhāvaṃ anussaritvā “esa atīte evam mahābhogo mahāparivāro niccappamudito ahosi”ti tamevassa muditākāram gahetvā muditā uppādetabbā “anāgate vā pana puna taṃ sampattiṃ

1. Abhi 2. 287 piṭṭhe.

labhitvā hatthikkhandha-assapiṭṭhisuvaṇṇasivikādīhi vicarissatī”ti anāgatampissa muditākāraṃ gahetvā muditā uppādetabbā.

Evam piyapuggale muditaṃ uppādetvā atha majjhatte tato verimhīti anukkamena muditā pavattetabbā. Appanā vaḍḍhetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighaṃ uppajjati, taṃ mettāyaṃ vuttanayeneva vūpasametvā “imesu ca tīsu¹ attani cā”ti catūsu janesu samacittatāya sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevantena bhāventena bahulīkarontena mettāyaṃ vuttanayeneva tikacatukkajjhānavaseneva appanā vaḍḍhetabbā. Tato paraṃ “pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi tato paraṃ “pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi odhisopharaṇā dasahākārehi disāpharaṇā”ti ayaṃ vikubbanā, “sukhaṃ supatī”ti-ādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ muditābhāvanāya vitthārakathā.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. Upekkhābhāvanaṃ bhāvetukāmena pana mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānena paṇaṭatatiyajjhānā vuṭṭhāya “sukhitā hontū”ti-ādivasena sattakelāyanamanasikārayuttattā, paṭighānunanayasamīpacāritā, somanassayogena oḷārikattā ca purimāsu ādīnavaṃ, santasabhāvattā² upekkhāya ānisaṃsaṅca disvā yvāssa³ pakatimajjhatto puggalo, taṃ ajjhupekkhitvā⁴ upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsu. Vuttañhetam “kathaṅca bhikkhu upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ neva manāpaṃ na amanāpaṃ disvā upekkhako assa, evameva sabbe satte upekkhāya pharati”ti⁵.

Tasmā vuttanayena majjhattapuggale upekkhaṃ uppādetvā atha piyapuggale, tato soṇḍasahāyake, tato verimhīti evam “imesu ca tīsu¹ attani cā”ti sabbattha majjhattavasena sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevitabbaṃ bhāvetabbaṃ bahulīkātabbaṃ. Tassevaṃ karoto pathavīkaṣiṇe vuttanayeneva catutthajjhānaṃ uppajjati.

1. Tīsu janesu (I, Ka)

3. Yvāyaṃ (I, Ka)

5. Abhi 2. 288 Vibhaṅge.

2. Santabhāvato (Sī, Syā), santasabhāvato (Tī)

4. Ajjhupekkhitvā ajjhupekkhitvā (Sī)

Kim panetaṃ pathavīkaṣiṇādīsu uppannatatiyajjhānassāpi uppajjatīti?¹
Nuppajjati. Kasmā? Ārammaṇavisabhāgatāya. Mettādīsu
uppannatatiyajjhānasseva pana uppajjati, ārammaṇasabhāgatāyāti. Tato
paraṃ pana vikubbanā ca ānisaṃsapaṭilābho ca mettāyaṃ vuttanayeneva
veditabboti.

Ayaṃ upekkhābhāvanāya vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

262. Brahmuttamena kathite, brahmavihāre ime iti viditvā.

Bhiyyo etesu ayaṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi mettākaraṇāmudītā-upekkhāsu **atthato** tāva mejjatīti **mettā**,
siniyhatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattītipi **mettā**.
Paradukkhe sati sādḥūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti **karuṇā**. Kiṇāti vā
paradukkhaṃ himsati vināsetīti **karuṇā**. Kiriyaṭi vā dukkhitesu
pharaṇavasena pasāriyaṭi **karuṇā**. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayāṃ vā
modati, modanamattameva vā tanti **mudītā**. “Averā hontū”ti-
ādibyaṭṭarappahānena majjhattabhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

263. **Lakkhaṇādito** panettha hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**,
hitūpasamhārasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ
manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti,
sinehasambhavo vipatti. Dukkḥāpanayanākārappavattilakkhaṇā **karuṇā**,
paradukkḥāsahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhībḥūtānaṃ
anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti,
sokasambhavo vipatti. Pamodanalakkhaṇā **mudītā**, anissāyanarasā,
arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā.
Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti. Sattesu
majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā**, sattesu samabhāvadassanarasā,
paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, “kammassakā sattā, te

1. Uppajjati nuppajjatīti (Ka)

kassa ruciya sukhita vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissanti”ti evaṃ pavattakammassakatādassana-padaṭṭhānā. Paṭighānunanayavūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

264. Catunnampi panetesam brahmavihārānaṃ vipassanāsukhañceva bhavasampatti ca **sādhāraṇappayojanam**. Byāpādādipaṭighāto **āveṇikam**. Byāpādapaṭighātappayojanā hettha mettā. Vihimsā-aratirāgapaṭighātappayojanā itarā. Vuttampi cetam—

“Nissaraṇañhetam āvuso byāpādassa yadidaṃ mettā cetovimutti.
Nissaraṇañhetam āvuso vihesāya yadidaṃ karuṇā cetovimutti.
Nissaraṇañhetam āvuso aratiyā yadidaṃ muditā cetovimutti.
Nissaraṇañhetam āvuso rāgassa yadidaṃ upekkhā cetovimutti”¹.

265. Ekekassa cettha āsannadūravasena **dve dve paccatthikā**. **Mettābrahmavihārassa** hi samīpacāro viya purisassa sapatto guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati, tasmā tato suṭṭhu mettā rakkhitaḃbā. Pabbatādigahananissito viya purisassa sapatto sabhāgavisabhāgatāya² byāpādo dūrapaccatthiko, tasmā tato nibbhayena mettāyitabbaṃ. Mettāyissati ca nāma, kopaṇca karissatīti aṭṭhānametaṃ.

Karuṇābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbevā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassaṃ”ti-ādinā³ nayena āgataṃ gehasitaṃ domanassaṃ vipattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya vihimśā

1. Dī 3. 205; Aṃ 2. 257 piṭṭhesu.

2. Ettha rāgo guṇadassanasavasena mettāya sabhāgo, byāpādo tassa rāgassa visabhāgoti mettāya sabhāgassa, sabhāgena vā rāgena visabhāgatāyāti vuttaṃ siyā.

Sabhāvavisabhāgatāyāti vā pāṭho bhavēyya. Evamuparipi.

3. Ma 3. 260 piṭṭhe.

dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbaṃ. Karuṇāṇca nāma karissati, pāṇi-ādīhi ca viheṭṭhissatīti¹ aṭṭhānametaṃ.

Muditābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ itṭhānaṃ -palokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassan”ti-ādinā² nayena āgataṃ gehasitaṃ somanassaṃ sampattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ, sabhāgavisabhāgatāya arati dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito ca nāma bhavissati, pāṇāsenāsanesu ca adhikusalesu dhammesu vā ukkaṇṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Upekkhābrahmavihārassa pana “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassa anodhi jinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati. Tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti-ādinā³ nayena āgatā gehasitā aññāṇupekkhā dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccatthikā. Sabhāgavisabhāgatāya rāgapatighā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbaṃ. Upekkhissati ca nāma, rajjissati ca paṭihaññissati cāti aṭṭhānametaṃ.

266. Sabbesampi ca etesaṃ kattukāmatā chando **ādi**,
nīvaraṇādivikkhambhanaṃ **majjhaṃ**, appanā **pariyosānaṃ**.
Paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā **ārammaṇaṃ**. Upacāre vā
appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanaṃ.

Tatrāyaṃ vaḍḍhanakkamo, yathā hi kusalo kassako kasitabbatṭhānaṃ paricchinditvā kasati, evaṃ paṭhamameva ekamāvāsaṃ paricchinditvā tattha sattesu imasmiṃ āvāse sattā averā hontūti-ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tattha cittaṃ muduraṃ kammaniyaṃ katvā dve āvāsā paricchinditabbā. Tato anukkamena tayo, cattāro, pañca, cha, satta, aṭṭha, nava, dasa, ekā racchā, upaḍḍhagāmo, gāmo, janapado, rajjaṃ, ekā disāti evaṃ yāva ekam cakkavālaṃ, tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu

1. Viheṭṭhissatīti (Syā), vihiṃsissatīti (?) 2. Ma 3. 260 piṭṭhe. 3. Ma 3. 261 piṭṭhe.

mettā bhāvetabbā. Tathā karuṇādayoti ayamettha
ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

267. Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppā, samādhinissando nevasaññānāsaññāyatanaṃ, vipassanānissando phalasamāpatti, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṃ purimabrahma-vihārattayanissando ettha upekkhābrahmavihāro. Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭaṃ anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetum, evaṃ purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catutthaṃ bhāvetunti.

268. Ettha siyā, kasmā panetā mettākaruṇāmuditā-upekkhā brahmavihārāti vuccanti, kasmā ca catassova, ko ca etāsaṃ kamo, abhidhamme ca kasmā appamaññāti vuttāti. Vuccate, seṭṭhaṭṭhena tāva niddosabhāvena cettha brahmavihārātā veditabbā. Sattesu sammā paṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete viharā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamā hutvā viharantīti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārāti vuccanti.

269. Kasmā ca catassovāti-ādi pañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ.

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādi-ākāravasā panāsaṃ.
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññā.

Etāsu hi yasmā mettā byāpādabahulassa, karuṇā vihesābahulassa, muditā aratibahulassa, upekkhā rāgabahulassa visuddhi maggo. Yasmā ca hitūpasamhāra-ahitāpanayanasampattimodana-anābhogavasena catubbidhoyeva sattesu manasikāro. Yasmā ca yathā mātā dahara gilāna yobbanappatta sakiccapasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakakiccapasutassa kismiñci pariyāye abyāvaṭā hoti, tathā appamaññāvihārīkenāpi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ. Tasmā ito Visuddhimaggādivasā catassova appamaññā.

Yasmā catassopetā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ, hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā. Tato evaṃ patthitahitānaṃ sattānaṃ dukkhābhībhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā vā dukkhāpanayanākārappavattivasena, dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā ca karuṇā. Athevaṃ patthitahitānaṃ patthitadukkhāpagamānaṃ nesaṃ sampattiṃ disvā sampattipamodanavasena, pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato paraṃ pana kattabbābhāvato ajjhupekkhakattasaṅkhātena majjhataṅkārena paṭipajjitabbaṃ, majjhataṅkārapavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākāravasā panāsaṃ paṭhamam mettā vuttā, atha karuṇā muditā upekkhāti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbāpetā appamāṇe gocare pavattanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā. Ekasattassāpi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbāti evaṃ pamāṇam agahetvā sakalapharaṇavaseneva pavattāti. Tena vuttam—

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādi-ākāravasā panāsaṃ.
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññāti.

270. Evaṃ appamāṇagocaratāya ekalakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikāva honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā panāyaṃ somanassena avippayogoti? Domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādādīnaṃ nissaraṇattā. Pacchimā pana avasesa-ekajjhānikāva. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato. Na hi sattesu majjhataṅkārapavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattatīti.

271. Yo panevaṃ vadeyya “yasmā Bhagavatā Aṭṭhakanipāte catūsupi appamaññāsu avisesena vuttam ‘tato tvaṃ bhikkhu imaṃ samādhim savitakkampi savicāraṃ bhāveyyāsi, avitakkampi vicāramattaṃ bhāveyyāsi, avitakkampi avicāraṃ bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi bhāveyyāsi, sātasaḥagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”¹,

1. Am 3. 121 piṭṭhe.

tasmā catasso appamaññā catukkapañcakajjhānikā”ti. So māhevantissa vacanīyo. Evañhi sati kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyūṃ, vedanādīsu ca paṭhamajjhānampi natthi, pageva dutiyādīni. Tasmā byañjanacchāyāmattaṃ gahetvā mā Bhagavantaṃ abbhācikkhi, gambhīraṃ hi Buddhavacanaṃ, taṃ ācariye payirūpāsivā adhippāyato gahetabbaṃ.

272. Ayañhi tatrādhippāyo—“sādhu me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamaṃ Bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyyaṃ”ti evaṃ āyācitadhammadeśanaṃ kira taṃ bhikkhuṃ yasmā so pubbepi dhammaṃ sutvā tattheva vasati, na samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchati, tasmā naṃ Bhagavā “evameva panidhekacce moghapurisā mamaññeva ajjhesanti, dhamme ca bhāsīte mamaññeva anubandhitabbaṃ maññanti”ti apasādetvā puna yasmā so arahattassa upanissayasampanno, tasmā naṃ ovaḍanto āha “tasmātiha te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ, ajjhattaṃ me cittaṃ ṭhitaṃ bhavissati susaṇṭhitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya ṭhassantīti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabbaṃ”ti.

Iminā panassa ovādena niyakajjhattavasena cittekaggatāmatto mūlasamādhi vutto. Tato “ettakeneva santuṭṭhiṃ anāpajjitvā evaṃ so eva samādhi vadḍhetabbo”ti dassetuṃ “yato kho te bhikkhu ajjhattaṃ cittaṃ ṭhitaṃ hoti susaṇṭhitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhāti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabbaṃ”ti evamassa mettāvasena bhāvanaṃ vatvā puna “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato tvaṃ bhikkhu imaṃ mūlasamādhim savitakkampi savicāraṃ bhāveyyāsi -pa- upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”ti vuttaṃ.

Tassattho—yadā te bhikkhu ayaṃ mūlasamādhi evaṃ mettāvasena bhāvito hoti, tadā tvaṃ tāvatakenāpi tuṭṭhiṃ anāpajjitvāva imaṃ

mūlasamādhiṃ aññesupi ārammaṇesu catukkapañcakajjhānāni pāpayamāno savitakkampi savicāranti-ādinā nayena bhāveyyāsīti.

Evam vatvā ca puna karuṇādi-avasesabrahmavihārapubbaṅgamampissa aññesu ārammaṇesu catukkapañcakajjhānavasena bhāvanam kareyyāsīti dassento “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ karuṇā me cetovimuttī”ti-ādimāha.

Evaṃ mettādi-pubbaṅgamaṃ catukkapañcakajjhānavasena bhāvanam dassetvā puna kāyānupassanādi-pubbaṅgamaṃ dassetuṃ “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ kāye kāyānupassī viharissāmī”ti-ādim vatvā “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito bhavissati subhāvito, tato tvaṃ bhikkhu yena yeneva gagghasi, phāsuññeva gagghasi, yattha yattheva ṭhassasi, phāsuññeva ṭhassasi, yattha yattheva nisīdissasi, phāsuññeva nisīdissasi, yattha yattheva seyyaṃ kappessasi, phāsuññeva seyyaṃ kappessasi”ti arahattanikūṭena desanaṃ samāpesi¹. Tasmā tikacatukkajjhānikāva mettādayo, upekkhā pana avasesa-ekajjhānikāvāti veditabbā. Tattheva ca abhidhamme² vibhattāti.

273. Evaṃ tikacatukkajjhānavasena ceva avasesa-ekajjhānavasena ca dvidhā ṭhitānampi etāsaṃ subharamādivasena aññamaññaṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo. **Haliddavasanasuttasmim** hi etā subharamādibhāvena vesetvā vuttā. Yathāha “subharamāham bhikkhave mettā³ cetovimuttiṃ vadāmi. Ākāsānañcāyatanaparamāham bhikkhave karuṇā⁴ cetovimuttiṃ vadāmi. Viññāṇañcāyatanaparamāham bhikkhave muditā⁵ cetovimuttiṃ vadāmi. Ākiñcaññāyatanaparamāham bhikkhave upekkhā⁶ cetovimuttiṃ vadāmi”ti⁷.

1. Samādapeti (Ka), samādapesi (Syā)

2. Abhi 1. 66, 67; Abhi 2. 289, 293 piṭṭhādīsu.

3. Mettā (Sī)

4. Karuṇā (Sī)

5. Muditā (Sī)

6. Upekkhā (Sī, Pāliyaṃpi)

7. Sam 3. 104, 105 piṭṭhesu.

Kasmā panetā evaṃ vuttāti? Tassa tassa upanissayattā. Mettāvihāriṣṣa hi sattā appaṭikkūlā honti. Athassa appaṭikkūlaparicayā appaṭikkūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsu cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti mettā subhavamokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamā**ti vuttā.

Karuṇāvihāriṣṣa pana daṇḍābhighātādirūpanimittaṃ sattadukkhaṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito hoti. Athassa parivīditarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu aññataraṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Ito karuṇā ākāśānañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsānañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Muditāvihāriṣṣa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hoti. Athassa anukkamādhigataṃ ākāśānañcāyatanam atikkamma ākāśanimittagocare viññāṇe cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatīti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihāriṣṣa pana “sattā sukhitā vā hontu dukkhato vā vimuccantu¹, sampattasukhato vā mā vimuccantū”² abhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavamukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhaṃ cittaṃ hoti. Athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa ca anukkamādhigataṃ viññāṇañcāyatanam samatikkamma sabhāvato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamā**ti vuttāti.

274. Evaṃ subhaparamādivasena etāsaṃ ānubhāvaṃ viditvā puna sabbapetā **dānādīnaṃ sabbakalyāṇadhammānaṃ paripūrikā**ti veditabbā.

1. Parimuccantu (Sī)

2. Mā viyujjimsūti (Syā)

Sattesu hi hitajjhāsayatāya sattānaṃ dukkhāsahanatāya, patta¹
 sampattivisesānaṃ ciraṭṭhitikāmatāya, sabbasattesu ca pakkhapātābhāvena
 samappavattacittā mahāsattā “imassa dātabbaṃ, imassa na dātabban”ti
 vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ sukhānidānaṃ dānaṃ denti. Tesāṃ
 upaghātaṃ parivajjayantā sīlaṃ samādiyanti. Sīlaparipūraṇatthaṃ
 nekkhammaṃ bhajanti. Sattānaṃ hitāhitesu asammohatthāya paññaṃ
 pariyodapenti. Sattānaṃ hitasukhatthāya niccaṃ vīriyamārabhanti.
 Uttamavīriyavasena vīrabhāvaṃ pattāpi ca sattānaṃ nānappakāraṃ
 aparādhaṃ khamanti. “Idaṃ vo dassāma karissāmā”ti kataṃ paṭiññaṃ na
 visamvādenti. Tesāṃ hitasukhāya avicalādhiṭṭhānā honti. Tesu avicalāya
 mettāya pubbakārino honti. Upekkhāya paccupakāraṃ nāsīsantīti evaṃ
 pāramiyo pūretvā yāva dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇaṇa-
 aṭṭhārasabuddhadhammappabhede sabbepi kalyāṇadhamme paripūrentīti
 evaṃ dānādisabbakalyāṇadhammaparipūrikā etāva hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Brahmavihāraniddeso nāma

Navamo paricchedo.

1. Satta- (Sī, Syā)

10. Āruppaniddesa

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. Brahmavihārānantaraṃ uddiṭṭhesu pana catūsu āruppesu ākāśānañcāyatanam tāva bhāvetukāmo “dissante kho pana rūpādhikaraṇam daṇḍādāna satthādāna kalaha viggaha vivādā¹, natthi kho panetaṃ sabbaso āruppeti. So iti paṭisaṅkhāya rūpānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti”²ti² vacanato etesaṃ daṇḍādānādīnañceva cakkhusotarogādīnañca ābādhasahassānaṃ vasena karajarūpe ādīnavam disvā tassā samatikkamāya ṭhapetvā paricchinnākāsakaṣiṇaṃ navasu pathavīkaṣiṇādīsu aññatarasmim catutthajjhānaṃ uppādeti.

Tassa kiñcāpi rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti, atha kho kaṣiṇarūpampi yasmā tappaṭibhāgameva, tasmā tampi samatikkamitukāmo hoti. Kathaṃ? Yathā ahibhīruko puriso araṇṇe sappena anubaddho vegena palāyitvā palātaṭṭhāne lekhācittaṃ tālapaṇṇaṃ vā vallim vā rajjum vā phalitāya vā pana pathaviyā phalitantaraṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti. Yathā ca anattakārinā veripurisena saddhim ekagāme vasamāno puriso tena vadhabandhagehajjhāpanādīhi upadduto aññaṃ gāmaṃ vasanattāya gantvā tatrāpi verinā samānarūpasaddasamudācāraṃ³ purisaṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—tesaṃ hi purisānaṃ ahinā verinā vā upaddutakālo viya bhikkhuno āramaṇavasena karajarūpasamaṅgikālo. Tesaṃ vegena palāyana-aññagāmagamanāni viya bhikkhuno rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpasamatikkamanakālo. Tesaṃ palātaṭṭhāne ca aññagāme ca lekhācitta tālapaṇṇādīni ceva verisadisāṃ purisañca disvā bhayasantāsa-adassanakāmatā viya bhikkhuno kaṣiṇarūpampi tappaṭibhāgameva idanti sallakkhetvā tampi samatikkamitukāmatā. Sūkarābhīhatasunakhapisācabhīrukādīkāpi cettha upamā veditabbā⁴.

1. ...vivāda tuvaṃtuvatṃ pesuṇṇa musāvādā (Pāliyaṃ)

3. Saddasamācāraṃ (Ka)

2. Ma 2. 73 piṭṭhe.

4. Vattabbā (Syā, I)

276. Evaṃ so tasmā catutthajjhānassa ārammaṇabhūtā kasiṇarūpā nibbijja pakkamitukāmo pañcahākārehi ciṇṇavasī hutvā paguṇarūpāvacara-catutthajjhānato vuṭṭhāya tasmim̐ jhāne “imaṃ mayā nibbiṇṇaṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ karotī”ti ca, “āsannasomanassapaccatthikaṃ”ti ca, “santavimokkhato oḷārikaṃ”ti ca ādīnavaṃ passati. Aṅgolaṛikatā panettha natthi. Yatheva hetam̐ rūpaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ āruppānipīti.

So tattha evaṃ ādīnavaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya ākāsaṇaṇcāyatanaṃ santato anantato manasikaritvā cakkavāḷapariyantaṃ vā yattakaṃ icchati tattakaṃ vā kasiṇaṃ pattharitvā tena phuṭṭhokāsaṃ “ākāso ākāso”ti vā, “ananto ākāso”ti vā manasikaronto ugghāṭeti kasiṇaṃ. Ugghāṭento¹ hi neva kilaṇjaṃ viya saṃvelleti, na kapālato pūvaṃ viya uddharati, kevalaṃ pana taṃ neva āvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto ca aññadatthu tena phuṭṭhokāsaṃ “ākāso ākāso”ti manasikaronto kasiṇaṃ ugghāṭeti nāma. Kasiṇampi ugghāṭiyamānaṃ neva ubbaṭṭati na vivaṭṭati, kevalaṃ imassa amanasikāraṇca “ākāso ākāso”ti manasikāraṇca paṭicca ugghāṭitaṃ nāma hoti, kasiṇugghāṭimākāsamattaṃ paññāyati. Kasiṇugghāṭimākāsanti vā kasiṇaphuṭṭhokāsoti vā kasiṇavivittākāsanti vā sabbametaṃ ekameva.

So taṃ kasiṇugghāṭimākāsanimittaṃ “ākāso ākāso”ti punappunaṃ āvajjeti, takkāhataṃ vitakkāhataṃ karoti. Tassevaṃ punappunaṃ āvajjayato takkāhataṃ vitakkāhataṃ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevaṃ punappunaṃ āvajjayato manasikaroto pathavīkasiṇādīsu rūpāvacaracittaṃ viya ākāse ākāsaṇaṇcāyatanacittaṃ appeti. Idhāpi hi purimabhāge tīṇi cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. Catutthaṃ pañcamaṃ vā arūpāvacaraṃ. Sesam̐ pathavīkasiṇe vuttanayameva.

1. Ugghāṭeti. Kasiṇaṃ ugghāṭento (Syā, I, Ka) Ṭikāyaṃ vākyacchedo passitabbo.

Ayaṃ pana viseso, evaṃ uppanne arūpāvacaracitte so bhikkhu yathā nāma yānapputo¹ kumbhimukhādīnaṃ aññataraṃ nīlapilotikāya vā pītalohitodātādīnaṃ vā aññatarāya pilotikāya bandhitvā pekkhamāno puriso vātavegena vā aññena vā kenaci apanītāya pilotikāya ākāsaṃyeva pekkhamāno tiṭṭheyya, evameva pubbe kaṣiṇamaṇḍalaṃ jhānacakkhunā pekkhamāno viharitvā “ākāso ākāso”ti iminā parikammamanasikārena sahasā apanīte tasmim nimitte ākāsaññeva pekkhamāno viharati. Ettāvata cesa “sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsañācāyatanam upasampajja viharatī”ti² vuccati.

277. Tattha **sabbasoti** sabbākārena, sabbāsaṃ vā anavasesānanti attho. **Rūpasaññānanti** saññāsīsenā vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi **rūpanti** vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu³, tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti-ādīsu⁴, tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsenā vuttarūpāvacarajjhānasetaṃ adhivacanam. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññam. Rūpaṃ assa nāmanti vuttaṃ hoti. Pathavīkaṣiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ. **Samatikkamāti** virāgā nirodhā ca. Kim vuttaṃ hoti, etāsaṃ kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkaṣiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetuñceva nirodhahetuñca ākāsañācāyatanam upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharitunti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇam samatikkantameva hoti. Tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā “tattha katamā rūpasaññā rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihāriṣṣa vā saññā sañjānanā

1. Yānapputoli (Sī, Syā, I)

3. Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

4. Dī 2. 92 piṭṭhādīsu.

sañjānitattaṃ, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto. Tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti evaṃ Vibhaṅge¹ saññānaṃyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiññeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

278. **Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti** cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṃ etamadhivacanaṃ. Yathāha “tattha katamā paṭighasaññā, rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”ti². Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi. Na hi tasmim samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati. Evaṃ santepi aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmim jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasaṃsāvasena etāsamettha vacanaṃ veditabbaṃ.

Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassāpi na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha pahīnāti vattuṃ vaṭṭati. Na kevalaṃca vattuṃ, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa saddo “kaṇṭako”ti³ vutto Bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā⁴ santavimokkhata⁵ ca vuttā. Ālāro ca Kālāmo arūpasamāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosīti⁶.

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

3. Am 3. 363 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

5. Ma 1. 40 piṭṭhādīsu.

6. Dī 2. 108 piṭṭhe.

279. **Nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā “tatha katamā nānattasaññā, asamāpannassa amanodhātusamaṅgissa vā manoviññāḍadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo”¹ti evaṃ Vibhaṅge¹ vibhajitvā vuttā idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññāḍadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭhakāmāvacarakusalasaññā, dvādasākusalasaññā, ekādasakāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasakāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā nānattasaññāti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti. Pageva tasmim bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja vihaṇakāle, tasmā tāsaṃ **samatikkamā atthaṅgamā**ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyasaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsatisaññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti, tasmā tāsaṃ **amanasikārā**ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti.

Saṅkhepato cettha **rūpasaññānaṃ samatikkamā**ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. **Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānaṃca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

280. **Ananto ākāso**ti ettha nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto. Ākāso kasiṇugghāṭimākāso vuccati. Manasikāravasenāpi cettha anantatā veditabbā.

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

Teneva Vibhaṅge vuttaṃ “tasmim ākāse cittaṃ ṭhapeti, saṇṭhapeti, anantaṃ pharati, tena vuccati ananto ākāso”¹.

Ākāśānañcāyatanam upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāśanantaṃ, ākāśanantameva ākāśānañcaṃ, taṃ ākāśānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti **ākāśānañcāyatanam**.

Upasampajja viharatīti tamākāśānañcāyatanam patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathavihārena viharatīti.

Ayam ākāśānañcāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Viññāṇañcāyatanakathā

281. Viññāṇañcāyatanam bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākāśānañcāyatanasamāpattiyaṃ ciñṇavasībhāvena “āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā ayaṃ samāpatti, no ca viññāṇañcāyatanamiva santā”²ti ākāśānañcāyatane ādīnavam disvā tattha nikantiṃ pariyādāya viññāṇañcāyatanam santato manasikaritvā taṃ ākāsaṃ pharitvā pavattaviññāṇam “viññāṇam viññāṇan”²ti punappunam āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ, paccavekkhitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. “Anantaṃ anantan”²ti pana na manasikātabbaṃ.

Tassevaṃ tasmim nimitte punappunam cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunam āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassevaṃ karoto ākāse ākāśānañcāyatanam viya ākāsaphuṭe viññāṇe viññāṇañcāyatanacittaṃ appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva veditabbo. Ettāvatā cesa “sabbaso ākāśānañcāyatanam samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanam upasampajja viharatī”²ti² vuccati.

282. Tattha **sabbasoti** idaṃ vuttanayameva. **Ākāśānañcāyatanam samatikkammāti** ettha pana pubbe vuttanayena jhānampi ākāśānañcāyatanam,

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākāśānañcañca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **ākāsānañcāyatanaṃ**. Tathā ākāśānañcañca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “Kambojā assānaṃ āyatanan”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākāsānañcāyatanaṃ**. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā “ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anantaṃ viññāṇanti taṃyeva ananto ākāśoti evaṃ pharitvā pavattaviññāṇaṃ “anantaṃ viññāṇan”ti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi tamākāsārammaṇaṃ viññāṇaṃ anavasesato manasikaronto “anantaṃ”ti manasi karoti. Yampana¹ Vibhaṅge vuttaṃ “anantaṃ viññāṇanti, taṃyeva ākāśaṃ viññāṇena phuṭaṃ manasi karoti, anantaṃ pharati, tena vuccati anantaṃ viññāṇan”ti².

Tattha **viññāṇenāti** upayogatthe karaṇavacanāṃ veditabbaṃ. Evañhi Aṭṭhakathācariyā tassa atthaṃ vaṇṇayanti, anantaṃ pharati³ taññeva ākāśaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ manasi karotīti vuttaṃ hoti.

Viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti **anantaṃ**. Anantameva **ānañcaṃ**. Viññāṇaṃ ānañcaṃ viññāṇānañcanti avatvā **viññāṇañcanti** vuttaṃ. Ayañhettha rūḷhīsaddo. Taṃ viññāṇañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃmassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanaṃnivāti viññāṇañcāyatanaṃ. Sesāṃ purimasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇañcāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Ākiñcaññāyatanakathā

283. Ākiñcaññāyatanāṃ bhāvetukāmena pana pañcahākārehi viññāṇañcāyatanasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvena “āsanna-ākāsānañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpatti, no ca ākiñcaññāyatanamiva santā”ti

1. Yampi (Syā, I)

2. Abhi 2. 273 piṭṭhe.

3. Pharatīti (Sī, Ka)

viññāṇaṇcāyatane ādīnavam disvā tattha nikantiṃ pariyādāya
 ākiñcaññāyatanaṃ santato manasikarivā tasseva
 viññāṇaṇcāyatanārammaṇabhūtaṃ ākāsaṇcāyatanaviññāṇassa abhāvo
 suññatā vivittākāro manasikātabbo. Kathaṃ? Taṃ viññāṇaṃ amanasikarivā
 “natthi natthi”ti vā, “suññaṃ suññaṃ”ti vā, “vivittaṃ vivittaṃ”ti vā
 punappunam āvajjitabbam, manasikātabbam, paccavekkhitabbam,
 takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbam.

Tassevaṃ tasmim nimitte cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti,
 sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunam
 āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassevaṃ karoto ākāse phuṭe
 mahaggataviññāṇe viññāṇaṇcāyatanaṃ viya tasseva ākāsaṃ pharivā
 pavattassa mahaggataviññāṇassa suññavivittanattibhāve ākiñcaññāyatana-
 cittaṃ appeti. Etthāpi ca appanānayo vuttanayeneva veditabbo.

Ayampana viseso, tasmim hi appanācitte uppanne so bhikkhu yathā
 nāma puriso maṇḍalamālādīsu kenacideva karaṇīyena sannipatitaṃ
 bhikkhusaṃghaṃ disvā katthaci gantvā sannipātakiccāvasāneva uṭṭhāya
 pakkantesu bhikkhūsu āgantvā dvāre ṭhatvā puna taṃ ṭhānaṃ olovento
 suññameva passati, vivittameva passati. Nāssa evaṃ hoti “ettakā nāma
 bhikkhū kālaṇkata vā disāpakkantā vā”ti, atha kho suññaṃ idam vivittanti
 natthibhāvameva passati, evameva pubbe ākāse pavattitaviññāṇaṃ
 viññāṇaṇcāyatanajjhānacakkhunā passanto viharitvā “natthi natthi”ti-ādina
 parikkammamanasikārena antarahite tasmim viññāṇe tassa
 apagamasāṅkhātāṃ abhāvameva passanto viharati. Ettāvata cesa “sabbaso
 viññāṇaṇcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ
 upasampajja viharati”ti¹ vuccati.

284. Idhāpi **sabbasoti** idam vuttanayameva. **Viññāṇaṇcāyatananti**
 etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇaṇcāyatanaṃ
 ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva viññāṇaṇcāṇca taṃ
 dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya
 adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṇcāti

1. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

viññāṇaṇcāyatanam. Tathā viññāṇaṇcaṇca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā “Kambojā assānam āyatanan”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanaṇcātipi **viññāṇaṇcāyatanam.** Evametam jhānaṇca ārammaṇaṇcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idam ākiṇcaññāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā viññāṇaṇcāyatanam samatikkammāti idam vuttanti veditabbam.

Natthi kiñcīti natthi natthi, suññam suññam, vivittam vivittanti evam manasikarontoti vuttam hoti. Yampi Vibhaṅge vuttam “natthi kiñcīti taññeva viññāṇam abhāveti vibhāveti antaradhāpeti natthi kiñcīti passati, tena vuccati natthi kiñcī”ti, tam kiñcāpi khayato sammasanam viya vuttam, atha khvassa evameva attho daṭṭhabbo. Tañhi viññāṇam anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto kevalamassa natthibhāvam suññabhāvam vivittabhāvameva manasikaronto abhāveti vibhāveti antaradhāpetīti vuccati, na aññathāti.

Ākiṇcaññāyatanam upasampajja viharatīti ettha pana nāssa kiñcananti **akiñcanam**, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham natthīti vuttam hoti. Akiñcanassa bhāvo **ākiṇcaññam**, ākāsaṇcāyatanaviññāṇāpagamassetam adhivacanam. Tam ākiṇcaññam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa jhānassa devānam devāyatanamivāti **ākiṇcaññāyatanam.** Sesam purimasadisamevāti.

Ayam ākiṇcaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Nevasaññānāsaññāyatanakathā

285. Nevasaññānāsaññāyatanam bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākiṇcaññāyatanasamāpattiyam ciṇṇavasībhāvena “āsannaviññāṇaṇcāyatana-paccatthikā ayam samāpatti, no ca nevasaññānāsaññāyatanam viya santā”ti vā “saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā sallaṃ, etaṃ santam, etaṃ paṇītam yadidaṃ nevasaññānāsaññā”ti vā evam ākiṇcaññāyatane ādīnavam, upari ānisaṃsaṇca disvā ākiṇcaññāyatane nikantiṃ pariyādāya nevasaññānāsaññāyatanam santato manasikaritvā “sāva abhāvam ārammaṇam katvā pavattitā ākiṇcaññāyatanasamāpatti santā

santā”ti punappunam āvajjitabbā, manasikātabbā, paccavekkhitabbā, takkāhatā vitakkāhatā kātabbā.

Tassevam tasmim nimitte punappunam mānasam cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittam samādhīyati. So tam nimittam punappunam āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassevam karoto viññāṇāpagame ākiñcaññāyatanaṃ viya ākiñcaññāyatanaśamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesu nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaścittam appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva veditabbo. Ettavatā cesa “sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaṃ upasampajja viharatī”ti¹ vuccati.

286. Idhāpi **sabbasoti** idam vuttanayameva. **Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā**ti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākiñcaññānaṃ tam tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānatthēna āyatanañcāti **ākiñcaññāyatanaṃ**. Tathā ākiñcaññānaṃ tam tasseva jhānassa sañjātihetuttā Kambojā assānaṃ āyatananti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākiñcaññāyatanaṃ**. Evametam jhānaṃ ārammaṇaṃcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idam nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaṃ upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti idam vuttanti veditabbam.

Nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaṃ ettha pana yāya saññāya bhāvato tam nevaśaṇṇāśaṇṇāyatanaṃ vuccati. Yathā paṭipannassa sā saññā hoti, tam tāva dassetuṃ Vibhaṅge “nevaśaṇṇāśaṇṇā”ti uddharitvā “taññeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasaṃpattim bhāveti, tena vuccati nevaśaṇṇāśaṇṇā”ti² vuttam. Tattha **santato manasi karotī**ti “santā vatāyam saṃpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā ṭhassatī”ti evam santārammaṇatāya tam santāti manasi karoti.

1. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

Santato ce manasi karoti, katham samatikkamo hotīti?

Asamāpajjitukāmatāya. So hi kiñcāpi taṃ santato manasi karoti, atha khvassa “ahametaṃ āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmi”ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītataratāya.

Yathā hi rājā mahacca rājānubhāvena hatthikkhandhavaragato nagaravīthiyaṃ vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sīsaṃ veḥetvā dantacunṇādīhi samokiṇṇagatte anekāni dantavikati-ādīni sippāni karonte disvā “aho vata re chekā ācariyā īdisānipi nāma sippāni karissanti”ti evaṃ tesāṃ chekatāya tussati, na cassa evaṃ hoti “aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyyan”ti. Taṃ kissa hetu. Rajjasiriyā mahānisaṃsatāya. So sippino samatikkamitvāva gacchati. Evameva esa¹ kiñcāpi taṃ samāpattim santato manasi karoti, atha khvassa “ahametaṃ samāpattim āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmi”ti neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti.

So taṃ santato manasikaronto pubbe vuttanayena taṃ paramasukhumaṃ appanāpattam² saññāṃ pāpuṇāti, yāya nevasaññānāsaññānāma hoti, saṅkhārāvesasasamāpattim bhāvetīti vuccati.

Saṅkhārāvesasasamāpattinti accantasukhumabhāvappattasaṅkhārāṇi catutthārubbapasamāpattim.

287. Idāni yantaṃ evamadhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatananti vuccati, taṃ atthato dassetuṃ “nevasaññānāsaññāyatananti nevasaññānāsaññāyatanam samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā”ti³ vuttaṃ. Tesu idha samāpannassa cittacetāsikā dhammā adhippetā. Vacanattho panettha oḷārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññanti⁴ **nevasaññānāsaññāṃ**. Nevasaññānāsaññāṃca

1. Cesa (Sī, Syā, Ka)

3. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

2. Paramasukhumappattam (?)

4. Saññāti (Sī, Syā, I)

taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanam**. Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākiccaṃ kātum asamattatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññāti **nevasaññānāsaññā**. Nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanam**.

Na kevalañcettha saññāva edisī, atha kho vedanāpi nevavedanānāvedanā, cittampi nevacittamnācittam, phassopi nevaphassonāphasso. Esa nayo sesasampayuttadhammesu. Saññāsīsena panāyam desanā katāti veditabbā. Pattamakhanatelappabhutīhi ca upamāhi esa attho vibhāvetabbo.

Sāmaṇero kira telena pattam makkhetvā ṭhapesi, taṃ yāgupānakāle thero pattamāharāti āha. So “patte telamatthi bhante”ti āha. Tato “āhara sāmaṇera telam, nālim pūressāmī”ti vutte “natthi bhante telan”ti āha. Tattha yathā antovutthattā yāguyā saddhim akappiyaṭṭhena “telamatthi”ti hoti. Nālipūraṇādīnam vasena “natthi”ti hoti. Evaṃ sāpi saññā paṭusaññākiccaṃ kātum asamattatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Kim panettha saññākiccanti. Ārammaṇasañjānanañceva vipassanāya ca visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccāmiva hi sukhodake tejodhātu sañjānanakiccāmpesā paṭum kātum na sakkoti. Sesasamāpattisu saññā viya vipassanāya visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananampi kātum na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsivā nibbidam pattum samattho nāma natthi apica¹ āyasmā Sāriputto. Pakativipassako pana mahāpañño Sāriputtasadisova sakkuṇeyya. Sopi “evaṃ kirime² dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti³ evaṃ kalāpasammasanavaseneva, no anupadadhammavipassanāvasena. Evaṃ sukhumattam gatā esā samāpatti.

1. Api (?)

2. Kirame (Sī, I)

3. Ma 3. 78 piṭṭhe.

Yathā ca pattamakḥhanatelūpamāya, evaṃ maggudakūpamāyapi ayamatto vibhāvetabbo. Maggappaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokaṃ udakaṃ disvā “udakaṃ bhante upāhanā omuñcathā”ti āha. Tato therena “sace udakamatthi, āhara nhānasāṭikam, nhāyissāmā”ti vutte “natthi bhante”ti āha. Tattha yathā upāhanatemanamattaṭṭhena “udakamatthī”ti hoti, nhāyanaṭṭhena “natthī”ti hoti. Evampi sā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Na kevalaṃca etāheva, aññāhipi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Upasampajja viharatīti idaṃ vuttanayamevāti.

Ayaṃ nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

288. Asadisarūpo Nātho, āruppaṃ yaṃ catubbidhaṃ āha.
Taṃ iti ñatvā tasmim, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

289. Āruppasamāpattiyo hi—

Ārammaṇātikkamato, catassopi bhavantimā.
Aṅgātikkamametāsaṃ, na icchanti vibhāvino.

Etāsu hi rūpanimittātikkamato paṭhamā, ākāśātikkamato dutiyā, ākāse pavattitaviññāṇātikkamato tatiyā. Ākāse pavattitaviññāṇassa apagamātikkamato catutthīti sabbathā ārammaṇātikkamato catassopi bhavantimā āruppasamāpattiyoti vedītabbā. Aṅgātikkamaṃ pana etāsaṃ na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattīsu viya etāsu aṅgātikkamo atthi. Sabbāsupi hi etāsu upekkhā, cittekaggatāti dve eva jhānaṅgāni honti.

290. Evaṃ santepi—

Suppaṇṇitatarā honti, pacchimā pacchimā idha.
Upamā tattha viññeyyā, pāsādatalasāṭikā.

Yathā hi catubhūmikassa pāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavāditasurabhigandhamālābhojanasayanacchādanādivasena paṇītā pañcakāmaguṇā paccupaṭṭhitā assu. Dutiye tato paṇītatarā. Tatiye tato paṇītatarā¹. Catutthe sabbapaṇītatarā². Tattha kiñcāpi tāni cattāripi pāsādatalāneva, natthi nesaṃ pāsādatalabhāvena viseso. Pañcakāmaguṇasamiddhavisesena pana heṭṭhimato heṭṭhimato uparimaṃ uparimaṃ paṇītatarāṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantitathūlasaṇhasaṇhatarasaṇhatamasuttānaṃ catupalatipaladvipala-ekapalasāṭikā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā. Tattha kiñcāpi tā sāṭikā catassopi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsāṃ pamāṇato viseso. Sukhasamphassa-sukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇītatarā honti, evameva kiñcāpi catūsu etāsu upekkhā, cittekaggaṭṭhi etāni dveveva aṅgāni honti, atha kho bhāvanāvisesena tesāṃ aṅgāni paṇītaṇṇītataraḥbhāvena suppaṇītatarā honti pacchimā pacchimā idhāti veditabbā.

291. Evaṃ anupubbena paṇītaṇṇīta cetā—

Asucimhi maṇḍape laggo, eko tannissito paro.

Añño bhi anissāya, taṃ taṃ nissāya cāparo.

Ṭhito catūhi etehi, purisehi yathākkamaṃ.

Samānatāya nātabbā, catassopi vibhāvinā.

Tatrāyamattthayojanā—asucimhi kira dese eko maṇḍapo, atheke puriso āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍape laggam purisaṃ nissito. Athañño āgantvā cintesi “yo esa maṇḍapalaggo, yo ca tannissito, ubhopete duṭṭhitā.

1. Paṇītatamā (Sī, Abhi Ṭṭha 1. 255)

2. Sabbapaṇītā (I, Abhi-Ṭṭha 1. 255)

Dhuvo ca nesaṃ maṇḍapapapāte pāto, handāhaṃ bahiyeva tiṭṭhāmī”ti. So tannissitaṃ anissāya bahiyeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa ca tannissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahiṭṭhitaṃca suṭṭhitoti¹ mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ datṭhabbaṃ, asuciṇṇigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittajigucchāya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanam, maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito viya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanam ārabba pavattaṃ viññāṇañcāyatanam, tesaṃ dvinnampi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggaṃ bahiṭṭhito viya ākāsānañcāyatanam ārammaṇaṃ akatvā tadabhāvārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanam, maṇḍapalaggassa tannissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahiṭṭhitaṃca suṭṭhitoti² mantvā taṃ nissāya ṭhito viya viññāṇabhāvasaṅkhāte bahipadese ṭhitaṃ ākiñcaññāyatanam ārabba pavattaṃ nevasaññānāsaññāyatanam datṭhabbaṃ.

292. Evaṃ pavattamānaṃ—

Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idaṃ.

Diṭṭhadosampi rājānaṃ, vuttihetu jano yathā.

Idaṃhi nevasaññānāsaññāyatanam “āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpattī”ti evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanam aññassa ārammaṇassa abhāvā ārammaṇaṃ karoteva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosampi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmano-samācāraṃ kañci sabbadisampatiṃ³ rājānaṃ “pharusasamācāro ayaṃ”ti evaṃ diṭṭhadosampi aññattha vuttiṃ alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati⁴, evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanam aññaṃ ārammaṇaṃ alabhamānamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanam ārammaṇaṃ karoteva.

293. Evaṃ kurumānaṃ—

Ārūḷho dīghanisṣeṇim, yathā nisseṇibāhukam.

Pabbataggaṃcā ārūḷho, yathā pabbatamatthakam.

1. Suṭṭhitanti (Sī, Ka), suṭṭhitaṃ (Syā, Ka)

3. Sabbadīpapatiṃ (Syā)

2. Sabbatthapi samānameva.

4. Pavattati (Sī)

Yathā vā girimārūḷho, attanoyeva jaṇṇukaṃ.
Olubbhati tathevetam, jhānamolubbha vattatīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Āruppaniddeso nāma

Dasamo paricchedo.

11. Samādhiniddesa

Āhārepaṭikkūlabhāvanā

292. Idāni āruppānantaram ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **āharatīti** āhāro. So catubbidho kabaḷikārāhāro, phassāhāro, manosañcetanāhāro, viññāṇāhāroti.

Ko panettha kimāharatīti? Kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakam rūpaṃ āharati. Phassāhāro tisso vedanā āharati. Manosañcetanāhāro tīsu bhavesu paṭisandhim āharati. Viññāṇāhāro paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharati.

Tesu kabaḷikārāhāre nikantibhayaṃ. Phassāhāre upagamanabhayaṃ. Manosañcetanāhāre upapattibhayaṃ. Viññāṇāhāre paṭisandhibhayaṃ. Evaṃ sappaṭibhayesu ca tesu kabaḷikārāhāro **puttamaṃsūpamena**¹ dīpetabbo. Phassāhāro **niccammagāvūpamena**². Manosañcetanāhāro **aṅgārakāsūpamena**³. Viññāṇāhāro **sattisatūpamenāti**⁴. Imesu pana catūsu āhāresu asitapītakhāyitasāyitappabhedo **kabaḷikāro āhārova** imasmim atthe **āhāroti** adhippeto. Tasmim āhāre paṭikkūlākāraggahaṇavasena uppannā saññā āhāre paṭikkūlasaññā.

Tam āhāre paṭikkūlasaññam bhāvetukāmena kammaṭṭhānam uggahetvā uggahato ekapadampi avirajjhantena rahogatena paṭisallīnena asitapītakhāyitasāyitappabhede kabaḷikārāhāre dasahākārehi paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. Seyyathidaṃ, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti.

295. Tattha **gamanatoti** evaṃ mahānubhāve nāma sāsane pabbajitena sakalarattim Buddhavacanasajjhāyaṃ vā samaṇadhammaṃ vā katvā kālasseva vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattam katvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā

1. Sam 1. 322 piṭṭhe.

2. Sam 1. 323 piṭṭhe.

3-4. Sam 1. 324 piṭṭhe.

pariveṇaṃ sammajjitvā sarīraṃ paṭijaggitvā āsanamārūyha vīsatiṃsavāre
kammaṭṭhānaṃ manasikaritvā uṭṭhāya pattacīvaraṃ gahetvā
nijaṇasambādhāni pavivekasukhāni chāyūdakasampannāni sucīni sītalāni
ramaṇīyabhūmibhāgāni tapovanāni pahāya ariyaṃ vivekaratiṃ anaṇḍakkhitvā
susānābhimukhena siṅgālena¹ viya āhāratthāya gāmābhimukhena
gantabbaṃ.

Evam gacchatā ca mañcamhā vā pīṭhamhā vā otaraṇato paṭṭhāya
pādaraja gharagolikavaccādi samparikiṇṇaṃ paccattharaṇaṃ akkamitabbaṃ
hoti. Tato appekadā mūsikajatukavaccādīhi upahatattā antogabbhato
paṭikkūlataṃ pamukhaṃ daṭṭhabbaṃ hoti. Tato ulūkapārāvātādi-
vaccasammakkhitattā uparimatalato paṭikkūlataṃ heṭṭhimatalaṃ. Tato
kadāci kadāci vāteritehi purāṇaṭiṇapaṇṇehi gilānasāmaṇerānaṃ
muttakarīsakheḷasiṅghāṇikāhi vassakāle udakacikkhallādīhi ca saṃkiliṭṭhattā
heṭṭhimatalato paṭikkūlataṃ pariveṇaṃ. Pariveṇato paṭikkūlataṃ
vihāraracchā daṭṭhabbā hoti.

Anupubbena pana bodhiṇca cetiyaṇca vanditvā vitakkamāḷake ṭhitena
muttarāsisaḍḍisaṃ cetiyaṃ morapiṇṇa² kalāpamanoharaṃ bodhiṃ
devavimānasampattisassirikaṃ senāsanaṇca anapaloketvā evarūpaṃ nāma
ramaṇīyaṃ padesaṃ piṭṭhito katvā āhārahetu gantabbaṃ bhavissatīti
pakkamitvā gāmamaggaṃ paṭipannena khāṇukaṇṭakamaggopi
udakavegabhinnavisaṃmaggopi daṭṭhabbo hoti.

Tato gaṇḍaṃ paṭicchādentena viya nivāsanaṃ nivāsetvā vaṇacoḷakaṃ
bandhantena viya kāyabandhanaṃ bandhitvā aṭṭhisāṅghātaṃ
paṭicchādentena viya cīvaraṃ pārupitvā bhesajjakapālaṃ nīharantena viya
pattaṃ nīharitvā gāmadvārasamīpaṃ pāpuṇantena hatthikuṇapa assakuṇapa
gokuṇapa mahiṃsakuṇapa manussakuṇapa ahikuṇapa kukkurakuṇapānīpi
daṭṭhabbāni bhavanti. Na kevalaṇca daṭṭhabbāni, gandhopi nesaṃ ghānaṃ
paṭiḥanaṃ māno adhiṇvāsetabbo hoti. Tato gāmadvāre ṭhatvā caṇḍahatthi-
assādiṇḍiparissayaparivajjanatthaṃ gāmaracchā oloketabbā honti.

1. Sigālena (Sī, Syā)

2. Morapiṇṇa (Sī, I)

Iccetaṃ paccattharaṇādi-anekakuṇapapariyosānaṃ paṭikkūlaṃ āhārahetu akkamitabbañca daṭṭhabbañca ghāyitabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ gamanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (1)

296. Kathaṃ **pariyesanato**? Evaṃ gamanapaṭikkūla adhivāsetvāpi gāmaṃ paviṭṭhena saṅghāṭipārutena kapaṇamanussena viya kapālahatthena gharapaṭipāṭiyā gāmaṃvithīsu caritabbaṃ hoti. Yattha vassakāle akkanta-akkantaṭṭhāne yāva piṇḍikamaṃsāpi udakacikkhalle pādā pavisanti, ekena hatthena pattam gahetabbaṃ hoti, ekena cīvaraṃ ukkhipitabbaṃ. Gimhakāle vātavegena samuṭṭhitehi paṃsutiṇarajehi okiṇṇasarīrena caritabbaṃ. Taṃ taṃ gehadvāraṃ patvā macchadhovanamaṃsadhovanataṇḍula¹ dhovanakheḷasiṅghāṇikasunakhasūkaravaccādīhi sammissāni kimikulākulāni nīlamakkhikaparikiṇṇāni oḷigallāni ceva candanikaṭṭhānāni ca daṭṭhabbāni honti akkamitabbāni. Yato tā makkhikā utṭhahitvā saṅghāṭiyampi pattepi sīsepi nilīyanti.

Gharaṃ paviṭṭhassāpi keci denti, keci na denti. Dadamānāpi ekacce hiyyo pakkabhattampi purāṇakhajjakampi pūtikummāsapūpādīni dadanti. Adadamānāpi kecideva “aticchatha bhante”ti vadanti, keci pana apassamānā viya tuṇhī honti, keci aññena mukhaṃ² karonti, keci “gaccha re muṇḍakā”ti-ādīhi pharusavācāhi samudācaranti. Evaṃ kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabbanti.

Iccetaṃ gāmappavesanato paṭṭhāya yāva nikkhamanā udakacikkhallādiṭṭhāṇaṃ āhārahetu akkamitabbañceva daṭṭhabbañca adhivāsetabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ pariyesanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (2)

297. Kathaṃ **paribhogato**? Evaṃ pariyiṭṭhāhārena pana bahigāme phāsukaṭṭhāne sukhānisinnena yāva tattha hatthaṃ na otāreti, tāva tathārūpaṃ garuṭṭhāniyaṃ bhikkhuṃ vā lajjimanussaṃ³ vā disvā nimantetumpi sakkā hoti. Bhuñjitukāmatāya panettha hatthe otāritamatte “gaṇhathā”ti

1. Kaṇḍūva- (Ka)

2. Mukhampi (Ka)

3. Lajjīm manussaṃ (Sī, Ka)

vadantena lajjitabbaṃ hoti. Hatthaṃ pana otāretvā maddantassa pañcaṅguli-anusārena sedo paggharamāno sukkhathaddhabhattampi temento mudum karoti.

Atha tasmiṃ parimaddanamattenāpi sambhinnasobhe ālopaṃ katvā mukhe ṭhapite heṭṭhimadantā udukkhalakiccaṃ sādheti, uparimā musalakiccaṃ, jivhā hatthakiccaṃ. Taṃ tattha suvānadoṇiyaṃ suvānapinḍamiva dantamusalehi koṭṭetvā jivhāya samparivattiyamānaṃ jivhāgge tanupasannakheḷo makkheti, vemajjhato paṭṭhāya bahalakheḷo makkheti, dantakaṭṭhena asampattaṭṭhāne¹ dantagūthako makkheti. So evaṃ vicuṇṇitamakkhito taṅkhaṇaṇṇeva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso suvānadoṇiyaṃ ṭhitasuvānavamathu viya paramajegucchabhāvaṃ upagacchati. Evarūpopi samāno cakkhussa āpāthaṃ atītattā ajjhoharitabbo hotīti evaṃ paribhogato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (3)

298. Kathaṃ **āsaya**to? Evaṃ paribhogaṃ upagato ca panesa anto pavisaṃāno yasmā Buddhapaccekaḥbuddhānampi rañṇopi cakkavattissa pittasemhapubbalohitāsāyesu catūsu aññataro āsaya hotiyeva. Mandapuññānampana cattāro āsayā honti. Tasmā yassa pītāsāyo adhiko hoti, tassa bahalamadhukatelamakkhito viya paramajeguccho hoti. Yassa semhāsāyo adhiko hoti, tassa nāgabalapaṇṇarasamakkhito viya. Yassa pubbāsāyo adhiko hoti, tassa pūtittakamakkhito viya. Yassa lohitāsāyo adhiko hoti, tassa rajanamakkhito viya paramajeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (4)

299. Kathaṃ **nidhāna**to? So imesu catūsu āsāyesu aññatarena āsayena makkhito anto-udaraṃ pavisitvā neva suvaṇṇabhājane na maṇirajātādibhājanesu nidhānaṃ gacchati. Sace pana dasavassikena ajjhohariyati dasa vassāni adhotavaccakūpasadise okāse patitṭhahati. Sace vīsa, tiṃsa, cattālisa, paññāsa, saṭṭhi, sattati, asīti, navutivassikena, sace vassasatikenā ajjhohariyati. Vassasataṃ

1. Appattaṭṭhāne (Sī, Syā)

adhotavaccakūpasadise okāse paṭiṭṭhahatīti evaṃ nidhānato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (5)

300. Kathaṃ **aparipakkato**? So panāyamāhāro evarūpe okāse nidhānamupagato yāva aparipakko hoti, tāva tasmiññeva yathāvuttappakāre paramandhakāratimise nānākuṇapagandhavāsitaṇṇapavanavīcarite atiduggandhajegucche padese yathā nāma nidāghe akālameghena¹ abhivutṭhamhi caṇḍālagāmadvāra-āvāṭe patitāni tiṇapaṇṇakilañjakhaṇḍa-ahikukkuramanussakuṇapādāni sūriyātapena santattāni pheṇapupphulakācītāni tiṭṭhanti, evameva taṃdivasampi hiyyopi tato purime divasepi ajjhohato sabbo ekato hutvā semhapāṭalapariyonaddho kāyaggisantāpakuthitakuthanasañjātaphēṇapupphulakācīto paramajegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti evaṃ aparipakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (6)

301. Kathaṃ **paripakkato**? So tattakāyagginā paripakko samāno na suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādībhāvaṃ upagacchati. Pheṇapupphulake pana muñcanto saṇhakaraṇiyaṃ pisitvā² nāḷike pakkhitta³paṇḍumattikā viya karīsabhāvaṃ upagantvā pakkāsayaṃ, muttabhāvaṃ upagantvā muttavatthiṇca pūretīti evaṃ paripakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (7)

302. Kathaṃ **phalato**? Sammā paripaccamāno ca panāyaṃ kesalomanakhadantādāni nānākuṇapāni nipphādeti asammāparipaccamāno daddukaṇḍukacchukuṭṭhakilāsasosakāsātisārappabhutāni rogasatāni, idamassa phalanti evaṃ phalato paṭikkūlatā paccavekkhitabbo. (8)

303. Kathaṃ **nissandato**? Ajjhohariyamāno cesa ekena dvārena pavisitvā nissandamāno akkhiṃhā akkhigūthako kaṇṇamhā kaṇṇagūthakoti-ādīnā pakārena anekehi dvārehi nissandati. Ajjhoharaṇasamaye cesa mahāparivārenāpi ajjhohariyati. Nissandanasamaye pana uccārapassāvādībhāvaṃ upagato ekakeneva nīhariyati. Paṭhamadivase

1. Akālameghe (I, Ka)

2. Pimsitvā (Sī, Syā, I)

3. Pakkhipamāna- (Syā), pakkhipamāna- (I, Ka)

ca naṃ paribhuñjanto haṭṭhapahaṭṭhopi hoti udaggudaggo pītisomanassajāto. Dutiyadivase nissandento pihitaṇāsiko hoti vikuṇṭitamukho jegucchī maṅkubhūto. Paṭhamadivase ca naṃ ratto giddho gadhito mucchitopi ajjhoharitvā dutiyadivase ekarattivāsena viratto aṭṭiyamāno harāyamāno jigucchamāno nīharati. Tenāhu porāṇā—

“Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Ekadvārena pavisitvā, navadvārehi sandati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Bhuñjati saparivāro, nikkhāmento nilīyati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Bhuñjati abhinandanto, nikkhāmento jigucchati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Ekarattiparivāsā, sabbaṃ bhavati pūtikan”ti.

Evam nissandato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (9)

304. Kathaṃ **sammakkhanato**? Paribhogakālepi cesa hattha-
oṭṭhajivhātālūni sammakkheti. Tāni tena sammakkhitattā paṭikkūlāni honti,
yāni dhotānīpi gandhaharaṇatthaṃ punappunaṃ dhovitaḍḍhāni honti.
Paribhutto samano yathā nāma odane paccamāne thusakaṇakuṇḍakādīni¹
uttaritvā ukkhalimukhavatṭi pidhāniyo makkhanti, evameva
sakalasarīrānugatenā kāyagginā pheṇuddehakaṃ paccitvā uttaramāno dante
dantamalabhāvena sammakkheti. Jivhātālupubbhutāni kheḷasemhādibhāvena,
akkhikaṇṇanāsa-adhomaggādike akkhigūṭhaka kaṇṇagūṭhaka siṅghāṇikā
mutta karīsādibhāvena sammakkheti. Yena sammakkhitāni imāni dvārāni
divase divase dhoviyamānānīpi neva sucīni, na manoramāni honti. Yesu
ekaccaṃ dhovitvā hattho puna udakena dhovitaḍḍho hoti. Ekaccaṃ dhovitvā
dvattikkhattuṃ gomayenapi mattikāyapi gandhacuṇṇenapi dhovato
pāṭikulyatā vigacchatīti evam sammakkhanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.
(10)

1. Thusakaṇakuṇḍakādīni (Syā, I, Ka)

305. Tassevaṃ dasahākārehi paṭikkūlataṃ paccavekkhato takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa paṭikkūlākāravasena kabaḷikārāhāro pākaṭo hoti. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti. Kabaḷikārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīratā appanaṃ appattena upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati. Paṭikkūlākāraggaṇavasena panettha saññā pākaṭā hoti. Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ āhāre paṭikkūlasaññā icceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṃca pana āhāre paṭikkūlasaññāṃ anuyuttassa bhikkhuno rasataṇhāya cittaṃ patilīyati patikuṭati pativaṭṭati. So kantāranittharaṇatthiko viya puttamaṃsaṃ vigatamado āhāraṃ āhāreti yāvadeva dukkhassa nittharaṇatthāya. Athassa appakasireneva kabaḷikārāhārapariññāmukhena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāṃ gacchati. So pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhaṃ parijānāti. Aparipakkādipaṭikkūlabhāvasena cassa kāyagatāsati bhāvanāpi pāripūriṃ gacchati, asubhasaññāya anulomapaṭipadaṃ paṭipanno hoti. Imaṃ pana paṭipattiṃ nissāya diṭṭheva dhamme amatapariyo sānataṃ¹ anabhisambhuṇanto sugatiparāyano hotīti.

Ayaṃ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāya vitthārakathā.

Catudhātuvavatthānabhāvanā

306. Idāni āhāre paṭikkūlasaññānantaraṃ **ekaṃ vavatthānanti** evaṃ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso anupatto. Tattha **vavatthānanti** sabhāvūpalakkhaṇavasena sanniṭṭhānaṃ, catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthānaṃ **catudhātuvavatthānaṃ**. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti atthato ekaṃ. Tayidaṃ dvidhā āgataṃ saṅkhepato ca vitthārato ca. Saṅkhepato Mahāsati paṭṭhāne āgataṃ. Vitthārato mahāhatthipadūpame Rāhulovāde Dhātuvibhaṅge ca. Tañhi—

“Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāvīm vadhivā catumahāpathe²

1. Amatapariyosānaṃ (Sī)

2. Cātummahāpathe (Sī, Syā, I)

bilaso vibhajitvā¹ nisinno assa, evameva kho bhikkhave bhikkhu
 imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam dhātuso paccavekkhati,
 atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū”ti—

Evam tikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena

Mahāsatipatṭhāne² saṅkhepato āgataṃ.

Tassattho—yathā cheko goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato
 antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ
 vemajjhaṭṭhānaśaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa,
 evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā
 yathāṭṭhitam. Yathāṭṭhitattāva yathāpaṇihitam kāyaṃ atthi imasmiṃ kāye
 pathavīdhātu -pa- vāyodhātūti evam dhātuso paccavekkhati.

Kim vuttaṃ hoti? Yathā goghātakassa gāviṃ posentassapi āghātanaṃ
 āharantassapi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassapi vadhantassapi
 vadhitam matam passantassapi tāvadeva gāvītisaññā na antaradhāyati, yāva
 nam padāletvā bilaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa pana gāvīsaññā
 antaradhāyati, maṃśasaññā pavattati. Nāssa evam hoti “aham gāviṃ
 vikkiṇāmi, ime gāviṃ haranti”ti. Atha khvassa “aham maṃsaṃ vikkiṇāmi,
 imepi maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe
 bālaputhujjanakāle gihibhūtassapi pabbajitassapi tāvadeva sattoti vā posoti
 vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam
 yathāpaṇihitam ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati.
 Dhātuso paccavekkhato pana sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ
 santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “seyyathāpi bhikkhave dakkho gāghātako vā
 -pa- nisinno assa, evameva kho bhikkhave bhikkhu -pa- vāyodhātū”ti.

307. **Mahāhatthipadūpame**³ pana—“katamā cāvuso ajjhattikā
 pathavīdhātu. Yaṃ ajjhattam paccattam kakkhaḷam kharigatam upādinnaṃ.

1. Paṭivibhajitvā (Sī, I)

2. Dī 2. 234 piṭṭhe.

3. Ma 1. 242 piṭṭhe.

seyyathidaṃ. Kesā lomā -pa- udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccati āvuso ajjhattikā pathavīdhātū”ti ca,

“Katamā cāvuso ajjhattikā āpodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Pittaṃ -pa- muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā āpodhātu”ti ca,

Katamā cāvuso ajjhattikā tejodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitassāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā tejodhātu”ti ca,

“Katamā cāvuso ajjhattikā vāyodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhasayā¹ vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso iti vā, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā vāyodhātu”ti ca—

Evam nātittikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgataṃ. Yathā cettha, evaṃ Rāhulovādadhātuvibhaṅgesupi.

Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā, **ajjhataṃ paccattanti** idaṃ tāva ubhayampi niyakassa adhivacanaṃ. **Niyakaṃ** nāma attani jātaṃ sasantānapariyāpannanti attho. Tayidaṃ yathā loke itthīsu kathā adhitthīti vuccati, evaṃ attani pavattattā **ajjhataṃ**, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā **paccattanti** vuccati. **Kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusāṃ. Tattha paṭhamāṃ lakkhaṇavacanaṃ, dutiyaṃ ākāravacanaṃ, kakkhaḷalakkaṇā hi pathavīdhātu, sā pharusākārā hoti, tasmā

1. Koṭṭhasayā (Sī, I)

kharigatanti vuttā. **Upādinanti** daḷhaṃ ādinnaṃ, ahaṃ mamanti evaṃ daḷhaṃ ādinnaṃ, gahitaṃ parāmaṭṭhanti attho. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa taṃ katamanti ceti attho. Tato taṃ dassento “kesā lomā”ti-ādimāha. Ettha ca **matthaluṅgaṃ pakkhipitvā** vīsatiyā ākārehi pathavīdhātuniddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ vā panaññampi kiñcīti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu pathavīdhātu saṅgahitā.

Vissandanabhāvena taṃ taṃ ṭhānaṃ appotīti **āpo**. Kammasamuṭṭhānādivasena nānāvidhesu āpesu gatanti **āpogataṃ**. Kim taṃ? Āpodhātuyā ābandhanalakkhaṇaṃ.

Tejanavasena **tejo**, vuttanayeneva tejesu gatanti **tejogataṃ**. Kim taṃ? Uṇhattalakkhaṇaṃ. **Yena cāti** yena tejodhātugatena kupitena ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayaṃ kāyo jīrati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitātibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati. So ca puggalo “ḍayhāmi ḍayhāmī”ti kandanto satadhotasappigosīsa¹ candanādilepañceva tālavaṇṭavātāñca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** yenetaṃ asitaṃ vā odanādi pītaṃ vā pānakādi khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi sāyitaṃ vā ambapakkamadhuḥpāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Vāyanavasena **vāyo**, vuttanayeneva vāyesu gatanti **vāyogataṃ**. Kim taṃ? Vitthambhanalakkhaṇaṃ. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādipavattakā uddhaṃ ārohaṇavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassā vādinīharaṇakā adho oroḥaṇavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭa samīñjana pasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāsoti** antopavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā pañca catusamuṭṭhānā.

1. Gosīta- (Ka)

Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Sabbattha **yaṃ vā panaññampi kiñcīti** iminā padena avasesakoṭṭhāsesu āpodhātu-ādayo saṅgahitā.

Iti vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu, dvādasahi āpodhātu, catūhi tejodhātu, chahi vāyodhātūti dvācattālīsāya ākārehi catasso dhātuyo vitthāritā hontīti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

308. Bhāvanānaye panettha tikkhapaññassa bhikkhuno kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātūti evaṃ vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayaṃ pathavīdhātu. Yaṃ ābandhanalakkhaṇaṃ, ayaṃ āpodhātu. Yaṃ paripācanalakkhaṇaṃ, ayaṃ tejodhātu. Yaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ, ayaṃ vāyodhātūti evaṃ manasikaroto panassa kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Nātitikkhapaññassa pana evaṃ manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Purimanayena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Kathaṃ? Yathā dvīsu bhikkhūsu bahupeyyālaṃ tantiṃ sajjhāyantesu tikkhapañño bhikkhu sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā peyyālamukhaṃ vitthāretvā tatoparaṃ ubhatokoṭṭivaseneva sajjhāyaṃ karonto gacchati. Tatra nātitikkhapañño evaṃ vattā hoti “kiṃsajjhāyo nāmesa oṭṭhapariyāhatamattaṃ kātuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti paguṇā bhavissatī”ti. So āgatāgataṃ puyyālamukhaṃ vitthāretvāva sajjhāyaṃ karoti. Tameṇaṃ itaro evamāha “kiṃsajjhāyo nāmesa pariyosānaṃ gantuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti pariyosānaṃ gamissatī”ti. Evameva tikkhapaññassa kesādivasena vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayaṃ pathavīdhātūti-ādinā nayena saṅkhepato manasikaroto kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Itarassa tathā manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Kesādivasena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena tikkhapaññena tāva rahogataena paṭisallīnena sakalampi attano rūpakāyaṃ āvajjetvā yo imasmim kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayaṃ pathavīdhātu. Yo

ābandhanabhāvo vā dravabhāvo vā, ayaṃ āpodhātu. Yo paripācanabhāvo vā uṇhabhāvo vā, ayaṃ tejodhātu. Yo vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā, ayaṃ vāyodhātūti evaṃ saṅkhittena dhātuyo pariggahetvā punappunam pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbam manasikātabbam paccavekkhitabbam. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanam appatto upacāramatto samādhi uppajjati.

Atha vā pana ye ime catunnam mahābhūtānam nissattabhāva-dassanattam Dhammasenāpatinā “aṭṭhiṇca paṭicca nhāruṇca paṭicca maṇsaṇca paṭicca cammaṇca paṭicca ākāso parivārīto rūpantveva saṅkham gacchati”¹ti¹ cattāro koṭṭhāsā vuttā. Tesu tam tam antarānusārīnā nāṇahatthena vinibbhujitvā vinibbhujitvā yo etesu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayaṃ pathavīdhātūti purimanayeneva dhātuyo pariggahetvā punappunam pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbam manasikātabbam paccavekkhitabbam. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanam appatto upacāramatto samādhi uppajjati. Ayaṃ saṅkhepato āgate catudhātuvavatthāne bhāvanānayo.

309. Vitthārato āgate pana evaṃ veditabbo. Idam kammaṭṭhānam bhāvetukāmena hi nātittikkhapaññena yoginā ācariyasantike dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātuyo uggaṇhitvā vuttappakāre senāsane viharantena katasabbakiccena rahogatena paṭisallīnena sasambhārasaṅkhepato, sasambhāravibhattito, salakkhaṇasaṅkhepato, salakkhaṇavibhattitoti evaṃ catūhākārehi kammaṭṭhānam bhāvetabbam.

Tattha katham **sasambhārasaṅkhepato bhāveti?** Idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākāram pathavīdhātūti vavatthapeti. Dvādasasu koṭṭhāsesu yūsagatam udakasaṅkhātām ābandhanākāram āpodhātūti vavatthapeti. Catūsu koṭṭhāsesu paripācanakam tejam tejodhātūti

1. Ma 1. 248 piṭṭhe.

vavatthapeti. Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanākāraṃ vāyodhātūti vavatthapeti. Tassevaṃ vavatthāyapayatoyeva dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunam āvajjato¹ manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

310. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena **sasambhāravibhattito** bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Tena hi bhikkhunā yaṃ taṃ kāyagatāsaticammaṭṭhānaniddese sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā manasikāraḥkosallaṃ vuttaṃ. Dvattimsākāre tāva taṃ sabbaṃ aparihāpetvā tacapañcakādīnaṃ anulomapaṭilomato vacasā sajjhāyaṃ ādimkatvā sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātabbaṃ. Ayameva hi viseso, tattha vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchadavasena kesādayo manasikaritvāpi paṭikkūlavasena cittaṃ ṭhapetabbaṃ, idha dhātuvasena. Tasmā vaṇṇādivasena pañcadhā pañcadhā kesādayo manasikaritvā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo.

311. Ime **kesā** nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathāvammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti mayi kuṇṭhatiṇāni jātānīti, napi kuṇṭhatiṇāni jānanti mayaṃ vammikamatthake jātānīti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti mayi kesā jātāti, napi kesā jānanti mayaṃ sīsakaṭāhaveṭhanacamme jātāti, aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

312. **Lomā** sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇakesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti mayi dabbatiṇakāni jātānīti, napi dabbatiṇakāni jānanti mayaṃ suññagāmaṭṭhāne jātānīti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti mayi lomā jātāti. Napi lomā jānanti mayaṃ sarīraveṭhanacamme jātāti. Aññamaññaṃ

1. Āvajjayato (Sī, I)

ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

313. **Nakhā** aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivā kīlantesu na daṇḍakā jānanti amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitāti, napi madhukaṭṭhikā jānanti mayam daṇḍakesu ṭhapitāti, evameva na aṅguliyo jānanti amhākam aggesu nakhā jātāti. Napi nakhā jānanti mayam aṅgulīnaṃ aggesu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

314. **Dantā** hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhalakesu kenacideva silesajātena bandhitvā ṭhapitathambhesu na udukkhalā jānanti amhesu thambhā ṭhitāti. Napi thambhā jānanti mayam udukkhalesu ṭhitāti, evameva na hanukaṭṭhīni jānanti amhesu dantā jātāti. Napi dantā jānanti mayam hanukaṭṭhīsu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

315. **Taco** sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ahaṃ allagocammena pariyonaddhāti. Napi allagocammaṃ jānāti mayā mahāvīṇā pariyonaddhāti, evameva na sarīraṃ jānāti ahaṃ tacena pariyonaddhanti. Napi taco jānāti mayā sarīraṃ pariyonaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

316. **Marisaṃ** aṭṭhisañghātaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā mahāmattikalittāya bhittiyā na bhitti jānāti ahaṃ mahāmattikāya littāti.

Napi mahāmattikā jānāti mayā bhitti littāti, evameva na aṭṭhisāṅghāto jānāti ahaṃ navapesisatappabhedena maṃsena littoti. Napi maṃsaṃ jānāti mayā aṭṭhisāṅghāto littoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

317. **Nhāru** sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti mayam vallīhi vinaddhānīti. Napi valliyo jānanti amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti mayam nhārūhi ābaddhānīti. Napi nhārū jānanti amhehi aṭṭhīni ābaddhānīti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

318. **Aṭṭhisu** paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam. Goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam. Ūruṭṭhi kaṭiṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitam, piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitam. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitam. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitam. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitam. Ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitam. Jaṅghaṭṭhi goppakaṭṭhike patiṭṭhitam. Goppakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitam.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti mayam uparime uparime ukkhipitvā ṭhitāti. Napi uparimā uparimā jānanti mayam heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitāti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭakam ukkhipitvā ṭhitanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ gīvaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ sīsaṭṭhim ukkhipitvā ṭhitanti. Na sīsaṭṭhi jānāti ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ

piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitoti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhimhi patiṭṭhanti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhanti. Na gopphakaṭṭhi jānāti ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Ito aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

319. **Aṭṭhimiñjaṃ** tesam tesam aṭṭhīnaṃ abbhantere ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbādīnaṃ anto pakkhittachinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti amhesu vettaggādīni pakkhittānīti. Napi vettaggādīni jānanti mayā veḷupabbādīsu ṭhitānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti amhākaṃ anto miñjaṃ ṭhanti. Nāpi miñjaṃ jānāti ahaṃ aṭṭhīnaṃ anto ṭhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

320. **Vakkaṃ** galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṃ jānāti mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddhanti. Napi ambaphaladvayaṃ jānāti ahaṃ vaṇṭena upanibaddhanti, evameva na thūlanhāru jānāti mayā vakkaṃ upanibaddhanti. Napi vakkaṃ jānāti ahaṃ thūlanhārunā upanibaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

321. **Hadayaṃ** sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhapitāya maṃsapesiyā na sandamānikapañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya maṃsapesi ṭhitāti. Napi maṃsapesi jānāti ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhitāti, evameva na uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya hadayaṃ ṭhanti. Napi hadayaṃ jānāti ahaṃ uraṭṭhipañjaraṃ nissāya ṭhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā

ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

322. **Yakanam** antosarīre dvinnam thanānamabbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassam jānāti mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggoti. Napi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti ahaṃ ukkhalikapālapasse laggoti, evameva na thanānamabbhantare dakkhiṇapassam jānāti maṃ nissāya yakanam ṭhitanti. Napi yakanam jānāti ahaṃ thanānamabbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitanti. Aññaamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

323. **Kilomakesu** paṭicchannakilomakam hadayaṃca vakkaṃca parivāretvā ṭhitam. Appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyoṇandhitvā ṭhitam. Tattha yathā pilotikapaliveṭṭhite maṃse na maṃsam jānāti ahaṃ pilotikāya paliveṭṭhanti. Napi pilotikā jānāti mayā maṃsam paliveṭṭhanti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsam jānāti ahaṃ kilomakena paṭicchannanti. Napi kilomakam jānāti mayā vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsam paṭicchannanti. Aññaamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

324. **Pihakam** hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā koṭṭhamatthakapassam nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhamatthakapassam jānāti gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitāti. Napi gomayapiṇḍi jānāti ahaṃ koṭṭhamatthakapassam nissāya ṭhitāti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassam jānāti pihakam maṃ nissāya ṭhitanti. Napi pihakam jānāti ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitanti. Aññaamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

325. **Papphāsaṃ** sarīrabbhantare dvinnāṃ thanānamantare hadayañca yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ʘhitaṃ. Tattha yathā jīṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāne sakuṇakulāvake na jīṇṇakoṭṭhabbhantaraṃ jānāti mayi sakuṇakulāvako lambamāno ʘhitoti. Napi sakuṇakulāvako jānāti ahaṃ jīṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāno ʘhitoti, evameva na taṃ sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi papphāyaṃ lambamānaṃ ʘhitanti. Napi papphāsaṃ jānāti ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare lambamānaṃ ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

326. **Antaṃ** galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ʘhitaṃ. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ʘhapite chinnaśīsadhammanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti mayi dhammanikaḷevaraṃ ʘhitanti. Napi dhammanikaḷevaraṃ jānāti ahaṃ lohitadoṇiyā ʘhitanti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi antaṃ ʘhitanti. Napi antaṃ jānāti ahaṃ sarīrabbhantare ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

327. **Antaguṇaṃ** antantare ekavīsati-antabhoge bandhitvā ʘhitaṃ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ʘhitesu rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti rajjukā maṃ sibbitvā ʘhitāti. Napi rajjukā jānanti mayāṃ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitvā ʘhitāti, evameva na antaṃ jānāti antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ʘhitanti. Napi antaguṇaṃ jānāti ahaṃ antaṃ ābandhitvā ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

328. **Udariyaṃ** udare ʘhitaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ʘhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti mayi suvānavamathu ʘhitoti. Napi suvānavamathu jānāti ahaṃ suvānadoṇiyaṃ ʘhitoti, evameva na udaraṃ jānāti mayi udariyaṃ

ṭhitanti. Napi udariyaṃ jānāti ahaṃ udare ṭhitanti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

329. **Karīsaṃ** pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṇhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti mayi paṇḍumattikā ṭhitāti. Napi paṇḍumattikā jānāti ahaṃ veḷupabbe ṭhitāti, evameva na pakkāsayo jānāti mayi karīsaṃ ṭhitanti. Napi karīsaṃ jānāti ahaṃ pakkāsaye ṭhitanti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

330. **Matthaluṅgaṃ** sīsakaṭāhabbhantare ṭhitam. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṃ jānāti mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitāti. Napi piṭṭhapiṇḍi jānāti ahaṃ lābukaṭāhe ṭhitāti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaraṃ jānāti mayi matthaluṅgaṃ ṭhitanti. Napi matthaluṅgaṃ jānāti ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitanti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

331. **Pittesu** abaddhapittam jīvitindriyapaṭibaddham sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitam. Baddhapittam pittakosake ṭhitam. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti telam maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi telam jānāti ahaṃ pūvaṃ byāpetvā ṭhitanti, evameva na sarīraṃ jānāti abaddhapittam maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi abaddhapittam jānāti ahaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhitanti. Yathā vassodakena puṇṇe kosātakikosake na kosātakikosako jānāti mayi vassodakaṃ ṭhitanti. Napi vassodakaṃ jānāti ahaṃ kosātakikosake ṭhitanti, evameva na pittakosako jānāti mayi baddhapittam ṭhitanti. Napi baddhapittam jānāti ahaṃ pittakosake ṭhitanti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete

dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

332. **Semham** ekapatthapūrappamāṇaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjāta pheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhitanti. Napi pheṇapaṭalaṃ jānāti ahaṃ candanikāya ṭhitanti, evameva na udarapaṭalaṃ jānāti mayi semhaṃ ṭhitanti. Napi semhaṃ jānāti ahaṃ udarapaṭale ṭhitanti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

333. **Pubbo** anibaddhokāso yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇa-aggijālādīhi abhihate sarīrappadesa lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tattha tattha tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitanīyyāse rukke na rukkhassa pahārādippadesā jānanti amhesu niyyāso ṭhitoti, napi niyyāso jānāti ahaṃ rukkhassa pahārādippadesesu ṭhitoti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihatappadesā jānanti amhesu pubbo ṭhitoti. Napi pubbo jānāti ahaṃ tesu padasesu ṭhitoti. Aññaṃaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

334. **Lohitesu** saṃsaraṇalohitaṃ pittaṃ viya sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Sannicalohitaṃ yakaṇaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapatthapūramattaṃ¹ vakkahadayayakanapapphāsāni tementaṃ ṭhitaṃ. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadiṣova vinicchayo. Itaraṃ pana yathā jajjarakapāle ovaṭṭhe udae heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayaṃāne na leḍḍukhaṇḍādīni jānanti mayaṃ udakena temiyaṃānāti. Napi udakaṃ jānāti

1. Ekapattapūramattaṃ (Sī, Syā, I)

aham leḍḍukhaṇḍādīni tememīti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ vakkādīni vā jānanti mayi lohitaṃ ṭhitaṃ amhe vā temayamānaṃ ṭhitanti. Napi lohitaṃ jānāti aham yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā vakkādīni temayamānaṃ ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

335. **Sedo** aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti amhehi udakaṃ paggharatīti. Napi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti aham bhisādikalāpavivarehi paggharāmīti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti amhehi sedo paggharatīti. Napi sedo jānāti aham kesalomakūpavivarehi paggharāmīti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

336. **Medo** thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasineho. Tattha yathā haliddi¹ pilotikapāṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitāti. Napi haliddipilotikā jānāti aham maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitāti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti maṃ nissāya medo ṭhitoti. Napi medo jānāti aham sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnayūso ābandhanākāro āpodhātūti.

1. Haliddhi- (Ka)

337. **Assu** yadā sañjāyati tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuñṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti amhesu udakaṃ ṭhitanti. Napi taruṇatālaṭṭhikūpakesu udakaṃ jānāti ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitanti, evameva na akkhikūpakā jānanti amhesu assu ṭhitanti. Napi assu jānāti ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

338. **Vasā** aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhi pādatalapādapiṭṭhi nāsāpuṇanalāṭa-aṃsakūṇṇesu ṭhitavilīnasneho. Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti maṃ telam ajjhottharivā ṭhitanti. Napi telam jānāti ahaṃ ācāmaṃ ajjhottharivā ṭhitanti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti maṃ vasā ajjhottharivā ṭhitāti. Napi vasā jānāti ahaṃ hatthatalādippadesaṃ ajjhottharivā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

339. **Kheḷo** tathārūpe kheḷuppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale tiṭṭhati. Tattha yathā abbocchinna-udakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṃ jānāti mayi udakaṃ santiṭṭhatīti. Napi udakaṃ jānāti ahaṃ kūpatale santiṭṭhāmīti, evameva na jivhātalaṃ jānāti mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo ṭhitoti. Napi kheḷo jānāti ahaṃ ubhohi kapolapassehi orohitvā¹ jivhātale ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kheḷo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

340. **Siṅghāṇikā** yadā sañjāyati, tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti mayi pūtidadhi ṭhitanti. Napi pūtidadhi jānāti ahaṃ sippikāya ṭhitanti, evameva na nāsāpuṭā jānanti amhesu siṅghāṇikā ṭhitāti. Napi siṅghāṇikā jānāti ahaṃ nāsāpuṭesu ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti siṅghāṇikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

341. **Lasikā** aṭṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhitanti. Napi telaṃ jānāti ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhitanti, evameva na asītisatasandhaya jānanti lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitāti. Napi lasikā jānāti ahaṃ asītisatasandhaya abbhañjitvā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

342. **Muttaṃ** vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte amukhe¹ ravaṇaghaṭe² na ravaṇaghaṭo jānāti mayi candanikāraso ṭhitoti. Napi candanikāraso jānāti ahaṃ ravaṇaghaṭe ṭhitoti, evameva na vatthi jānāti mayi muttaṃ ṭhitanti. Napi muttaṃ jānāti ahaṃ vatthimhi ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

343. Evaṃ kesādīsu manasikāraṃ pavattetvā yena santappati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti, yena jīrīyati,

1. Adhomukhe (Sī, Syā, Ka), heṭṭhā 256 piṭṭhe passitabbam.

2. Yavanaghaṭe (Sī), ravanaghaṭe (Ka)

yena pariḍayhati, yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti evaṃ tejokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo.

344. Tato uddhaṅgame vāte uddhaṅgamavasena pariggahetvā adhogame adhogamavasena, kucchisaye kucchisayavasena, koṭṭhāsaye koṭṭhāsayavasena, aṅgamaṅgānusārimhi aṅgamaṅgānusārivasena, assāsapassāse assāsapassāsavasena pariggahetvā uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti, adhogamā vātā nāma, kucchisayā vātā nāma, koṭṭhāsayā vātā nāma, aṅgamaṅgānusārino vātā nāma, assāsapassāsā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti evaṃ vāyokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo. Tassevaṃ pavattamanasikārassa dhātuyo pākāṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

345. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena salakkhaṇasaṅkhepato bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti.

Dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti.

Catūsu koṭṭhāsesu paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tena avinibhuttaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti. Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti.

Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti
vavatthapetabbaṃ. Tattheva thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti.
Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti.
Tassevaṃ vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato
manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

346. Yassa pana evampi bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena
salakkhaṇavibhattito bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Pubbe vuttanayeneva kesādayo
pariggahetvā kesamhi thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ.
Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ
tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu
ekekasmim koṭṭhāse catasso catasso¹ dhātuyo vavatthapetabbā. Tassevaṃ
vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto
vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

Apica kho pana vacanattathato, kalāpato, cuṇṇato, lakkhaṇādito,
samuṭṭhānato, nānattekattato, vinibbhogāvinibbhogato, sabhāgavisabhāgato,
ajjhattikabāhiravisesato, saṅgahato, paccayato, asamannāhārato,
paccayavibhāgatoti imehipi ākārehi dhātuyo manasikātabbā.

347. Tattha **vacanattathato** manasikarontena patthaṭattā pathavī. Appoti
āpiyati appāyatīti vā āpo. Tejatīti tejo. Vāyatīti vāyo. Avisesena pana
salakkhaṇadhāraṇato dukkhādānato dukkhādhānato ca dhātūti. Evaṃ
visesasāmaññavasena vacanattathato manasikātabbā.

348. **Kalāpatoti** yā ayaṃ kesālomāti-ādinā nayena vīsatiyā ākārehi
pathavīdhātu, pittaṃ semhanti ca ādinā nayena dvādasahākārehi āpodhātu
niddiṭṭhā, tattha yasmā—

1. Koṭṭhāse catasso (Sī, Ka)

Vaṇṇo gandho raso ojā, catasso cāpi dhātuyo.

Aṭṭhadhammasamodhānā, hoti kesāti sammuti.

Tesaṃyeva vinibbhogā, natthi kesāti sammuti.

Tasmā kesāpi aṭṭhadhammakalāpamattameva. Tathā lomādayoti¹. Yo panettha kammamuṭṭhāno koṭṭhāso, so jīvitindriyena ca bhāvena ca saddhiṃ dasadhammakalāpopi hoti. Ussadavasena pana pathavīdhātu āpodhātūti saṅkhaṃ gato². Evaṃ kalāpato manasikātabbā.

349. **Cuṇṇatoti** imasmiṃ hi sarīre majjhimena pamāṇena pariggayhamānā paramāṇubhedasaṅcuṇṇā sukhumarajabhūtā **pathavīdhātu** doṇamattā siya. Sā tato upaḍḍhappamāṇāya āpodhātuyā saṅgahitā, tejodhātuyā anupālītā vāyodhātuyā vitthambhitā na vikiriyati na viddhaṃsiyati, avikiriyamānā aviddhaṃsiyamānā anekavidhaṃ itthipurisalingādhāvavikkappaṃ upagacchati, aṇuthūladīgharassathirakathinādibhāvaṇca pakāseti.

Yūsagatā ābandhanākārabhūtā panettha **āpodhātu** pathavīpatiṭṭhitā tejānupālītā vāyovitthambhitā na paggharati na parissavati, apaggharamānā aparissavamānā pīṇitapīṇitabhāvaṃ dasseti.

Asitapītādipācakā cettha usumākārabhūtā uṇhattalakkhaṇā **tejodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā vāyovitthambhitā imaṃ kāyaṃ paripāceti, vaṇṇasampattiṇcassa āvahati. Tāya ca pana paripācito ayaṃ kāyo na pūtibhāvaṃ dasseti.

Aṅgamaṅgānusaṭṭhā cettha samudīraṇavithambhanalakkhaṇā **vāyodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā tejānupālītā imaṃ kāyaṃ vitthambheti. Tāya ca pana vitthambhito ayaṃ kāyo na paripatati, ujukaṃ saṅṭhāti. Aparāya vāyodhātuyā samabbhāhato gamanaṭṭhānanisajjāsayana-iriyāpathesu viññattim dasseti, samiñjati³, sampasāreti⁴, hatthapādaṃ lāleti. Evametam itthipurisādhāvavikkappaṃ mātāpūtrāpasadisāṃ dhātuyantaṃ pavattatīti evaṃ cuṇṇato manasikātabbā.

1. Lomādayo (Ka-Sī)

2. Gatoti (I)

3. Sammiñjati (Sī, Syā)

4. Pasāreti (?)

350. **Lakkhaṇāditoti** pathaviḍhātu kiṃ lakkhaṇā, kiṃ rasā, kiṃ paccupaṭṭhānāti evaṃ catassopi dhātuyo āvajjetvā **pathaviḍhātu** kakkhaḷattalakkhaṇā, patiṭṭhānarasā, sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā. **Āpodhātu** paggharaṇalakkhaṇā, brūhanarasā, saṅghapaccupaṭṭhānā. **Tejodhātu** uṇhattalakkhaṇā, paripācanarasā, maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Vāyodhātu** vitthambhanalakkhaṇā, samudīraṇarasā. Abhinihārapaccupaṭṭhānāti evaṃ lakkhaṇādito manasikātabbā.

351. **Samuṭṭhānatoti** ye ime pathaviḍhātu-ādīnaṃ vitthārato dassanavasena kesādayo dvācattālīsa koṭṭhāsā dassitā. Tesu udariyaṃ karīsaṃ pubbo muttanti ime cattāro koṭṭhāsā **utusamuṭṭhānāva**. Assu sedo kheḷo siṅghāṇikāti ime cattāro **utucittasamuṭṭhānā**. Asitādi paripācako tejo **kammasamuṭṭhānova**. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Avasesā sabbepi **catusamuṭṭhānāti** evaṃ samuṭṭhānato manasikātabbā.

352. **Nānattekattatoti** sabbāsampi dhātūnaṃ salakkhaṇādito nānattaṃ. Aññāneva hi pathaviḍhātuyā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Aññāni āpodhātu-ādīnaṃ. Evaṃ lakkhaṇādivasena pana kammasamuṭṭhānādivasena ca nānat tabhūtānampi etāsaṃ rūpa mahābhūta dhātudhamma aniccādivasena ekattaṃ hoti. Sabbāpi hi dhātuyo ruppanalakkhaṇaṃ anatītattā **rūpāni**. Mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi **mahābhūtāni**.

Mahantapātubhāvādīhi etā hi dhātuyo mahantapātubhāvato, mahābhūtasāmaññato, mahāparihārato, mahāvikārato, mahattā bhūtattā cāti imehi kāraṇehi mahābhūtānīti vuccanti.

Tattha **mahantapātubhāvato**ti etāni hi anupādinna santānēpi upādinna santānēpi mahantāni pātubhūtāni. Tesāṃ anupādinna santāne—

Duve sata sahassāni, cattāri nahutāni ca.

Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharāti—

Ādinā nayena mahantapātubhāvataṃ Buddhānussatiniddese vuttāva.

Upādinnaśāntānepi macchakacchapadevadānavādisarīravasena mahantāneva pātubhūtāni. Vuttañhetam “santi bhikkhave mahāsamudde¹ yojanasatikāpi attabhāvā”ti-ādi. (1)

Mahābhūtasāmaññatoti etāni hi yathā māyākāro amaṇimheva udakam maṇim katvā dasseti, asuvaṇṇamheva leḍḍam suvaṇṇam katvā dasseti.

Yathā ca sayam neva yakkho na yakkhī samāno yakkhabhāvampi yakkhibhāvampi dasseti, evameva sayam anilāneva hutvā nīlam upādārūpaṃ dassenti, apītāni alohitāni anodātāneva hutvā odātāni upādārūpaṃ dassentīti māyākāramahābhūtasāmaññato mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti, neva nesaṃ tassa anto na bahi ṭhānaṃ upalabbhati, na ca taṃ nissāya na tiṭṭhanti, evameva tānīpi neva aññamaññassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti, na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhantīti acinteyyaṭṭhānatāya yakkhādī-mahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni. Yathā ca yakkhinīsaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi vaṇṇasaṅṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchādetvā satte vañcenti, evameva etānīpi itthipurisasarīrādīsu manāpena chavivaṇṇena manāpena attano aṅgapaccaṅgasaṅṭhānena manāpena ca hatthapādaṅgulibhamukavikkhepena attano kakkhaḷattādibhedam sarasalakkaṇaṃ paṭicchādetvā bālajanaṃ vañcenti, attano sabhāvaṃ daṭṭhum na dentīti vañcakattena yakkhinīmahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni. (2)

Mahāparihāratoti mahantehi paccayehi pariharitabbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādīhi bhūtāni pavattānīti mahābhūtāni. mahāparihārāni vā bhūtānītipi mahābhūtāni. (3)

Mahāvikāratoti etāni hi anupādinnaṇīpi upādinnaṇīpi mahāvikārāni honti. Tattha anupādinnaṇaṃ kappavuṭṭhāne vikāramahattaṃ pākāṇaṃ hoti. Upādinnaṇaṃ dhātukkabhakāle. Tathā hi—

1. Vasanti mahāsamudde (Am 3. 45), santi mahāsamudde (Vi 4. 423; Khu 1. 141)

Bhūmito vuṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati.

Acci accimato loke, ḍayhamānamhi tejasā.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vilīyati.

Kupitena yadā loko, salilena vinassati.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vikīrati.

Vāyodhātuppakopena, yadā loko vinassati.

Patthaddho bhavati kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā.

Pathavīdhātuppakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtiyo bhavati kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā.

Āpodhātuppakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavati kāyo, daṭṭho aggimukhena vā.

Tejodhātuppakopena, hoti aggimukheva so.

Sañchinno bhavati kāyo, daṭṭho satthamukhena vā.

Vāyodhātuppakopena, hoti satthamukheva so.

Iti mahāvikārāni bhūtānīti mahābhūtāni. (4)

Mahattā bhūtattā cāti etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena
pariggahetabbattā bhūtāni vijjamānattāti mahattā bhūtattā ca mahābhūtāni.
(5)

Evam sabbāpetā dhātuyo mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtāni.

Salakkhaṇadhāraṇato pana dukkhādānato ca dukkhādānato ca sabbāpi
dhātulakkhaṇam anatītattā **dhātuyo**. Salakkhaṇadhāraṇena ca attano
khaṇānurūpadhāraṇena ca **dhammā**. Khayaṭṭhena **aniccā**. Bhayaṭṭhena
dukkhā. Asārakaṭṭhena **anattā**.

Iti sabbāsampi rūpa mahābhūtadhātu dhamma aniccādivasena ekattanti
evam nānattekattato manasikātabbā.

353. **Vinibbhogāvinibbhogatoti** sahuppannāva etā ekekasmim̐ sabbapariyantime suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā. Lakkhaṇena pana vinibbhuttāti evaṃ vinibbhogāvinibbhogato manasikātabbā.

354. **Sabhāgavisabhāgatoti** evaṃ avinibbhuttāsu cāpi etāsu purimā dve garukattā sabhāgā. Tathā pacchimā lahukattā. Purimā pana pacchimāhi pacchimā ca purimāhi visabhāgāti evaṃ sabhāgavisabhāgato manasikātabbā.

355. **Ajjhattikabāhiravisesatoti** ajjhattikā dhātuyo viññāṇavatthu viññatti-indriyānaṃ nissayā honti, sa-iriyāpathā, catusamuṭṭhānā. Bāhirā vuttaviparīṭappakārāti evaṃ ajjhattikabāhiravisesato manasikātabbā.

356. **San̐gahatoti** kammasamuṭṭhānā pathavīdhātu kammasamuṭṭhānāhi itarāhi ekasaṅgahā hoti samuṭṭhānanānattābhāvato. Tathā cittādisamuṭṭhānā cittādisamuṭṭhānāhi evaṃ saṅgahato manasikātabbā.

357. **Paccayatoti** pathavīdhātu āposaṅgahitā tejo-anupālītā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo hoti. Āpodhātu pathavīpatiṭṭhitā tejo-anupālītā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ ābandhanaṃ hutvā paccayo hoti. Tejodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ paripācanaṃ hutvā paccayo hoti. Vāyodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā tejoparipācitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ vitthambhanaṃ hutvā paccayo hotīti evaṃ paccayato manasikātabbā.

358. **Asamannāhāratoti** pathavīdhātu cettha “ahaṃ pathavīdhātū”ti vā, “tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo homī”ti vā na jānāti. Itarānipi tiṇi “amhākaṃ pathavīdhātu patiṭṭhā hutvā paccayo hotī”ti na jānanti. Esa nayo sabbatthāti evaṃ asamannāhārato manasikātabbā.

359. **Paccayavibhāgatoti** dhātūnaṃ hi kammaṃ, cittaṃ, āhāro, utūti cattāro paccayā. Tattha kammāsamuṭṭhānānaṃ kammameva paccayo hoti, na cittādayo. Cittādisamuṭṭhānānampi cittādayova paccayā honti, na itare. Kammasamuṭṭhānānaṃ kammaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pariyāyato upanissayapaccayo hoti. Cittāsamuṭṭhānānaṃ cittaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pacchājātapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Āhārasamuṭṭhānānaṃ āhāro janakapaccayo hoti, sesānaṃ āhārapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Utusamuṭṭhānānaṃ utu janakapaccayo hoti, sesānaṃ atthipaccayo avigatapaccayo ca. Kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ kammāsamuṭṭhānānampi mahābhūtānaṃ paccayo hoti cittādisamuṭṭhānānampi. Tathā cittāsamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ. Utusamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ utusamuṭṭhānānampi mahābhūtānaṃ paccayo hoti kammādisamuṭṭhānānampi.

Tattha kammāsamuṭṭhānā pathavīdhātu kammāsamuṭṭhānānaṃ itarāsaṃ sahaajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatavasena ceva patitṭhāvasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatimahābhūtānaṃ nissaya-atthi-avigatavasena paccayo hoti, na patitṭhāvasena na janakavasena. Āpodhātu cettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahaajātādivasena ceva ābandhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na ābandhanavasena na janakavasena. Tejodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahaajātādivasena ceva paripācanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na paripācanavasena, na janakavasena. Vāyodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahaajātādivasena ceva vitthambhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na vitthambhanavasena, na janakavasena. Citta-āhāra-utusamuṭṭhānāpathavīdhātu-ādīsupi eseva nayo.

Evam sahaajātāpaccayavasappavattāsu ca panetāsu dhātūsu—

Ekam paṭicca tisso, catudhā tisso paṭicca eko ca.

Dve dhātuyo paṭicca, dve chaddho sampavattanti.

Pathavī-ādīsu hi ekekaṃ paṭicca itarā tisso tisso evaṃ ekaṃ paṭicca tisso catudhā sampavattanti. Tathā pathavīdhātu-ādīsu ekekā itarā tisso tisso paṭiccāti evaṃ tisso paṭicca ekā catudhā sampavattati. Purimā pana dve paṭicca pacchimā, pacchimā ca dve paṭicca purimā, paṭhamatatiyā paṭicca duttiyacatutthā, duttiyacatutthā paṭicca paṭhamatatiyā, paṭhamacatutthā paṭicca duttiyatatiyā, duttiyatatiyā paṭicca paṭhamacatutthāti evaṃ dve dhātuyo paṭicca dve chadhā sampavattanti.

Tāsu pathavīdhātu abhikkamapaṭikkamādikāle uppīlanassa paccayo hoti. Sāva āpodhātuyā anugatā paṭiṭṭhāpanassa. Pathavīdhātuyā pana anugatā āpodhātu avakkhepanassa¹. Vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa. Tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti haraṇānaṃ paccayo hotīti evaṃ paccayavibhāgato manasikātabbā.

Evaṃ vacanattādivasena manasi karontassāpi hi ekekena mukhena dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati. Svāyaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthāpakassa ñāṇassānubhāvena uppajjanato catudhātuvavatthānantveva saṅkhaṃ gacchati.

360. Idañca pana catudhātuvavatthānaṃ anuyutto bhikkhu suññataṃ avagāhati, sattasaññaṃ samugghātetī. So sattasaññāya samūhatattā vālamigayakkharakkhasādivikkappaṃ anāvajjamāno bhaya bheravasaho hoti, aratiratisaho, na iṭṭhāniṭṭhesu ugghātanigghātaṃ pāpuṇāti. Mahāpaṇño ca pana hoti² amatapariyosāno vā sugatiparāyano vāti.

Evaṃ mahānubhāvaṃ, yogivarasahassa kīlitaṃ etaṃ.

Catudhātuvavatthānaṃ, niccaṃ sevetha medhāvīti.

Ayaṃ catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso.

361. Ettāvata ca yaṃ samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetuṃ “ko samādhī, kenaṭṭhena samādhī”ti-ādīnā nayena pañhākammaṃ kataṃ, tattha

1. Adhikkhepanassa (Sī, Ka), avikkhepanassa (Syā)

2. Mahāpaṇño ca hoti (I)

“Katham bhāvetabbo”ti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā hoti.

Duvidhoyeva hayaṃ¹ idha adhippeto upacārasamādhi ceva appanāsamādhi ca. Tattha dasasu kammaṭṭhānesu, appanāpubbabhāgacittesu ca ekaggatā **upacārasamādhi**. Avasesakammaṭṭhānesu cittekaggatā **appanāsamādhi**. So duvidhopi tesaṃ kammaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bhāvito hoti. Tena vuttaṃ “katham bhāvetabboti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā”ti.

Samādhi-ānisaṃsakathā

362. Yampana vuttaṃ “samādhibhāvanāya ko ānisaṃso”ti, tattha diṭṭhadhammasukhavihārādipaṇcavidho samādhibhāvanāya ānisaṃso. Tathā hi ye arahanto khīṇāsavā samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmāti samādhim bhāventi, tesaṃ appanāsamādhibhāvanā **diṭṭhadhammasukhavihārānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “na kho panete Cunda ariyassa vinaye sallekha vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti”ti². (1)

Sekkhaputhujjanānaṃ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittaena vipassissāmāti bhāvayataṃ vipassanāya padaṭṭhānattā appanāsamādhi-bhāvanāpi sambādhe okāsādhigamanayena upacārasamādhibhāvanāpi **vipassanānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “samādhim bhikkhave bhāvettha. Samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti³. (2)

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakam jhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya ekopi hutvā bahudhā hotīti vuttanayā abhiññāyo patthento nibbattenti, tesaṃ sati sati āyatane abhiññāpadaṭṭhānattā appanāsamādhibhāvanā **abhiññānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa

1. Svāyaṃ (Sī, I, Ka)

2. Ma 1. 49 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 12 piṭṭhe.

dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatveva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati āyatane”ti¹. (3)

Ye aparihīnajjhānā brahmaloke nibbattissāmāti brahmalokūpapattiṃ patthentā apatthayamānā vāpi puthujjanā samādhito na parihāyanti, tesam bhavavisesāvaḥattā appanāsamādhibhāvanā **bhavavisesānisamsā** hoti. Tenāha Bhagavā “paṭhamam jhānam parittam bhāvetvā kattha upapajjanti. Brahmapārisajjanam devānam saḥabyatam upapajjanti”ti-ādi². (4)

Upacārasamādhibhāvanāpi pana kāmāvacarasugatibhavavisesam āvaḥatiyeva.

Ye pana ariyā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattadivasāni acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodham nibbānam patvā sukham viharissāmāti samādhim bhāventi, tesam appanāsamādhibhāvanā **nirodhānisamsā** hoti. Tenāha “soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā paññā nirodhasamāpattiya ñāṇan”ti³. (5)

Evamayaṃ diṭṭhadhammasukhavihārādi pañcavidho samādhibhāvanāya ānisamsa—

“Tasmā nekānisamsamhi, kilesamalasodhane.
Samādhibhāvanāyoge, nappamajjeyya paṇḍito”ti.

363. Ettāvatā ca “sīle patitṭhāya naro sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite Visuddhimagge **samādhipi** paridīpito hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhiniddeso nāma⁴

Ekādasamo paricchedo.

1. Ma 3. 138 piṭṭhe; Aṃ 1. 256 piṭṭhepi atthato samānam.

2. Abhi 2. 439 piṭṭhe.

3. Paṭisam 3 piṭṭhe.

4. Samādhibhāvanādhikāre samādhiniddeso nāma (Sī)

364. Paṭhamo sīlaniddeso. Duttiyo dhutaṅganiddeso. Tatiyo kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso. Catuttho pathavīkaṣiṇaniddeso. Pañcamo sesakaṣiṇaniddeso. Chaṭṭho asubhaniddeso. Sattamo cha-anussatiniddeso. Aṭṭhamo sesānussatiniddeso. Navamo brahmavihāraniddeso. Dasamo āruppaniddeso. Paṭikkūlasaññādhātuvavatthānadvayaniddeso ekādasamoti.

Visuddhimaggassa paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akkosaṇā	28	Aniccānupassī	281
Aṅgamaṅgānusārino vātā	345	Aniccaṃ	281
Agocarō	17	Animittato	228
Aggiḍaḍḍham	60	Anīghā	304
Accantavirāgo	282	Anuppiyabhāṇitā	27
Acchandikā	171	Anubandhanā	270
Ajjhattaṃ	151, 344	Antaguṇaṃ	250, 353
Ajjhattaṃ paccattaṃ	151, 344	Antojaṭṭā bahijaṭṭā	1
Aṭṭhapanā	26	Antaṃ	249, 353
Aṭṭhimiṇṇjaṃ	247, 351	Appassādā kāmā	121
Aṭṭhi	245, 350	Abbhokāsikaṅgaṃ	58
Aṇumattesu vajjesu		Abyāpajjā	304
bhayadassāvī	19	Abyāpajjaṃ	302
Attano cariyānukūlaṃ	98	Abyābajjhaparamatāya	34
Adukkhamasukhaṃ	162	Abhabbā niyāmaṃ	
Addhānaparicchedako	229	okkamituṃ	172
Addhānaṃ	91	Abhippamodayaṃ cittaṃ	280
Advayaṃ	171	Abhisamācāro	12
Adho	171, 301	Amanussānaṃ piyo hoti	305
Adhogamā vātā	345	Amutra	29
Adho tiriyaṃ	301	Avaṇṇahārikā	28
Ananto ākāso	324	Avitakkaṃ avicāraṃ	152
Anantaṃ viññāṇaṃ	326	Asammūḷho kālaṅkaroti	307
Anavajjaṭṭā ca phāsuvihāro ca	32	Asaddhā	171
Aniccata	281	Assāso	263, 345
Aniccānupassanā	281	Assu	254, 357

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Ākāśānañcāyatanam	
upasampajja	325
Ākiñcaññāyatanam	
upasampajja	328
Āgantukabhattam	63
Ācāragocarasampanno	16
Ātapo	30
Ātāpī	3
Ātāpī nipako	4
Ānisamsadassāvī	
ratanasaññī ābādho	91
Ābhisekikaṃ	60
Āyudubbalato	228
Āraññikaṅgam	58
Ārambhadhātu	128
Ārammaṇato	109
Ālapanā	26
Āvāso	87

[I]

Icchāpakatassa	23
Itipurāṇaṅca vedanam	
paṭihaṅkhāmi	31
Iddhi	93
Iddhimayaṃ	60
Imassa kāyassa	31
Iriyāpathato	101
Iriyāpathassa vā	26

[U]

Ukkācanā	27
Ukkhepanā	28
Uṇhassa	30

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Utuparissayavinodana-	
paṭisallānārāmattham	32
Uttarimappaṭivijjhanto	307
Udariyaṃ	250, 353
Udaraṃ	250
Uddesabhattam	63
Uddhaṅgamā vātā	345
Uddhumātakam	173
Uddham pādatalā	233
Unnahanā	26
Upacārappanāvahato	107
Upasampajja	141
Upasamharaṇato	225
Upādinnaṃ	345
Upekkhāsati pārisuddhim	162
Upekkhako	155
Uposathikaṃ	63
Uppannānam	34
Ullapanā	26

[E]

Ekāsanikaṅgam	58
Ekam disam	301
Etṭhi	29

[O]

Opaneyyiko	210
Obhāsakammaṃ	27
Obhāso	27

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kakkhaḷaṃ	344
Kammaṭṭhānadāyakam	
kalyāṇamittaṃ	94
Kammāvaraṇena samannāgatā	171
Kammaṃ	90
Karisaṃ	251, 354
Kalāpato	360
Kāyabahasādhāraṇato	227
Kiccā	102
Kilesāvaraṇena samannāgatā	171
Kilomakaṃ	248, 352
Kim sīlaṃ	7
Kucchisaṃ vātā	345
Kulaṃ	88
Kuḥṇā	26
Kenatṭhena samādhī	81
Kenatṭhena sīlaṃ	8
Kesā	241, 348
Koṭṭhāsaya vātā	345
Ko samādhī	81

[Kha]

Khaṇaparittato	230
Khayavirāgo	282
Kharigataṃ	344
Khalupacchābhattikaṅgaṃ	58
Khipanā	28
Khuddakapalibodhu-	
pacchedaṃ	119
Kheḷo	255, 357

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gaṇanā	270
Gaṇo	90
Gatapaccāgataṃ	60
Gantho	92
Gamikabhattaṃ	63
Garahaṇā	28
Gaveṭṭhi	29
Gahaṇato	110
Gilānapaccayabhesajja-	
parikkhāraṃ	33
Gilānabhattaṃ	63
Gilānupaṭṭhākabhattaṃ	63
Gokhāyitādi	60
Gocaro	17
Gotama	1

[Ca]

Cakkhunā rūpaṃ disvā	20
Catutthaṃ	163
Cariyā	98
Cariyānukūlato	110
Cāṭukamyatā	27
Cittaṃ paññaṇa bhāvayaṃ	3
Cīvaraṃ	30
Cuṇṇato	361
Cutūpapātānāya cetanā sīlaṃ	7
Cetasā	301
Cetasikaṃ sīlaṃ	7

[Ja]

Jaṭā	1
------	---

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha]		[Dha]	
Jhānappabhedato	107	Dhajāhaṭaṃ	60
[Ña]		Dhammapavattito	103
Ñātī	91	Dhammā	284
[Tha]		Dhammānussati	206
Thapanā	26, 270	Dhutaṅgāni	59
Thitiyā	31	Dhutavādo	78
[Da]		Dhutādīnaṃ vibhāgato	78
Daṃsā	30	Dhuto	78
[Ta]		Dhurabhataṃ	63
Taco	243, 349	[Na]	
Tassa saṃvarāya paṭipajjati	21	Nakhā	243, 349
Titthacoḷaṃ	60	Natthi kiñci	328
Tiriyāṃ	171	Na nimittaggāhī	20
Tividhakalyāṇaṃ dasa-		Na pāpakaṃ supinaṃ	305
lakkhaṇasampannaṃ	143	Na maṇḍanāya	30
Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhīyati	307	Na madāya	30
Taṃ taṃ gotama pucchāmi	1	Naro	3
[Tha]		Na vibhūsanāya	31
Thūpacīvaraṃ	60	Nhānacoḷaṃ	60
[Da]		Nhāru	245, 350
Dantā	243, 349	Nānattasaññānaṃ	
Dutiyāṃ	153	amanasikārā	324
Duppaññā	172	Nānubyañjanaggāhī	20
Devatā rakkhanti	306	Nāssa aggi vā visaṃ vā	
Devadattiyāṃ	61	satthaṃ vā kamati	307
		Nippesikatā	29
		Nikkamadhātu	128
		Nijigīsanatā	29
		Nipako	3

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nippesikatā	29
Nibbānaṃ	285
Nimantanabhaddaṃ	63
Nimittakammaṃ	27
Nimittaṃ	27, 113
Neva davāya	30
Nevasaññānāsaññāyatanaṃ	329
Nesajjikaṅgaṃ	59

[Pa]

Pakkhikaṃ	63
Paccayaapaṭisevanasaṅkhātena	26
Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā	323
Paṭighātāya	30
Paṭinissaggānupassī	282
Paṭisaṅkhā yoniso	29
Paṭisevati	30
Pattapiṇḍikaṅgaṃ	58
Pathavīkasiṇaṃ	145
Panthikaṃ	60
Papphāsaṃ	249, 353
Parakkamadhātu	128
Parapiṭṭhimamsikatā	28
Parikathā	28
Pariyāpannā	303
Pariyettī	29
Passambhayaṃ	
cittasaṅkhāraṃ	280
Passāso	263, 345
Pāṭipadikaṃ	63
Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto	16

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pātimokkhasaṃvaro	7
Pāpaṇikaṃ	60
Pāpanā	28
Pāpicchassa	23
Pāribhaṭṭatā	27
Piṇḍapātikaṅgaṃ	58
Piṇḍapātāṃ	30
Pittāṃ	252, 354
Pihakaṃ	249, 352
Pītiyā ca virāgā	154
Pītisaṃbojjhaṅgaṭṭhāniyā	128
Pītipaṭisaṃvedī	279
Pītisukhaṃ	139
Puggalā	303
Pubbo	253, 355
Paṃsukūlikaṅgaṃ	57

[Pha]

Pharitvā	301
Phusaṇā	270

[Ba]

Buddhānussati	191
Byāsato	80
Brahmacariyānuggahāya	31

[Bha]

Bhagavā	204
Bhākuṭikā	26
Bhikkhu	3, 16
Bhūmito	110
Bhojanā	102

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Makasā	30
Maggo	2
Matthaluṅgaṃ	251, 354
Manussānaṃ piyo hoti	305
Maraṇaṃ	222
Mahāvihāravāsīnaṃ	2
Mahesinā	2
Mukhavaṇṇo vipasīdati	307
Muggasūpyatā	27
Muttaṃ	256, 358
Mettāsahagatena	301
Medo	254, 356
Maṃsaṃ	244, 349

[Ya]

Yakanaṃ	248, 352
Yatvādhikaraṇaṃ	21
Yathāsanthatikaṅgaṃ	59
Yātrā ca me bhavissati	32
Yāpanāya	31
Yāvatā	284
Yāvadeva	30
Yena ca jīrīyati	345
Yena ca pariḍayhati	345

[Ra]

Rathiyacoḷaṃ	60
Rukkhamūlikaṅgaṃ	58
Rūpasaññānaṃ	322

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lapanā	26
Lasikā	256, 358
Lābhasakkārasiloka-	
sannissitassa	23
Lābhā vata me	216
Lābho	90
Lokaṃ	302
Lomā	242, 348
Lohitaṃ	253, 355

[Va]

Vakkaṃ	247, 351
Vaḍḍhanāvaḍḍhanato	108
Vambhanā	28
Vavatthānaṃ	342
Vasā	254, 357
Vātā	30
Vātāhaṭaṃ	60
Vāraḥabbhattaṃ	63
Viññāṇaṇcāyatanāṃ	326
Vitakkavicārānaṃ vūpasamā	151
Vipākāvaraṇena samannāgatā	171
Vipulena	302
Vimocayaṃ cittaṃ	281
Virāgānupassanā	282
Virāgānupassī	282
Virāgo	285
Vinīlakādi	173
Vivaṭṭanā	270
Vivicca kāmehi	135

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vivekajaṁ	139	Samatikkamato	107
Visuddhi	2	Samatikkamā	322
Visuddhikāmā	2	Samādahaṁ cittaṁ	281
Visuddhimaggo	2, 7	Samādhijaṁ	153
Visuddhimaggaṁ	2	Samāsabyāsato	79
Visuddhiyā	2	Samukkācanā	27
Viharati	16, 301	Samukkhepanā	28
Vihārabhattaṁ	63	Samunnahanā	27
Vihimsūparatiyā	31	Samullapanā	26
Vedanānaṁ	34	Sampattivipattito	224
Veyyābādhikānaṁ	34	Sampasādanaṁ	151
[Sa]		Sampāpanā	28
Saṅkāraçaḷaṁ	60	Sarīsapa	30
Saṅkhata vā asaṅkhata vā	284	Salākabhattaṁ	63
Saṅkhātaniddeṣato	107	Sallapanā	26
Saṅkhārāvasesamāpattiṁ	330	Sallakkhaṇā	270
Sanṭhapanā	26	Sāmantajappā	27
Satisaṁvaro	7	Sāmantajappitena	26
Sato ca sampajāno	157	Sāmuḍdiyaṁ	61
Sattā	303	Singhānikā	255, 358
Sandiṭṭhiko	209	Sītassa	30
Sapaṇṇo	3	Sīle patiṭṭhāya	3
Sapadānacārikaṅgaṁ	58	Sukhaṁ paṭibujjhati	305
Sabbattatāya	301	Sukhaṁ supati	305
Sabbadhi	301	Sugato	197
Sabbaso	322	Suladdhaṁ vata me	216
Sabbāvantam	302	Sedo	253, 356
Sabbe	303	Senāsaṇaṁ	32
Samaṇacīvaraṁ	60		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Semham	252, 355	Samghabhattam	63
Seyyathidam	345	Samvaro sīlam	7
So	20		
Sotthiyam	60	[Ha]	
Sosānikāgam	74	Hatavikkhittakam	173
Sosānikam	60	Hadayam	248, 351
Samkhipanā	28	Hirikopīnam	30

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Lakkhitabbānaṃ padānaṃ visayānañca anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akammāsāni	51, 215	Antaṃ	249, 353
Akhaṇḍāni	51, 215	Antaguṇaṃ	250, 353
Agocaro	17	Aparāmaṭṭhapārisuddhisīla	11, 46
Accantavirāgo	282	Aparāmaṭṭhasīla	11, 14
Acchiddāni	51, 215	Aparāmaṭṭhāni	51, 215
Ajjhāsaya (cha)	112	Apariyantapārisuddhisīla	11, 44
Aṭṭhi	245, 350	Apariyantasīla	11, 12
Aṭṭhika	174	Apariyāpannasamādhi	85
Aṭṭhikakammaṭṭhāna	186	Appanā	278
nimitta-uggahākāra	186	Appanākosallaṃ (dasavidhaṃ)	125
Aṭṭhimiñjaṃ	247, 351	Appanāsamādhi	82
Attādhipeyyasīla	11, 14	Appamāṇaparittārammaṇa-	
Addhānapalibodho	91	samādhi	84
Ananurūpavīhārā	115, 118	Appamāṇasamādhi	83
Anamataggiyāni	298	Abaddhapitta	252
Anācāro	17, 28, 19	Abbhokāsika	58
Aniccaṃ	281	Abbhokāsikaṅga	58
Aniccatā	281	Abbhokāsikaṅgavaṇṇanā	72
Aniccānupassanā	281	Araññaṃ	69, 262
Anissitasīla	11, 12	Arahaṃguṇavaṇṇanā	192
Anuttaraguṇavaṇṇanā	201	Ariyavaṃsa	57
Anupasampannasīla	11, 15	Arūpāvacarasamādhi	85
Anubandhanā	270	Avitakkavicāramattasamādhi	83
Anurūpavīhāra	119	Avitakkāvicārasamādhi	83
Anuloma	134	Aviratisīla	11, 12
Anodhisoparaṇāmettā	302	Avisuddhasīla	11, 14
		Avītikkamo sīlaṃ	11, 47

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Asappāyā (satta)	123
Asabalāni	51, 215
Asamāhitapuggala- parivajjanatā	131
Asubhakammaṭṭhāna- pakiṇṇakakathā	187
Asubhā (dasa)	107, 173
Asekkhasīla	11, 14
Assāsapassāsā natthi	275
Assu	254, 357

[Ā]

Ākāśānañcāyatanam	325, 326
Ākāśānañcāyatanabhāvanā	320, 325
Ākiñcaññāyatanam	328, 329
Ākiñcaññāyatanabhāvanā	326
Ācārasīla	11, 15
Ācāro	17
Ājīvapārisuddhisīla	11, 16, 22, 29
Ājīvahetu paññattāni cha sikkhāpadāni	22
Ādibrahmacariyakasīla	11, 12
Ānāpānassati	191
Ānāpānassatikathā	258
kakacūpamā	273
gopālakagaṇanā	271
dovārikūpamā	273
dhaññamāpakagaṇanā	270

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

paṅguḷopamā	272
pañcasandhi	270
manasikāraavidhi	270
vipassanānaya	267
samathanaya	267
Āpāṇakoṭikasīla	11, 12
Āpo	345, 360
Āpokasiṇakathā	165
Ābādhapalibodho	91
Ābhisamācārikasīla	11, 12
Āyatanasaddattho	326
Āyukkhayamarāṇa	222
Āraññakam	262
Āraññika	58
Āraññikaṅga	58
Āraññikaṅgavaṇṇanā	69
Āruppabhāvanā pakiṇṇakakathā	332
Ālokasiṇakathā	169
Āvāsapalibodho	87
Āhāra (catubbidha)	336
kopanettha kimāharati?	336
Āhārepaṭikkūlabhāvanā	336
Āhārepaṭikkūlasaññā	336
Āhāresu bhayāni	336

[I]

Iddhipalibodho	93
Indriyasamvarasīla	11, 16, 20, 22
Indriyasamattapaṭipādana	125

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[Ka]	
Uggaho	270	gamanato	336
Udaraṃ	250	pariyesanato	338
Udariyaṃ	250, 353	paribhogato	338
Uddhumātakam	173	āsayato	339
Uddhumātakakammaṭṭhāna	174	nidhānato	339
chabbidhanimitta	178	aparipakkato	340
nimittasuggahitākāra	180	paripakkato	340
pañcavidhanimitta	179	phalato	340
Upacāra	134	nissandato	340
Upacārasamādhi	82	sammakkhanato	341
Upaṭṭhānaṃ	270	Kammaṭṭhānakathetabbākārā	
Upasamānussati	191	(tividdhā)	113
Upasamānussatikathā	284	Kammaṭṭhānavinicchayo	106, 111
Upekkhā	155, 311	saṅkhātaniddesato	107
dasavidhā	155	upacārappanāvahato	107
Upekkhābhāvanāvaṇṇanā	310	jhānappabhedato	107
Upekkhāsahagatasamādhi	82, 83	samatikkamato	107
[E]		vaḍḍhanāvaḍḍhanato	108
Ekāsanika	58	ārammaṇato	109
Ekāsanikaṅga	58	bhūmito	110
Ekāsanikaṅgavaṇṇanā	66	gahaṇato	110
[O]		paccayato	110
Okāsaloka	198	cariyānukūlato	110
Odātakasiṇakathā	168	Kammaṭṭhānabodho	90
Odhisoparaṇāmettā	302	Kammāsāṃ (sīlaṃ)	49
Obhāso	39	Karīsāṃ	251, 354
[Ka]		Karuṇā	311
Kabalīkārāhāre paṭikkūlatā		Karuṇābhāvanāvaṇṇanā	307
paccavekkhitabbā-		Kalyāṇamitta	94
kāra (dasa)	336, 342	Kasiṇavasena ijjhanāni	170

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kasiṇugghāṭimākāsa	321
Kāmāvacarasamādhī	85
Kāyagatāsati	191
Kāyagatāsatikathā	232
Kālapariyantasīla	11, 12
Kilesakāmā	136
Kilomakaṃ	248, 352
Kulapalibodho	88
Kuhanā	22
Kesā	241, 348
Koṭṭhāsavavatthānakathā	241

[Kha]

Khaṇikamarāṇa	222
Khaṇḍaṃ (sīlaṃ)	48
Khayavirāgo	282
Khalupacchābhattika	58
Khalupacchābhattikaṅga	58
Khalupacchābhattikaṅga- vaṇṇanā	68
Khuddakapalibodhā	119
Kheḷo	255, 357

[Ga]

Gaṇanā	270
Gaṇapalibodho	90
Ganthapalibodho	92
Gahaṭṭhasīla	11, 15
Gocaro	17
Gocaro (tividho)	19
upanissayagocaro	19
ārakkhagocaro	19

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

upanibandhagocaro	19
Gotrabhu	134

[Ca]

Catutthajjhānakathā	159
Catutthajjhānasamādhī	85
Catudhātuvavatthānaṃ	342
Catudhātuvavatthānabhāvanā	342
bhāvetabbākāra (catu)	347
Catupārisuddhisampādana- vidhi	34, 41
Cattālīsakammaṭṭhānāni	107
Cariyā (cha)	98
Kimcaritassa puggalassa kiṃ sappāyaṃ?	104, 106
Cariyānidānā	99, 101
Cāgānussati	191
Cāgānussatikathā	216
Cārittasīla	11
Citta-ajjhupekkhanā	131
Cittaniggaha	129
Cittapaggaha	127
Cittasamādhī	85
Cittasampahaṃsanā	131
Cuticarimakā	283
Cetanā sīlaṃ	7, 47

[Cha]

Cha-anussatipakiṇṇakakathā	129
Chandasamādhī	85
Chiddaṃ (sīlaṃ)	49

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Jha]

Jhāna	
ciraṭṭhitisampādana	145
tividhakalyāṇa	143
dasalakkhaṇa	143
pahānaṅgāni	141-2
samannāgataṅgāni	142
Jhānacarimakā	283

[Ña]

Ñātipalibodho	91
---------------	----

[Tha]

Thapanā	270
Thitibhāgiyasamādhi	85
Thitibhāgiyasīla	11, 15

[Ta]

Tacapañcaka	234
Taco	243, 349
Tatiyajjhānakathā	153
Tatiyajjhānasamādhi	85
Tecīvarika	57
Ticīvarikaṅga	57
Tecīvarikaṅgavaṇṇanā	62
Tejo	345, 360
Tejokasiṇakathā	166

[Da]

Dantā	243, 349
Disāpharaṇāmettā	302, 303
Dukkhaṭṭipadakhippā-	
bhiññasamādhi	83, 84
Dukkhaṭṭipadadandhā-	
bhiññasamādhi	83, 84
Dutiyaajjhānakathā	150

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dutiyaajjhānasamādhi	85
Devatānussati	191
Devatānussatikathā	218
Dosacarita	98
Dosacariyā	98

[Dha]

Dhammatāsīla	11, 15
Dhammādhipeyyasīla	11, 14
Dhammānussati	191
Dhammānussatikathā	206
Dhātu	364
Dhātumanasikātabbākāra	360
Dhuta	78
Dhutaṅga	59
kusalattikato vaṇṇanā	77
byāsato vaṇṇanā	80
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna-	
padaṭṭhānāni	59
samādhānavidhāna	59
samāsato vaṇṇanā	79
Dhutaṅgāni (terasa)	57
Dhutadhamma	78
Dhutavāda	78

[Na]

Nakhā	243, 349
Nāma (catubbidha)	203
Nippītikasamādhi	82
Nippesikatā	23
Nibbedhabhāgiyasamādhi	85

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Nibbedhabhāgiyasīla	11, 15
Nimittaṃ	39
Nimittakosalla	126
Nimittābhimukhapāṭipādana	132
Niruttilakkhaṇa	204
Nissitasīla	11
taṇhānissita	12
diṭṭhinissita	12
Nīlakasiṇakathā	167
Nīvaraṇapaṭipakkhajhānaṅga	137
Nemittikatā	23
Nevasaññānāsaññāyatanaṃ	330, 331
Nevasaññānāsaññāyatana- bhāvanā	328, 332
Nevasekkhanāsekkhasīla	11, 14
Nesajjika	57
Nesajjikaṅga	57
Nesajjikaṅgavaṇṇanā	76
Nhāru	245, 350

[Pa]

Paṃsukūlika	57
Paṃsukūlikaṅga	57
Paṃsukūlikaṅgavaṇṇanā	59
Pakatisīla	11, 15
Pakkāsaya	251
Pakkhandanapaṭinissagga	282
Paccayasannissitasīla	11, 16, 29, 34
Paccavekkhaṇā (duvidha)	41

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pañcakajjhānakathā	163
Pañcamajjhānasamādhī	86
Paṭighavūpasamananaya	290
Paṭinissaggā (dve)	282
Paṭipassanā	270
Paṭipassaddhi- pārisuddhisīla	11, 47
Paṭipassaddhisīla	11, 14
Paṭhamajjhānakathā	134
Paṭhamajjhānasamādhī	85
Paṇītasamādhī	82
Paṇītasīla	11, 13
Pattapiṇḍika	58
Pattapiṇḍikaṅga	58
Pattapiṇḍikaṅgavaṇṇanā	67
Pathavī	360
Pathavīkasiṇakathā	115, 164
Pathavīdhātu	343, 361
Papphāsaṃ	249, 353
Papphāsapañcaka	234
Parāmaṭṭhasīla	11, 14
Parikathā	39
Parikamma	134
Pariccāgapaṭinissagga	282
Paricchinnākāsakasiṇakathā	169
Paritta-appamāṇārammaṇa- samādhī	84
Parittaparittārammaṇasamādhī	84
Parittasamādhī	83
Paripucchā	270
Paripuṇṇapārisuddhisīla	11, 45
Paribhogā (cattāro)	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
inaṇḍapariḥhoga	41
theyyapariḥhoga	41
dāyajjapariḥhoga	41, 42
sāṃipariḥhoga	41, 42
Pariyantapārisuddhisīla	11, 44
Palibodhā (dasa)	86
Pahānaṃ sīlaṃ	11, 47
Pātimokkhasaṃvarasīla	11, 16, 20
Pārisuddhi	270
Pārihāriyakammaṭṭhāna	94
Piṇḍapātika	58
Piṇḍapātikaṅga	58
Piṇḍapātikaṅgavaṇṇanā	67
Pittam	252, 354
Pisodarādīpakkepalakkhaṇa	204
Pihakaṃ	249, 352
Pītakasiṇakathā	168
Pīti (pañcavidhā)	139
Pītisahagatasamādhī	83
Pītisukkhānaṃ viśesatā	140
Puññakkhayamaṇa	222
Pubbahetukasīla	11, 15
Pubbo	253, 355
Purisadammasārathiguṇa- vaṇṇanā	201
Puḷavaka	174
Puḷavakakammaṭṭhāna	185
[Pha]	
Phusaṇā	270

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Baddhapitta	252
Buddhaguṇavaṇṇanā	203
Buddhānussati	191
Buddhicarita	98
Buddhicariyā	98
Bodhisatta	294
Brahmavihārapakiṇṇakakathā	311
[Bha]	
Bhagavāguṇavaṇṇanā	203
Bhattāni (cuddasa)	63
Bhava-carimakā	283
Bhikkhunīsīla	11, 15
Bhikkhusīla	11, 15
Bhujissāni	51, 215
[Ma]	
Mamsaṃ	244, 349
Majjhimasamādhī	82
Majjhimasīla	11, 13
Matthaluṅgaṃ	251, 354
Matthaluṅgapañcaka	234
Maraṇa-anussaritabbākārā (aṭṭha)	223
Maraṇassatikathā	222
Maraṇānussati	191
Mahaggatasamādhī	83
Mahābhūtāni	362
Muttaṃ	256, 358
Muditā	311
Muditābhāvanāvaṇṇanā	309
Mettā	311

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mettānisaṁsā (ekādasa)	298-9, 304
Mettābhāvanākathā	287
Methuna (sattavidha)	49
Medachakka	234
Medo	254, 356
Mohacarita	98
Mohacariyā	98

[Ya]

Yakanam	248, 352
Yathāsanthatika	59
Yathāsanthatikaṅga	59
Yathāsanthatikaṅgavaṇṇanā	75

[Ra]

Rāgacarita	98
Rāgacariyā	98
Rāgacaritādi jānita bbākāra	101, 104
Rukkhamūlika	58
Rukkhamūlikaṅga	58
Rukkhamūlikaṅgavaṇṇanā	71
Rūpāvacarasamādhī	85

[La]

Lakkhaṇa	270
Lapanā	23
Lasikā	256, 358
Lābhapaḷibodho	90
Lābhenalābhamni jīgāsanatā	23

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Loka vidū gūṇavaṇṇanā	198
Lokādhīpateyyasīla	11, 14
Lokiyasamādhī	82
Lokiyasīla	11, 13
Lokuttarasamādhī	82
Lokuttarasīla	11, 13
Lomā	242, 348
Lohitaṁ	253, 355
Lohitaka	174
Lohitakakammaṭṭhāna	185
Lohitakaṣiṇakathā	168

[Va]

Vakkaṁ	247, 351
Vakkapaṇcaka	234
Vatthi	256
Vatthukāmā	136
Vatthuvisadakiriya	125
Vasā	254, 357
Vasiyo (pañca)	149
Vācā (cha)	197
Vāyo	345, 360
Vāyokaṣiṇakathā	167
Vārittasīla	11
Vikkhāyitaka	173
Vikkhāyitakakammaṭṭhāna	185
Vikkhittaka	173
Vikkhittakakammaṭṭhāna	185
Vicāra	138
Vicchiddaka	173

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vicchiddakakammaṭṭhāna	184
Vijjācaraṇasampanna- guṇavaṇṇanā	196
Viññatti	39
Viññāṇaṇcāyatanam	326, 327
Viññāṇaṇcāyatanabhāvanā	325
Viññuppasatthāni	51, 215
Vitakka	138
Vitakkacarita	98
Vitakkacariyā	98
Vitakkavicārānaṃ visesatā	138
Vinīlaka	173
Vinīlakakammaṭṭhāna	184
Vipubbaka	173
Vipubbakakammaṭṭhāna	184
Viratisīla	11, 12
Virāgā (dve)	282
Vivaṭṭanā	270
Viveka	139
Visuddhasīla	11, 14
Visuddhimaggo	2
Visesabhāgiyasamādhi	85
Vihāradosā (aṭṭhārasa)	115
Vīmaṇsāsamādhi	85
Vīriyasamādhi	85
Vematikasīla	11, 14
Veramaṇī sīlaṃ	11, 47
Vodānasampadā (dvīhākārehi)	51

[Sa]

Samghānussati	191
Samghānussatikathā	211

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Samvara (pañcavidha)	7
Samvaro sīlaṃ	11, 47
Samvegavatthūni (aṭṭha)	131
Sankhāraloka	198
Sattaloka	198
Satthādevamanussānaṃ- guṇavaṇṇanā	202
Saddhācarita	98
Saddhācariyā	98
Sapadānacārika	58
Sapadānacārikaṅga	58
Sapadānacārikaṅgavaṇṇanā	65
Sapariyantasīla	11, 12
Sappāyā (satta)	123
Sappītikasamādhi	82
Sabalaṃ (sīlaṃ)	49
Sabbatthakakammaṭṭhāna	94
Samādhi	
ānisaṃsa	368
kenatṭhena?	81
ko	81
tadadhimuttatā	132
pabheda	81, 86
bhāvanānaya	86
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna- padaṭṭhānāni	81
vodāna	86
saṃkilesa	86
Samādhisaṃvattanika	215
Samādhisaṃvattanikasīla	51

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samāhitapuggalasevanatā	131
Samucchedamaraṇa	222
Sammāsambuddhaguṇa- vaṇṇanā	195
Sammutimaraṇa	222
Sallakkhaṇa	270
Savitakkasavicārasamādhī	83
Siṅghānikā	255, 358
Sīlaṃ	
anisaṃsa	9, 10
kiṃ?	7
kenaṭṭhena?	8
pabheda	11
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna- padaṭṭhānāni	8, 9
vipattiyā ādīnavā	51, 55
vodāna	48, 56
saṃkilesa	48, 55
sampattiyā ānisaṃsā	55, 56
Sīlānussati	191
Sīlānussatikathā	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sukha	140
Sukhapaṭipadakhippā- bhiññasamādhī	83, 84
Sukhapaṭipadadandhā- bhiññasamādhī	83-84
Sukhasahagatasamādhī	82, 83
Sugataguṇavaṇṇanā	197
Suddhi (catubbidha)	41
Sekkhāsīla	11, 14
Sedo	253, 356
Senāsanassa pañca aṅgāni	119
Semhaṃ	252, 355
Sosānika	58
Sosānikaṅga	58
Sosānikavaṇṇanā	74
[Ha]	
Hatavikkhittaka	173
Hatavikkhittakakammaṭṭhāna	185
Hadayaṃ	248, 351
Hānabhāgiyasamādhī	58
Hānabhāgiyasīla	11, 14-15
Hīnasamādhī	82
Hīnasīla	11, 13

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Aggisikha	201	Ugga	225
Anurādhapura	87	Uttarakuru	200, 201
Anuruddhatthera	61	Uttarakuruka	15
Aparagoyāna	200	Uttarā upāsikā	307
Apalāla	201	Upanandatthera	78
Abhayatthera,		[Ka]	
dīghabhāṇaka-	35,257	Kadamba	200
Ambaṭṭha	201	Kapparukkha	200
Araka	229	Kambojā	326
Aravāḷa	201	Karavīka (pabbata)	200
Avīci	200	Karavīka (sakuṇa)	108
Asurabhavana	200	Kalāburājā	222
Asoka (mahārājā)	195, 224	Kāsirājā	295, 296
Assakaṇṇa (pabbata)	200	Kāḷadīghavāpī	186
Assaguttatthera	95	Kumbhakāragāma	87
[Ā]		Kūṭadanta	201
Ānandatthera	36	Kesi	201
Āḷavaka	201	Kosalarājā	195
Āḷāra kālāma	323	[Kha]	
[Ī]		Khantivādī	295
Īsadhara	200	Kharaloma	201
		[Ga]	
		Gaggarā	202
		Gaṅgā	88, 93
		Girikaṇḍaka	140

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Girikaṇḍakavihāra 139
Godattatthera, Ābhidhammika- 134

[Ca]

Cakkavāḷa 199, 201
Campā 202
Campeyya (nāgarājā) 297
Cātumahārājikā 218
Cānura 226
Cittaguttatthera, Kuraṇḍaka-
mahāleṇavāsī 36
Cittalapabbata 117
Cittalapabbatavihāra 299, 306
Citrapāṭali 200
Cūḷanāgaleṇa 124
Cūḷasivatthera, Saṃyutta-
bhāṇaka 307
Cūḷābhayaṭṭhera, Tipiṭaka- 66, 92
Cūḷodara 201
Cetiyaḡiri 117
Cetiyaḡabbata 20, 59

[Cha]

Chaddanta 295

[Ja]

Jaṭila 225
Jambudīpa 195, 200, 296
Jambū 200
Jotika 225

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tambapaṇṇidīpa 35, 124, 305
Tālaveḷimagga 60
Tāvatiṃsā devā 200, 218
Tāvatiṃsabhavana 202
Tissatthera, Kuṭumbiyaputta 46
Koṭapabbatavihāravāsī 284
Cūḷapiṇḍapātika- 112, 186
piṇḍapātika- 284
Tissāmaccamātā 60
Tulādhārapabbatavihāra 93
Tusitā 218

[Tha]

Thūpārāma 87, 88
Therambatthala 150

[Da]

Dakkhiṇaḡiri 117
Dattābhayaṭṭhera 100
Dahara (bhikkhu), Koṭapabbata-
vāsī 124
Daharabhikkhu, Kuraṇḍaka-
vihāravāsittherassa
bhāḡineyya- 88
Daḷhanemi 225
Dānava 363
Dīghabhāṇaka (vāda) 267, 277
Dīpaṅkara 197
Dutiya-aggasāvaka 226
Dūsīmāra 222
Devatthera, Majjhimabhāṇaka- 92
Malayavāsī 92

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Devaputtamahāraṭṭha	284
Dvebhātikattherā	59
Dvebhātiyattherā, Cittala- pabbataavāsino	284

[Dha]

Dhanapālaka	201
Dhammapāla	295
Dhammasenāpati	203
Dhammāsoka	108
Dhūmasīkha	201

[Na]

Nandopananda	150
Nāgattthera, Karuḷiyagirivāsī	92
Nimi	225
Nimmānaratino	218
Nemindhara	200

[Pa]

Padhāniyatissatthera, Nāgapabbataavāsī	124
Paranimmitavasavattino	218
Pācinakhaṇḍarāji	87
Pāḷaliputta	305
Pāricchattaka	200
Piṇḍapātikatthera	299
Puṇṇaka	225
Puṇṇavallikatthera	139
Pubbavideha	200, 201
Pokkharasāti	201

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pha]

Phussadevatthera, Kaṭa-andhakāravāsī	221
---	-----

[Ba]

Baladeva	226
Bākulatthera	100
Bimbisārārājā	195
Buddharakkhitatthera	150
Bodhimaṇḍa	197
Bodhisatta	15, 112, 113
Brahmakāyikā	218

[Bha]

Bhīmasena	226
Bhūridatta	296

[Ma]

Majjhimabhāṇaka (vāda)	267, 277
Maṇiliyā	306
Maṇḍūkadevaputta	202
Mandhātu	225
Mallakatthera	120, 257
Mahākassapatthera	15, 65
Mahāgāma	37
Mahākaccāna	220
Mahācetiya	88, 139
Mahātissatthera	187
Ciragumbavāsika- ambakhādaka-	40, 44
Cetiya-pabbataavāsī	20, 188
Puṇṇavallikavāsī	139
Mahākaraṇḍiyyavihāravāsī	284

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mahātittha	165
Mahādhammarakkhitatthera	93
Mahānāma	218, 219, 220, 221
Mahāpatāparājā	295
Mahāmittatthera, Coraka-	
mahāvihāravāsī	36, 38
Mahāmoggallānatthera	39, 150
Mahārohaṇaguttatthera	150
Mahāvattani-aṭṭavī	34
Mahāvihāra	92, 305
Mahāvihāravāsī	2
Mahāsaṃgharakkhitatthera	45, 101
Mahāsammata	225
Mahāsudassana	225
Mahindaguhā	106
Mahodara	201
Māra	221
Miḷābhayatthera	76
Meṇḍaka	225
Metteyyo Bhagavā	45

[Ya]

Yāmā	218
Yugandhara	220
Yudhiṭṭhila	226

[Ra]

Rāhula	283
Rohaṇa	88, 93

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lāḷudāyī	78
Lokadhātu	200, 201
Lokantarikaniraya	201
Lohapāsāda	88, 93

[Va]

Vakkalitthera	126
Vaṅḡisatthera	36
Vattakālakagāma	139
Vāsudeva	226
Vinataka	200
Visākhātthera	305
Visākhā	220
Vejayanta	226

[Sa]

Saṃkiccasāmaṇera	307
Saṃgharakkhitatthera,	
bhāḡineyya-	45
Saṃgharakkhitasāmaṇera,	
bhāḡineyya-	43
Saṃgharakkhitatthe-	
rūpaṭṭhākasāmaṇera	188
Saṃyuttabhāṇaka (vāda)	267
Sakka	201, 203
Saṅkhaṇḍa	297
Saccaka, nigaṇṭhaputta	201
Santusita	203
Sahampati brahmā	195
Sāriputtatthera	39, 78, 226
Sikkhāpadasaṅkhyā (gāthā)	44
Sineru	195, 200

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Simbalī	200	Soṇadanta	201
Sirīsa	200	Sopākapañhā	108
Sudassana (pabbata)	200	[Ha]	
Sūciloma	201	Hatthikucchi	106, 117
Soṇatthera	126	Himavanta	200

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapothhakam, Syā = Syāmapothhakam,
Kaṁ = Kambojapothhakam, I = Inḡalisapothhakam, Ka = kesuci
Marammapothhakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapothhakesu
dissamānapāṭho.

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Acheke = Accheke (Syā, I) evamuparipi.	132
Acheke = Aticheke (Sī), Aticcheke (Syā), Accheke (I) evamuparipi.	132
Aṇusahagatānaṁ = Anusahagatānaṁ (Sī, Ka)	48
Attatthakāmo = Atthakāmo (Ka-Sī, Syā), Attakāmo (?)	37
Atthītipi = Atthi natthītipi (Syā, Ka-Sī, Ka)	37
Adhobhāgaṁ = Adhobhāgā (Sī, I)	53
Anatikkantattā = Anatītattā (Sī, I)	308
Anatikkamo = Avītikkamo (Sī)	8
Anapalokentenāpi = Anavalokentenāpi (Sī, Syā, I)	181
Anavaṭṭhitakiccatā = Anavaṭṭhitacittatā (Sī)	103
Anu-anubyañjanato = Anubyañjanato (Sī, Syā)	20
Anubaddhā = Anubandhā (Syā, I, Ka)	175
Anubandheyyum = Anuppabandheyyum (Sī), Anubandheyyum ajjhotthareyyum (I)	21
Anumajjanabhāvena = Anumajjanasabhāvena (Syā, I, Ka)	138
Anuvahanā = Anugahaṇā (Ka)	270
Antarā = Antarāmagge (Sī, Ka)	177
Antopūtikassa = Antopūṭissa (Sī, Syā)	52
Apadhāritaṁ = Apavāritaṁ (Sī, I)	173

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Appākiṇṇaṃ = Appokiṇṇaṃ (Ka-Sī, I, Ka), Appakiṇṇaṃ (Ka-Sī, Syā)	119
Appāni = Appagghāni (Ka)	61
Abyāpajjā = Abyāpajjhā (I)	302
Abyāpajjena = Abyāpajjhena (I)	301
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjhaṃ (I)	302
Abyābajjha = Abyāpajjha (Sī, Syā), Abyāpajja (Ka)	34
Abyābajjhañca = Abyāpajjañca (Sī, Ka), Abyāpajjhañca (Syā, I)	285
Amukhe = Adhomukhe (Sī, Syā, Ka), Heṭṭhā 256 piṭṭhe passitabbāṃ.	358
Ayamattadīpanā = Ayamattaparidīpanā (Sī, Syā)	111
Araññanti = Araññaṃ nāma (sabbattha)	262
Alampāne = Ālambaṇe (Sī), Ālambāne (Syā, Ka), Alampāyane (Cariyāpāḷi)	296
Alobho = Alobhe (Syā), Alobhe anupatanti (Sī)	78
Avakkhepanassa = Adhikkhepanassa (Sī, I), Avikkhepanassa (Syā)	367
Avāsāya = Anāvāsāya (Syā)	117
Avisuddhaṃ = Asuddhaṃ (Sī)	147
Asampattaṭṭhāne = Appattaṭṭhāne (Sī, Syā)	339
Asīti = Asītiṃ (Sī)	44

[Ā]

Āgilāyati = Ākilāyati (Sī, Ka)	255
Ānāpānassati = Ānāpānasati (Sī, I)	107
Āmutta = Āmukka- (?)	305
Āliṅgetvā = Āliṅgitvā (Sī, Syā)	52
Āvajjato = Āvajjayato (Sī, I)	348
Āvikatvā = Āvī katvā (Syā, Ka)	97
Āsavakkhayappattassa = Āsavakkhayaṃ pattassa (Sī, I)	95

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[I]

Idamaṭṭhīti = Idamatthīti (I, Ka)	186
Isivātapaṭivātāni = Isivātaparivātāni (Sī)	17
Itthī vā, puriso vā ito gato = Itthim vā, purisaṃ vā ito gataṃ (Syā)	21

[U]

Ugghāṭeti kaṣiṇaṃ. Ugghāṭento = Ugghāṭeti. Kaṣiṇaṃ ugghāṭento (Syā, I, Ka)	321
Udakapupphaḷamiva = Bubbulaṃmiva (Sī, I), Bubbulaṃmiva (Syā)	105
Uttari = Uttariṃ (Sī, Syā, I)	111
Uddaṇḍe = Uṭṭaṇḍe (Syā, I, Ka)	25
Uddhumātattā = Mātattā (Ka)	173
Upapajjati = Uppajjati (Sī, Syā)	193
Upapajjanti = Sampajjanti (Sī)	104
Upaṇṇā = Uppaṇṇā (Sī, Syā)	218
Upapattihetubhūtaṃ = Uppattihetubhūtaṃ (Sī, Syā)	193
Uparundhitvā = Uparumbhitvā (Ka), Sannirumbhitvā (Syā)	112
Uppilāvitaṃ = Ubbilāvitaṃ (Sī), Ubbilāvitaṃ (Syā, I)	153
Ussukkanāya = Ussakkanāya (I)	148
Ussukkamāno = Ussakkamāno (I)	148

[E]

Ekaṭṭhapūraṇṇamāṇaṃ = Ekaṭṭhapūraṇṇamāṇaṃ (Sī, Syā, I)	252
Ekaṭṭhapūramattaṃ = Ekaṭṭhapūramattaṃ (Sī, Syā, I)	355

[O]

Opanayiko = Opaneyiko (Ka), Upanayiko (Syā)	210
Opaneyyiko = Opanayiko (Sī, Syā)	206
Orohitvā = Otaritvā (I, Ka)	357

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kaṇṭakaṭṭhānaṃ = Kaṇṭakādhānaṃ (Sī, I)	177
Katame kāyasaṅkhārā = Katamo kāyasaṅkhāro (Pāḷiyaṃ)	268
Katimīti = Katamīti (Sī, Syā, I)	182
Kathaṃ nu kho Bhagavā na sobhati, so hi = Kathaṃ nu kho Bhagavā sobhittha (Syā)	221
Kapālaṃ = Kapallaṃ (I, Ka)	308
Kapītaṇo = Kapitthano (Sī, Ka), Kapiṭṭhano (Syā)	178
Karuṇāyitabbarūpaṃ = Karuṇāyitabbaṃ virūpaṃ (Syā, I, Ka)	308
Kāmānubhāva = Kāmānurāga- (Sī, Syā, I)	75
Kāyadaḥhībahulo = Kāyadaḍḍhibahulo (Sī)	124
Kālakate = Kālaṅkate (Ka)	287
Kālakiriyaṃ = Kālaṅkiriyaṃ (Ka)	112
Kiccaṭṭhena = Kiccatthena (Sī)	9
Kiñci = Kacci (Sī, Syā) Kañci (?)	21
Kimaṅgaṃ = Kimaṅga (Sī, I)	225
Kuthita = Kuṭṭhita- (Syā), Kudhita- (Ka)	250

[Kha]

Khāyanti = Paññāyanti (Sī)	106
----------------------------	-----

[Ga]

...gadhita = ...gathita (Sī)	52
...gosīsa = ...gosīta (Ka)	345

[Ca]

Caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā = Caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍakapaṭalaṃ vā (Ka)	167
Catutthaṃ = Catutthiṃ (Sī, I)	301
Catumahāpathe = Cātummahāpathe (Sī, Syā, I)	342
Cātumahārājikā = Cātummahārājikā (Sī, Syā)	218

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Cha]

Chinnapapātābhimukho = Chinnataṭābhimukho (Sī) 135

Chupitumpi = Phusitumpi (Sī) 189

[Ja]

Jīvikam̐ = Jīvitam̐ (Syā, I, Ka) 17

[Tha]

Ṭhitoti = Patiṭṭhitoti (Sī) 3

[Ta]

Taṇhuppādupādāna = Taṇhupādāna (Syā, I, Ka) 204

Tatuttari = Tatuttarim̐ (Sī, I) 218

Tirokuṭṭā = Tirokuḍḍā (Sī, Syā, I) Tirokuṭṭam̐ (Am̐ 2. 439) 50

[Tha]

Therambatthale = Therappattaleṇe (Ka) 150

[Da]

Dasa ceva = Dasañceva (Syā, Ka) 199

Dassanakāmāti = Daṭṭhukāmāti (Ka) 90

Disā sabbā = Dasadisā (Sī, Syā) 55

Duppaṭivinodanīyam̐ = Duppaṭivinodayam̐ (Sī) 91

Dubbisodhano = Dubbisodho (Syā) 51

Dussante = Dasante (Sī, I) 305

Devatthero = Revatthero (I, Ka) 92

Dosuppādena = Rosuppādena (Syā) 293

Dosetukāmo = Rosetukāmo (Sī, Syā) 293

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Dha]

Dhammakaraṇaṃ = Dhammakarakamaṃ (Sī)	25
Dhammassavanāya = Dhammasavaṇāya (Sī)	72
Dhī jīvitaṃ = Dhijjīvitaṃ (Sī)	54
Dhūpavāsa = Dhūmavāsa (Ka)	105
Dhūmāyanā = Dhūpāyanā (Sī, I)	104

[Na]

Nijigīsanatā = Nijigīmsanatā (Sī, Syā)	23
Nipparipphandaṃ = Paripphandanaṃ (Ka-Sī, Ka)	165
Nibaddhañca = Nibandhañca (I, Ka) evamuparipi.	228
Nibandhanaṃ = Nibaddhaṃ (Sī)	189
Niyyādetabbaṃ = Niyyātetabbaṃ (?)	90
Niyyādetvā = Nīyādetvā (Sī) Niyyātetvā (?)	305
Nipisitvā = Nipimsitvā (Sī), Nippimsitvā (Syā)	29
Nūna = Nanu (Ka)	154
Nhatvā = Nahātvā (Sī)	60
Nhānacoḷaṃ = Nahānacoḷaṃ (Sī)	60
Nhāru = Nahāru (Sī) evamuparipi.	234

[Pa]

Pakkhanda = Pakkhanta (Sī, Syā, I)	140
Pakkhando = Pakkhanto (Sī, Syā, I)	132
Pakkhitta = Pakkhippamāna- (Syā) Pakkhipamāna- (I, Ka)	340
Paccayapaṭisevana = Paccayapaṭisedhana (Sī) evamuparipi.	22
Paccāsīsanti = Paccāsimsanti (Sī, Syā) Paccāsīsanti (Ka)	91
Pañcacattālīsa vassāni = Cattālīsavassāni (Ka-Sī)	40
Paññāsa = Paññāsaṃ (Sī)	44
Pañhākammaṃ = Pañhakammaṃ (Sī)	7

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pañhābyākaraṇe = Pañhabyākaraṇe (Sī)	3
Paṭatantasuttakā = Paṭatantukā suttakā (Sī) Paṭutantū suttakā (Syā), Paṭatantusuttakā (I)	250
Paṭipadāya = Paṭipattiyā (Sī, Syā)	121
Paṭibaddhacitto = Paṭibandhacitto (Ka)	87
Paṇṇasaṭaṃ = Paṇṇakasaṭaṃ (Ka)	71
Pattadvāre = Padvāre (Ka-Sī), Paradvāre (Syā) Bahidvāre (I, Ka)	63
Pattadvāre = Paradvāre (Syā), Sadvāre (I, Ka)	65
Pathavī = Paṭhavī (Sī, Syā)	122
Padhānapurimaṭṭhita = Padhānaparimathita (Sī, I), Padhānaparamaṭṭhita (Syā)	26
Parikkhaka = Sarikkhaka (I-Ka)	208
Pariggahitaniyyānaṃ = Pariggahitaniyyāna (I, Ka)	262
Paripāṭiyamāno = Paṭipāṭiyamāno (I, Ka), Paṭipāṭiyā gacchamāno (Abhi-Ṭṭha 2. 218)	237
Paribandhakadhamme = Paripanthikadhampe (Sī, Syā)	147
Paribandho = Paripantho (Sī, Syā, I)	143
Paribhuñjituṃ = Pariharituṃ (Ka-Sī)	80
Pavedhenti = Pavedhanti (Syā)	175
Pāyāsaṃ = Pāyasaṃ (?)	39
Pārihārikapaññaṃ = Pārihāriyapaññaṃ (Sī, I)	3
Pārūpanampissa = Pāpuraṇampissa (Ka-Sī), Pāvuraṇampissa (?)	105
Pārūpanādīhi = Pāpuraṇādīhi (Sī), Pāvuraṇādīhi (?)	189
Pidhiyyare = Pithiyyare (Syā), Pithīyare (Sī), Pidhīyare (I, Khu 8. 30 piṭṭhe)	7
Pisitvā = Pimsitvā (Sī, Syā, I)	340
Puḷavakaṃ = Puḷuvakaṃ (Syā, I, Ka)	173
Puḷavā = Puḷuvā (Syā, I, Ka)	174
Puḷave = Puḷuvettha (Syā), Puḷuve (I, Ka)	174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pha]

Phuṭattā = Phuṭṭhattā (Sī, Syā) 158

Phuṭo = Phuṭṭo (Sī, Syā) 158

[Ba]

Balākā = Balāhakā (Syā), Bakā (Ka) 122

Bahu = Bahum (Sī, Syā, I) 116

Bāhullika = Bāhulika (Sī) 90

Bāhuṭṭhinī = Bāhaṭṭhinī (I, Ka) 246

[Bha]

Bhākuṭikā = Bhākuṭitā (Sī) 22

Bhetvāna = Chetvāna (I, Ka) 297

[Ma]

Makuṭitameva = Mukuṭitameva (Sī) 248

Maṅkuṇa = Maṅguṇa (Syā) Maṅgula (Ka) 104-105

Majjhimassa = Majjhimassa pana (Syā, I, Ka) 62

Matṭhasātakassa = Paṭṭassātakassa (Sī) 276

Matakaḷevaram = Matakaḷebaram (Sī) 51

Madhupāyasaṃ = Madhupāyāsaṃ (I, Ka) 40

Maraṇānussati = Maraṇasati (Sī), Pāḷiyā sameti. 107

Māgaṇḍiya = Māgandhiya (Sī, I), Māgandhiya (Ka) 101

Mātāpitūnaṃ = Mātāpitunnaṃ (Sī) 27

Mā vimuccantūti = Mā viyujjimsūti (Syā) 318

Muttanti muttarasaṃ. Taṃ = Muttanti (Sī, Syā, Ka), Muttanti
passāvo. Taṃ (?) 256

Medinī = Medanī (Syā, Ka) 122

Mediniṃ = Medaniṃ (Ka) 224

Morapiñcha = Morapiñja (Sī, I) 337

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yattha = Yatra (Syā, Ka)	116
Yānappatoḷi = Yānappatoḷi (Sī, Syā, I)	322
Yāvadicchakaṃ = Yāvaticchakaṃ (Sī, Syā)	132

[Ra]

Rajūpavāhanaṃ = Rajappavāhanaṃ (I) Rajuppavāhanaṃ (Ka)	42
Ravaṇaghaṭe = Yavanaghaṭe (Sī) Ravanaghaṭe (Ka)	358
Rodi = Parodi (Sī)	89

[La]

Laṅkāraṃ = Lakāraṃ (Sī, Syā)	133
Lāḷudāyī = Loḷudāyī (Syā) Lāludāyī (Ka)	78
Luddā = Ḳuddā (Sī)	297

[Va]

Vālukaṃ = Vālikaṃ (Sī, I)	71
Vijambhitā = Vijambhikā (Sī, Syā, I)	32
Vinibaddhaṃ = Vinibandhaṃ (I, Ka)	248
Vibhajitvā = Paṭivibhajitvā (Sī, I)	343
Vimuccantu = Parimuccantu (Sī)	318
Viharato = Virahito (Sī, Syā, I)	151
Virocamānā = Virocanā (Sī, Syā)	198
Vivaṭṭacchadassa idamīdisaṃ = Vivattacchaddassidamīdisaṃ (Sī)	101
Viheṭṭhissatīti = Vihesessatīti (Syā) Vihimsissatīti (?)	313
Vīsati = Vīsatiṃ (Sī)	92
Vegena vegena = Vegavegena (Syā) Vegena (I, Ka)	271

[Sa]

Saññāpessāmi = Saṃyamessāmi (Sī)	
Saññamissāmi (Syā) Paññāpessāmi (Ka)	46
Sattanikāyasaṅkhātā = Sattakāyasaṅkhātā (Sī)	1

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sannirumbhitvā = Sannirujjhitvā (I, Ka)	139
Sappaccayanāmarūpariggahe = Sappaccayanāmarūpadassane (Syā, I, Ka)	267
Sappaṭibhayaṃ = Paṭibhayaṃ (Sī, Syā, I)	118
Samāpesi = Samādapeti (Ka), Samādapesi (Syā)	317
Samānukampitā = Samānānukampitā (Ka)	65
Samiñjitenā = Sammiñjitenā (Sī, Syā)	19
Samiñjeti = Sammiñjeti (Sī, Syā)	361
Sarīsapāti = Siriṃsapāti (Sī, Syā)	30
Savāhinim = Savāhiṇim (Sī), Savāhanam (Syā, I, Ka)	71
Sahoḍḍham = Sahoḍham (Sī, Syā), Sakkatānulomaṃ.	175
...sādiyane = ...sādane (Ka)	54
Sāraddhāya = Sārambhāya (Sī)	272
Siṅgālena = Sigālena (Sī, Syā)	337
Sinduvāra = Sindhuvāra (Syā, Ka)	102
Siraṭṭho = Sirattho (Sī)	8
Sītaṭṭho = Sītalattho (Sī)	8
Sīmāsambhedo = Sīmasambhedo (Syā, I, Ka)	300
Suparikkhaham = Suparikkhittam (sabbattha) Pāḷi pana passitabbā.	33
Suvisadena = Suvisuddhena (Sī)	142
Susaṃvihitarakkho = Susaṃvihitārakkho (Sī, Syā, I)	94
Sūtigharañceva = Pasūtigharañceva (Syā, I, Ka)	227
Soceyyabhāvena = Sucibhāvena (Sī, I)	9
Saṃsaggena = Gihisaṃsaggena (Syā, I, Ka)	17
Saṃsibbitvā = Taṃ sibbitvā (I, Ka)	250

[Ha]

Haliddi = Haliddhi (Ka)	356
-------------------------	-----